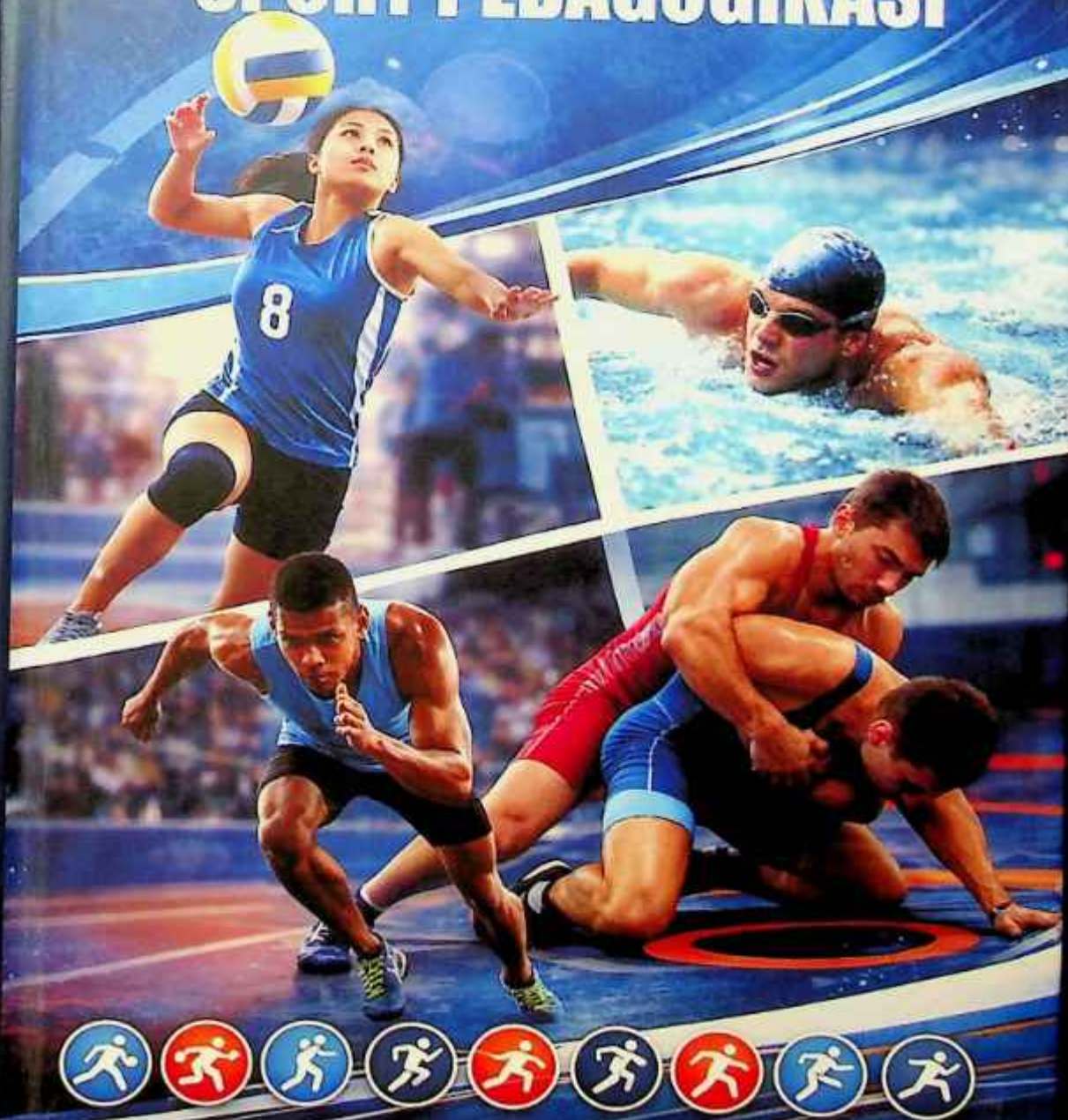

JISMONIY TARBIYA VA SPORT PEDAGOGIKASI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SPORT VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON DAVLAT JISMONIY TARBIYA
VA SPORT UNIVERSITETI

Z. GAPPAROV, M. ISHTAYEV,
S. ALFAYZOV, J. TURMATOV

JISMONIY TARBIYA VA SPORT PEDAGOGIKASI

O'quv qo'llanma

TOSHKENT

«EVRIKA NASHRIYOT-MATBAA UYI» MCHJ 2026 YIL
TARBIYA VA SPORT UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

No _____ / _____

UDK: 796.42(075.8)

BBK: 75.711я73

Taqrizchilar:

I.X. Qutlimuratov - *O'zbekiston davlat sport akademiyasi sport va paraspport turlari fakulteti dekani p.f.b.f.d. (PhD) dotsent*

Y.Y. Aripov - *Menejment va sport tadbirlarini tashkil etish kafedrası p.f.n, Professor.*

Z.G.Gapparov, J.M.Ishtayev, S.A.Alfayzov, J.T.Turmatov. "Sport psixologiya va pedagogika" [Matn]: O'quv qo'llanma / T - «EVRIKA NASHRIYOT-MATBAA UYI» MCHJ 2026 - 348 b.

Mazkur O'quv qo'llanma O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti bakalavriat yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan "Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi" fanining amaldagi o'quv dasturi asosida ishlab chiqilgan bo'lib. Qo'llanmaning asosiy maqsadi- bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari, tanlagan sport turlari bo'yicha trener, jismoniy tarbiya va sport bo'yicha yo'riqchi- uslubchi, shuningdek, jismoniy tarbiya va sport sohasidagi pedagogik faoliyatni tashkil etuvchi mutaxassislar kasbiy tayyorgarligining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur egallashiga ko'maklashishdir. O'quv qo'llanma zamonaviy pedagogika fanining talablari asosida tuzilgan bo'lib, quyidagi vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi fanining predmeti, maqsadi va vazifalari bo'yicha chuqur nazariy bilimlar berish, ta'lim va tarbiyaning uzviyligi hamda sport faoliyatidagi metodik yondashuvlarni tushuntirish, amaliy mashg'ulotlarda samarali pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish, sport sohasi mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, jismoniy tarbiya va sport jarayonini loyihalashtirish va boshqarish bo'yicha metodologik yondashuvlarni o'zlashtirish hamda ilmiy- nazariy asosda yoritilgan ta'lim jarayonida foydalanishga tavsiya etiladi.

ISBN 978-9910-5091-0-0

© «EVRIKA NASHRIYOT-MATBAA UYI», 2026
© Z.G.Gapparov, J.M.Ishtayev, S.A.Alfayzov, J.T.Turmatov, 2026

Данное учебное пособие разработано на основе действующей учебной программы по дисциплине "педагогика физической культуры и спорта", предназначенной для студентов бакалавриата Узбекского государственного университета физической культуры и спорта. Основная цель пособия- будущие учителя физкультуры, Содействовать глубокому овладению теоретическими и практическими аспектами профессиональной подготовки тренера по выбранным видам спорта, инструктора-методиста по физической культуре и спорту, а также специалистов, организующих педагогическую деятельность в области физической культуры и спорта. Учебное пособие составлено на основе требований современной педагогической науки и направлено на реализацию следующих задач: дать глубокие теоретические знания по предмету, целям и задачам дисциплины физической культуры и спортивной педагогики, объяснить преемственность образования и воспитания и методических подходов в спортивной деятельности, сформировать навыки применения эффективных педагогических технологий в практической деятельности, развивать профессиональные компетенции специалистов в области спорта, рекомендуется освоение методических подходов к проектированию и управлению физкультурно- спортивным процессом, а также к использованию в учебно- воспитательном процессе, освещаемом на научно- теоретической основе.

This textbook has been developed on the basis of the current curriculum in the discipline "pedagogy of physical culture and sports", intended for undergraduate students of the Uzbek State University of Physical Culture and Sports. The main purpose of the manual is for future physical education teachers to promote in-depth mastery of the theoretical and practical aspects of the professional training of a coach in selected sports, a methodologist instructor in physical education and sports, as well as specialists organizing pedagogical activities in the field of physical education and sports. The textbook is based on the requirements of modern pedagogical science and is aimed at implementing the following tasks: to provide deep theoretical knowledge on the subject, goals and objectives of the discipline of physical culture and sports pedagogy, to explain the continuity of education and upbringing and methodological approaches in sports activities, to form skills in applying effective pedagogical technologies in practice, to develop professional competencies of specialists in sports fields. It is recommended to master methodological approaches to the design and management of the physical culture and sports process, as well as to use in the educational process, covered on a scientific and theoretical basis.

KIRISH

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti **"Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi"** o'quv qo'llanmasi talabalariga mo'ljallangan bo'lib, amaldagi pedagogik dastur asosida tayyorlangan. Ushbu qo'llanmaning asosiy maqsadi-jismoniy tarbiya va sport sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar uchun dolzarb pedagogik masalalarning nazariy asoslarini yoritish va ularni amaliyotda qo'llash uchun zarur bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlashdir.

Mazkur qo'llanma bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari, sport turlari bo'yicha murabbiylar, sport psixologlari hamda jismoniy tarbiya va sport sohasida faoliyat yurituvchi boshqa mutaxassislar uchun mo'ljallangan. Unda umumiy pedagogika kursining asosiy tamoyillari jismoniy tarbiya va sportga xos bo'lgan pedagogik tajriba va metodik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirilgan holda bayon etilgan. Qo'llanma mazmuni talabalarning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlash, ularni pedagogik faoliyatga puxta tayyorlash va zamonaviy ta'lim talablariga mos ravishda rivojlantirishga qaratilgan.

Zamonaviy ilm-fan, ishlab chiqarish, texnika va texnologiya sohalaridagi jadal rivojlanish uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida faoliyat yuritayotgan ta'lim muassasalari uchun yangi avlod darsliklarini yaratishni dolzarb vazifaga aylantirmoqda. Bunday o'quv manbalarini ishlab chiqishda eng muhim talab – ularning mazmunida zamonaviy ilmiy bilimlar chuqur aks etishi bilan birga, O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida olib borilayotgan davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari va tamoyillari ham keng yoritilishi zarur.

Mazkur o'quv qo'llanmaning asosiy maqsadi – pedagogika fanining nazariy va metodologik asoslarini yoritish, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining ushbu bilimlarni chuqur o'zlashtirishlariga

ko'maklashish hamda ularning pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishiga xizmat qiluvchi zarur ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat.

O'quv qo'llanmaning tarkibiy tuzilmasi mazmun va yo'nalishiga ko'ra quyidagi bo'limlardan iborat: "Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasining umumiy asoslari", "Jismoniy tarbiya va sport sohasida ta'lim nazariyasi", "Jismoniy tarbiya va sportda tarbiya nazariyasi", "Jismoniy tarbiya va sport ta'lim tizimini boshqarish", hamda "Sport sohasi pedagogining pedagogik faoliyati asoslari". Har bir bo'limda keltirilgan mavzular izchil va mantiqiy bog'liqlik asosida yoritilgan bo'lib, ularni bayon etishda g'oyalar o'rtasidagi uzviylikni ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan. Mavzularni ochib berishda Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari hamda xalq pedagogikasi an'analariga tayangan holda barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tarbiyalash g'oyasi ilgari surilgan.

Ushbu o'quv qo'llanmani yaratishda mualliflar O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonunida bayon etilgan asosiy tamoyillar va g'oyalarga tayanganlar. "Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi" fanining umumiy asoslari esa mavjud ijtimoiy ehtiyojlar va zamonaviy ta'lim talablari nuqtai nazaridan yoritilgan.

1-MAVZU: PEDAGOGIKA FANINING UMUMIY ASOSLARI PEDAGOGIKA FANINING PREDMETI VA METODLARI FAN SIFATIDA PEDAGOGIKA: UNING PREDMETI VA ASOSIY VAZIFALARI

Bugungi kunda dunyo hamjamiyati murakkab iqtisodiy- moliyaviy inqiroz sharoitida yashayotgan bir paytda, O'zbekiston Respublikasida yetuk va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, aholi salomatligi, sog'lom turmush tarzini shakllantirish, yosh avlodning jismoniy va ma'naviy barkamolligini ta'minlashga qaratilgan bir qator normativ- huquqiy hujjatlar, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari bu boradagi tizimli ishlarga asos bo'lmoqda.

Zamonaviy davlat qurish, yangi iqtisodiy munosabatlarni yo'lga qo'yish, moddiy boyliklar yaratish jarayonida fidokor, tafakkuri yuksak va ijobiy fazilatlarga ega shaxslarni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday barkamol insonlarni voyaga yetkazish esa barcha turdagi ta'lim muassasalari - maktab, litsey, kollej, institut va universitetlarning ustuvor vazifasi sanaladi.

Buyuk ma'rifatparvar alloma Abdulla Avloniy ta'kidlaganidek: "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir." Darhaqiqat, insonning hayoti, kamolotga erishishi va chin insoniy fazilatlarni egallashi, avvalo, to'g'ri va izchil tarbiyaga bog'liqdir.

Yosh avlodni tarbiyalashda milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, an'analarimiz va boy madaniy merosimizga muhabbat va sadoqat ruhini singdirish nihoyatda muhimdir. Agar biz bu g'oyalarni yoshlarga singdira olsak, ularning qalbida vatanparvarlik,

insoniylik va fidoyilik tuyg'ulari mustahkamlanadi. Bu esa har bir tarbiyachi va ustoz mehnatining amaliy samarasidir.

Buning uchun avvalo milliy g'urur, milliy ong, milliy g'oya, ma'naviyat, yuksak madaniyat egasi kabi tushunchalarni yoshlarning ongiga singdirishimiz lozim. Chunki tarixni bilmasdan, o'rganmasdan undan ruhiy, ma'naviy ozuqa olmasdan turib, kelajakdagi orzu umidlarga erishib bo'lmaydi.

Bugungi kunda "Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi" fani murabbiyning jismoniy tarbiya sohasidagi pedagogik faoliyatini o'rganishga yo'naltirilgan nisbatan yangi va maxsus ilmiy yo'nalish sifatida keng tarqalmoqda. Mazkur fan zamonaviy pedagogika tizimining muhim bo'g'ini sifatida shakllanib, xalqaro miqyosda tobora katta ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu sohaning rivojlanishida Germaniya, Shveysariya, AQSH, Yaponiya, Shvetsiya va Rossiya olimlarining ilmiy izlanishlari va faol ishtiroki muhim o'rin tutadi. 1975- yilda sport pedagogikasi bo'yicha Xalqaro qo'mita tashkil etilgan bo'lib, shu vaqtdan boshlab ushbu yo'nalishdagi muammolarni muhokama qilishga bag'ishlangan xalqaro ilmiy kongresslar muntazam ravishda o'tkazib kelinmoqda.

Sport pedagogikasi fanining ahamiyati Germaniya va Shveysariya kabi G'arbiy Yevropa mamlakatlarida maxsus institutlar va kafedralar tashkil etilgani orqali ham yaqqol namoyon bo'lmoqda. So'nggi 20 yil davomida ushbu yo'nalishda maxsus ilmiy jurnal nashr etilib kelinmoqda. Xususan, 1973- yildan boshlab Germaniyaning "Gymnazion" nashriyoti tomonidan "Sport pedagogikasi" xalqaro jurnali muntazam chop etilishi sohaga bo'lgan yuksak e'tibor va ilmiy talabni ifodalaydi.

"Pedagogika" atamasi o'z ildizini qadimgi Yunoniston davridan oladi. O'sha davrda quldorlar o'z farzandlarini maktabga olib boruvchi shaxslarni "pedagog" deb atashgan. Dastlab bu so'z faqat bolalarni kuzatib qo'yuvchi shaxs ma'nosida ishlatilgan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan mazmunan chuqurlashdi va tarbiya hamda ta'lim bilan

shug'ullanuvchi, maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan mutaxassislarni anglatadigan atamaga aylandi.

Uzoq yillar davomida pedagogika ilmiy fan sifatida faqat o'sib kelayotgan avlod - bolalar va yoshlarning tarbiyasini o'rganadi, degan qarash hukm surgan. Biroq hayotiy tajriba va amaliyot pedagogika faqat bolalar tarbiyasi bilan cheklanmasligini, balki katta yoshdagi insonlarning ham tarbiyasi, o'qitilishi va rivojlanishida muhim o'rin tutishini ko'rsatdi. Shu bois, hozirgi kunda pedagogika fani yosh avlod hamda kattalar tarbiyasi, ta'limi va bilim berish jarayonlarining qonuniyatlarini o'rganuvchi ilmiy soha sifatida e'tirof etilmoqda.

Pedagogika - bu ijtimoiy hayot hodisasi sifatida tarbiya jarayonining mohiyati va qonuniyatlarini o'rganuvchi fan hisoblanadi.

Dastlab pedagogika bolalarni tarbiyalashga oid bilimlar tizimi sifatida shakllangan. "Pedagogika" termini yunoncha "paidagogos" so'zidan olingan bo'lib, "bolani kuzatib boruvchi" yoki "bolani yetaklovchi" degan ma'noni anglatadi. Biroq zamonaviy taraqqiyot, jamiyat ehtiyojlari va ta'limning universal xarakteri pedagogikani faqat bolalar tarbiyasi bilan cheklab bo'lmasligini ko'rsatmoqda.

Bugungi kunda pedagogika faqat bolalarni emas, balki yoshlar va katta yoshdagi insonlarni ham tarbiyalash, o'qitish, ularning intellektual, axloqiy va ijtimoiy jihatdan kamol topishiga xizmat qiluvchi muhim fan sifatida qaraladi.

Tarbiya masalalari bilan falsafa, psixologiya, sotsiologiya, etika kabi bir qator fanlar ham shug'ullanadi. Biroq pedagogika bu muammolarni bevosita amaliy va nazariy jihatdan yondashib o'rganadi. U tarbiya jarayonining tarkibi, mexanizmlari, ta'sir etuvchi omillari, shuningdek, ta'lim- tarbiya faoliyatining samarali usullari va metodikasini ishlab chiqadi.

Zamonaviy pedagogika insonni - yangi jamiyat quruvchisini - intellektual, ma'naviy- axloqiy va fuqarolik jihatdan tarbiyalashga

qaratilgan fan sifatida qaralmoqda. Shu sababli, u har bir yosh toifasi vakilining jamiyat talablariga muvofiq shakllanish qonuniyatlarini o'rganishga qaratilgan kompleks ilmiy yo'nalish.

Har qanday pedagogik sistema o'ziga xos belgilar majmuasi bilan ajralib turadi. Bular jumlasiga - pedagogik maqsadlar, ta'lim mazmuni, o'quvchilar kontingenti, pedagoglarning malaka darajasi, ta'lim- tarbiya jarayonining kechuvchi sharoitlari, qo'llaniladigan metodlar, vositalar va erishilgan natijalar kiradi. Ana shu omillar pedagogik sistemalarni bir- biridan farqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, pedagogik sistemalar pedagogika fanining asosiy va eng murakkab tadqiqot ob'yekti hisoblanadi.

Qanday sohada bo'lmasin, jumladan tarbiya jarayonida ham ilmiy asoslarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Chunki aynan ilmiy yondashuv asosida tarbiyaning amaliy vazifalarini samarali hal etish mumkin. Pedagogika fanining o'rganish ob'ekti sifatida ta'lim va tarbiya jarayonlari yangi jamiyat qurilishining dolzarb ehtiyojlari bilan bevosita bog'liq.

Zamonaviy pedagogika fan sifatida ijtimoiy taraqqiyot, davlat siyosati va jamiyat ehtiyojlariga asoslangan holda faoliyat yuritadi. U jamiyat rivojiga xizmat qiluvchi inson kapitalini shakllantirish, intellektual va ma'naviy jihatdan yetuk avlodni tarbiyalash yo'lida ilmiy asoslangan vazifalarni bajarishga yo'naltirilgan.

Pedagogika fanining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Tarbiya va ta'limning nazariy asoslarini aniqlash;

Pedagogik jarayonning mazmuni, shakl va metodlarini ishlab chiqish;

Inson kamoloti va rivojlanishiga ta'sir etuvchi pedagogik omillarni tahlil qilish;

Turli pedagogik sistemalar va tajribalarni o'rganish, ularning samaradorligini baholash;

Jamiyat ehtiyojlariga mos holda pedagogik faoliyatni takomillashtirish yo'llarini ishlab chiqish.

Yangi avlod shaxsining har tomonlama va uyg'un rivojlani-shiga oid pedagogik muammolarni ilmiy asosda o'rganish, bu jarayonning qonuniyatlarini aniqlash pedagogika fanining dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

Pedagogik jarayonning maqsadlariga to'liq erishish uchun uni samarali boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish muhim vazifalardan sanaladi. Shu bilan birga, ta'lim- tarbiya faoliyatining nazariy asoslari va metodikasini yaratish, ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish, ularni umumlashtirish hamda amaliyotga joriy etish zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridandir.

Pedagoglarni zamonaviy pedagogik nazariy bilimlar, ta'lim va tarbiya metodlari bilan qurollantirish, shuning-dek, pedagogika fanining boshqa fanlar bilan ijodiy integratsiyasini ta'minlash ham dolzarb masalalar sirasiga kiradi.

Pedagogika fanini o'rganish bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari va sport trenerlari uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki jismoniy tarbiya - bu nafaqat jismoniy sifatlarni shakllantirish, balki insonni har tomonlama, barkamol rivojlantirish vositasidir. U axloqiy, aqliy, estetik, mehnat tarbiyasi hamda politekhnika ta'lim bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiriladi.

Shu jihatdan, jismoniy tarbiya o'qituvchisi yoki sport trenerining vazifasi - faqatgina o'quvchilarning jismoniy harakat ko'nikmalari va sifatlarini rivojlantirish emas, balki intellektual, axloqiy va ma'naviy jihatdan yetuk, komil shaxsni shakllantirishga xizmat qilishdan iboratdir.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trenerning kasbiy muvaf-faqiyati uchun zarur shartlar

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi yoki sport treneri tarbiyaning umumiy maqsad va vazifalarini chuqur anglagan, ta'lim- tarbiyaning mazmuni, usullari hamda shakllarini puxta tushungan bo'lishi lozim.

Ular zamonaviy tarbiya metodikasini mukammal egallab, nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda samarali qo'llay olishlari zarur.

Bugungi pedagogik jarayonning murakkabligi va uzluksiz rivojlanib borayotgan zamonaviy talablari shuni ko'rsatmoqdaki, ilg'or pedagogik nazariyani chuqur o'zlashtirmasdan turib, ta'lim va tarbiya jarayonini sifatli tashkil etish va belgilangan vazifalarni munaqqasli bajarish mumkin emas.

PEDAGOGIKA FANLARI SISTEMASI VA UNGA YAQIN FANLAR

Shu boisdan, har bir mutaxassis nafaqat jismoniy tayyorgarlikni, balki pedagogik tafakkur va metodik yondashuvlarni ham muntazam ravishda rivojlantirib borishi lozim.

Asosiy pedagogik tushunchalar (kategoriyalar)

Pedagogika fanining mazmunini chuqur anglash va uni amaliyotga tatbiq etish uchun uning asosiy tushunchalari - ya'ni pedagogik kategoriyalarni bilish zarur. Ushbu tushunchalar tarbiya jarayonining mohiyatini, tuzilishini va qonuniyatlarini yoritishda asosiy nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogikaning asosiy kategoriyalari quyidagilardan iborat:

Tarbiya – shaxsning ma'naviy, aqliy, jismoniy va estetik jihatdan rivojlanishiga qaratilgan maqsadli jarayon.

Ta'lim – o'quvchi va pedagog o'rtasidagi hamkorlik asosida amalga oshiriladigan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayoni.

O'qitish – o'quv faoliyatini tashkil qilish va boshqarish bo'yicha pedagogik jarayon.

O'rganish – o'quvchining faol bilim olish jarayoni, ya'ni ta'lim oluvchining mustaqil intellektual mehnati.

Tarbiyalash – insonda muayyan ijtimoiy xulq-atvor, qadriyatlar va madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat.

Rivojlanish – shaxsning biologik va ijtimoiy jihatdan o'sishi hamda takomillashuvi.

Shaxs – jamiyatda ijtimoiy faoliyatga layoqatli bo'lgan, ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllangan inson.

Pedagogik jarayon – ta'lim, tarbiya va o'qitishning uzviy birligi asosida amalga oshiriladigan tizimli jarayon. Ushbu tushunchalar pedagogika fanining nazariy asosini tashkil etadi va har bir pedagogning kundalik faoliyatida zarur bo'lgan ilmiy yo'nalishlar sirasiga kiradi.

Tarbiya va ta'limning o'zaro bog'liqligi hamda ularning mazmuni

Tor ma'noda tarbiya - bu shaxsning axloqiy qiyofasini, e'tiqodi, xulq-atvori, iroda va xarakteri, estetik didi hamda jismoniy sifatlarini

shakllantirishga qaratilgan maqsadli pedagogik jarayondir. Bu tushuncha ko'pincha "tarbiyaviy ish" atamasi bilan yaqin ma'noga ega bo'lib, insonning jamiyatga munosabatini belgilovchi fazilatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Keng ma'nodagi tarbiya esa nafaqat insonning munosabati va xulq-atvorini, balki borliqni anglash, uni baholash va ongli ravishda unga munosabat bildirish jarayonini ham o'z ichiga oladi.

Ilm olish - bu insoniyat tomonidan yaratilgan fan- texnika, madaniyat, tabiat, jamiyat va tafakkur haqidagi ilmiy bilimlar, malaka va ko'nikmalarni egallash jarayonidir. Ilm olish orqali shaxs o'z ijtimoiy- siyosiy tajribasini boyitadi, tafakkurini kengaytiradi va hayotga chuqurroq nazar bilan qarashni o'rganadi.

Shaxsning ilmiy saviyasi va tarbiyalanganlik darajasi - u qanday bilim egallaganligi, mustaqil fikrlash va o'qish qobiliyatiga ega ekanligi bilan belgilanadi. Ilm olishning asosiy yo'li - bu o'qitish, ya'ni ta'lim jarayonidir.

Tarbiya va ta'lim jarayonlari bir- biridan ajralmasdir. O'qitish nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantiradi, balki shu bilan birga ong, axloq, irodaviy sifatlar, estetik dunyoqarash va ijodiy qobiliyatlarning ham rivojlanishiga xizmat qiladi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi yoki sport treneri o'quvchilarga harakat faoliyatini o'rgatish jarayonida ularning tanlagan sport yo'nalishida yetuklikka erishishiga ko'maklashadi. Shu bilan birga, ular shaxsda g'oyaviy- axloqiy qarashlarni, irodaviy fazilatlarni, mustahkam e'tiqod va ijtimoiy xulq normalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

TARBIYA IJTIMOY HODISA SIFATIDA

Tarbiya insoniyat tarixida muhim o'rin egallagan, jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy hodisadir. Har bir jamiyat o'z taraqqiyoti, qadriyatlari va mafkurasini avlodlardan avlodga uzatishda tarbiyaviy tizimga tayanadi. Shu bois, tarbiya har

doim jamiyat ehtiyojlari va maqsadlariga muvofiq shakllanib, uning rivojiga xizmat qiladi.

Tarbiya nafaqat shaxsni shakllantiradi, balki jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlar, an'analar va me'yorlarni mustahkamlaydi. U yosh avlodni hayotga tayyorlash, ularni ma'naviy va axloqiy jihatdan yetuk insonlar qilib tarbiyalash orqali ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotga zamin yaratadi.

Tarbiya - bu faqat maktab yoki o'quv muassasalarining ishi emas. U oilada boshlanadi, jamiyatda davom etadi va butun umrlik jarayon sifatida qaraladi. Oilaviy tarbiya, maktab tarbiyasi, ommaviy axborot vositalari, san'at, sport, diniy va ma'naviy tarbiya shakllari birgalikda inson shaxsining ijtimoiy qiyofasini belgilaydi.

Shuningdek, tarbiya o'z mohiyatiga ko'ra doimiylik va tizimlilikni talab qiladi. Unda shaxsga ma'naviy- axloqiy qarashlar, mehnat-sevarlik, Vatanga sadoqat, halollik, insonparvarlik kabi ijtimoiy foydali sifatlar singdiriladi.

Zamonaviy jamiyatda tarbiya shunchaki odob- axloq qoidalarini o'rgatish emas, balki insonni erkin, mustaqil fikrlaydigan, yangiliklarga ochiq, mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirishni ham o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, tarbiya - bu shaxs va jamiyat o'rtasidagi aloqadorlikni mustahkamlovchi, insonni jamiyatga muvofiq holda yetuk qilib voyaga yetkazuvchi, ijtimoiy taraqqiyotning muhim omilidir.

Shaxsni rivojlantirishning ijtimoiy xarakteri, uning dunyoqarashining ilmiy, g'oyaviy- siyosiy va axloqiy mazmuni, ma'naviy ehtiyojlar strukturasi ijtimoiy taraqqiyotning konkret- tarixiy xususiyatlari, ijtimoiy munosabatlarning yetukligi bilan belgilanadi.

Rivojlangan jamiyatda iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy- texnik, siyosiy va ideologik masalalar kompleks ravishda hal etiladi. Yoshlarni tarbiyalash ishi mehnat, qurilish tajribasi bilan mustahkam bog'liqlikda amalga oshiriladi. U chinakam yo'nalish kasb etadi

hamda barcha jamiyat a'zolarining moddiy va ma'naviy o'sishi maqsadlariga xizmat qiladi. Bunday tarbiyaning asosi hamkorlikda yangi jamiyat qurayotgan ishchilar bilan dehqonlar o'rtasida antagonistik sinfiy qarama-qarshiliklarning yo'qligidir.

PEDAGOGIKA FANLARI SISTEMASI VA UNGA YAQIN FANLAR

Pedagogika - keng qamrovli, ko'p tarmoqli ilmiy soha bo'lib, inson tarbiyasi, ta'limi va rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan qonuniyatlarni o'rganadi. Bugungi kunda bu fan mustaqil yo'nalishlar va mutaxassisliklarga ajralgan holda, o'zining murakkab va chuqur ilmiy tizimiga ega.

Umumiy pedagogika - ta'lim va tarbiyaning umumiy qonuniyatlarini o'rganadi, pedagogik jarayonning mohiyati, prinsiplari, usullari, shakllari va mazmunini tahlil qiladi.

Ta'lim nazariyasi va metodikasi (xususiy pedagogika) - turli fanlar (matematika, biologiya, tarix, jismoniy tarbiya va boshqalar)ni o'qitishning metodikasini ishlab chiqadi.

Maxsus pedagogika - nogironligi bo'lgan yoki rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish va tarbiyalashning nazariyasi va amaliyotini o'rganadi. (Logopediya, surdopedagogika, tiflopedagogika).

Ijtimoiy pedagogika - murakkab ijtimoiy muhitda, muayyan guruhlar bilan tarbiyaviy ishlash metodikasini ishlab chiqadi (yetimlar, muhojirlar, xavfli guruhdagi o'smirlar bilan ishlash).

Pedagogik psixologiya - o'quvchi va o'qituvchilar psixologiyasini, pedagogik jarayondagi psixologik qonuniyatlarni o'rganadi.

Ta'lim menejmenti va pedagogik monitoring - ta'lim jarayonini boshqarish, baholash, samaradorligini aniqlash bilan shug'ullanadi.

Professional pedagogika - muayyan kasb vakillarini (harbiy, sport, tibbiyot, san'at va boshqalar) o'qitish va tarbiyalash xususiyatlarini o'rganadi.

Pedagogika tarixi - pedagogik fikrlarning tarixiy rivojlanishini, mashhur pedagoglarning g'oya va ishlanmalarini tadqiq qiladi.

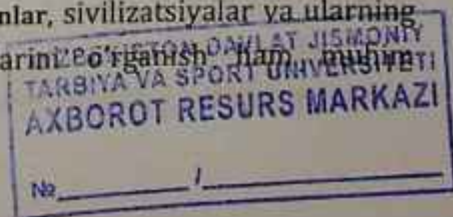
Pedagogika bilan uzviy bog'liq fanlar haqida

Bolalar tarbiyasi va ta'limi samarali tashkil etilishi uchun pedagog kishi turli fanlar asoslarini chuqur o'zlashtirishi zarur. Xususan, **bolalarning yosh anatomiyasi va fiziologiyasini** to'g'ri tushunish uchun avvalo **odam anatomiyasi va fiziologiyasiga** oid umumiy bilimlarga ega bo'lish talab etiladi. Bu yo'nalishda ayniqsa **I.P. Pavlovning oliy nerv faoliyati haqidagi ta'limoti** pedagogikada alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bu ta'limot asosida bolaning psixik holatlari va faoliyatini tushunish imkoniyati paydo bo'ladi.

Shuningdek, bolalar psixologiyasi va pedagogik psixologiyani chuqur o'rganish uchun umumiy psixologiya fanining nazariy asoslari katta ahamiyatga ega. Bu bilimlar o'quvchilarning ruhiy rivojlanishi, individual xususiyatlari va o'quv faoliyatidagi holatlarini anglashda yordam beradi.

Bundan tashqari, sog'lom tarbiyani ta'minlash uchun **gigiyena**, xususan **maktab gigiyenasi** bo'yicha bilimlar ham muhim sanaladi. Maktab muhitining sanitariya talablariga muvofiqligi, o'quvchilarning jismoniy rivojlanishi va salomatligi bevosita gigiyena ilmi bilan chambarchas bog'liqdir.

Shuningdek, pedagogika nazariyasi va amaliyotining ildizlarini anglash, bu sohaning taraqqiyot bosqichlarini tushunish uchun **qadimgi tarix, tarixiy-madaniy jarayonlar, sivilizatsiyalar va ularning ta'lim-tarbiya sohasidagi yutuqlarini o'rganish ham muhim** ahamiyatga ega.

PEDAGOGIKANING METODOLOGIK ASOSLARI

Falsafiy asoslar

- ontologiya
- gnoseologiya
- axloq

Ijtimoiy-gumanitar fanlar

- sotsiologiya
- psixologiya
- tarix
- madaniyat

Psixologik asoslar

- rivojlanish qonuniyatlari
- pedagogik psixologiya

Ilmiy-tadqiqot metodlari

- eksperiment
- kuzatuv
- test
- suhbat
- statistika

PEDAGOGIKANING ASOSIY MANBALARI

tarixiy-pedagogik tajriba
o'quvchi shaxsi

- ilg'or tajriba
- fanlararo izlanishlar

PEDAGOGIKA VA FALSAFA

idealizm → dialektik materializm → zamonaviy pedagogika

**Tarbiya – jamiyat taraqqiyotining
muhim omili**

Genetika, maxsus pedagogika yo'nalishlari va ularning ahamiyati

Insonning har tomonlama rivojlanishini to'g'ri anglashda **genetika** fanining tutgan o'rni beqiyosdir. Ayniqsa, **irsiyat, muhit va tarbiya** o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilish orqali pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish mumkin bo'ladi. Genetik omillar bolaning tug'ma qobiliyatlarini belgilasa, muhit va tarbiya ularni

rivojlantiradi yoki cheklab qo'yishi mumkin. Shu sababli, zamonaviy pedagogikada bu uchlik - irsiyat, muhit va tarbiya - markaziy tushunchalardan biri sanaladi.

So'nggi yillarda **maxsus ehtiyojli bolalarni o'qitish va tarbiyalashga** qaratilgan pedagogikaning ayrim yo'nalishlari jadallik bilan rivojlanmoqda. Jumladan:

Surdopedagogika - eshitish imkoniyati cheklangan (kar- soqov) bolalarni o'qitish va tarbiyalash masalalari bilan shug'ullanadi.

Tiflopedagogika - ko'r yoki ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim- tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi sohadir.

Oligofrenopedagogika - aqliy rivojlanishida orqada qolgan, intellektual imkoniyatlari cheklangan bolalarni o'qitish va tarbiyalash usullarini o'rganadi.

Ushbu yo'nalishlarning rivoji natijasida o'quvchilarning **bilish faoliyatini boshqarish** va ularga **shaxsiy yondashuv asosida ta'lim berish** imkoniyatlari sezilarli darajada takomillashmoqda. Har bir bola, u qanday imkoniyatlarga ega bo'lishidan qat'i nazar, to'g'ri pedagogik yondashuv orqali o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi mumkin.

PEDAGOGIKANING METODOLOGIK ASOSI VA MANBALARI

Pedagogikaning metodologik asoslari va manbalari

Pedagogika mustaqil ilmiy fan sifatida inson tarbiyasi, ta'lim-tarbiyaning mazmuni, shakl va usullari, jarayonning qonuniyatlarini o'rganadi. Uning samaradorligi, avvalo, to'g'ri tanlangan **metodologik yondashuvlarga** bog'liqdir. Metodologiya - bu fan asoslanadigan ilmiy qarashlar, prinsiplar va usullar majmuasidir.

Pedagogikaning metodologik asoslari quyidagilardan iborat:

Falsafiy asoslar

Pedagogik jarayonning umumiy qonuniyatlarini tushunishda falsafa, ayniqsa, **ontologiya, gnoseologiya va axloq falsafasi** muhim

o'rin tutadi. Masalan, inson tabiatiga, shaxs va jamiyat munosabatiga oid falsafiy qarashlar pedagogik nazariyalarning shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi.

Ijtimoiy- gumanitar fanlar asoslari Pedagogika sotsiologiya, psixologiya, etika, tarix, madaniyatshunoslik kabi fanlar bilan uzviy bog'liq. Ular orqali tarbiya va ta'limning ijtimoiy mohiyati chuqurroq ochib beriladi.

Psixologik asoslar Inson psixikasining rivojlanish qonuniyatlarini bilmasdan turib, samarali ta'lim va tarbiya tashkil etish mumkin emas. Shu sababli **pedagogik psixologiya** - pedagogikaning eng muhim tayanch sohalaridan biridir.

Ilmiy- tadqiqot metodlari Pedagogik tadqiqotlar eksperimental metod, kuzatuv, suhbat, test, anketa, taqqoslash, diagnostika va statistik tahlil kabi usullar orqali olib boriladi. Bu metodlar orqali pedagogik nazariyalar tekshiriladi va amaliyotga tatbiq etiladi.

Pedagogikaning asosiy manbalari quyidagilardir:

Tarixiy- pedagogik tajriba - qadimdan to hozirgi kungacha ta'lim va tarbiya borasida to'plangan amaliy va nazariy bilimlar.

O'quvchi shaxsi va rivojlanish jarayoni - pedagogik tahlil uchun doimiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Ilg'or pedagogik tajriba - o'qituvchilarning amaliy faoliyatida qo'llanilgan samarali uslublar va yondashuvlar.

Fanlararo izlanishlar - psixologiya, biologiya, falsafa, sotsiologiya va boshqa fanlar bilan hamkorlikda olib borilgan tadqiqotlar.

Pedagogika va falsafa o'rtasidagi uzviy bog'liqlik

Pedagogika har doim falsafa bilan yaqin aloqada bo'lgan bo'lib, uzoq vaqt davomida ko'pchilik olimlar uni falsafaning bir bo'lagi sifatida ko'rib kelgan. Ilk davrlarda pedagogik qarashlar, asosan, idealistik falsafaga tayanar edi. Biroq pedagogika mustaqil ilmiy fan sifatida shakllanishi uchun falsafiy asoslarning chuqur va tanqidiy tahlili zarur bo'ldi. Aynan falsafaning ilmiy yondashuvlari, xususan,

materialistik va dialektik tafakkur, pedagogikani ilmiy asosda rivojlantirishga yo'l ochdi.

Sport pedagogikasi va dialektik materializm Zamonaviy sport pedagogikasi pedagogik hodisalarni tushunishda dialektik metoddan foydalanadi. Bu yondashuv pedagogik hodisalarga real va tizimli asosda baho berishga, ularning sababi va oqibatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Dialektik materializm - bu tabiat, jamiyat va inson tafakkurining rivojlanish qonuniyatlarini o'rganuvchi nazariya bo'lib, u pedagogik jarayonlarning ham mohiyatini chuqur tushunishga yordam beradi. Bu nazariyaga ko'ra, barcha hodisalar - tarbiya, ta'lim, jamiyatdagi o'zgarishlar - o'zaro bog'liq va bir- biriga ta'sir ko'rsatadi. Tarbiya - jamiyat taraqqiyotining muhim omili Tarbiya - bu ayrim kishilarning xohish- irodasidan kelib chiqmaydigan, balki jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan ijtimoiy hodisadir. Tarbiyasiz jamiyat barqaror rivojlana olmaydi. Shu sababli tarbiya har doim ijtimoiy ehtiyojdan kelib chiqadi va jamiyat manfaatlariga xizmat qiladi. Fanning taraqqiyoti va ta'lim- tarbiyaning o'zaro ta'siri Fan, texnika va madaniyatning yuksalishi ta'lim va tarbiya mazmuniga bevosita ta'sir qiladi. Shu bilan birga, ta'lim va tarbiyaning sifatli tashkil etilishi jamiyat a'zolarining bilim saviyasini oshiradi, ilm- fan taraqqiyotiga zamin yaratadi. Ya'ni, bu ikki yo'nalish bir- birini to'ldirib, o'zaro rivojlantirib boradi.

Dialektik materializmining bu qoidasi tarbiyaning hamma tomonlariga, o'qitish va tarbiyalash metodlariga hamda boshqa pedagogik hodisalarga taalluqlidir. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari bolalar va yoshlarni tarbiyalashning muhim vositasi.

Pedagogikaning metodologik asosi va manbalari **Falsafa va pedagogika munosabati:**

Pedagogika har doim falsafa bilan chambarchas bog'liq bo'lgan va ko'pchilik tomonidan falsafaning bir qismi sifatida qabul qilingan.

Pedagogika dastlab idealistik falsafaga tayanardi, ya'ni ta'lim- tarbiyaga nisbatan idealistik qarashlar mavjud edi.

Pedagogika faqat falsafa asosida shakllangach, ilmiy, asosli va tizimli fan darajasiga ko'tarildi.

Sport falsafasi va pedagogika:

Sport falsafasi pedagogik hodisalarni dialektik metod orqali o'rganishni ta'minlab, unga materialistik yondashuvni olib kirdi.

Dialektik materializm pedagogika jarayonlarini boshqa tabiiy va ijtimoiy hodisalar bilan bog'laydi, sabab va oqibatlarni tahlil qiladi.

Dialektik materializm va pedagogika:

Dialektik materializm tabiat, jamiyat va inson tafakkurining umumiy qonunlarini ochib beradi.

Bu yondashuv orqali pedagogik jarayonlar qonuniyatlari, ularning ijtimoiy ahamiyati aniqlanadi.

Tarbiya ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan hodisa sifatida qaraladi - bu shaxslarning istaklari asosida emas, balki jamiyatning rivojlanishi uchun muhimdir.

Tabiat va jamiyatning o'zaro bog'liqligi:

Dialektik materializm tabiat va jamiyatdagi barcha hodisalar o'zaro bog'langanligini ta'kidlaydi.

Fan, texnika va madaniyat taraqqiyoti ta'lim va tarbiyaning mazmuniga bevosita ta'sir qiladi.

Ta'lim- tarbiya tizimining rivojlanishi esa jamiyat a'zolarining bilim darajasini va ilmiy taraqqiyotini oshirishga xizmat qiladi.

Pedagogik hodisalarga ta'siri:

Dialektik materializmning qonunlari ta'lim, tarbiya va o'qitish metodlariga, pedagogik hodisalarga to'liq taalluqlidir.

Masalan, jismoniy tarbiya mashg'ulotlari bolalar va yoshlarni tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi.

ILMIY- PEDAGOGIK TADQIQOT METODLARI

Pedagogika fani doirasida olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar tarbiya, ta'lim, o'quv jarayoni, pedagogik jarayon va ularning tarkibiy qismlarini ilmiy asosda o'rganishga qaratilgan. Bu jarayonda

qo'llaniladigan metodlar pedagogik hodisalarni chuqur tahlil qilish, amaliyot bilan ilmni uyg'unlashtirish va yangi nazariy asoslar yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Ilmiy- pedagogik tadqiqot metodlari quyidagi asosiy guruhlariga bo'linadi:

Kuzatuv metodi

Bu usul o'quvchilar, o'qituvchilar, tarbiyaviy jarayon ishtirokchilarining faoliyatini tabiiy sharoitda bevosita kuzatishga asoslanadi.

Maqsad: muayyan pedagogik hodisaning borishini tahlil qilish.

Afzalligi: holatni sun'iy buzmasdan real vaziyatda o'rganish imkonini beradi.

So'rovnoma va suhbat usullari

So'rovnoma (anketalar) o'qituvchi, o'quvchi yoki otalarning fikrini aniqlashda qo'llaniladi.

Suhbat esa tadqiqotchining savollari orqali chuqurroq ma'lumot olishga xizmat qiladi.

Bu metodlar pedagogik qarashlar, motivatsiya, muammolar va tajribalarni aniqlashda samaralidir.

Eksperiment (tajriba) metodi

Pedagogik eksperiment muayyan sharoitda yangi metod, vosita yoki usulning samaradorligini sinovdan o'tkazish usulidir.

Laboratoriya eksperimenti – sun'iy sharoitda;

Tabiiy eksperiment – oddiy ta'lim muhitida o'tkaziladi.

Eksperimentlar asosida yangiliklarning ta'siri, foydasi va takomillashtirish imkoniyatlari aniqlanadi.

Tahlil va umumlashtirish metodlari

Bu guruh metodlari ichida:

Hujjatlarni tahlil qilish (kundaliklar, rejalar, dars ishlanmalari),

Pedagogik tajribaning umumlashtirilishi (ilg'or tajribalarni o'rganish va joriy etish) muhim o'rin tutadi.

Statistik tahlil

Tadqiqot natijalarini raqamli ma'lumotlar orqali ifodalash, jadval, diagramma va grafiklar yordamida tahlil qilishga asoslanadi. Maqsad: aniqlik va ishonchlilikni oshirish.

Modellashtirish metodi

Modellashtirish orqali real pedagogik jarayonlarning soddalashtirilgan shakllari yaratiladi. Bu metod yordamida yangi o'quv tizimi, dars modeli yoki tarbiya konsepsiyasi ishlab chiqilishi mumkin.

Diagnostic metodlar

Testlar, baholash mezonlari, reyting tizimlari orqali o'quvchilarning bilim va ko'nikmalari o'lchanadi. U metodlar ta'lim sifati va samaradorligini baholashda keng qo'llaniladi.

Pedagogik kuzatishning mazmuni va ilmiy ahamiyati

Pedagogik kuzatish - ilmiy tadqiqot metodlarining eng qadimgi va tabiiy ko'rinishlaridan biridir. Ushbu usul pedagogik hodisalarni bevosita real sharoitda, ularning tabiiy kechish jarayonida o'rganishga xizmat qiladi. Kuzatish jarayonida tadqiqotchi o'rganilayotgan muammo yoki holat bilan bog'liq bo'lgan faktlarni aniqlaydi, ularni tanlaydi, tartiblaydi (tasniflaydi) va zarur hollarda yozib boradi yoki maxsus vositalar orqali qayd qiladi.

Pedagogik kuzatuvni samarali olib borish uchun tadqiqotchi avvalo nimani va nima maqsadda kuzatishini aniq bilishi zarur. Kuzatish rejasini tuzishda u quyidagi jihatlarni e'tiborga olishi kerak:

Tadqiqotning asosiy yo'nalishi va maqsadi;

Kuzatiladigan pedagogik hodisa yoki jarayonning xarakteri;

Kuzatuv davri, joyi va shart- sharoitlari;

Qayd etish mezonlari va vositalari;

Faktlarni qayta ishlash, tahlil qilish usullari.

Kuzatish faqatgina ma'lumot yig'ish va faktlarni tavsiflash bilan cheklanmasligi kerak. Garchi faktlar har qanday ilmiy tadqiqotning asosi bo'lsa- da, ularning o'zi yetarli emas. Asosiy maqsad - ushbu faktlarning ichki mohiyatini, mazmuniy tomoni va ular o'rtasidagi sabab- oqibat bog'lanishlarini ochishdir. Chunki ilmiy tadqiqot faqat tashqi ko'rinishlar emas, balki hodisalarning ichki qonuniyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lishi zarur.

Tadqiqotchi kuzatish davomida shunchaki voqealarni qayd etuvchi tomoshabin emas, balki u o'z oldiga aniq ilmiy maqsadlarni qo'ygan tahlilchi sifatida harakat qiladi. Shu boisdan u pedagogik hodisalarning yuzaki belgilari bilan cheklanib qolmay, ularning paydo bo'lish sabablari, rivojlanish tendensiyalari va natijalarini chuqur anglashga intiladi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, har qanday kuzatuv ob'yektivlik, tizimlilik va izchillik tamoyillariga asoslanishi lozim. Tadqiqotchi o'z shaxsiy munosabati yoki taxminlariga emas, balki aniq kuzatuv asosida olingan dalillarga tayangan holda xulosa qilishi ilmiy izlanishning eng muhim shartidir.

Shunday qilib, pedagogik kuzatish - bu faqat hodisalarni tomosha qilish emas, balki ularni ilmiy tahlil qilish, tushunish va chuqur anglash jarayonidir. Bu usul pedagogik hodisalarning real mohiyatini ochib berishda, ta'lim- tarbiya jarayonini takomillashtirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

So'rovnoma va suhbat usullari

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda keng qo'llaniladigan muhim metodlardan biri bu - **so'rovnoma (anketaviy) va suhbat usullaridir**. Ushbu usullar tadqiqotchi uchun inson shaxsining ichki dunyosi, uning fikrlari, qarashlari, munosabatlari hamda hissiy kechinmalarini aniqlashga imkon beradi. Bu usullar ayniqsa o'quvchilar, o'qituvchilar yoki ota- onalar bilan olib boriladigan pedagogik izlanishlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

So'rovnoma - bu maxsus tuzilgan savollar asosida tadqiqot ishtirokchilaridan ma'lumot olish usulidir. Ushbu usul anonimlikni saqlagan holda respondentlarning fikrini erkin va ochiq bildirishi uchun qulay imkoniyat yaratadi. So'rovnomalar yozma shaklda tarqatiladi hamda ma'lum vaqt ichida to'ldiriladi. So'rovnomalar quyidagicha bo'lishi mumkin:

Yopiq turdagi savollar - respondent faqat belgilangan javob variantlaridan birini tanlaydi. (Masalan: Ha/Yo'q; Juda muhim/Muhim/Unchalik emas).

Ochiq turdagi savollar - respondent o'z fikrini erkin shaklda bayon qiladi.

Aralash turdagi savollar - yopiq savolga javob berib, izoh keltirish ham talab etiladi.

So'rovnoma tuzishda savollar aniq, tushunarli, betaraf va baholovchi ohangdan xoli bo'lishi lozim. Uning maqsadi - respondentning ichki qarashlari, shaxsiy fikri va individual munosabatlarini aniqlashdir.

Suhbat (intervyu) - bu og'zaki shakldagi muloqot bo'lib, tadqiqotchi bilan respondent o'rtasida bevosita yuzma- yuz aloqa orqali amalga oshiriladi. Suhbat orqali nafaqat savollarga javob olinadi, balki respondentning ohanggi, tana harakati, yuz ifodasi, emotsional reaksiyasi kabi noverbal belgilar ham kuzatiladi. Bu esa chuqurroq va kengroq tahlil imkonini yaratadi.

Suhbat ikki xil bo'lishi mumkin:

Erkin suhbat (erkin muloqot) - oldindan tuzilgan qat'iy savollar yo'q, suhbat umumiy mavzular atrofida olib boriladi.

Strukturaviy suhbat - oldindan tayyorlangan savollar asosida qat'iy tartibda o'tkaziladi.

Suhbatda tadqiqotchi respondentga bosim o'tkazmasdan, uni erkin fikr bildirishga undashi kerak. Buning uchun ishonchli, samimiy muhit yaratish muhimdir. Suhbatda qo'llaniladigan savollar ochiq, aniqlashtiruvchi yoki yo'naltiruvchi bo'lishi mumkin.

Ichki motivatsiya, e'tiqod, axloqiy munosabat kabi murakkab psixologik- pedagogik holatlarni aniqlashga imkon beradi.

Katta hajmdagi auditoriyalardan qisqa muddatda ma'lumot yig'ish imkonini yaratadi (ayniqsa so'rovnoma usulida).

O'rganilayotgan muammoning ijtimoiy- psixologik jihatlarini yoritishda samarali hisoblanadi.

Kamchiliklari:

Ba'zan respondentlar haqiqatni yashirishi yoki yolg'on javob berishi mumkin.

So'rovnoma savollarini noto'g'ri tuzish natijasida natijalar ishonchsiz bo'lishi mumkin.

Suhbat davomida tadqiqotchining subyektiv munosabati natijaga ta'sir qilishi ehtimoli mavjud.

Eksperiment (tajriba) metodi.

Eksperiment (yoki tajriba) metodi - pedagogik tadqiqotlarda keng qo'llaniladigan asosiy ilmiy metodlardan biridir. Bu usul ma'lum sharoitlar yaratilgan holda pedagogik hodisa yoki jarayon ustida nazorat ostida tajriba o'tkazish va uning natijalarini aniqlash orqali ilmiy xulosalar chiqarishga yordam beradi. Eksperiment usuli hodisalar orasidagi **sabab- oqibat** bog'liqliklarini aniqlashda ayniqsa samarali hisoblanadi.

Eksperiment metodining mohiyati

Eksperimentda tadqiqotchi o'rganilayotgan jarayonga bevosita aralashadi - ya'ni, u tajriba sharoitlarini belgilaydi, o'zgaruvchilarni boshqaradi va kuzatadi. Bu esa kuzatuvdan farqli o'laroq, hodisani faqat tashqi belgilariga qarab emas, balki **ichki qonuniyatlari va o'zaro bog'liqliklarini** tahlil qilish imkonini beradi.

Eksperiment turlari

Laboratoriya eksperimenti

Maxsus tayyorlangan, sun'iy sharoitda olib boriladi.

O'zgaruvchilar ustidan to'liq nazorat qilish imkoniyati mavjud.

Kamroq tashqi ta'sirlar bo'lgani uchun aniq natijalar olish mumkin.

Tabiiy eksperiment

O'quv jarayonida yoki real pedagogik sharoitda o'tkaziladi (masalan, maktabda, dars davomida).

O'qituvchining o'zi ishtirokchilarga aralashmasdan jarayonni boshqaradi.

Eng ko'p qo'llaniladigan eksperiment turi hisoblanadi.

Formativ (tashkiliy- o'quv) eksperiment

Yangi metodika, usul yoki ta'lim vositalarining samaradorligini sinovdan o'tkazish uchun qo'llaniladi.

Eksperiment davomida o'quvchilar bilim, ko'nikma va malakalarining o'zgarishi tahlil qilinadi.

Eksperiment bosqichlari

Tayyorlov bosqichi

Tadqiqot mavzusi va maqsadi aniqlanadi.

Tajribada ishtirok etadigan guruhlar tanlanadi (eksperimental va nazorat guruhi).

O'zgartiriladigan va o'zgarmas omillar belgilanadi.

O'tkazish bosqichi Eksperiment rejasiga muvofiq ta'lim- tarbiya jarayonlari olib boriladi.

Eksperimental guruhga yangi metod yoki usul qo'llaniladi, nazorat guruhi esa odatdagi dars asosida o'qitiladi.

Tahlil bosqichi

Eksperiment natijalari solishtiriladi va statistik tahlil qilinadi.

Olingan ma'lumotlar asosida pedagogik xulosalar chiqariladi.

Eksperimentning afzalliklari

Hodisalar orasidagi sababiy bog'liqlikni aniqlash imkonini beradi.

Yangilikni sinovdan o'tkazish va ularning amaliy samaradorligini aniqlashga xizmat qiladi.

Nazorat ostida bo'lgani uchun aniq, asosli va takrorlanuvchi natijalar beradi.

Kamchiliklari

Har doim ham barcha o'zgaruvchilarni nazorat qilishning iloji bo'lmaydi.

Tabiiy sharoitda olib borilsa, tashqi omillar natijaga ta'sir qilishi mumkin.

Tayyorlov bosqichi ko'p vaqt, resurs va tashkilotchilikni talab qiladi.

Laboratoriya eksperimenti

Laboratoriya eksperimenti - bu pedagogik tadqiqot metodlaridan biri bo'lib, **sun'iy yaratilgan maxsus sharoitda** o'tkaziladi. Uning asosiy maqsadi - ta'lim- tarbiya jarayonida yuz berayotgan hodisalarni chuqurroq tahlil qilish, ularning ichki mexanizmlarini aniqlash va sabab- oqibat bog'liqliklarini ilmiy asosda o'rganishdan iborat.

Xususiyatlari

Eksperiment **maxsus tayyorlangan muhitda** amalga oshiriladi (masalan, psixologik laboratoriya, metodik sinfxona, o'quv markazi).

Tadqiqotchi barcha shart- sharoitlarni **nazorat ostida** ushlab turadi.

Pedagogik hodisalarning borishi **aniq o'zgaruvchilar asosida** kuzatiladi.

Eksperimentni bir necha marta **takrorlash** orqali natijalar ishonchligi tekshiriladi.

Laboratoriya eksperimentining afzalliklari

Tadqiqotchiga **to'liq nazorat** imkonini beradi - ya'ni istalgan omilni qo'shish, o'zgartirish yoki chiqarib tashlash mumkin.

Olingan natijalar odatda **aniq va obyektiv** bo'ladi.

Hodisalarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi, ayniqsa psixologik yoki didaktik jarayonlarni o'rganishda.

Tajriba **tez-tez takrorlanishi** mumkin, bu esa ishonchlilikni oshiradi.

Kamchiliklari

Sun'iy muhit har doim ham real hayotdagi sharoitni to'liq aks ettira olmaydi.

O'quvchilar va pedagoglar laboratoriya sharoitida **erkin harakat qilmasliklari** mumkin, bu esa natijalarga ta'sir qiladi.

Tashkiliy jihatdan **ko'proq vaqt va resurs** talab etadi.

Qo'llanilish sohalari

Laboratoriya eksperimenti asosan quyidagi yo'nalishlarda keng qo'llaniladi:

Pedagogik psixologiya: o'quvchilarning diqqat, xotira, tafakkur jarayonlarini o'rganishda;

Didaktika: yangi o'quv uslub va metodlarni tajriba asosida baholashda;

Texnologik innovatsiyalar: ta'lim texnologiyalarining samaradorligini tekshirishda;

Til va nutq rivojlantirish: o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini shakllantirish jarayo

Tahlil va umumlashtirish metodlari

Tahlil va umumlashtirish - pedagogik tadqiqotning eng muhim nazariy metodlari bo'lib, mavjud ilmiy ma'lumotlar, faktlar, tajriba natijalari va amaliy holatlarni chuqur o'rganish, ularni tahlil qilish va xulosalash orqali ilmiy asoslangan qarorlar chiqarishga xizmat qiladi.

Tahlil metodi (analiz)

Tahlil - bu murakkab hodisa yoki jarayonni **tarkibiy qismlarga ajratib**, ularni alohida-alohida o'rganish orqali umumiy mohiyatni anglab yetish metodidir. Pedagogik tadqiqotda tahlil quyidagilarga qaratiladi:

ta'lim va tarbiya jarayonidagi muammolarni aniqlash;

o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalar darajasini baholash; o'qitish metodlarining samaradorligini tahlil qilish;

ilg'or pedagogik tajriba yoki natijalarni tahlil asosida o'rganish.

Tahlil davomida tadqiqotchi **faktlar orasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlaydi**, alohida omillar ta'sirini o'rganadi, muammo ildizlariga chuqurroq kirib boradi.

Umumlashtirish metodi (sintez)

Umumlashtirish - bu ilgari o'rganilgan faktlar, hodisalar va tajribalarni **mantiqiy bog'lash** va **bir butun konsepsiya yoki nazariy xulosaga** keltirish jarayonidir. Bu metod quyidagi hollarda qo'llanadi:

bir nechta tadqiqot natijalarini solishtirish va xulosa chiqarishda;

ilg'or tajribalarni sintez qilib, tavsiyalar ishlab chiqishda;

pedagogik jarayonlar asosida nazariy model yoki tushunchalar tizimini yaratishda.

Umumlashtirish faqat statistik yoki tavsifiy xulosalar emas, **pedagogik qonuniyat** va tendensiyalarni aniqlashda ham asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu metodlarning ahamiyati

Nazariy yondashuvni kuchaytiradi - faktlar asosida ilmiy asoslangan tushunchalar va tamoyillarni shakllantiradi.

Amaliy natijalarni umumlashtiradi - real hayotdagi pedagogik tajriba asosida samarali metod va vositalarni tanlashga yordam beradi.

Innovatsion yondashuvlar yaratadi - tahlil va umumlashtirish orqali yangi ta'lim texnologiyalari yoki metodikalarni ishlab chiqish imkoniyati paydo bo'ladi.

Statistik tahlil

Statistik tahlil - bu pedagogik tadqiqotlarda yig'ilgan raqamli ma'lumotlarni tahlil qilish va ularni chuqur o'rganish orqali ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish metodidir. Pedagogik jarayonlar tabiatan murakkab, ko'p omilli va dinamik bo'lganligi sababli ularni tahlil qilishda sifat bilan bir qatorda miqdoriy yondashuv zarur bo'ladi. Statistik tahlil aynan shunday ehtiyojni qondiradi. U

ma'lumotlarni tizimlashtiradi, ular orasidagi bog'liqliklarni aniqlaydi, farqlarni baholaydi va bu orqali tadqiqotning ishonchliligini ta'minlaydi.

Pedagogik sohadagi statistik tahlil bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Avvalo, zarur ma'lumotlar to'planadi – bu ma'lumotlar test natijalari, baholar, so'rovnomalar javoblari, eksperimentdan olingan kuzatuvlar yoki o'quvchilarning faoliyat ko'rsatkichlari bo'lishi mumkin. Keyingi bosqichda bu ma'lumotlar tartibga solinadi, klassifikatsiya qilinadi va statistik jadval yoki grafiklar yordamida vizual shaklga keltiriladi. Bu bosqichda o'rtacha qiymat (arifmetik o'rtacha, median, moda), tarqalish ko'rsatkichlari (dispersiya, standart og'ish) kabi asosiy statistik parametrlar hisoblab chiqiladi.

Shuningdek, statistik tahlil yordamida olingan natijalar orasidagi bog'liqliklar ham aniqlanadi. Bu jarayonda korrelatsion tahlil va regressiya tahlili keng qo'llaniladi. Masalan, o'quvchilarning darsga qatnashish darajasi bilan ularning o'zlashtirish ko'rsatkichlari orasidagi bog'liqlikni aniqlash orqali muhim xulosalar chiqarish mumkin. Shu bilan birga, statistik gipotezalarni tekshirish usullari – masalan, t- test, chi- kvadrat testi, ANOVA (dispersion tahlil) kabi metodlar orqali eksperiment natijalarining ishonchliligi baholanadi. Bu usullar pedagogik tajribalar samaradorligini ilmiy jihatdan tasdiqlash imkonini beradi.

Statistik tahlil nafaqat mavjud holatni o'rganishga, balki kelajakdagi tendensiyalarni ham oldindan taxmin qilishga yordam beradi. Misol uchun, o'quvchilarning bir necha yillik bilim ko'rsatkichlari asosida ularning kelgusi o'zlashtirish darajasini prognoz qilish mumkin. Bu esa ta'lim jarayonini rejalashtirishda, individual yondashuvni shakllantirishda yoki ta'lim strategiyalarini qayta ko'rib chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli, statistik tahlil pedagogik tadqiqotlarning ajralmas va zaruriy qismidir. U orqali faqat raqamlar yig'ilmaydi, balki chuqur tahlil va xulosalar asosida ta'lim- tarbiya jarayoni takomillashtiriladi.

Statistik metodlar yordamida qabul qilinadigan qarorlar tasodifiy emas, balki ilmiy asoslangan, ishonchli va samarali bo'ladi. Har bir pedagog yoki tadqiqotchi zamonaviy statistik usullarni bilishi va ular bilan ishlay olish qobiliyatiga ega bo'lishi zamonaviy ta'lim talablari darajasida ilmiy faoliyat olib borishning muhim shartidir.

Modellashtirish metodi

Modellashtirish metodi - bu murakkab pedagogik hodisalar va jarayonlarni soddalashtirilgan, lekin mazmunan to'g'ri bo'lgan shaklda aks ettirish orqali ularni chuqur o'rganishga imkon beradigan ilmiy tadqiqot usulidir. Ushbu metod orqali real pedagogik voqelikni to'liq qayta yaratmasdan, uning muhim jihatlari va omillarini saqlab qolgan holda, ular asosida tahlil, taxmin, nazariya va tavsiyalar ishlab chiqish mumkin bo'ladi. Modellashtirish - bu pedagogik haqiqatni soddalashtirish emas, balki uni ilmiy tahlil qilish imkonini beradigan yangi shaklda ifodalashdir.

Pedagogik modellar turli ko'rinishda bo'lishi mumkin: fizikaviy (ya'ni ko'rgazmali maketlar yoki grafiklar), matematik (formulalar, tenglamalar, statistik modellar), yoki konseptual (nazariy sxemalar, jarayon xaritalari, algoritmik modellar). Har bir model o'zining tadqiqotdagi vazifasiga qarab tanlanadi va real hayotdagi ta'lim-tarbiya jarayonining muayyan tomonlarini aks ettiradi. Masalan, ta'lim samaradorligini oshirishga oid tajribalar asosida tuzilgan model o'quvchilar bilimini shakllantirish bosqichlarini, o'qituvchining faoliyatini va o'quv motivatsiyasi dinamikasini ko'rsatib beradi.

Modellashtirish usuli orqali pedagogik tizimning tarkibiy qismlari – maqsad, mazmun, metod, shakl va vositalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar chuqur tahlil qilinadi. Bu esa, o'z navbatida, mavjud tizimda qanday omillar ijobiy natija berayotganini va qaysilari qayta ko'rib chiqilishi zarurligini aniqlashga yordam beradi. Misol uchun, boshlang'ich sinfda o'qitish jarayonini modellashtirish orqali bolalarning bilish faoliyati, o'qituvchining metodlari va ota-

onalar bilan hamkorlik darajasi kabi omillarning o'zaro bog'liqligini aniqlash mumkin.

Modellar yordamida pedagogik jarayonni nafaqat tasvirlash, balki oldindan tahlil qilish, prognozlash va yangi yondashuvlarni sinab ko'rish ham mumkin. Masalan, ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etish natijasida o'quvchilarning o'zlashtirish darajasida qanday o'zgarishlar yuz berishini matematik model asosida oldindan ko'rib chiqish mumkin. Bu esa qabul qilinadigan qarorlarning asosli va ilmiy bo'lishini ta'minlaydi.

Shuningdek, modellashtirish ilmiy- tadqiqot ishlarida, pedagogik innovatsiyalarni sinovdan o'tkazishda, yangi metodikalarni ishlab chiqishda va ta'lim sifatini baholashda keng qo'llaniladi. Bugungi kunda axborot texnologiyalarining rivojlanishi tufayli simulyatsiya va kompyuter modellashtirish usullari pedagogikada yanada kengroq o'rin egallamoqda. Ular real pedagogik vaziyatni virtual tarzda yaratib, turli yondashuvlarning natijasini ko'zda tutilgan tajribasiz aniqlash imkonini beradi.

Statistik tahlil

Statistik tahlil - bu pedagogik tadqiqotlarda to'plangan ma'lumotlarni tizimli ravishda o'rganish, tahlil qilish va xulosalar chiqarish imkonini beradigan muhim ilmiy metod hisoblanadi. Bu usul orqali o'quvchilar, pedagoglar yoki tarbiya jarayonlariga oid turli ko'rsatkichlar miqdoriy jihatdan baholanadi va ular orasidagi o'zaro bog'liqlik aniqlanadi. Statistik tahlil, asosan, faktlar asosida asosli xulosalar chiqarish va ilmiy nazariyalarni isbotlashda foydalaniladi.

Pedagogik statistik tahlil jarayonida, avvalo, to'g'ri va ishonchli ma'lumotlar yig'iladi. Bu ma'lumotlar so'rovnomalar, test natijalari, eksperimentlar, kundalik kuzatuvlar yoki elektron tizimlar orqali olinadi. Shundan so'ng bu ma'lumotlar tasniflanadi, jadval va diagrammalar shaklida ko'rsatiladi va ular ustida tahliliy ishlar olib boriladi. Tahlil jarayonida arifmetik o'rtacha, median, modalar, dispersiya, standart og'ish kabi statistik ko'rsatkichlar hisoblanadi.

Bu ko'rsatkichlar yordamida o'rganilayotgan pedagogik hodisaning umumiy holati, tarqalish darajasi va rivojlanish yo'nalishi aniqlanadi.

Misol uchun, o'quvchilarning matematika fanidan olgan baholari ustida statistik tahlil o'tkazish orqali sinfdagi bilim darajasi, o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichi, eng yuqori va eng past natijalar o'rtasidagi tafovut aniqlanishi mumkin. Bu esa o'qituvchiga o'z dars metodikasini qayta ko'rib chiqish, zaif o'quvchilar bilan individual ishlash va umumiy o'quv jarayonini optimallashtirish imkonini beradi.

Statistik tahlil orqali shuningdek, turli pedagogik yondashuvlar, dars shakllari yoki metodlarning samaradorligini solishtirish ham mumkin. Masalan, an'anaviy o'qitish bilan innovatsion texnologiyalar asosida o'qitilgan guruhlar natijalari solishtirilib, qaysi uslub ko'proq foyda berayotgani ilmiy asosda aniqlanadi.

Bugungi kunda statistik tahlilning axborot texnologiyalariga asoslangan zamonaviy shakllari ham keng qo'llanmoqda. Maxsus dasturiy vositalar (masalan, Excel, SPSS, R, Python statistik kutubxonalari) yordamida katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor va aniq tahlil qilish mumkin. Bu esa ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshiradi, natijalarni vizual ko'rinishda taqdim etish imkonini beradi.

Modellashtirish metodi

Modellashtirish - bu murakkab pedagogik hodisalar va jarayonlarni sodda, tushunarli shaklda tasvirlash, ularni ilmiy asosda o'rganish va tahlil qilish imkonini beradigan samarali tadqiqot metodidir. Bu usul yordamida haqiqiy ta'lim- tarbiya jarayonlari sun'iy tarzda takror yaratiladi va ularning rivojlanish yo'nalishlari, ichki qonuniyatlari hamda ehtimoliy natijalari oldindan aniqlanadi.

Modellashtirish, asosan, o'rganilayotgan hodisaning mohiyatini buzmasdan, uni ilmiy asosda soddalashtirish va simulyatsiya qilish orqali ilmiy tahlil qilishni ko'zda tutadi. Ushbu metod orqali pedagogik jarayonning alohida tarkibiy qismlari - masalan, o'qitish uslublari, o'quvchilar faoliyati, tarbiyaviy ta'sir mexanizmlari yoki

sinfidagi ijtimoiy muhit - model shaklida yaratilib, turli sharoitlarda qanday ishlashi sinovdan o'tkaziladi.

Modellar ikki asosiy turga bo'linadi: tashqi (fizik) modellar va ichki (matematik, sxematik yoki konseptual) modellar. Tashqi modellar haqiqiy ob'ekt yoki jarayonning ko'rinishiga yaqin bo'lgan soddalashtirilgan nusxasi bo'lsa, ichki modellar esa matematik formulalar, diagrammalar, algoritmlar yoki sxemalar orqali ifodalanadi. Masalan, o'quvchilarning bilim darajasining o'sishini ko'rsatadigan grafiklar yoki sinfdagi o'zaro ta'sirlar asosida tuzilgan psixologik model - bu modellashtirishga misol bo'la oladi.

Modellashtirish metodi orqali ta'lim jarayonining yangi shakllarini sinovdan o'tkazish mumkin.

Masalan, darsda yangi o'quv texnologiyasini joriy qilishdan oldin uning samaradorligi modellashtirish orqali baholanadi. Bu orqali vaqt, resurs va kuch sarfini kamaytirgan holda eng samarali uslublarni aniqlashga erishiladi. Bundan tashqari, bu usul innovatsion loyihalarni amalga oshirishda, zamonaviy o'quv dasturlarini ishlab chiqishda va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishda keng qo'llaniladi.

Modellashtirish pedagogik tajribaning nazariy va amaliy jihatlarini uyg'unlashtiradi. U orqali pedagog o'z faoliyatining muhim bosqichlarini tahlil qiladi, o'quvchilar bilan ishlashda yuzaga keladigan muammolarni oldindan ko'ra oladi va ilmiy asoslangan yechimlarni ishlab chiqadi.

Zamonaviy ta'limda kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi bilan modellashtirish yanada mukammallashib bormoqda. Simulyatsion dasturlar, raqamli o'quv muhiti va sun'iy intellektga asoslangan pedagogik vositalar yordamida ta'lim jarayoni modellar asosida interaktiv tarzda amalga oshirilmoqda.

Diagnostic metod

Pedagogik diagnostika - bu o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari, shuningdek, ularning psixologik, jismoniy va ijtimoiy

rivojlanish darajasini aniqlashga qaratilgan tizimli ilmiy- tadqiqot metodidir. Diagnostika so'zi yunon tilidan olingan bo'lib, "aniqlash", "baholash", "holatni tushunib olish" ma'nolarini anglatadi. Ushbu metod ta'lim- tarbiya jarayonining turli bosqichlarida aniqlik kiritish, o'quvchilar bilan ishlash strategiyalarini to'g'ri belgilash va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Diagnostic metodi o'quvchilarning individual imkoniyatlari, ehtiyojlari, bilim darajasi va tarbiyaviy holatini aniqlash orqali ularga mos yondashuvni tanlashga imkon beradi. Bu metod yordamida nafaqat mavjud natijalar baholanadi, balki o'quvchi shaxsining rivojlanish dinamikasi ham o'rganiladi. Demak, diagnostika nafaqat baholash, balki bashorat qilish, yo'naltirish va tuzatish funksiyalarini ham bajaradi.

Pedagogik diagnostika bir necha bosqichda amalga oshiriladi:

Dastlabki diagnostika - o'quvchilarning tayyorgarlik darajasini aniqlash, ularning ilgari egallagan bilimlari, shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlarini baholash.

Joriy diagnostika - ta'lim jarayonining o'rtasida o'quvchilar rivojlanishining dinamikasini kuzatish va zarur hollarda pedagogik yondashuvlarni o'zgartirish.

Yakuniy diagnostika - o'quv yili yoki mavzu bo'yicha yakuniy natijalarni aniqlash, o'quvchi yutuqlarini tahlil qilish va keyingi bosqichlar uchun tavsiyalar ishlab chiqish.

Diagnostic usullari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

Testlar - standartlashtirilgan topshiriqlar orqali bilim va malakalarni aniqlash.

So'rovnomalar va anketalar - o'quvchining psixologik holati, motivatsiyasi, munosabati haqida ma'lumot olish.

Suhbatlar - o'quvchi shaxsiyati va fikrlash tarzini chuqurroq o'rganish imkonini beradi.

Kuzatuv - o'quvchilarning kundalik faoliyati, ijtimoiy munosabatlari asosida baholash.

Portfolio – o'quvchining yutuqlari, ish namunalarini tizimli tarzda to'plab, baholash imkonini beradi.

Zamonaviy ta'limda diagnostika texnologiyalaridan interaktiv vositalar, raqamli platformalar va sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan tahlil dasturlaridan foydalanish kengayib bormoqda. Bu esa o'quvchilar holatini yanada aniq, tezkor va obyektiv baholashga xizmat qilmoqda.

Y.A. Komenskiyning dunyoqarashi va pedagogik qarashlari

Yohann Amos Komenskiyning dunyoqarashi Tiklanish davri mafkurasi hamda o'sha davrda keng tarqalgan materialistik ta'limotlarning ta'siri ostida shakllangan bo'lsa-da, u diniy e'tiqodlardan butunlay xoli emas edi. U o'z zamonasining ilg'or demokratlaridan biri sifatida yagona maktab tizimini va umumiy ta'lim g'oyasini ilgari surdi.

Komenskiy pedagogikasida asosiy tamoyillardan biri - **tabiatga muvofiqlik** prinsipi hisoblanadi. Unga ko'ra, inson - tabiatning ajralmas qismi bo'lib, uning qonun- qoidalariga bo'ysunishi lozim. Tarbiya va ta'lim jarayonlari ham ana shu qonuniyatlarga asoslanib tashkil etilishi kerak. Komenskiy ta'lim mazmunini insonning tabiiy rivojlanish bosqichlari bilan uyg'unlashtirishga alohida e'tibor qaratdi. Bola rivojini yosh davrlariga qarab bosqichma- bosqich o'rganish va unga mos ta'lim- tarbiya berish Komenskiy pedagogikasining muhim jihatlaridan biridir.

Y.A. Komenskiy va Djon Lokkning pedagogik qarashlari

Yohann Amos Komenskiy tarbiyaning beqiyos kuchiga ishongan va "tarbiyalab bo'lmaydigan bola yo'q" degan g'oyani ilgari surgan edi. U o'quv jarayonini tashkil etishning asosiy tamoyillarini ishlab chiqdi hamda sinf- dars tizimining asoschisi sifatida tanildi. O'zining ta'lim haqidagi qarashlarini u mashhur "**Buyuk didaktika**" asarida hamda turli darsliklarida bayon etgan.

Komenskiy ta'lim jarayonida hissiy idrokka tayanuvchi, ko'rgazmali vositalar orqali oson, samarali, tushunarli va mantiqan

izchil yondashuvni talab qilgan. U o'qituvchining rolini nihoyatda muhim deb bilgan va o'z asarlarida bolalarga **mehnat tarbiyasi, jismoniy kamolot va axloqiy tarbiya** berishga doir foydali tavsiyalar bergan. Komenskiy jamiyatda shakllanayotgan burjua sinfining ilg'or g'oyalarini ilgari surgan. Uning asarlari nafaqat o'z davrida, balki keyingi asrlarda ham butun dunyo bo'ylab pedagogik tafakkur va maktab amaliyotiga katta ta'sir ko'rsatgan. XVII asrda yashab ijod qilgan ingliz faylasufi va pedagogi Djon Lokk (1632–1704) ham burjua pedagogikasining yetuk vakillaridan biri hisoblanadi. Uning pedagogik qarashlarini Angliyadagi o'sha davr tarixiy voqealari - xususan, burjua inqilobi sharoitida to'g'ri tushunish lozim. Inqilob burjua va dvoryanlar o'rtasidagi murosaga olib kelgan edi. Lokk bu siyosiy kelishuvning aksini o'z pedagogik nazariyasida ifodaladi. U o'z qarashlarida "**djentrymen**" - ya'ni foydali ishlarni uddalay oladigan, jismoniy va ma'naviy jihatdan kamol topgan aristokrat shaxsni tarbiyalash g'oyasini ilgari surdi. Bu tarbiya tizimi avvalo **jismoniy tarbiya** va **axloqiy yetuklikni** maqsad qilgan bo'lib, unda "tana intizomi" va "ruh intizomi" alohida o'rin egallagan. Biroq burjua sinfining chinakam vakili sifatida D. Lokk ishchi tabaqa vakillarining bolalari ta'lim olishiga salbiy munosabatda bo'lgan.

J.J. Russo va uning pedagogik qarashlari

Jan Jak Russo XVIII asrda Fransiya yashab ijod qilgan ma'rifatparvar mutafakkir edi. U faoliyat yuritgan davrda mamlakatda kapitalistik munosabatlar kuchayib, ular feodal tuzum bilan keskin ziddiyatga kirishgan edi. Bu - 1789 yilgi burjua inqilobidan avvalgi murakkab davr edi. Russo tarbiyaning kuchiga qat'iy ishonar va fransuz ma'rifatparvarlari orasida yetakchi o'rin tutardi.

Russoning mashhur "**Emil yoki tarbiya to'g'risida**" (1762) nomli pedagogik asarida u feodal jamiyat ta'siridan holi, erkin va tabiiy insonni tarbiyalash yo'llarini bayon etdi. U bolaning tabiiy rivojlanishiga sun'iy aralashuvsiz, uning tabiati va ehtiyojlariga mos

ravishda tarbiya berish g'oyasini ilgari surdi. Bu qarashlar asosida u **tabiiy tarbiya nazariyasini** shakllantirdi.

Russo tarbiyani bolalarning yosh xususiyatlariga mos tarzda tashkil etishni muhim deb bilgan. U bolalik davrini bosqichlarga ajratib o'rganishni taklif etgan va har bir yosh bosqichiga mos yondashuv bo'lishini ta'kidlagan. Shuningdek, u **faol o'qitish metodlari, mehnat tarbiyasi, ta'limni tabiat va hayot bilan uzviy bog'lash** zarurligini ilgari surgan. Uning qarashlari pedagogika tarixida katta burilish yasagan va zamonaviy tarbiya nazariyalariga asos bo'lgan.

J.J. Russo va fransuz ma'rifatparvarlarining feodalizmga qarshi kurashi

Jan Jak Russo feodalizmga, ayniqsa feodal aristokratiyasi va cherkov hukmronligiga nisbatan keskin tanqidiy munosabatda bo'lgan. U tekinxo'rlik va ijtimoiy tengsizlikka qarshi chiqib, yangi tarbiya tamoyillari uchun faol kurash olib borgan. Biroq Russoning mayda burjua dunyoqarashi uning pedagogik qarashlarida ma'lum darajada ichki ziddiyatlarga sabab bo'lgan.

Shunga qaramay, Russo pedagogika tarixida **demokratik qarashlarga ega pedagog, zo'ravonlik va inson huquqlarining buzilishiga qarshi kurashchi** sifatida o'z o'rniga ega bo'ldi.

Russoning zamondoshlari bo'lgan **Klod Gelvesiy va Denidir Didro** ham feodal tuzumni va unga xos tarbiya tizimini keskin tanqid ostiga olganlar. Ayniqsa, ular cherkov va diniy mafkurani tanqid qilishda yanada dadil harakat qilgan va **ateistik qarashlari** bilan ajralib turgan. Ularning bu qarashlari o'sha davrning ilg'or burjua inqilobiy g'oyalari bilan hamohang edi.

Fransuz materialist ma'rifatparvarlarining bu fikrlari nafaqat **1789 yilgi Fransuz inqilobiga**, balki **XIX asrning birinchi yarmida shakllangan sotsialistik utopistlar** faoliyatiga ham chuqur ta'sir ko'rsatgan.

Iogann Genrix Pestalossi - gumanist- pedagog va xalq maorifi arbobi

Iogann Genrix Pestalossi (1746-1827) Fransiya va Shveysariyada yuz bergan burjua inqiloblari davrining eng yirik gumanist- pedagoglaridan va demokratlaridan biri edi. U o'z davrining ilg'or burjua ziyolilari safida faoliyat yuritgan va butun hayotini xalq maorifi taraqqiyotiga bag'ishlagan.

Pestalossi 50 yildan ortiq umrini ta'lim sohasiga, ayniqsa, kambag'al va yetim bolalarning ta'lim- tarbiyasiga bag'ishladi. U ular uchun **oila muhiti asosida tashkil etilgan internat maktablari** - yetimxonalar barpo etdi. Bu muassasalarda u bolalarni o'qitish bilan birga mehnatga o'rgatishni ham asosiy tamoyil sifatida ilgari surdi.

U o'z faoliyati davomida **o'rta maktab bilan o'qituvchilar tayyorlash institutini birlashtirgan innovatsion ta'lim muassasasida** yigirma besh yil ishladi. Ushbu dargoh o'z davrida butun dunyoda mashhurlikka erishgan bo'lib, ilg'or o'quv- tarbiya tizimining namunasi sifatida tan olingan.

Pestalossining pedagogik qarashlari bir qator muhim asarlarida o'z aksini topgan. Ularning eng mashhurlari quyidagilardir:

"Linnard va Gertruda" (romani)

"Qanday qilib Gertruda o'z bolalarini o'qitadi"

"Onalar kitobi"

"Kuzatishlar alifbosi"

Ushbu asarlar orqali Pestalossi ta'limda mehr, sabr, individual yondashuv va hayotiy amaliyotga tayanuvchi metodlarni ilgari surgan. Uning pedagogik merosi butun dunyo bo'ylab xalq ta'limi rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan.

I.G. Pestalossi pedagogik qarashlari va elementar ta'lim nazariyasi

Iogann Genrix Pestalossi tarbiyaning asosiy maqsadini - insonning tabiiy kuchlari va qobiliyatlarini erkin, bosqichma- bosqich rivojlantirish, uni doimiy ravishda takomillashtirib borish deb bilgan.

Uning pedagogik qarashlari XVII–XVIII asr nemis idealistik falsafasi ta'sirida shakllangan.

Pestalossining fikriga ko'ra, tarbiya jarayonida insonning **ma'naviy qiyofasini shakllantirish** ustuvor ahamiyatga ega bo'lishi lozim. Ayniqsa, **axloqiy tarbiya** borasida u **oilani**, shu jumladan **onaning rolini** alohida ta'kidlab o'tadi.

Pestalossi tomonidan ishlab chiqilgan **"elementar ta'lim nazariyasi"** unga katta pedagogik shuhrat keltirgan. Bu nazariyaga ko'ra, ta'limning asosiy tarkibiy qismlari - **forma (tasavvur)**, **son (matematika)** va **so'z (til)** hisoblanadi. Shunday ekan, elementar ta'lim bolaning **o'lchash**, **hisoblash** va **nutq** malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Pestalossining ushbu yondashuvi ta'limni inson tabiatiga mos holda tashkil etish, bilimlarni bosqichma- bosqich egallatish va bolaga individual yondashuv asosida tarbiya berish g'oyalarini ilgari surgan.

I.G. Pestalossining pedagogik merosi va uning ta'siri

Iogann Genrix Pestalossining pedagogik faoliyati xalq maktablarining rivojlanishiga sezilarli darajada hissa qo'shdi. U ilgari surgan **rivojlantiruvchi va tarbiyaviy ta'lim g'oyasi** o'z zamonasidagi ilg'or pedagogik nazariya va amaliyotning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Pestalossi ta'limga yondashishda inson shaxsini har tomonlama rivojlantirish, bilim va tarbiyani uyg'un holda olib borish zarurligini asoslab berdi. Uning qarashlari keyinchalik XIX asrning birinchi yarmida yuzaga kelgan **progressiv pedagogik oqimlar** uchun nazariy asos bo'lib xizmat qildi.

Ayniqsa, bu oqimlar yirik nemis demokrat- pedagogi **Adolf Disterveg (1790–1866)** hamda ingliz sotsial- utopisti Robert Ouen (1771–1858) ning pedagogik faoliyati va g'oyalari bilan chambarchas bog'liq holda rivoj topdi. Ular ham Pestalossi kabi ta'lim- tarbiya

tizimida insonparvarlik, tenglik va amaliy bilimga asoslangan yondashuvni ilgari surganlar.

A. Disterveg va R. Ouenning pedagogik qarashlari

XIX asr o'rtalarida **Adolf Disterveg** nemis pedagogikasining burjua- demokratik yo'nalishining yetuk vakili sifatida tanilgan. Uni ko'pincha **"nemis o'qituvchilarining o'qituvchisi"** deb atashgan. Disterveg I.G. Pestalossi g'oyalarining faol tarafdori va targ'ibotchisi bo'lib, ilg'or nemis maktablari taraqqiyoti uchun harakat qilgan, jaholat va eskilikka qarshi qat'iy kurash olib borgan.

U o'qituvchilarni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, pedagogik mahoratini oshirish tarafdori edi. Disterveg **diniy va tabaqaviy tarbiyani inkor etib, umuminsoniy tarbiya**, shuningdek, shaxsning **jismoniy va ma'naviy jihatdan garmonik rivojlanishi** g'oyasini ilgari surdi.

Uning pedagogik tizimi quyidagi asosiy prinsiplariga tayangan:

Muvofiqlik – bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, ta'lim jarayonini ularning tabiiy iste'dodlariga mos tarzda tashkil etish;

Mustaqillik – bolalarning atrof- muhitni erkin va faol tarzda o'rganishiga sharoit yaratish;

Madaniy muvofiqlik – ta'limning jamiyatdagi madaniy, tarixiy va ijtimoiy sharoitlarga mos bo'lishi.

Distervegning bu progressiv g'oyalari XIX asrning o'rtalarida keng tarqalgan bo'lib, fransuz materialistlari qarashlariga hamohang edi. Ular insonning shakllanishida tarbiya va ijtimoiy muhitning hal qiluvchi ahamiyatini e'tirof etganlar.

Robert Ouen esa ingliz sotsial- utopistlaridan biri bo'lib, yirik sanoat korxonasini boshqarar ekan, kapitalizmning oddiy xalq hayotiga keltirayotgan og'ir oqibatlarini chuqur anglagan. U ishchilarning ijtimoiy sharoitini yaxshilash uchun islohotchi rejalar ishlab chiqdi.

Ouen quyidagi tashabbuslari bilan ajralib turgan:

Ishchilarning bolalari uchun **maktabgacha ta'lim muassasalari** va **boshlang'ich maktablar** tashkil etdi;

Ta'limni ishlab chiqarish mehnati va gimnastika bilan birlashtirdi;

Ishlab chiqarishda band bo'lgan bolalar va o'smirlar uchun **kechki maktablar** tashkil etdi;

Uning ta'lim muassasalarida **diniy ta'lim mavjud emas edi** - bu dunyoviy va ilmiy yondashuvning ifodasi edi.

Ouenning **shaxsni har tomonlama rivojlantirish** haqidagi qarashlari o'z davrida yuqori baholangan. Mashhur faylasuf **Karl Marks** Ouenning mehnat va gimnastikaga asoslangan ta'lim tajribasini qadrlagan va bu yondashuvda "kelajak tarbiyasining kurtaklari"ni ko'rgan.

PEDAGOGIK FIKRLARNING RIVOJLANISHI

Pedagogik fikrlar insoniyat taraqqiyoti davomida jamiyat ehtiyojlari, ijtimoiy- iqtisodiy shart- sharoitlar, madaniy va falsafiy qarashlar bilan uzviy bog'liq holda shakllanib va rivojlanib kelgan. Tarbiya va ta'lim haqidagi qarashlar dastlab og'zaki an'analar asosida avloddan- avlodga o'tgan bo'lsa, keyinchalik ular yozma manbalarda tizimlashtirildi va ilmiy asosga ega bo'la boshladi.

Qadimgi davrlar

Qadimgi Sharq sivilizatsiyalarida - Hindiston, Xitoy, Misr, Bobil va boshqa hududlarda tarbiya diniy, axloqiy va amaliy bilimlarni singdirishga yo'naltirilgan edi. Qadimgi Yunoniston va Rimda esa Platon, Aristotel, Sokrat kabi mutafakkirlar ta'limning mohiyati, usullari va shaxs kamolotidagi o'rni haqida chuqur fikr yuritdilar.

Ular pedagogik fikrlarning ilk ilmiy asoslarini yaratdilar.

O'rta asrlar

O'rta asrlarda pedagogik fikrlar ko'proq diniy mafkura bilan bog'liq bo'lib, cherkovlar asosiy ta'lim maskanlari hisoblangan. Shu bilan birga, Sharq allomalari - Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Al-G'azzoliy va boshqa mutafakkirlar ilmiy asoslangan, axloqiy va aqlni tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik qarashlarni ilgari surdilar.

Uyg'onish va Ma'rifatparvarlik davri

XVI-XVIII asrlarda Uyg'onish va Ma'rifatparvarlik harakati tufayli pedagogik fikrlar dunyoviylik, insonparvarlik va ilmiy asos bilan boyidi. Y.A. Komenskiy ilk bor tizimli didaktikani ishlab chiqdi, yagona maktab va umumiy ta'lim g'oyalarini ilgari surdi. J.J. Russo esa tabiatga mos, erkin rivojlantiruvchi tarbiya nazariyasini taklif qildi. K. Gelvesiy va D. Didro kabi fransuz ma'rifatparvarlari esa feodal va diniy ta'lim tizimiga qarshi chiqib, erkin fikrlovchi insonni tarbiyalashni maqsad qildilar.

XIX asr pedagogikasi

XIX asrda pedagogik fikrlar amaliyot bilan uyg'unlashdi. I.G. Pestalossi insonning tabiiy qobiliyatlarini erkin rivojlantirish, oila muhiti va mehnat orqali tarbiyalash g'oyalarini ilgari surdi. A.

Disterveg esa umuminsoniy tarbiya, yosh xususiyatlarini inobatga oluvchi metodika, o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi muhimligini asoslab berdi. Ingliz ijtimoiy utopisti R. Ouen esa ishlab chiqarish mehnatini ta'lim bilan uyg'unlashtirish, bolalar va ishchilar uchun amaliy ta'lim tizimini yaratish bo'yicha muhim ishlarni amalga oshirdi.

XX-XXI asrlar

XX asrda pedagogika ilmiy yo'nalishda rivojlanib, ta'lim jarayoni shaxsga yo'naltirilgan, faol o'qitish metodlariga asoslangan tizimga aylana bordi. Dyuu, Makarenko, Suxomlinskiy kabi pedagoglar inson shaxsini har tomonlama rivojlantirish, jamoa muhitida tarbiyalash, ta'limning hayot bilan bog'liqligini ta'minlash g'oyalarini ilgari surdilar.

Zamonaviy bosqichda esa pedagogik fikrlar raqamli texnologiyalar, innovatsion metodlar, inklyuziv ta'lim, kompetensiyaga yo'naltirilgan yondashuv va butun umr davomida ta'lim olish tamoyillari bilan boyimoqda.

V. G. Belinskiy (1811- 1848) genial demokrat, mashhur tanqidchi va publisist, atoqli pedagog va filosof, materialist, jamoat arbobi, krepostnoylikning dushmani. Uzing tarbiyaga bo'lgan qarashlarini u tanqidiyma qolalarida hamda bolalar kitobi va darsliklarga yozgan taqrizlarida bayon qilgan.

U o'z Vatanini juda sevar edi. U o'z xalqining baxt- saodati uchun, xalq ommasi aholining tubdan yaxshilanishi uchun tinmay ku rashdi. V. G. Belinskiy g'oyaviy rivojlanishning murakkab va qarama- qarshi yo'lini ma'rifatparvarlikdan revolyusion demok ratizmga, idealizmdan materializmga bo'lgan yo'lni bosib o'tdi, bu uning pedagogik qarashlariga ta'sir qilmay qolmas edi.

Insonni tarbiya mavzusi deb qarar ekan, K. D. Ushinskiy pedagoglarning inson tabiati qonunlarini puxta o'rganishlari zarurligini ko'rsatib o'tadi. «Agar pedagogika insonni har jihatdan tarbiyalamoqchi ekan, u avvalo uni ham har jihatdan bilib olishi

lozim», - deb yozgan edi u. Buning uchun o'qituvchi faqat pedagogikani emas, balki psixologiyani ham mukammal bilishi zarur. Shaxsning to'la qimmatli tarbiyalanishi va rivojlanishiga erishish maqsadida K. D. Ushinskiy bir qator muhim prinsiplarni ishlab chiqdi.

Ana shunday yetakchi prinsiplardan biri xalqchilik prinsipidir. Bu prinsipdan kelib chiqib, K. D. Ushinskiy o'zida ko'p asrlik tarbiya praktikasini mujassamlashtirgan pedagogika fanining o'ziga xosligini saqlab qoldi. Xalqchilik prinsipiga muvofiq tarbiya xalqchil bo'lishi kerak, xalq o'z ma'lumotining xo'jayini bo'lishi lozim, chunki uning o'zigina chinakam xalqchil, hammabop ta'lim sistemasini amalga oshirishi mumkin. Faqat shunday yondashish mamlakatning haqiqiy ehtiyojlarini, uning rivojlanish qonuniyatlarini hisobga olishga imkon beradi. Bu prinsipga muvofiq, kishini tarkib toptirishda o'z xalqining tili birinchi o'rinni egallashi kerak, shuning uchun uni o'z vatanining tarixini bilgani kabi mukammal bilish zarur.

K. D. Ushinskiy pedagogik sistemasining tarbiyalash mehnatda odata prinsipi ham ancha muhim prinsiplardandir. Mehnatsevarlikni u inson baxtining asosi deb hisoblar edi. «Tarbiyaning o'zi, - deb yozgan edi. Ushinskiy, agar u insonga baxt- saodat istasa, uni baxt- saodat uchun tarbiyalashi kerak emas, balki hayot mehnatiga tayyorlashi lozim». I. Inson aqliy mehnatining eng muhim turlaridan biri o'qish deb hisoblab, jismoniy va aqliy mehnat ham bir xilda zarur deb bilgan K. D. Ushinskiy ular, har qanday mehnat kabi o'yin va ermak bo'lmasdan, yetarlicha jiddiy va qiyin mashg'ulot bo'lishini talab qilgan. K. D. Ushinskiy bolalar va o'smirlarni o'qishdan tashqari vaqtda turli xil jismoniy mehnatga jalb qilishni qat'iy tavsiya etgan. K.D. Ushinskiy didaktika sohasida, ta'lim mazmunini, o'qitish prinsiplari, metodlari va formalarini ishlab chiqishda ko'p nilar qilgan. U har qanday fanni o'rganishni aqliy va axloqiy rivojlanishning yagona prosessi deb qarab, tarbiyalovchi ta'lim prinsipini ilgari suradi.

Ta'limning mazmuni sohasida K. D. Ushinskiy maktabda o'rganiladigan «fanlarni pedagogik jihatdan qayta ishlash» zarurligi haqidagi masalani o'rta qo'yib, darsliklarda faqat inson uchun haqiqatda foydali bo'lgan materiallarni qoldirishni qattiq turib talab qilinadi. K. D. Ushinskiy o'qitish prinsiplarining ilmiy- materialistik asosini ochib berdi. Masalan, ko'rsatmalilik prinsipining mohiyatini ochib berar ekan, bu didaktik qoidaning zarurligi insonning atrofdagi olamni idrok qilish xususiyatlaridan kelib chiqishini ishonchli ravishda ko'rsatdi: o'rganilayotgan predmet yoki hodisani idrok qilishda sezgi organlari qanchalik ko'p ishtirok etsa, u haqidagi tasavvur xotirada yorqinroq, chuqurroq, konkretroq saqlanadi. K. D. Ushinskiy merosida ko'rsatmali o'qitish vositalari, ulardan foydalanish usullariga taalluqli bo'lgan ko'pgina metodik tavsiyalar bor. Uning fikricha, o'quvchilarning hayotiy tajribalariga tayanish, ularni tabiatda, tevarak- atrofdagi hayotda kuzatishlar olib borishga o'rgatish juda muhimdir. K. D. Ushinskiy o'qitishning o'g'ililigi, sistemaliligi va mustaqilligiga muhim ahamiyat berar edi. U darsning, o'qituvchi va o'quvchilar mehnatining to'g'ri tashkil etilishiga ko'p e'tibor berar edi. U bolalarni pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq faoliyatning turli formalariga jalb qilib, ularni aktiv pozitsiyaga qo'yish zarur deb hisoblardi.

Buyuk pedagog ta'limning hayot bilan bog'liqligi uchun jonkuydirib, dogmatizm va solastikaga, quruq yo'dlash va ko'r-ko'rona intizom ruhida tarbiyaga qat'iy suratda qarshi chiqdi. K. D. Ushinskiy ta'lim- tarbiya samarasi ustozning pedagogik mahoratiga bog'liqligini tushuntirib, tarbiya prosessida o'qituvchining rolini yuqori baholaydi. K. D. Ushinskiy haqli ravishda tarbiyachi shaxsining yosh qalblarga ko'rsatadigan ta'siri shunday tarbiyaviy kuchni tashkil etadiki, buni na darsliklar bilan, na axloqiy sentensiyalar bilan, na jazolash va rag'batlantirish siye- temasi bilan almashtirish mumkin emas, deb ta'kidlar edi. K. D. Ushinskiy har bir tarbiyachidan uning o'z kasbini sevishi- ni, unga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishini, xalq

ishonchini sharafla oqlashini talab qilar edi. U birinchi marta o'qituvchilarni tayyorlash sistemasini ishlab chiqqan edi.

K. D. Ushinskiyning ko'p qirrali pedagogik merosi Rossiyada pedagogik fikrning yanada rivojlanishiga juda katta ta'sir ko'rsatdi. U pedagogikasi uchun ham o'z aktualligini yo'qotgani yo'q.

Buyuk mutafakkir, demokrat, yozuvchi, publisist, mashhur pedagog, marksgacha bo'lgan davrdagi materialistik falsafaning yorqin vakillari N. G. Chernishevskiy (1828- 1889) va N. A. Dobrolyubov (1836- 1861) XIX asrning ikkinchi yarmida pedagogik harakatda alohida o'rin egallar edilar.

Ular o'z oldilariga qo'ygan maqsadga erishish uchun eski ijtimoiy tuzumni yangi tuzum bilan almashtirish zarur deb hisobladilar. Bu almashtirishni xalq ommasining revolyusion kurash bilan bog'ladilar. Ular dehqonlar demokragiyasining ekspluata torlarga qarshi stixiyali noroziligini chorizmni ag'darib tashlash va insonning inson ustidan zo'rlik qilishining har qanday for malarini yo'qotish uchun revolyusiyaga aylantirish maqsadida ham ma'nasini qildilar.

N. G. Chernishevskiy N. A. Dobrolyubovning pedagogik nazariyasi hamda ularning faoliyati ilg'or tarbiya sistemasi uchun kurashda juda katta rol o'ynadi. Demokratlarning pedagogik merosi pedagogikasi uchun ham ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Genial yozuvchi va mashhur pedagog L. N. Tolstoyning (1828- 1910) faoliyati pedagogik fikrning qaror topishida katta ahamiyatga ega. L. N. Tolstoyning ta'kidlashi patriarxal dehqonlarning qarashlari va kayfiyatlarining parchasi edi. Shafqatsiz tanqidchi va foshkaluva kishi bo'lgan L. N. Tolstoy ijtimoiy tuzumni yo'l bilan o'zgartirish tarafdori emas edi. L. N. Tolstoyning pedagogik qarashlari uning dunyoqarashi kabi qarama- qarshiligi, o'ziga xosligi va originalligi bilan darakterlanadi. L. N. Tolstoy dunyoqarashi va faoliyatiga xos bo'lgan qarama- qarshiliklarni birinchi marta V. I. tushuntirib berdi. V. I. L. N. Tolstoyga yettita maqola bag'ishladi, ular orasida degan maqola mashhurdir.

L. N. Tolstoyning pedagogik qarashlari, ularning qarama- qarshiligiga qaramay, demokratiyaga asoslangan bo'lib, ilgor ijobiy ta'sir ko'rsatdi. L. N. Tolstoyning pedagogik merosi hozirgi vaqtda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Buyuk jamoat arbobi, anatomiya olimi, pedagog, jismoniy tarbiyaning ilmiy sistemasini yaratuvchisi P. F. Lesgaft (1837- 1909) XIX asrning oxiridagi mashhur olimlari qatoriga kiradi. P. F. Lesgaftning pedagogik qarashlari uning mashhur asarlari: ikki tomlik fizicheskomu obrazovaniyu detey shkoloynogo vozrasta» va uch tomli «Semeynoye vospitaniye rebenka iyego znacheniyey» kitoblarida bayon qilingan. P. F. Lesgaft XIX asrning 60- yillaridagi demokratik pedagogik harakatning tarafdori edi. Ana shu kurslar bazasida 1919- yilda Peterburgda P. F. Lesgafti nomidagi davlat jismoniy ta'lim instituti, hozirgi vaqtda, F. Lesgaft nomidagi ikki marta ordenli davlat jismoniy tarbiya instituti (GDOIFK) dir. Anatomiya sohasidagi ilmiy tekshirishlarni P. F. Lesgaft va jismoniy tarbiya vazifalariga moslab o'tkazar edi. U jismoniy - tarbiyada (buni u jismoniy ta'lim deb atardi) insonni har tomonlama rivojlantirishning eng muhim vositalaridan birini ko'rar edi uni aqliy tarbiya bilan chambarchas bog'lar edi. Kishi organizmini sog'lomlashtirish va mustahkamlashni, o'zi gavdasi, o'z harakatlarini idora qila olish malakasi tarbiyalashni hamda aqliy, axloqiy va estetik rivojlanishga yordam berishni P. F. Lesgaft jismoniy tarbiyaning asosiy vazifalari deb hisoblardi.

Shuningdek P. F. Lesgaft jismoniy tarbiyani bolada mehnatga muhabbat tarbiyalash bilan, qiyinchiliklarni yengish malakasi bilan uzviy bog'lar edi. Muayyan pedagogik sistemada amalga oshiriladigan jismoniy - mashqlarni u jismoniy tarbiyaning asosiy vositasi deb hisoblar edi. Jismoniy mashqlar, deb o'rgatadi P. F. Lesgaft, izchillik bilan va asta- sekin (ancha oddiy mashqlardan ancha murakkab mashqlarga) o'tkazilishi kerak

Ularning shaxsiy namunasi va obro'yiga katta e'tibor berar edi. P. F. Lesgaftning oila tarbiyasi nazariyasi bolaga samimiy muhabbat va

ishonch bilan xarakterlanadi. P. F. Lesgaft bolalar xarakterining ijobiy tomonlari va qobiliyatlarining namoyon bo'lishi va rivojlanishi uchun maktabda va uyda barcha sharoitlarni yaratish zarur deb hisoblar edi. P. F. Lesgaftning ilmiy- pedagogik merosi va amaliy tajribasi pedagogik fikrlarining rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega edi, ular hozirgi zamon sharoitida ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

SHAXSNI HAR TOMONLAMA VA G'ARMONIK RIVOJLANTIRISH G'OYASI

Shaxsni har tomonlama va g'armonik rivojlantirish - zamonaviy pedagogikaning asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, ta'lim va tarbiyaning markazida insonni har jihatdan barkamol etib voyaga yetkazish maqsadini ko'zlaydi. Bu g'oya bolada nafaqat bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, balki uning jismoniy, aqliy, ma'naviy, estetik va mehnatga bo'lgan qobiliyatlarini uyg'un rivojlantirishni nazarda tutadi.

Mazkur konsepsiya ilk bor Yevropa ma'rifatparvarlari - Y.A. Komenskiy, J.J. Russo, I.G. Pestalossi, A. Disterveg va boshqa mashhur pedagoglar asarlarida shakllangan bo'lib, keyinchalik A.S. Makarenko, V.A. Suxomlinskiy kabi pedagoglar tomonidan amaliy jihatdan rivojlantirildi.

Shaxsning g'armonik rivoji quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Aqliy rivoj - mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, bilim olish va ijodiy yondashuvni shakllantirish;

Jismoniy rivoj - sog'lom turmush tarzini shakllantirish, jismoniy mashqlar va sport orqali tanani chiniqtirish;

Axloqiy rivoj - odob- axloq, halollik, mas'uliyat, boshqalarga hurmat kabi fazilatlarini rivojlantirish;

Estetik rivoj - san'at, musiqa, adabiyot orqali go'zallikni anglash va ijodiy didni shakllantirish;

Mehnat tarbiyasi - mehnatga ijobiy munosabat, kasbga yo'naltirish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish.

Shaxsni har tomonlama va uyg'un rivojlantirish g'oyasi bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, **kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim, inklyuziv yondashuv, STEAM- ta'lim, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish** kabi zamonaviy yo'nalishlar orqali yanada chuqurlashtirilmoqda.

Jismoniy tarbiya va sport pedagogika fani tarbiya to'g'risidagi ta'limotga tayanib, yosh avlodga ta'lim berish va uni ruhda tarbiyalash prosessining effektivligini oshirish qonuniyatlari va eng optimal yo'llarini izlashda davom etmoqda

Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi fan sifatida nazariya asosida paydo bo'ldi va rivojlana boshladi. pedagogikasining yangi ijtimoiy rolini internasionalist o'qituvchilarning so'zlagan nutqida qayd qilib o'tgan edi. Bu s'yezdda u: «Yangi pedagogikaning vazifasi o'qituvchilik faoliyatini jamiyatni asosda tashkil etish vazifasi bilan bog'lashdan iboratdir», - degan edi.

Yangi jamiyat qurish sharoitida tarbiyaning maqsadini aniqlash, xalq maorifi yangi asoslab berish, yangi maktabdagi ta'lim- tarbiyaviy ishlar mazmunini ishlab chiqish zarur edi. Shaxsni har tomonlama rivojlantirish, kollektiv va shaxs, o'qishni ishlab chiqarish mehnati bilan birlashtirish, ta'limning yangi metodlari va tashkiliy formalari ishlab chiqilishi lozim bo'lgan zarur shulardan iborat edi. pedagogikasi ta'lim va tarbiya sohasidagi mayda qarashlariga qarshi qattiq g'oyaviy kurashda rivojlandi va mustahkamlanib bordi. Eng muhim nazariy pedagogika predmeti, uning vazifalari va chegarasi, metodik talablar va hokazolar yuzasidan diskussiyalar avj olib ketar edi. O'z taraqqiyotida pedagogika ba'zi bir xatolardan. Bu xatolarga qarshi kurashda, pedagogikasining rivojlanishida o'z asarlarida va so'zlagan nutqlarida maktabining maktabidan tubdan farq qilishini aniq belgilab berdi. U maktabida rivojlangan, intizomli, kollektivda yashay biladigan kishini tarbiyalash haqida g'amxo'rlik qilinishini ko'rsatdi. bolalarida dunyoqarash, yuksak axloqiy va irodaviy

sifatlarni tarbiyalashni maktab ishining yetakchi yo'nalishi deb hisoblar edi. Uning fikricha, bolalarning individual xususiyatlarini holda, ularda ijtimoiy malakalar hosil qilish ayniqsa muhimdir.

Shulardan biri insonparvarlik edi. U bolalartarbiyasi bo'lgan munosabatda «ularni sevish va ularga qat'iylik ko'rsatishda, erkalash va qattiqqo'llikda haddan oshmaslik» kerakligini uqtirib o'tgan edi. Har bir tarbiyalanuvchida ijobiy kuchlarni ko'ra bilish, insonda eng yaxshi xislatlarni rivojlantirishni «loyihalash» malakasi bilan chambarchas qo'shilib ketadi. Kishini jamiyatdan ajralgan holda qarab chiqish mumkin emas deb hisoblab, o'zining pedagogik kollektivda va kollektiv orqali tarbiyalash muammosiga asosiy o'rin beradi. hayoti va faoliyati qonunlarini, uni tarkib toptirish bosqichi va yo'llarini asoslab berdi; bolalar kollektivining avangardi sifatida komsomolning rolini ochib berdi; tarbiya va mehnat tarbiyasiga, intizom va intizomga solish metodikasiga katta ahamiyat berdi, oila tarbiyasi masalalarini ishlab chiqqan dastlabki pedagoglaridan biri edi.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar

Pedagogika, ta'lim, tarbiya, ma'lumot, bilim, ko'nikma, malaka, kategoriya, usul, surdopedagogika, oligofrenopedagogika, tiflopedagogika, eksprimant, statistika.

Nazorat uchun savollar

1. Jismoniy tarbiya va sport pedagogika fani nimani o'rganadi?
2. Jismoniy tarbiya va sport pedagogika fanining vazifalari nimalardan iborat?
3. Jismoniy tarbiya va sport pedagogika fanining tarmoqlari haqida tushuncha bering?
4. Jismoniy tarbiya va sport pedagogikaning paydo bo'lishi va rivojlanish tarixi haqida tushuncha bering?
5. Jismoniy tarbiya va sport pedagogika fanining metodologik asosi nima?

6. Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasining ta'lim- tarbiya jarayonida muhim metodlarni qo'llashning ahamiyati nimada deb uylaysiz.

7. Ta'lim va tarbiyaning birligi deganda nimani tushunasiz?

8. Jismoniy tarbiya va sport pedagogika asosiy ilmiy tadqiqot metodlarini tushuntiring?

9. Shaxsni shakllantirish jarayonida sport pedagogikasining ahamiyati nima?

2-MAVZU SHAXS SHAKILLANISHIDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING AHAMIYATI

Shaxs shakllanishida jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati

Shaxsning har tomonlama kamol topishi – bu murakkab, ko'p qirrali ijtimoiy- pedagogik jarayon bo'lib, uning tarkibiy qismlaridan biri sifatida **jismoniy tarbiya va sport** muhim o'rin egallaydi. Jismoniy faoliyat orqali inson nafaqat sog'lig'ini mustahkamlaydi, balki irodaviy, axloqiy, psixologik va ijtimoiy jihatdan ham yetuk shaxs sifatida shakllanadi.

Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlari shuni tasdiqlaydiki, **sport bilan muntazam shug'ullanish** yoshlarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, ular orasida sog'lom raqobat, hamjihatlik, jamoaviylik, maqsadlilik kabi fazilatlarni tarbiyalaydi. Ayniqsa, o'smirlik davrida sport faoliyati bolaning emotsional barqarorligi, ruhiy salomatligi va ijtimoiy moslashuvchanligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Jismoniy tarbiya va sportning shaxs rivojiga ta'siri:

Iroda va qat'iyatni shakllantiradi.

Sportchi maqsad sari intilishni, mehnat qilishni, yengilganda tushkunlikka tushmaslikni o'rganadi.

Mas'uliyat va intizomni rivojlantiradi.

Jismoniy tarbiya jarayoni muntazamlilik, me'yordagi yuklama va rejim asosida olib boriladi, bu esa shaxsda o'zini boshqarish ko'nikmasini shakllantiradi.

Jamoaviylik va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Jamoa sport turlari orqali o'quvchilar boshqalar bilan hamkorlik qilishni, liderlik va izchillikni o'zlashtiradi.

Emotsional muvozanatni mustahkamlaydi. Sport stressni kamaytiradi, hayotga nisbatan ijobiy qarashni shakllantiradi.

Shaxsiy fazilatlarini kuchaytiradi.

Sportchi o'z ustida ishlash, o'zini rivojlantirish, natijaga intilish, o'zini baholash va o'ziga bo'lgan ishonch kabi fazilatlarini egallaydi.

Jismoniy mashg'ulotlar orqali inson o'z tanasini chiniqtiradi, hayotiy faoliyatini yuqori darajada davom ettirishga qodir bo'ladi. Ayniqsa, yosh avlod orasida sportga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish, ularni sog'lom turmush tarziga yo'naltirish shaxsiy fazilatlarini - intizom, bardoshlilik, yetakchilik va jamoada ishlash kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga olib keladi.

Shuningdek, sport orqali yoshlar orasida sog'lom raqobat muhiti shakllanadi, bu esa ularni hayotiy maqsad sari intilish, o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlash va ma'naviy yetuklik sari yo'naltiradi. Sport mashg'ulotlari ijtimoiylashuv jarayonini jadallashtiradi, insonni muloqotga ochiq, jamiyatga foydali bo'lgan yetuk shaxs sifatida tarbiyalaydi.

Ushbu tushunchalar pedagogika fanining markaziy kategoriyalari bo'lib, ular insonning individual, aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy va ijtimoiy jihatdan shakllanishini izohlaydi. Shaxsning rivojlanishi deganda, biologik va psixologik jihatdan o'sish, yangi sifatlarini egallash, o'z- o'zini anglash va atrof- muhit bilan ongli muloqotga kirisha olish qobiliyatining ortib borishi tushuniladi.

Tarbiya esa bu jarayonda yo'naltiruvchi va boshqaruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiya inson shaxsida ijtimoiy qadriyatlarini shakllantirish, uni jamiyat talablariga muvofiq yo'naltirish, uning axloqiy, estetik va mafkuraviy qarashlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shaxsning shakllanishi tasodifiy emas, balki maqsadga muvofiq tarzda olib borilgan tarbiya va atrof- muhit ta'siri natijasida yuzaga keladi.

Shu bois, pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, **shaxsning rivojlanishi va tarbiyasi** - bu o'zaro uzviy bog'liq, bir- birini

to'ldiruvchi va insonni komil shaxs sifatida shakllantiruvchi uzluksiz jarayondir. Ularning uyg'unlashuvi orqali shaxs jamiyatda faol, mustaqil fikrlovchi, mas'uliyatli va barkamol inson sifatida voyaga yetadi.

Murakkab tarbiya prosessini boshqarish uchun uning shaxsga ta'sir etishining real imkoniyatlarini va ularning chegaralarini bilish lozim. Pedagogika nazariyasining tarbiyaning maqsadi, tashkil etilishi, sharoitlari va metodlariga taalluqli bir qator asosiy qoidalarni rivojlantirish uchun tarbiyaning shaxsga ta'sir ko'rsatish xarakteri va darajasi xususida to'la aniqlik bo'lishi darkor. Ijtimoiy tarbiya va oila tarbiyasi tajribasida tarbiyaviy ta'sirlarni bolalarning yosh, jinsiy va individual rivojlanish xususiyatlari bilan muvofiqlashtirish zarurati paydo bo'ladi. Qaysi bir trener yoki o'qituvchi o'ziga konkret bir shaxsni tarbiyalash uchun nima qilaolishi mumkinligi haqida savol bermaydi deysiz. Trener sport maktabi mashg'ulotlari uchun yangi bolalarni tanlar, vatanimiz sportining rivojlanish va olimpiada o'rin bosarlarini tayyorlash istiqbollari haqida o'ylar ekan, doimo gruppaga kelajakda yaxshi sportchi bo'la oladigan bolalarni tanlashni o'ylaydi. Bunda trenerning shaxsning sportdagi rivojlanishiga maksimal ravishda ta'sir etuvchi qaysi sifatlarini va organizmning qanday xususiyatlarini o'zi trenerlik qilish davri mobaynida rivojlantirishi mumkinligini bilishi juda muhimdir. Tarbiyaning imkoniyatlariga bo'lgan ishonch hamda konkret yosh sharoitida ma'lum bir pedagogik vositalarning ta'sir ko'rsatish doiralari haqidagi tasavvurlar qanday ekanligi hamma o'qituvchilar va otalarni uchun ahamiyatsiz emas.

Shu masalalarning hammasi va ular bilan bog'liq masalalar rivojlanish va tarbiyaning o'zaro aloqadorligi (bir- biriga bog'liqligi, bir- birini taqozo qilishi) ning murakkab mammolarini tashkil etadi. Shu narsa aniqlanganki, shaxsning va odam organizmining rivojlanish prosessi ularga ko'rsatiladigan pedagogik ta'sirga bog'liq emas, balki ko'p jihatdan inson tabiati va psixikasiga xos bo'lgan

qonunlar bilan belgilanadi. Insonning psixik hayoti, idrok qilishi, tushunishi, eslab qolishining, iroda va xarakterning vujudga kelishi, umumiy va maxsus qobiliyatlarning tarkib topishining ayrimlik xususiyatlari xilma-xil faoliyat turlari bilan xarakterlanadi.

Bu xususiyatlar ijtimoiy munosabatlarda, ijtimoiy xatti-harakatlarda, muomalada va hokazolarda namoyon bo'ladigan bir qator ijtimoiy xususiyatlarni egallash imkoniyatini shart qilib qo'yadi. Inson uzoq davom etadigan, murakkab rivojlanish prosessi natijasida shaxsga, ya'ni ijtimoiy mavjudotga aylanadi. Shaxs bo'lishi uchun inson o'zining amaliy faoliyati va o'ziga tabiat tomonidan ato qilingan va hayot prosessida ijtimoiy jihatdan adaptatsiya qilingan xususiyatlarni ko'rsatishi va ochib tashlashi kerak. Bunga tarbiya qanday yordam beradi, u rivojlanishga qanday ta'sir etadi? Bu savollarga javob berish uchun shundan kelib chiqish kerakki, rivojlanish bir sifatli holatdan boshqa, ancha mukammal sifatli holatga o'tish xarakterli bo'lgan o'zgarishdir. Insonning rivojlanishi morfologik, biokimik, psixik va ijtimoiy xarakterdagi miqdor hamda sifat o'zgarishlari prosessidir. Rivojlanish organizmning, uning ayrim organlari va sistemalarini o'sishida, ular funksional imkoniyatlarining ortishida ifodalanishi mumkin. Fan yosh ortib borishi bilan muskullar kuchi, nafas olish chuqurligi, harakatlar tezligi, malakalar soni va hokazolarning o'sib borishi to'g'risidagi ob'yektiv ma'lumotlarga ega. Bularning hammasi anatomik-fiziologik yoki jismoniy rivojlanishga daxldor.

Bundan tashqari, rivojlanish faoliyatni anglaganlik darajasining, xulq-atvor, tuyg'u, his-hayajonning o'zgarishida va boshqa, shaxsiy-psixik rivojlanishni tashkil etuvchi rivojlanishda ifodalanadi. Psixik rivojlanish jismoniy rivojlanish bilan chambarchas bog'langan. Har bir kishi tug'ilishdan boshlab balog'atga yetguncha o'zining individual rivojlanishida (antogenetik rivojlanish) murakkab yo'lni bosib o'tadi.

Yosh psixologiyasida (L. I. Bojovich, N. A. Dobronravov va boshqalar) juda ko'p faktik material asosida barcha psixik prosesslarning izchillik bilan shakllanishi, shuningdek jamiyatda, yashash uchun kerakli bo'lgan sosial sifatlarning rivojlanishi kuzatilgan.

SHAXSNING RIVOJLANISH FAKTORLARI

Shaxsning rivojlanishi ko'p qirrali va murakkab jarayon bo'lib, u bir qator omillar ta'sirida shakllanadi. Insonning shaxs sifatida kamol topishi biologik, psixologik, ijtimoiy va pedagogik omillarning o'zaro ta'siri orqali yuzaga keladi. Bu omillar shaxsning individual xususiyatlarini belgilab beradi va uning ijtimoiy muhitga moslashuvi hamda faoliyatga tayyorlanishida muhim rol o'ynaydi.

Shaxs rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

Irsi (biologik) omillar – bu omillar tug'ma xususiyatlar, genetik meros, salomatlik holati, temperament, nerv tizimi faoliyati bilan bog'liq bo'lib, shaxsning tabiiy imkoniyatlarini belgilaydi.

Ijtimoiy muhit – inson yashaydigan muhit (oil, maktab, do'stlar, jamiyat), u bilan muloqotda bo'lgan odamlar, madaniy muhit va kommunikatsion vositalar shaxsning ijtimoiy tajriba orttirishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Tarbiya – bu shaxsga ongli ravishda ta'sir ko'rsatish jarayoni bo'lib, insonda ijtimoiy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar, ongli xatti-harakat va dunyoqarashni shakllantiradi. Tarbiya pedagogik jarayon sifatida shaxsni yo'naltiradi, undagi ijobiy sifatlarni rivojlantiradi.

Faoliyat – shaxs rivojlanishida faoliyatning, ayniqsa o'quv, mehnat, ijodiy va ijtimoiy faoliyat turlarining ahamiyati katta. Faoliyat orqali inson o'zini anglaydi, ijtimoiy tajriba orttiradi va jamiyat bilan aloqaga kirishadi.

O'z- o'zini tarbiyalash – insonning o'z ustida ishlashi, o'z xatti-harakatlarini tahlil qilishi va ijobiy jihatlarni shakllantirishga intilishi ham shaxsiy taraqqiyotda muhim o'rin tutadi.

Demak, shaxsning rivojlanishi bu faqat tabiiy jarayon emas, balki ongli ravishda boshqariladigan va ijtimoiy omillar bilan uyg'unlashgan murakkab tizimdir. Ushbu omillarning har biri shaxsning hayotdagi muvaffaqiyati, ijtimoiy moslashuvi va barkamolligini belgilab beradi.

Shaxsning rivojlanishi va uning shakllanishiga ta'sir qiluvchi omillar

Shaxsning rivojlanishi va undagi xos insoniy sifatlarning shakllanishi murakkab, ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u ichki - biologik (irsiy) va tashqi - ijtimoiy (muhit va tarbiya) omillarning o'zaro dialektik ta'siri natijasida yuzaga keladi.

Irsiyat deganda avloddan-avlodga o'tuvchi jinsiy va biologik xususiyatlar tushuniladi. Bu, go'yoki tabiat tomonidan berilgan va inson rivojlanishining dasturini belgilovchi genetik asos – filogenezdir. Irsiy belgilar dezoksiribonuklein kislota (DNK) molekullari orqali moddiy jihatdan uzatiladi. Biroq xarakter xususiyatlari, moyillik, qobiliyat kabi psixik va ijtimoiy jihatlar to'g'ridan- to'g'ri nasldan-naslga o'tmaydi - ular hayot davomida, ijtimoiy tajriba va tarbiya orqali shakllanadi.

Shunga qaramay, irsiy omillar bu sifatlarning rivojlanishiga muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Shaxsning psixik xususiyatlari ham nasldan- naslga o'tmaydi, ammo ularning rivojlanishi organizmning tug'ma imkoniyatlari - masalan, nerv tizimi, sezgi organlari, bosh miya tuzilishi va boshqa biologik tuzilmalar orqali belgilanadi.

Irsiyat orqali insonning jismoniy belgilari - gavda tuzilishi, ko'z, soch va terining rangi, modda almashinuvi tezligi, qon guruhi, arterial bosim darajasi kabi ko'plab fiziologik xususiyatlar meros bo'lib o'tadi. Bular organizmning anatomik- fiziologik asosini belgilaydi.

Iste'dod nishonalarining to'liq ro'yobga chiqishi esa shaxs yashayotgan ijtimoiy va tabiiy muhitga, shuningdek, ushbu rivojlanish uchun yaratilgan tarbiyaviy sharoitlarning sifati va mazmuniga chambarchas bog'liq.

Muhit shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi yana bir muhim omildir. Muhit deganda nafaqat tabiiy borliq, balki inson yashaydigan **ijtimoiy hayot sharoitlari** ham nazarda tutiladi. Bular jumlasiga ijtimoiy tuzum, iqtisodiy va madaniy taraqqiyot darajasi, ta'lim tizimi, o'quv- tarbiya muassasalari, jamoaviy hayot qoidalari, turmush tarzidagi an'analar, muomala madaniyati hamda ommaviy axborot vositalari orqali shakllanuvchi ijtimoiy ta'sirlar kiradi.

Demak, shaxsning rivojlanishi - irsiyat, muhit va tarbiya omillarining o'zaro uzviy aloqasi va hamkorligiga asoslangan murakkab jarayondir.

Muhit va faoliyatning shaxs shakllanishidagi o'rni

Shaxsning tarkib topishida muhitning roli beqiyosdir. Bunda muhitning ta'siri, asosan, insonning atrofdagi ijtimoiy muhit, jamiyat va jamoa bilan qanday munosabatlar o'rnatishi orqali namoyon bo'ladi. Inson bu munosabatlarda passiv emas - u muhitga faol ta'sir ko'rsatadi, uni o'zgartiradi va shu jarayonda o'zini ham, o'z shaxsiyatini ham o'zgartirib boradi.

Insonning faoliyati turli shakllarda namoyon bo'ladi: muloqotda, bilish jarayonida, mehnatda. Shaxs aynan shu faoliyat turlarida o'zining faollik darajasiga qarab shakllanadi.

Muloqot davomida insonda axloqiy tajriba, ijtimoiy munosabatlar madaniyati, jamoa bilan ishlash va tashkilotchilik qobiliyatlari rivojlanadi.

Bilish faoliyati esa dunyoqarash, tafakkur doirasi va intellektual salohiyatning tarkib topishiga xizmat qiladi.

Mehnat faoliyati esa shaxsning shakllanishiga eng chuqur va ko'p yo'nalishda ta'sir etuvchi omillardan biridir. Mehnat orqali

insonda mas'uliyat, intizom, tashabbuskorlik, fidoyilik kabi sifatlar mustahkamlanadi.

Shu jihatdan, **tarbiya** - insonning bu faoliyati va faolligini to'g'ri yo'naltirishga, uni samarali tashkil etishga xizmat qilishi kerak. Aynan tarbiya orqali inson faoliyati rag'batlantiriladi, muhit bilan ijobiy munosabat shakllantiriladi va shaxsning har tomonlama rivojlanishiga shart- sharoit yaratiladi.

Shu sababli ham shaxs shakllanish jarayonida tarbiyaning roli alohida ahamiyat kasb etadi - u shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy-ma'naviy mavqeini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Buyuk rus fiziologi I.P. Pavlov ta'kidlaganidek, inson va hayvonlarning xatti- harakatlari faqatgina nerv tizimining tug'ma xususiyatlari bilan emas, balki organizm yashash jarayonida unga doimiy tarzda ta'sir etadigan tashqi omillar - ya'ni **tarbiya va ta'lim** orqali shakllanadi. Pavlovga ko'ra, harakat va hulq- atvorning shakllanishida tashqi muhitning uzluksiz ta'siri va shaxsning hayotiy tajribasi hal qiluvchi o'rin tutadi.

Maxsus o'tkazilgan eksperiment (unda o'quv faoliyatining turli yo'nalishlariga xilma- xil metodik yondashuvlar qo'llanilgan) natijalari shuni ko'rsatdiki, bir xil irsiy omillar bilan tug'ilgan bolalarning rivojlanishida sezilarli farqlar mavjud. Bu esa bolaning rivojlanishi faqatgina biologik asosga emas, balki tarbiya va faoliyatni tashkil etish usullariga ham chuqur bog'liq ekanini isbotlaydi.

Bola rivojlanishi - bu murakkab va uzoq davom etadigan o'zgarishlar jarayoni bo'lib, u maxsus tashkil etilgan, maqsadga yo'naltirilgan faoliyat turlari orqali amalga oshadi. Bu jarayonda tarbiyaning roli muhim ahamiyatga ega.

Tarbiya muhiti - bu faqat makon emas, balki tarbiyalanuvchining faoliyatini oqilona tashkil etish, faoliyat turlarini va ularning shakllarini to'g'ri tanlash, ularning o'tish jarayonini nazorat qilish va erishilgan natijalarni doimiy ravishda tahlil qilib borishni o'z ichiga olgan murakkab tizimdir.

Demak, bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlash uchun tarbiya jarayonini ilmiy asoslangan, tizimli va individual yondashuv asosida tashkil etish muhim sanaladi.

Mehnat faoliyatining tarbiyada tutgan o'rni

Tarbiyada mehnat faoliyati alohida ahamiyat kasb etadi. U bolalar va o'smirlarning axloqiy hamda jismoniy salohiyatini rivojlantirish, ularning ma'naviy- estetik dunyoqarashini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Mehnat tarbiyasi yosh avlodni real hayotga, ayniqsa ijtimoiy mehnat va ishlab chiqarish jarayonlarida ishtirok etishga amaliy jihatdan tayyorlaydi. Shu bilan birga, u axloqiy, intellektual va estetik tarbiyaning ajralmas va asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Shunday qilib, mehnat orqali nafaqat kasbiy ko'nikmalar, balki mas'uliyat, intizom, tashabbuskorlik, jamoada ishlash kabi muhim ijtimoiy va axloqiy sifatlar ham shakllanadi.

Sport faoliyatining shaxs rivojlanishidagi roli

Zamonaviy jamiyatda sport faoliyati shaxsning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim omillardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Sport - bu nafaqat sog'lom turmush tarzining asosi, balki insonning xarakteri, irodasi, sabr-toqati va intizomini shakllantiruvchi muhim tarbiya vositasidir.

Doimiy sport bilan shug'ullanish natijasida inson o'z sog'lig'ini mustahkamlaydi, tana a'zolari faoliyati yaxshilanadi va ish qobiliyati oshadi. Biroq sportning ahamiyati faqat jismoniy rivojlanish bilangina cheklanmaydi. Sport insonni muvozanatli fikrlashga, muhim qararlarni tez va to'g'ri qabul qilishga, shuningdek, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishga o'rgatadi.

Jamoaviy sport turlari orqali esa shaxsda hamkorlik, o'zaro hurmat, mas'uliyat va yetakchilik kabi fazilatlar rivojlanadi. Bu esa uni ijtimoiy muhitga muvaffaqiyatli moslashuvchan va faol ishtirokchi etib tarbiyalaydi. Musobaqalarda ishtirok etish, g'alaba va

mag'lubiyat kabi hayotiy tajribalarni boshdan kechirish esa hayotga real va sabrli munosabatni shakllantiradi.

Shunday qilib, sport faoliyati nafaqat jismoniy kamolot, balki ma'naviy va ijtimoiy jihatdan yetuk shaxsni tarbiyalashda beqiyos rol o'ynaydi. Bugungi kunda har bir yoshning sportga jalb etilishi - ularning kelajakda sog'lom, faol va mas'uliyatli fuqaro bo'lib voyaga yetishini kafolatlaydi.

Ushbu ijtimoiy aloqalar va o'zaro munosabatlar shaxsning ijtimoiylashuvi, psixologik barqarorligi hamda axloqiy qiyofasi shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, sport jamoalarida shakllanadigan kollektiv munosabatlar - o'zaro hurmat, mas'uliyat, birdamlik, hamkorlik va sog'lom raqobat madaniyati - shaxsning ijobiy rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, sport faoliyati nafaqat jismoniy barkamollikni, balki ijtimoiy va axloqiy yetuklikni shakllantirishda ham samarali tarbiya vositasidir.

Birgalikdagi sport faoliyati va u bilan bog'liq bo'lgan umumiy kechinmalar prosessida muayyan darajada kollektiv o'zaro munosabatlar qaror topadi, bu munosabatlar tarbiyachi tomonidan tartibga solinadi. Tarbiyachi jamoatchilik fikrini yaratadi va boshqaradi, xatti-harakat namunalarini alohida ajratib ko'rsatadi, talabchanlik darajasini belgilaydi, «Kichik gruppalar»dagi va ular o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Tarbiyaning xilma-xil faoliyat turlarini tashkil etish va munosabatda bo'lish orqali shaxsning rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'sirini qisqacha shudnay ta'riflash mumkin.

Ichki qarama-qarshiliklar rivojlanish va tarbiyaning harakatlantiruvchi kuchlaridir. Yangi ehtiyojlarning ularni qanoatlantirish vositalarini egallash darajasiga nomuvofiqligi ichki qarama-qarshiliklar qatoriga kiradi. Tevarak-atrofdagi hayotda aktiv

qatnashishga bo'lgan intilish jismoniy va ma'naviy kuchlarning cheklangan imkoniyatlariga duch keladi.

O'quv faoliyatida yangi bilish vazifalari, ularni hal etish ehtiyoji hamda egallangan bilim, malaka va ko'nikmalar, aqliy operatsiyalarni egallab olish darajasi o'rtasida qarama-qarshiliklar paydo bo'ladi. Shu sababli o'zlashtirib olish uchun materialning to'g'ri tanlangan qiyinlik darajasi rivojlanishning muhim faktori bo'lib hisoblanadi. Tarbiyachi tarbiyalanuvchini muayyan faoliyatga undab, uning rivojlanishiga stimul berishi mumkin. Motivlar (ideallar, qiziqish, axloqiy tuyg'ular, kerak ekanligini anglash va hokazolar) shaxs faoliyatining ichki undovchilaridir. Ular ham tarbiya bilan shakllantiriladi.

Shaxsning rivojlanishida uning shaxsiy aktivligi katta rol o'ynaydi. A. S. Makarenko bolani «birinchi yilidan boshlab shunday tarbiyalash kerakki, u aktiv bo'la olsin, biror narsaga intilsin, biror narsani talab qilsin, unga erishsin», - degan edi.

Tadqiqotlar tarbiya bilan rivojlanish prosesslarining bir-biriga murakkab ta'sirida ko'p narsa bolaning bu prosessda qanchalik aktiv ishtirok etishiga bog'liq ekanligini ko'rsatdi.

SHAXS RIVOJLANISHINING TURLI NAZARIYALARI

Shaxs rivojlanishi - bu insonning hayoti davomida bosqichma-bosqich shakllanib boruvchi, murakkab va ko'p qirrali jarayondir. U biologik, psixologik, ijtimoiy hamda madaniy omillar ta'sirida yuzaga keladi. Turli olimlar bu jarayonni o'z uslubida izohlab, bir qancha nazariy yondashuvlarni ilgari surganlar. Quyida shaxs rivojlanishini izohlovchi eng asosiy nazariyalar bilan tanishamiz:

Psixoanalitik yondashuv (Z. Freyd)

Zigmund Freyd inson shaxsini ongsiz psixik jarayonlar asosida tushuntiradi. Uning nazariyasiga ko'ra, shaxs "id" (nafs), "ego" (ongli men) va "superego" (axloqiy me'yorlar) o'rtasidagi ichki ziddiyatlar orqali shakllanadi. Rivojlanish, asosan, bolalik davridagi psixoseksual

bosqichlarda sodir bo'ladi va bu bosqichlardagi tajribalar shaxsning keyingi hayotiga chuqur ta'sir ko'rsatadi.

Psixosotsial rivojlanish nazariyasi (E. Erikson)

Erik Erikson shaxs rivojlanishini hayot davomida kechadigan sakkizta asosiy bosqich orqali izohlaydi. Har bir bosqichda inson muayyan psixosotsial muammoni hal qiladi (masalan, ishonch vs. ishonchsizlik, mustaqillik vs. shubha, va hokazo). Har bir bosqichda muammo muvaffaqiyatli hal qilinsa, inson shaxsiy taraqqiyotga erishadi va barkamol shaxs bo'lib shakllanadi.

Kognitiv rivojlanish nazariyasi (J. Piaje)

Jan Piaje inson tafakkuri va bilish jarayonlarining rivojlanishini bosqichlarga ajratib tahlil qiladi. Unga ko'ra, shaxs aqliy rivojlanishining har bir bosqichida atrof- muhitni tushunish va o'zlashtirish uslubi o'zgaradi. Piaje rivojlanishni **sensor- motor, preoperatsional, konkret- operatsion** va **formal- operatsion** bosqichlarga ajratadi.

Ijtimoiy-madaniy yondashuv (L.S. Vygotskiy)

Lev Vygotskiy shaxs rivojlanishini ijtimoiy muhit, til va madaniyat bilan uzviy bog'liq holda ko'radi. U "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasini kiritib, bolaning rivojlanishi tajribali insonlar (ota- ona, o'qituvchi, murabbiy) bilan faol muloqotda tezlashishini ta'kidlaydi. Til - bu fikr yuritish va ijtimoiy tajribani uzatish vositasi sifatida shaxs rivojlanishida markaziy o'rin egallaydi.

Biologik (genetik) yondashuv

Bu nazariyada shaxs rivojlanishining asosi irsiy omillar va biologik predispozitsiyalar deb qaraladi. Ya'ni, insonning xarakteri, temperament tipi, iqtidori va ba'zi xulq- atvor jihatlari genetik jihatdan belgilanadi. Biologik yondashuvga ko'ra, tashqi omillar bu xususiyatlarning rivojlanish darajasiga ta'sir qiladi, lekin ularning asosini o'zgartira olmaydi.

Davomiy rivojlanish nazariyasi

Bu yondashuvga ko'ra, shaxs rivojlanishi doimiy, uzluksiz va hayot davomida kechadigan jarayondir. Har bir yangi bosqich oldingisining mantiqiy davomi hisoblanadi. Rivojlanish natijalari inson tajribasi, o'zini anglash darajasi, ijtimoiy ta'sirlar va mustaqil faoliyatiga bog'liq holda shakllanadi.

BOLA TARBIYA OBYEKTI VA SUB'EKTI NIMA DEGANI?

Bola tarbiya jarayonining obyekti va sub'ekti sifatida

Tarbiya - bu shaxsning maqsadli shakllanishi va ijtimoiy hayotga tayyorlanishiga qaratilgan uzluksiz jarayondir. Ushbu jarayon ikki asosiy tomon - **obyekt** va **sub'ekt** ishtirokida amalga oshadi. Pedagogikada bu tushunchalar tarbiya mazmuni va mohiyatini to'g'ri tushinishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bola - tarbiyaning obyekti sifatida

Bola tarbiya jarayonida **obyekt** bo'lib, ya'ni tarbiyaviy ta'sirga uchraydigan tomon sifatida qaraladi. Bu degani, u pedagog, ota- ona, jamiyat, muhit kabi tashqi omillar tomonidan ma'lum maqsadlar asosida shakllantiriladi. Bola shaxsiy fazilatlari, xulq- atvori, dunyoqarashi va ijtimoiy ko'nikmalari aynan shu ta'sirlar natijasida rivojlanadi.

Bola - tarbiyaning sub'ekti sifatida

Bola bir vaqtning o'zida **sub'ekt**, ya'ni tarbiya jarayonining faol ishtirokchisi hamdir. Bu degani, bola o'z rivojlanishida faqat tashqi ta'sirlarga bo'ysunmaydi, balki o'z ongli harakatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va ichki motivatsiyasi orqali ham bu jarayonga faol aralashadi. Tarbiya samarali bo'lishi uchun bola shunchaki passiv qabul qiluvchi emas, balki faol o'zgaruvchi va o'zgarishga intiluvchi bo'lishi zarur.

Pedagogik muvozanat

Zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimida bolani faqat obyekti sifatida emas, balki teng huquqli sub'ekt sifatida ko'rish tamoyili ustuvor

hisoblanadi. Bu yondashuv bolaning shaxsiy fikrini inobatga olish, uning mustaqil fikrlashi, tashabbus ko'rsatishi va qaror qabul qilishiga imkon yaratishni taqozo etadi. Ana shunda tarbiya jarayoni ikki tomonlama, interaktiv va samarali bo'ladi.

Bu degani, bolaga tashqi ta'sir ko'rsatiladi - ota- ona, ustoz, jamiyat yoki muhit uni tarbiyalaydi.

Bola bu holatda passiv ishtirokchi: unga bilim, odob, qadriyatlar beriladi, u qabul qiladi.

Masalan: ota-onaning bolaga yaxshi va yomonni o'rgatishi, maktabda muallim dars o'tishi va hokazo.

Bola - tarbiya sub'ekti bo'lishi:

Bu holatda bola **faol ishtirokchi**, u o'zini tarbiyalaydi, o'zini anglaydi, qarorlar qabul qiladi.

Bola mustaqil fikrlaydi, o'z xatti- harakatlarini nazorat qiladi.

Masalan: bola yaxshi odatlarni o'zlashtirib, o'z ixtiyori bilan tartib- intizomga amal qilishi.

Inson butun hayoti davomida tarbiyalanib boradi, biroq tarbiya uning o'sishi va rivojlanishi davrida alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Inson hayoti davridayoq bu uzoq davr - tug'ilganidan boshlab balog'atga yetguncha bo'lgan davr na uning rivojlanishi sur'ati, na faoliyat turlari bo'yicha, na psixik va jismoniy rivojlanishlarning o'tib borish xarakteri bo'yicha, na insonning borliqqa bo'lgan munosabati bo'yicha bir xilda emas.

Bolaning rivojlanishini umumiy, uzluksiz, harakatda bo'lgan proses deb qaralar ekan, unda sifat jihatidan turli xil bosqichlarni ajratib ko'rsatiladi, bu bosqichlarning har biri shartli ravishda yosh bolalik, o'smirlik o'spirinlik yoshi deb ataladi. Shuning uchun unda bolalar yoshining quyidagi xarakteristikalarini qabul qilingan: maktabgacha tarbiya yoshi (7 yoshgacha), kichik maktab yoshi (7- 12 yosh), o'rta maktab yoki o'smirlik yoshi (12- 15 yosh), katta maktab yoki o'spirinlik yoshi (15- 17 yosh).

Bu davrlarning har biri uchun ham yosh xususiyatlari bilan, ham faoliyat xarakteri bilan bog'liq bo'lgan rivojlanish qonu- niyatlari xarakterlidir. Bu faoliyat prosesida atrof- muhit bilan bo'ladigan muayyan (mazkur rivojlanish bosqichi uchun o'ziga xos) munosabatlar paydo bo'ladi. Shuni aytish kerakki, bir yosh davri ichida bolaning rivojlanishi anchagina o'zgarishlarga duch keladi.

Organizmda jismoniy proseslarning o'tib borish xarakterining o'zgarishi (bo'yi, og'irligi, ichki sekresiya bezlarining hola- ti), psixik proseslarning o'ziga xos xususiyatiga qaraganda yoshga ancha muvofiq keladi. Psixikaning yosh xususiyatlari nerv sistemasining individual xususiyatlariga ko'ra ancha o'zgaruvchidir. Yosh xarakteristikalarida yosh rivojlanishining umumiy yo'nalishini aks ettiruvchi eng tipik xususiyatlari hisobga olinadi.

Qaror topgan yosh xarakteristikalarini tanqidiy yondashishni talab etadi, chunki o'sib kelayotgan yosh avlod jismoniy rivojlanishi dinamikasini maxsus tekshirish keyingi o'n yillikda jismoniy rivojlanish sur'atlari ortishini, o'sish va jinsiy yetilishning tezlashuvini ko'rsatdi. Akseleratsiya deb nom olgan bu hodisani fiziologlar tashqi muhitning o'zgarishi (xalq farovonligining o'sishi, turmush sharoitlarining yaxshilanishi, moniy madaniyatning rivojlanishi) bilan tushuntiradilar.

Ma'naviy rivojlanishda ham anchagina o'zgarishlar borligi aniqlandi, bu esa umumiy ta'lim maktablarining hamma zveno- laridagi o'quv prosessi xarakterini jiddiy ravishda o'zgarishga (yangi programmalarni joriy qilish, o'qitish metodlarini takomillashtirish, texnika vositalarini qo'llash va boshqalarga) imkon berdi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trener yoshiga qarab rivojlanish qonuniyatlarini faqat unga moslashish uchun emas, balki asosiysi bolalarga eng ko'p samara bilan ta'lim va tarbiya berish uchun ham bilishi zarur. Masalan, kichik yoshdagi o'quvchilar bilan ishlashda ularning ixtiyorsiz diqqatiga tayanish maqsadga muvofiq bo'ladi, lekin aqliy ishlarni va harakat amallarini ongli ravishda o'zlashtirib

olish prosessi uchun zarur bo'lgan ixtiyoriy irodaviy diqqatni rivojlantirish to'g'risida ham yanada ko'proq g'amxo'rlik qilish lozim.

Fizkultura va sport bilan shug'ullanish ta'sirida organizm hamda insonning o'sish va rivojlanish prosessi odatdagi sharoitlarga qaraganda ancha intensiv o'tib boradi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trener buni esda tutishlari lozim. Xilma-xil sport turlari rivojlanish prosessiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Masalan, boks bilan shug'ullanuvchilarda qo'l muskullarining kuchi ko'rsatkichlari yosh chegarasidan yuqori bo'ladi, konki va chang'ida yugurish bilan shug'ullanuvchilarda, shuningdek eshkakchilarda ham ular o'rtacha asosiy kuch ko'rsatkichlaridan yuqoridir. Shu bilan birga yosh qanchalik kichik bo'lsa, rivojlanish shunchalik tez bo'ladi.

JISMONIY TARBIYA VA SPORT BILAN KICHIK YOSHDAGI O'QUVCHILARNING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Bolaning tug'ilganidan 3 yoshgacha bo'lgan rivojlanishda o'sish sur'atlari va sifat o'zgarishlari bo'yicha eng intedavrdir. Gavdaning uzunligi bola bir yoshga to'lguncha 49 sm d 75 sm gacha, ya'ni 23 smga ortadi. Ikkinchi yosh davri mobayni gavda uzunligi o'rtacha 10 sm ga, uchinchi yosh davrida 8 sm ga k payadi. Og'irligi ham tez o'sadi. 6-7 oylarga borib bolanin og'irligi ikki marta, bir yoshga to'lganda esa

Kichik yoshdagi o'quvchilar biologik jihatdan ikkinchi «yaxlit-sh» davrini boshdan kechiradilar. Ularda avvalgi yoshlarga atan bo'y o'sish bir oz sekinlashadi va og'irligi sezilarli ishda ortadi, skeleti asta-sekin suyaklanib boradi, lekin bu osess hali tugallanmaydi.

Jismoniy tarbiya va sport orqali kichik yoshdagi o'quvchilarning rivojlanish xususiyatlari

Kichik maktab yoshi (odatda 7-10 yosh) - bu bolaning jismoniy, aqliy va psixologik rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda o'quvchilarda tananing intensiv o'sishi, harakat faolligining ortishi va shaxsiy xususiyatlarning shakllanishi

kuzatiladi. Shu sababli jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari ushbu bosqichda alohida ahamiyatga ega.

Jismoniy rivojlanishning o'ziga xos jihatlari

Kichik yoshdagi o'quvchilarda mushak va skelet tizimi hali to'liq shakllanmagan bo'ladi, lekin ularning harakatga bo'lgan ehtiyoji juda yuqori. Sport mashg'ulotlari va jismoniy mashqlar suyaklar va mushaklarning mustahkamlanishiga, yurak-qon tomir hamda nafas olish tizimlarining sog'lom rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, muvozanat, koordinatsiya, tezkorlik va harakat chaqqonligini rivojlantiruvchi o'yinlar va mashg'ulotlar kichik yoshdagi bolalar uchun ayni muddao hisoblanadi. Shu orqali ularning tana tuzilishi me'yorda shakllanadi, yomon holatda o'tirish, qiyshiq yurish kabi salbiy odatlarning oldi olinadi.

Psixologik va ijtimoiy rivojlanish

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari nafaqat tana, balki bolaning ruhiy holatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kichik yoshdagi o'quvchilar odatda faol, harakatchan va o'yinlarga qiziqqan bo'lishadi. Sport o'yinlari ularni intizomli, tartibli, maqsadga yo'naltirilgan va ijtimoiy faol bo'lishga o'rgatadi.

Jamoaviy sport turlari orqali bolalarda hamkorlik qilish, o'zaro hurmat, g'alaba va mag'lubiyatni to'g'ri qabul qilish, yetakchilik va bo'ysunish kabi muhim ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi. Bu esa ularning sinf jamoasi va maktab muhitiga moslashuvini osonlashtiradi.

Pedagogik yondashuvlar

Jismoniy tarbiya jarayonida pedagoglar bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olib, mos metod va mashqlarni tanlashi lozim. Mashg'ulotlar bolada ijobiy emotsiyalar uyg'otishi, o'yin va harakat bilan uyg'unlashgan bo'lishi, haddan tashqari zo'riqishlarsiz, sog'lom raqobatga asoslangan bo'lishi kerak.

Jismoniy tarbiya va sportning shaxs shakllanishiga ta'siri.

Jismonan va ma'nan yetuk inson bo'lib yetishish g'oyalarining shakllanishida nafaqat G'arbda, balki Sharqda ham o'ylashgan, masalan Zardushtilik ta'limoti va uning muqaddas kitobi "Avesto"da shaxsning jismoniy va ma'naviy rivojlanishi bo'yicha qimmatli fikrlar talqin etilgan.

Jismoniy yetuk va ma'nan barqaror, komil inson bo'lib shakllanish borasidagi fikrlarni rivojlanishida Imom Buxoriy, At Termiziy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy, Yusuf Xos Xojib, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy va boshqalarning xizmatlari beqiyosdir.

Jismoniy tarbiya asosida esa insonni jismoniy rivojlanish va jismoniy tayyorgarlik orqali jismoniy hamda intellektual jihatdan komil insonni kamol toptirish, uning qobiliyatlarini va harakat faolligini takomillashtirish, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirish, ijtimoiy moslashtirish kabilar yotadi. Demak, jismoniy tarbiyalash yuksak madaniyatga ega bo'lgan har tomonlama yetuk hamda jismonan sog'lom insonni shakllantirish maqsadida shaxsni tarbiyalashga, insonni jismoniy imkoniyatlarini rejalashtirishga, uning jismoniy tarbiya sohasida malaka va bilimlarini orttirishga qaratilgan jarayondir. Jismon rivojlanish inson organizmining asta-

sekinlik bilan tabiiy shakllanishi – tashqi ko'rinishini va uning xizmatining o'zgarishi jarayonidir.

Inson hayotning birinchi yetti yilligida bolalar sog'lig'ining asosiga zamin tayyorlanadi, hayotiy zaruriy harakat malakalari shakllanadi, takomillashadi, keyinchalik jismoniy rivojlanish uchun lozim bo'lgan shart- sharoitlar yuzaga keladi.

Russiyzabon olimlarimiz Shelovanova, Aksariynoy, Sorochek, Uvarov, Bikovlarni tadqiqotlarini natijalari shuni ko'rsatadiki bolaning jismonan chiniqqan, chaqqon, kuchli bo'lib o'sishi uchun o'z vaqtida to'g'ri rejalashtirilgan jismoniy tarbiya jarayoni muhim rol o'ynaydi. Jismoniy tarbiyaning ahamiyatini noto'g'ri baholash bola organizmini rivojlantirishni susaytiribgina qolmay, uni aqliy rivojlanishiga ham salbiy ta'siri ko'rsatishini jismoniy tarbiya amaliyoti isbotlab berdi.

Bolaning organizmi tez rivojlana boshlaydi. Lekin organizmning himoya refleksi sust rivojlangan bo'ladi, nisbatan kasalga tez chalinadi. Shunga ko'ra bu yoshdagilar **jismoniy tarbiyaning vazifasi** – ularning sog'ligini saqlash va mustahkamlash, chiniqtirish, har tomonlama jismoniy rivojlantirish, g'avdani to'g'ri tutish, umumiy va shaxsiy gigiyenaga e'tibor beradigan qilib voyaga yetkazishdir.

Pedagogik jihatdan mos keladigan sharoitda jismoniy tarbiya va sport yordamida shaxsda jasurlik, matonat, jur'atlilik, xaqqoniylik, vijdonlilik, mehnasevarlik o'z imkoniyatlariga ishonch va boshqa xislatlar tarkib topadi. Jismoniy tarbiya umumpedagogik jarayonning bir qismi hisoblanadi.

Rivojlanish tushunchasi, odamning rivojlanishi, jismoniy va psixik rivojlantirish, ularning birligi va xususiyatlari.

Har qanday jarayon o'z natijasiga erishishga qaratilgan qonuniy va izchil harakatlar jamidan iborat bo'ladi. Tarbiya jarayonining eng asosiy natijasi har tomonlama kamol topgan shaxsni shakllantirishdan iboratdir. Bu jarayon ikki tomonlama bo'lib uyushtirishni va rahbarlikni ham, tarbiyalanuvchi shaxsning o'zi

aktivlik ko'rsatishni ham talab etadi. Chunki u tarbiyaning umumiy maqsadlarini amalga oshirish dasturini ishlab chiqadi, tarbiya formalari, metodlari va usullarini asosli tarzda tanlab oladi va tadbiriq etadi.

Qadimda ajdodlarimiz komil inson haqida butun bir axloqiy talablar majmuasini zamonaviy tilda aytsak, sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanlar.

Sharq tarbiyasida islom dinining roli muhimdir. "Islom dini- bu ota- bobolarimiz dini, u biz uchun ham iymon, ham axloq, ham diyonat, ham ma'rifat ekanligini unutmaylik. Ana shu ma'rifatli kishilarimiz jon - jon deb qabul qiladigan va yaxshi o'gitlarga amal qiladilar. Mehr - oqibatli, nomusli, oriyatli bo'lishiga izzat- ehtirom tushunchalariga rioya etishga harakat qiladilar". Islom dini har qanday davrda ham insonlarni poklikka undagan, yaxshi xislatlarni ko'paytirib yomon xislatlardan xalos etishga chorlagan.

Pedagogika tarbiyalanuvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish uchun zarur bo'lgan eng samarali shart- sharoitlarini o'rganadi va aniqlaydi. Bu masalani hal qilish uchun avvalo "shaxs" degan umumiy tushunchaning ma'nosini va shaxsning rivojlanish qonuniyatlari, rivojlanishning ko'rsatkichlarini shaxsning shakllanishida ayrim muhim omillar rolini bilish, individning rivojlanish jarayoni bosqichlarini aniqlash, shaxsni shakllantirishda ta'lim- tarbiyaning shaxs faolligi rolini o'rganish kerak bo'ladi.

Birinchi galda rivojlanish tushunchasining ma'nosini ochib berish lozim. Bu masalaga filosofik, psixologik, jismoniy jihatdan baho berish bilan asoslanadi.

Filosofiya rivojlanishi - tabiat, jamiyat va tafakkurning xususiyati deb quyidan yuqoriga tomon bo'lgan harakat deb, yangining tug'ilishi va eskining yo'q bo'lishi yoki tubdan o'zgarishi deb hisoblaydi.

Shuning uchun pedagogikada shaxsning rivojlanish jarayoniga inson shaxsini takomillashtirishning murakkab va ziddiyatli yo'li deb qaraladi.

Murakkab bo'lgan tushunchani tahlil qilinganda turli olimlar turli xususiyatlarni asosiy tomonlar deb ko'rsatib kelganlar. Aql, hissiyot va irodani shaxsning uch asosiy tomoni deb ajratib ko'rsatish eng dastlabki urinishlardan edi. Keyinchalik pedagog olimlar shaxsni o'rganishga boshqacha yondasha boshladilar. Shaxs doim bir butun, murakkab hodisa bo'lib unda insonning biologik xususiyatlari ham, ijtimoiy xususiyatlari ham gavdalanadi. Bir shaxsda uning hamma tomonlari, xususiyatlari ham sifatleri bir- biri bilan bog'langan bo'ladi. Bu bog'lanishlar nihoyatda xilma- xil bo'lib, turli kishilarda turlicha sodir bo'ladi. Ba'zan ular bir- biriga zid va o'zgaruvchandir.

Psixologik rivojlanish - kishining har bir sifati, masalan irodasi, xotirasi yoki xarakter xususiyati uning qanday tilak va orzular bilan yoki boshqa sabablar bilan kirishganiga qarab mutlaqo har xil ahamiyat va qimmat kasb etadi. Xayol boyligi kishining ijodiy faoliyati uchun zarur bo'lgan qimmatli xususiyatdir ammo, odam xayolida o'ylab turgan narsalarini amaliy faoliyatida ro'yobga chiqarmasa, bu xayol boyligi salbiy xususiyat bo'lib qoladi. Musiqaga qobiliyati bo'lgan kishi uni yaxshiroq o'rganish uchun intilmasa va mehnat qilmasa, uning qobiliyati o'smaydi.¹

Turmushda kishi o'zidagi ba'zi zaif tomonlarni, odatlarni kuchliroq sifatleri bilan qoplashga harakat qiladi. Biror narsani uncha tez tushunib ololmaydigan odam astoydil harakat qilib va zo'r berib uni tushunib oladi va mehnatini to'g'ri tashkil etadi. Har bir kishi juda ko'p odamlar bilan xilma- xil munosabatlarga kirishganda o'zining turli xususiyatlarini namoyon qiladi.

Shaxsning eng barqaror va ahamiyatli xislatleri uning boshqa odamlarga, mehnatga, Vatanga bo'lgan turli munosabatlarida

ifodalanadi. Bu xislatlar kishidagi ayrim psixik jarayonlarning kechish xarakterini ham ko'p jihatdan belgilab beradi.

O'quvchi yoshlarni aqliy va jismoniy jihatdan rivojlantirish va hayot- turmushga layoqatli bo'lib yetishishida barcha fanlar kabi jismoniy tarbiya fani, sport turlari, sayohatlar, xalq milliy o'yinlari muhim o'rin tutadi.

Jismoniy rivojlanish - tananing barcha a'zolari sog'lom, harakatlarni ixcham va tez bajarishini tushuniladi. Bu o'z navbatida chaqqonlik, epchillik, kuchlilik, chidamlilik, egiluvchanlik kabi qator jismoniy sifatlardan tarkib topadi. Ular ertalabki gimnastika, jismoniy tarbiya darslari, sport mashg'ulotlari (trenirovka), sport musobaqalariga tayyorgarlik va unda qatnashish yo'llari bilan rivoj topadi.

Jismoniy jihatdan rivojlanish, barkamol avlod bo'lib yetishishida inson tanasidagi barcha faoliyatlar (funksiya) va ularni tarbiyalash pedagogik jihatdan muhim ahamiyatga egadir. Rivojlanish - inson organizmidagi miqdor va sifat o'zgarishlari jarayonidir.

Pedagogika fani shaxsni biologik va ijtimoiy xususiyatlari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan bir butun narsa deb hisoblaydi. Kishining yoshi, sog'ligi, kasalligi, uning faoliyatidagina emas, balki turmush tarziga ham ta'sir qiladi. Lekin shaxsning butun qiyofasini belgilab beradigan unga o'z jismoniy kamchiliklarini xarakteridagi salbiy xususiyatlarni yo'qotish kuch bag'ishlaydigan sabablar, qiziqishlar, maqsadlar, ya'ni ijodiy hayot natijalari hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Shaxs tushunchasi ijtimoiy foydali faoliyatda qatnashishga ehtiyoj sezishini va aktiv ishtirok etishini har bir kishining boshqa odamlar bilan munosabatda bo'lishi ehtiyojini, bu munosabatning mazmuni va formalarini, shaxs bilan uning atrofidagi kishilar o'rtasidagi munosabatlar tizimini, uning tabiatga tevarak atrofidagi dunyoga munosabatini shaxsning asosiy xususiyatlari deb ajratish mumkin. Shaxsning ko'p sohali va har tomonlama faoliyatida turli xil

odamlar bilan aloqada shaxsning hamma qiziqishlari namoyon bo'ladi, uning odamlarga umumiy ishga, o'z malakasiga o'ziga bo'lgan munosabatlari shakllanadi. Biroq shaxs ijtimoiy turmush mahsuli bo'lish bilan birga tirik organizm hamdir. Organizmning hayoti biologik qonunlarga bo'ysunadi. Birinchi galda nerv sistemasining xossalari mavjudga keltiradigan temperament xususiyatlari tufayli insonning butun xulq-atvori alohida xarakterga ega bo'ladi. Shaxsning tarkib topishi va xulq-atvorida ijtimoiy va biologik jihatlar munosabati nihoyatda murakkab bo'lib, kishi taraqqiyotining turli davrlarida uning boshqa odamlar bilan bo'lgan aloqalarining turli vaziyat va ko'rnishlarida har xil keskinlikda namoyon bo'ladi.

Shaxsga avvalo uning ijtimoiy qiyofasiga, kishining o'z atrofidagi odamlar hayoti bilan bog'liq holda ifodalanadigan qiyofasiga qarab baho beriladi, kishi tevarak atrofidagi odamlar bilan xilma-xil munosabatlarga ba'zan o'ziga bog'liq bo'lmagan munosabatlarga kirishib o'zining mohiyatini namoyon qiladi. Shaxsning barcha xislatlari atrofidagi kishilar bilan munosabatida shakllanadi. Shaxs odamlar orasidan tashqarida yashay olmaydi va shakllanmaydi.

Hozirgi davrda shaxsni ma'naviy jihatdan barkamol qilib tarbiyalash davlat siyosatining bosh mezoni hisoblanadi. Shaxs rivojlanishiga to'g'ri yondashish uchun shaxsning tabiatini, tuzilishini uning xulq- atvorini va unga ta'sir ko'rsatish vositalarini bilish zarur.

Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar.

Tug'ilgan inson shaxs bo'lib shakllanishi lozim. Bu jarayon bir qancha omillar ta'sirida sodir bo'ladi va muayyan qonunlarga bo'ysunadi. Odatda shaxs shakllanishi uchun uchta asosiy omillar tan olinadi. Bular **irsiyat, atrof- muhit va tarbiya**dir. Ushbu omillarning hech biri vaziyat va sharoitlarga bog'liq bo'lmagan holatda mustaqil ravishda shaxs shakllanishiga ta'sir eta olmaydi. Bundan tashqari ba'zi omillar faolroq, muntazamroq ta'sir ko'rsatadi va kishilarning ongli irodasiga bo'ysunadi. Boshqalari esa boshqarilishi qiyin bo'lgan omillardir. Ba'zi omillarning ta'siri stixiyali ravishda sodir bo'ladi va

shaxs tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi ayrim kishilarning irodasiga, tashkilotchilik qobiliyatlarida va boshqalarda bog'liq bo'lmaydi.

Tarbiyaga shaxsni uning his- tuyg'ularini xarakterini, jismoniy rivojini, xulq- atvorini muayyan yo'nalishda shakllantirish maqsadida kishilar bir- biriga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy hodisa deb qarash lozim. Pedagogika sohasining yetuk olimlari ijtimoiy omilning hal qiluvchi ahamiyatiga ega ekanligini himoya qiladilar, shaxs yaxshi yoki yomon bo'lib tug'ilmaydi. Balki, tarbiyaning ta'siri ostida yaxshi yoki yomon bo'lib o'sadi deb isbotlaydilar. Xo'sh shaxs tarbiyasi uchun ta'sir etuvchi omillar qaysilaridan iborat? Bu asosan uchta omilni tashkil etadi. Biologik omil, atrof - muhit va tarbiyadagi omillardan iboratdir.

Biologik omil. Bu omilning ta'sirini avvalo shuning uchun e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydiki, shaxs tirik organizmdir, uning hayoti biologiyaning umumiy qonunlariga ham, yoshlar anatomiyasi va fiziologiyasining maxsus qonunlariga ham bo'ysunadi. Hayotning muayyan davrlarida shaxsning ayrim organlari va butun bir organlar sistemasining tuzilishida va funksiyalarida o'zgarishlar yuz beradi. Shaxsning sog'liq holati va bu holat ko'p yoki oz muddat buzilib turishi biologik omilga taalluqli. Shaxs hayotida nerv faoliyatining individual va tipologik xususiyatlari, yosh va jinsiy jihatdan bo'lgan tafovutlar katta rol o'ynaydi, ular oldida irsiy emas, balki tug'ma xususiyat va tafovutlardir. Organizmning biologik yetilishi qonunlarga asoslanadi. Bu qonun muhitning ba'zi bir tarbiyaviy ta'sirlariga turli darajada bo'ysungan holda amal qilishi kerak. Lekin shaxs organizmining biologik hayoti uning psixik rivojlanishini bevosita belgilab bermaydi va shu bilan birga, unga nisbatan mutlaqo betaraf va befarq hodisa bo'lib ham qolmaydi. Biologiyaning asosiy tushunchasi bo'lgan irsiyatning roli olimlar tomonidan jiddiy muhokama qilinib kelinmoqda. Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki, ota-ona organizmining uzoq muddat bir xil sharoitda yashash natijasida mustahkam o'rnashib qolgan xossalari irsiyat yo'li bilan

o'tadi. Abu Ali Ibn Sino oila tarbiyasida ota- onaning o'rniga alohida to'xtalib quyidagi fikrni ilgari suradi: "Bola tug'ilgach, avvalo, ota-onaga yaxshi nom qo'yishi, so'ngra esa uni yaxshilab tarbiya qilishi kerak. Agar oilada tarbiyaning yaxshi usullaridan foydalanilsa, oila baxtli bo'ladi".

Bola shaxsining rivojlanishiga naslning ta'siri deganda ota-onalarga o'xshashlikni ifodalovchi biologik belgilarni takrorlanishini tushunmoq kerak. Har bir bola ota- onasidan ba'zi bir biologik belgilarga ega bo'lgan holda dunyoga keladi; ya'ni: tananing tuzilishi, sochining, ko'zining, terisining rangi, bo'yi- basti, qaddi- qomati, nerv tizimining xususiyatlari.

XVI asrda vujudga kelgan preformizm oqimi namoyondalarining fikricha, odam bolasi ona pushtidaligidayoq bo'lajak shaxsga xos barcha xususiyatlarga ega bo'ladi, rivojlanish ana shu xususiyatlarining miqdoriy ko'payib borishidan iboratdir.

Amerikalik pedagog va psixolog E.Torndaykning fikricha, shaxsning barcha xususiyatlari, shu jumladan ong va aqliy qobiliyat ham nasldan- naslga o'tadi, go'yo odamning boshqa a'zolari kabi qobiliyat ham tabiatdan berilgandir.

Ma'lum bir oilalardagi qobiliyatlarning nasldan- naslga o'tishi haqida gapirganda ko'pincha, tegishli qobiliyatlarning rivojlanishi uchun qulay imkoniyat yaratayotgan oilaviy sharoitni hisobga olmaydilar.

Insonning rivojlanishi irsiy dasturlari determinirlangan (ma'lum bir sababga asoslangan) va o'zgaruvchan qismlarni o'z ichiga oladi, ular insonni inson ekanligini bildiruvchi umumiylik, hamda ularni bir- biriga o'xshamaydigan o'ziga xoslikni belgilaydi.

Irsiy xususiyatlarga asab tizimi xususiyatlari ham kiradi.

Ota-onalarning nerv faoliyatidagi kamchiliklari, shu jumladan, patologik kamchiliklar - ular psixik asab buzilishlari va kasalliklarni (masalan, shizefreniya) keltirib chiqaradi va avloddan- avlodga o'tadi. Qon kasalliklari (gemofiliya), qand diabeti, ba'zi endokrinik

kasalliklar (bo'y gipofizining buzilishi) ham irsiy xarakterga ega. Avlodga alkoholizm va ota-onalarning narkomanligi ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Insonning rivojlanish qonuniyatlarini tadqiq qilishning pedagogik aspekti uch asosiy muammoni o'rganishni talab etadi, bu - intellektual, maxsus, va axloqiy xususiyatlarning irsiy o'tishi.

Taniqli genetik akademik N.P.Dubin normal miya uchun genetik bog'lanish yo'q, deb hisoblaydi va intellekt ota-onadan farzandga o'tadi, degan keng tarqalgan fikr ilmiy-tadqiqot natijalariga muvofiq kelmaydi (ya'ni bu fikr noto'g'ri).

Maxsus sifatlarning irsiy o'tishi. Fiziologiya va psixologiya fanining ko'rsatishicha inson bolasi tayyor qobiliyat bilan emas, balki biror bir qobiliyatni rivojlanishigata'sir etadigan imkoniyatlar, ya'ni shaxs xususiyatini ifodalaydigan layoqat bilan tug'iladi. Tug'ma layoqat go'yo mudroq holda bo'lib, uni rivojlanishi uchun qulay muhit kerak. Agar bola o'z layoqatiga mos sharoitda o'sib zarur faoliyat bilan shug'ullansa layoqat erta ko'rinib rivojlanishi, aksincha bunday bo'lmasa yo'q bo'lib ketishi mumkin.

Ma'lum bir faoliyat turiga bo'lgan layoqat maxsus deb ataladi. Maxsus layoqatga ega bolalar (layoqat - bu qobiliyatni rivojlantirish imkoniyati) tanlagan faoliyatda jadal sur'atlarda yuqori natijalarga erishadilar. Maxsus layoqat deb musiqa, ijod, sport, tilga va boshqalarga bo'lgan layoqat tushuniladi.

Psixik - aqliy sifatlarning irsiy o'tishi o'ta muhim. Uzoq vaqt davomida shaxsning psixik xususiyatlari irsiy o'tmaydi balki organizmning tashqi muhit bilan o'zaro ta'siri jarayonida paydo bo'ladi, degan fikr bo'lgan.

Farzandlar o'z ota-onalarining axloqiy sifatlarini olmaydilar (insonning genetik dasturlarida ijtimoiy xulq-atvor haqida ma'lumotlar yo'q). Qadimda yangi tug'ilgan chaqaloqning qalbi toza qog'oz, unga hayot o'z chizgilarini chizadi, deb hisoblashgan. Insonning kim bo'lib voyaga yetishi to'liq uni o'rab turgan muhit va tarbiyaga bog'liq.

Demak, boladagi irsiy belgilarni o'sishi, muhitga va yashash sharoitidagi tarbiyaga bog'liq. Masalan: Navoiy onasidan shoir, Ulug'bek astronom, Ibn Sino tabib bo'lib tug'ilmagan. Ulardagi bu qobiliyatlarni rivojlanishiga iste'dodga aylanishiga ijtimoiy muhit, ta'lim va tarbiya sabab bo'lgan.

Muhit. Biologiya fani muhitni organizm yashaydigan joy deb, muhitning ta'siri esa organizm bilan bog'liq muhit o'rtasidagi assimiliatsiya va dissimiliatsiya yoki moddalar almashish qonuni asosida amalga oshadi, deb tushuntiradi. Bu qonunga binoan organizm yashab turgan muhit bir butun narsadir. Tabiiy muhit yorug'lik, issiqlik, ovqat, havo kabi komponentlari shaxsning organizm sifatida rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega. Ammo shaxsning shaxs sifatida shakllanishi uchun bu mutlaqo yetarli emas. Shaxsning yashab turgan muhitida odamlar, birinchi navbatda tarbiyalanuvchiga yaqin kishilar, ya'ni oz sonli oila a'zolarigina emas, balki unga uzoqroq bo'lgan kishilar uning qo'ni-qo'shnilari, mahallasi, tarbiyalanuvchilar bog'chasidagi o'rtoqlari, so'ngra esa u birga o'qiydigan o'ynaydigan, birga ishlaydigan, turli aloqada bo'ladigan o'rtoqlari hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Hozirda tarbiyalanuvchilar ommaviy axborot vositalari orqali o'zlariga notanish avlod-ajdodlarning jonli obrazlariga duch keladilar. Bu obrazlar yosh avlodning fikr va hislariga uning voqea-hodisalariga beradigan baholariga va intilishlariga ta'sir ko'rsatadi. Bunday ta'sir ijobiy yoki salbiy o'tadigan birdan - bir yo'l shaxsning tevarak - atrofidagi odamlar bilan munosabatda bo'lishidir, shaxs munosabatda bo'lgan kishilar uning muhitidir. Shaxs bilan jamiyat

o'rtasidagi o'ziga xos modda almashish tipi bo'lgan aloqa orqaligina shaxs o'tmish - avlodlarining qimmatli tajribasini o'zlashtira olishi eng yaxshi katta kishilardan namuna ola bilishi mumkin.

Faqat munosabatda tarbiyalanuvchilarning tarbiyachilari - kattalarga emas, balki tarbiyalanuvchilarning o'zlari ham faol qatnashadigan mana shu aloqadagina, faqat ana shu ikki yoqlama jarayondagina shaxs xilma - xil bilim oladi juda ko'p malakalarni va ish usullarini egallaydi, o'zining sezgi organlari orqali idrok qilgan narsalarini anglab olishga tashqi dunyodagi voqea va hodisalarga turli xil his - tuyg'ular fikr va tasavvurlar bilan javob berishga o'rganadi.

Odamlar bilan munosabatda u nima yaxshiyu nima yomonligini nimani qilish va qilmaslikni bilib oladi, u muayyan maqsad ko'zlab aqlga muvofiq tutishni hamda insonlarga va ularning fe'l - atvorlariga tanqidiy baho berishni o'rganadi. Odamlar bilan bo'lgan munosabatlarida shaxs yaxshi fazilatlar bilan boshqa shaxslar o'rtasida ajralib tura boshlaydi, o'zi yashab turgan jamiyatda qabul etilgan axloq me'yorlarini boshqalarga va o'ziga nisbatan qo'llab, ularni o'z ishida mezon qilib ola boshlaydi. Demak, birinchidan, muhit shaxsni rivojlantiruvchi omil sifatida tarixan o'zgaruvchi ijtimoiy hodisadir, chunki muhit, hatto shaxs dunyoga kelgan dastlabki kunlardan o'q uning hayoti o'tadigan eng tor muhit ham, ya'ni shaxsning oilasi ham jamiyatning bir uyasi, hujayrasidir. Tarixiy taraqqiyotning har bir davrda yangi kishini tarbiyalashning maqsadlari va vositalari o'zgaradi, axloq me'yorlari, madaniyat boyliklari, katta yoshdagi odamlarning did va qiziqishlari, fikr yuritish usullari o'zgaradi.

Ikkinchidan, tarbiyalanuvchi o'z faolligi tufayli, moddiy, tabiiy va ayniqsa ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqaga kiradi. Faqat ana shu sharoitdagina muhit o'sib kelayotgan shaxsni rivojlantiruvchi omil bo'lib qoladi. Inson tarbiyasida muhit muhimmi yoki tarbiya degan savolni qo'yish mantiqan to'g'ri bo'lmaydi. Bu narsa g'ayriqonuniydir.

Ammo muhit shaxsga ma'lum darajada tarbiyalovchi ta'sir ko'rsatgan taqdirdagina rivojlantiruvchi omil bo'la oladi. Bu ta'sir stixiyali, tartibsiz ko'rinishda bo'lishi mumkin, bunday holda shaxsning rivojlanishi ham muayyan maqsadga qaratilmagan bo'ladi, natijada shaxsda jamiyat uchun ham, shaxsning o'zi uchun ham zararli bo'lgan shaxsiy fazilatlar vujudga keladi.

Tarbiyalanuvchining o'z atrofidagi moddiy va ijtimoiy muhit bilan aloqada bo'lishi, uni rivojlantiruvchi asosiy sabab ekanini tushunish munozarali bir masalani, shaxsning psixik taraqqiyotida eng muhim narsa biologik omilmi yoki ijtimoiy omilmi degan masalani hal qilish imkoniyatini beradi. Shaxs hayotda va kattalar bilan munosabatda o'z individualligini tashkil etgan jismoniy va psixik sifatlarining butun majmui bilan harakat qiladi. Shunday qilib biologik va ijtimoiy omilni biri - biriga qarama - qarshi qo'ymaydi.

Pedagogikada tarbiyalanuvchining rivojlanishini uning faoliyati va shu faoliyat tufayli yuz beradigan, shaxsning tevarak - atrofdagi voqelikka bo'lgan munosabatlarida, bilish jarayonlari va xarakter xususiyatlarini rivojida hosil bo'ladigan sifat o'zgarishlardan iborat murakkab jarayon deb hisoblaydi. Faoliyasiz rivojlanish bo'lmaydi. Shaxsdagi rivojlanish mohiyati avvalo shundan iboratki, uning faoliyati o'zgarib va takomillashib boradi, faoliyat turlari (o'yin, o'qish, mehnat va boshqalar) ko'payadi, har xil faoliyat turlarining o'zaro nisbati, ularning natijalari o'zgaradi va shu o'zgarishlar jarayonida shaxsning rivojlanishi yuqoriroq darajaga ko'tariladi. Shunday qilib, bilish jarayonlarida ham tarbiyalanuvchining dunyoga bo'lgan munosabatida ham, uning turli faoliyatida ham murakkab sifat o'zgarishlari sodir bo'ladiki, bu shaxs rivojlanishining mohiyatini tashkil etadi.

Faoliyatning har xil turlarida shaxsning individual xususiyatlari shakllanadi. Bu xususiyatlar faoliyatning maqsadlarida, faoliyatga undagan sabablarda kishi o'z oldiga qo'ygan maqsadni amalga oshirish uchun foydalanadigan yo'l, usul va vositalarni va uning o'z

ishiga, o'z faoliyatiga, o'zi va boshqalarning yutuq va muvaffaqiyasizliklariga qanday qarashida namoyon bo'ladi.

Kishi o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishishda foydalanadigan vositalarga qarab ham shaxsga baho berishi mumkin. Bunda odam o'zidagi bilimini, o'zi yaxshi bilib olgan ish usullari, malaka va ko'nikmalarni qo'llaydi, qobiliyatlar ham shaxsning imkoniyatlari-dandir. Kishining imkoniyatlari aksariyat hollarda o'zi o'ylaganidan ko'ra, ancha ko'p yoki oz bo'ladi. Talabchanlik darajasi ochiq ifodalangan sabab vaziyatning murakkabligi va masalani hal qilish yo'lini topish zarurligi unda bo'lgan yashirin imkoniyatlarini oshirib ko'rsatadi.

Shaxsning o'zi yutuq va kamchiliklariga munosabati, beradigan bahosi bu boradagi ruhiy kechinmalari ham uning onglilik darajasini ko'rsatadi. O'z yutuqlariga takabburlik yoki kamtarlik bilan baho berish, muvaffaqiyasizlikka uchraganda umidsizlanish yoki masalani hal etish yo'lini topishi uchun yana ham ko'proq sabr, matonat bilan harakat qilish bu turli xil ruhiy kechinmalarning hammasi kishining o'ziga va boshqalarga bo'lgan talabchanligini, o'ziga- o'zi baho berishini va bu bahoning qanchalik asosli ekanini har xil tarzda yaqqol namoyon etadi.

Shunday qilib, shaxsning eng muhim xususiyati uning tevarak-atrofidagi dunyoga bo'lgan munosabatlari tizimidir. Kishi qancha ko'p bilsa har - xil odamlar bilan aloqada bo'lib turli xil ishlarda bo'lsa, shaxs sifatida unda o'z mamlakatining fuqarosi, yangi jamiyatning faol bunyodkoriga xos eng yaxshi xislatlar shuncha yorqinroq ifodalangan bo'ladi.

Shaxs shakllanishi uchun zarur bo'lgan omillardan yana biri bu tarbiyadir. Tarbiya bu aniq maqsadga yo'naltirilgan, muayyan vazifalar belgilangan, shuningdek, shaxsga ta'sir o'tkazishning aniq yo'l, vositalari ko'rsatilgan va maqsadga muvofiq tashkil etilgan jarayondir.

Tarbiyaning asosiy vazifasi yosh avlodni xalqning hayotini yaxshilashga, Vatanining gullab- yashnashiga sarflashni biladigan, istaydigan a'zolari qilib tayyorlashdir.

Tarbiya shaxsning rivojlanishini ta'minlashi uchun shaxsdagi rivojlanish mohiyatini tushunish, uning bilish va aloqa boshlash faoliyatining o'zgarish sabablarini aniqlashi zarur. Tarbiyachi shaxsni rivojlantiruvchi eng muhim omilni ham bilishi, tizimli ta'sir ko'rsatayotgan omillarni bartaraf etishi, shaxsda dunyoqarashni shakllantirish, uning o'sishi va rivojlanishining muayyan yosh bosqichlariga oid tarbiya qonunlarini aniqlashi kerak. Tarbiyaning shaxsni rivojlantirishdagi roli to'g'risida turli xil nuqtai nazarlar bo'lganligi pedagogika fanining taraqqiyoti tarixidan ma'lumdir. Pedagogika tarbiya omiliga aktiv rol ajratadi va shaxsning jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik rivojlanishiga to'g'ri tashkil etilgan tarbiyagina yordam beradi. Shu bilan birga tarbiyaga ikki yoqlama jarayon deb qaraladi, unda faqat katta yoshdagilar emas, balki kattalar tajribasini o'zlashtiruvchi shaxslar ham faol rol o'ynaydilar.

Tarbiyaviy ishda shaxsning kuchi va qobiliyatlarini hisobga olmaslik kabi jiddiy kamchilik ham uchrab turadi. Har bir shaxsning o'z ehtiyoj va qiziqishlari bor. U aqli tarbiyachining izidan borishi yoki belgilangan yo'nalishda faol harakat qilishi, ba'zan esa tarbiyachiga e'tiroz bildirishi, kattalar bilan turli xil aloqada bo'lishi yoki boshqalarga qo'shilmay, passiv holda yurishi mumkin. Tarbiyalanuvchi o'z rivojlanishining ob'ekti va sub'ekti sifatida harakat qilganda bu jarayon eng muvaffaqiyatli boradi. Shu bilan birga shaxsning faolligi, tashabbuskorligi, mustaqilligi ancha oshadi va uning o'zini o'zi tarbiyalashida namoyon bo'ladi.

Pedagogika fanining asoschisi Ya. A. Komenskiy: "Har bir hunarmand buyumni yasashga yaroqli materialning xossalarini o'rgangani singari, o'z oldiga insonning barkamol qilib tarbiyalash vazifasi turgan pedagog ham shogirdining qanday xislatlarga ega ekanligini bilishi kerak" - degan edi. Albatta pedagog qaysi fandani

dars bersa o'sha fanni to'g'ri o'zlashtirishlariga yordam beradigan uslublarni yaxshi bilishlari lozim. Ammo shaxsning ehtiyojlari, qobiliyatlari qiziqishlari va ularning chin ko'ngildan xohlab chidam va matonat bilan o'qishga tayyormi - yo'qmi ekanligini hisobga olinmasa, o'qish qoniqarli natija bermaydi, pedagogning mehnati og'ir kechadi. Shaxsning fikrlash qobiliyati va xarakter xususiyatlarini nazarda tutgan holda olib borilgan ta'lim shaxsni bilim olishga rag'batlantiradi, o'qishning muvaffaqiyatini ta'minlaydi, pedagog va o'quvchilar faoliyatini zavqli ijodiy ishga aylantiradi.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar Irsiyat, muhit, tarbiya, rivojlanish, individ, individual, davr, omil, shaxs, aqliy rivojlanish, jismoniy rivojlanish, axloqiy rivojlanish, davrlashtirish.

Nazorat uchun savollar

1. Jismoniy tarbiya va sportning shaxs shakllanishiga qanday ta'siri bor?
2. Shaxs shakllanishida jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati qanday?
3. Shaxs shakllanishida jismoniy tarbiyaning vazifasi qanday?
4. Rivojlanish deganda nima tushunasiz?
5. Jismoniy va psixik rivojlantirish, ularning birligi va xususiyatlari?

3-MAVZU JISMONIY TARBIYA VA SPORT MUTAXASSISLARI FAOLIYATINING PEDAGOGIK JIHATLARI

Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari faoliyatining pedagogik jihatlari

Jismoniy tarbiya va sport sohasi mutaxassislari faoliyati - bu nafaqat mashg'ulotlar o'tkazish yoki sport natijalariga erishish, balki shaxsni har tomonlama tarbiyalashga xizmat qiluvchi muhim pedagogik jarayondir. Murabbiy yoki jismoniy tarbiya o'qituvchisi yosh avlodning sog'lom, ijtimoiy faol, ma'naviy barkamol bo'lib shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun bu sohaga oid mutaxassislarning faoliyati chuqur pedagogik mazmunga ega bo'lib, kasbiy yondashuv, ma'naviy mas'uliyat va metodik bilimlarni talab qiladi.

Tarbiyaviy yo'naltirilganlik

Sport va jismoniy tarbiya mashg'ulotlari faqat jismoniy rivojlanish emas, balki tarbiyaviy ta'sirning kuchli manbai hisoblanadi. Mutaxassis o'z faoliyatida o'quvchilarning iroda, qat'iyat, intizom, jamoadorchilik va mas'uliyat kabi fazilatlarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratadi. Har bir mashg'ulot shaxsiy rivojlanishga xizmat qilishi, yoshlarda sog'lom hayot tarziga ongli munosabat shakllantirishi lozim.

Individual va differensial yondashuv

Har bir o'quvchining jismoniy, ruhiy va psixologik holati turlicha bo'lgani sababli, murabbiy yoki o'qituvchi har bir ishtirokchiga shaxsiy yondashuv asosida ishlashi kerak. Bu esa yuklamani to'g'ri taqsimlash, rag'batlantirish, shaxsiy qiziqish va imkoniyatlarni

hisobga olish orqali erishiladi. Bunday yondashuv shaxsda o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi va sportga qiziqishni kuchaytiradi.

Motivatsiya va ruhlantirish

Zamonaviy sport pedagogikasi shaxsning faolligi, ishtiyoqi va motivatsiyasiga tayanadi. Mutaxassis o'quvchilarda g'alabaga intilish, o'z ustida ishlash, mehnat qilishga bo'lgan ishtiyoqni uyg'otishi zarur. Buning uchun maqsadli rag'batlantirish, ijobiy tahlil, shaxsiy yutuqlarni e'tirof etish kabi pedagogik usullardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Ijtimoiy va axloqiy tarbiya vositasi sifatida sport

Sport orqali yoshlarda axloqiy fazilatlar, milliy qadriyatlar, halollik, bardoshlilik va hurmat tuyg'usi shakllanadi. Mutaxassis sportni shunchaki jismoniy faoliyat sifatida emas, balki ma'naviy tarbiya vositasi sifatida ko'ra olishi va shu ruhda mashg'ulotlarni tashkil etishi lozim. Ayniqsa, o'zining shaxsiy namunasida ijobiy fazilatlarni ko'rsatishi ta'sirchan pedagogik vosita hisoblanadi.

Pedagogik va psixologik savodxonlik

Sport sohasida faoliyat yurituvchi har bir mutaxassis pedagogik metodika va psixologik yondashuvlarga chuqur ega bo'lishi zarur. Bu bilimlar o'quvchilar bilan samarali muloqot olib borish, ularni tushunish, sportdagi stress va ruhiy bosimlarga bardosh berishga o'rgatish, ijtimoiy muhitda o'zini tutishni shakllantirishga yordam beradi.

Pedagogik kasbi mamlakatimizda eng sharaflı kasblardan biridir. O'qituvchilik kasbi o'z mohiyatiga ko'ra o'ta individualdir. Har bir o'qituvchining muhim hayotiy o'rni o'z ishining ustasi bo'lishdir. O'qituvchi mahorati uning faoliyatida ko'rinadi. O'qituvchi avvalo pedagogik jarayonning qonuniyatlari va mexanizmlarini yaxshi egallagan bo'lishi lozim. Shu ma'noda pedagogning umumlashgan malakalari, uning pedagogik texnikasi katta ahamiyatga molik bo'ladi.

Mahorat - bu alohida qudrat. Yuqori va kichik darajada usta bo'lishi mumkin emas. Mahoratga erishish ham, erishmaslik ham mumkin. Haqiqiy usta mehnat faoliyati chog'idagina go'zaldır. Pedagogik mahoratga yetishish o'qituvchining muayyan shaxsiy sifatlari bilan amalga oshadi. Pedagogik mahorat yuksak darajadagi pedagogik faoliyatning taraqqiy etishini, pedagogik texnikani egallashni, shuningdek, pedagog shaxsi, uning tajribasi, fuqarolik va kasbiy mavqeini ifodalaydi.

Pedagogik bilimdonlik pedagogik sohada mahorat bilan ishlayotgan kishining ta'lim va tarbiya ishida insoniyat to'plagan barcha tajribalardan rasional foydalanish qobiliyatini ko'zda tutar ekan, demak, u yetarli darajada pedagogik faoliyat va munosabatlarning maqsadga muvofiq usullari va shakllarini egallashi lozim bo'ladi.

Kasbiy-pedagogik bilimdonlikning bosh ko'rsatkichi bu insonga, shaxsga yo'nalganlikdir.

Kasbiy-pedagogik bilimdonlik - bu pedagog mutaxassisning o'z faoliyatida zarur bo'lgan kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni chuqur egallaganligi, ulardan samarali foydalanish qobiliyatidir. Bu tushuncha faqatgina nazariy bilimlar bilan cheklanmay, balki pedagogik vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib ishlash kabi amaliy qobiliyatlarni ham o'z ichiga oladi.

Kasbiy bilimlar bazasi

Kasbiy-pedagogik bilimdonlikning asosi - o'qituvchining o'z fani bo'yicha mukammal nazariy va amaliy bilimga ega bo'lishidir. Bu bilimlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Ta'lim fanlari bo'yicha chuqur nazariy tayyorgarlik;
- Pedagogik va psixologik qonuniyatlarni bilish;
- Yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish malakasi;

• Ta'lim-tarbiya jarayonining zamonaviy metod va texnologiyalaridan foydalanish.

Amaliy ko'nikmalar va metodik tayyorgarlik

Bilimdon pedagog nafaqat o'rgatadi, balki o'quvchiga mos yondashadi, kerakli uslubni tanlaydi, darsni maqsadga muvofiq, izchil va qiziqarli olib boradi. Bunga quyidagilar kiradi:

- Darsni rejalashtirish, tashkil etish va baholash qobiliyati;
- Interaktiv va innovatsion uslublarni qo'llash;
- Muammoli vaziyatlarni yechish va o'quvchini motivatsiyalash;
- O'z pedagogik faoliyatini tahlil qilish va doimiy takomillashtirish.

Kommunikativ va psixologik madaniyat

Kasbiy bilimdonlikning muhim tarkibiy qismlaridan biri bu - o'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi va psixologik savodxonligidir. U quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- O'quvchilar bilan muloqotni samarali tashkil eta olish;
- Emotsional muvozanatni saqlash;
- O'quvchilarning psixologik holatini to'g'ri tushunish;
- Ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarni singdirish.

Kasbiy o'zini rivojlantirishga tayyorlik

Zamonaviy o'qituvchi o'z ustida doimiy ishlashi, yangiliklarga ochiq bo'lishi, ilg'or tajriba va innovatsiyalarni faol o'zlashtirishi kerak. Kasbiy-pedagogik bilimdonlik bu borada quyidagilarni nazarda tutadi:

- Doimiy ravishda malaka oshirish;
- Ilmiy-ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish;
- Axborot texnologiyalarini o'rganish va qo'llash;
- Refleksiya - o'z faoliyatini tahlil qilish va xulosa chiqarish.

Pedagoglik mehnatining hamma turlari uning ixtisosi, o'quv-tarbiya jarayonining xarakteri, ish sharoitlariga qarab muayyan xususiyatlariga ega. Bu jihatdan jismoniy tarbiya o'qituvchisi faoliyatining o'ziga xos xususiyati to'g'risida gapirish mumkin.

Mashhur rus pedagogi va anatom olimi P.F. Lesgaft jismoniy tarbiya sohasida faoliyat yurituvchi o'qituvchining shaxsiga va kasbiy tayyorgarligiga alohida e'tibor bergan. U jismoniy tarbiya o'qituvchisi oddiy o'qituvchi emas, balki shaxs kamolotiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi kuchli tarbiyachi bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bu sohada ishlovchi har bir mutaxassis quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi zarur:

"Jismoniy tarbiya o'qituvchisi, o'qituvchilik kasbi bilan shug'ullanuvchi har qanday shaxs kabi, chuqur bilimli, o'z fanini puxta egallagan, ayniqsa, yosh organizmning shakllanishi va rivojlanish qonuniyatlarini yaxshi biluvchi bo'lishi kerak. Ammo eng asosiysi - u intizomli, sabrli, o'zini tuta oladigan va harakatlarini aniq boshqara biladigan inson bo'lishi lozim."

Bu yondashuvdan kelib chiqib, Lesgaft jismoniy tarbiya mutaxassisini nafaqat o'qituvchi, balki tarbiyachi, psixolog, sog'lomlashtirish masalalarida maslahat beruvchi sifatida ham ko'radi. U murabbiylik faoliyatida:

- **Yuksak axloqiy fazilatlar** - (halollik, vazminlik, mas'uliyat);
- **Pedagogik mahorat** - (o'quvchini ruhlantirish, tushunish va individual yondashuv);
- **Biologik va psixologik bilimlar** - (organizmdagi o'zgarishlar, yoshga xos rivojlanish jarayonlari);
- **Jismoniy namuna** - (o'ziga xos sport madaniyati, intizom, o'zini tutish madaniyati)

kabi jihatlar ustuvor bo'lishi kerakligini alohida urg'ulaydi.

Bolalar va o'smirlar sport maktabi treneri ishining o'ziga xos xususiyatlari

Bolalar va o'smirlar sport maktablarida faoliyat yurituvchi trener (murabbiy)ning vazifalari an'anaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisining faoliyatidan sezilarli darajada farqlanadi. Ularning asosiy vazifasi - sportchilarning tanlangan sport turida ixtisoslashuvini

shakllantirish, qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish, hamda ularga sport yo'lini tanlashda yo'nalish berishdan iboratdir.

Trener nafaqat jismoniy mashqlarni o'rgatadi, balki yosh sportchilar hayotida muhim rol o'ynovchi murabbiy, psixolog, tarbiyachi va yo'l ko'rsatuvchi sifatida maydonga chiqadi. Ayniqsa, bolalik va o'smirlik davrida sport bilan shug'ullanish orqali shakllanadigan fazilatlar - iroda, maqsadlilik, mas'uliyat, qat'iyatlilik va o'ziga bo'lgan ishonch - trenerning bevosita pedagogik yondashuvlariga bog'liq.

Trener ishining asosiy xususiyatlari:

Ixtisoslashgan yondashuv

Trener har bir sportchi nomzodning jismoniy, ruhiy va psixologik imkoniyatlarini tahlil qilib, ularni sport yo'nalishlariga mos tarzda tayyorlaydi. Bu jarayonda sportchining tabiiy iste'dodi, rivojlanish sur'ati, intilish darajasi hisobga olinadi.

Tanqidiy baholash va prognoz Trener o'z shug'ullanuvchisining sportdagi istiqbolini tahlil qiladi, uning qanday natijalarga erisha olishini oldindan taxmin qiladi. Bunda u sport tibbiyoti, fiziologiyasi va psixologiyasi sohasidagi bilimlardan keng foydalanadi.

Murakkab tarbiyaviy faoliyat Trener yosh sportchini nafaqat jismoniy, balki axloqiy va irodaviy jihatdan ham kamol toptiradi. Ayniqsa, yutuq va mag'lubiyat holatlarida ularning ruhiy holatini nazorat qilish, motivatsiyasini tushunish va yo'naltirish katta pedagogik salohiyat talab qiladi.

Davomiy va tizimli mashg'ulotlar Trener faoliyati muntazamlikka asoslanadi. Treninglar rejalashtirilgan, bosqichma-bosqich o'sishga qaratilgan bo'lishi zarur. U qisqa muddatli maqsadlarga emas, uzoq muddatli sport natijalariga erishishni ko'zlaydi.

Hamkorlikda ishlash Trener sog'liqni saqlash xodimlari, psixologlar, ota-onalar, maktab o'qituvchilari bilan hamkorlikda ishlaydi. Chunki sportchilar bilan ishlash - bu ko'p tomonlama yondashuvni talab qiladigan jarayondir.

Sport maktabida trener va shug'ullanuvchi o'rtasidagi munosabatlarning pedagogik ahamiyati

Sport maktablarida mashg'ulotlar ko'pincha ixtiyoriy tanlov asosida olib boriladi. Bu esa shug'ullanuvchining trener bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Trener va sportchi o'rtasidagi ishonchli, samimiy va hurmatga asoslangan aloqa sportchi shaxsining shakllanishida muhim o'rin egallaydi.

Aksincha, agar sport pedagogi bilan o'quvchi o'rtasida emosional bog'liqlik, o'zaro hurmat, ishonch va doimiy aloqa bo'lmasa, hatto iste'dodli va istiqbolli sportchining ham sport maktabini tark etishiga olib kelishi mumkin. Bunday holatlar, odatda, shug'ullanuvchining o'zini qadrlanmagan yoki tushunilmagan deb his qilishi natijasida yuzaga keladi.

Trener - nafaqat mashg'ulotlar rahbari, balki o'z sportchilarining ichki dunyosini tushunuvchi, ularning ruhiy holatini nazorat qila oluvchi, individual yondashuvga ega bo'lgan tarbiyachidir. Trenerning muloyim, lekin talabchan munosabati, har bir sportchini alohida qadrlashi, ularning yutuqlari va qiyinchiliklariga befarq bo'lmasligi motivatsiyani oshiradi, sportga bo'lgan mehrni mustahkamlaydi.

Shuning uchun sport pedagogi faoliyatining ajralmas qismi - bu insoniy munosabatlarni boshqarish, psixologik sezgirlikka ega bo'lish va o'zaro ishonchli muhit yaratishdir. Aynan ana shu omillar sport maktablarida ijobiy muhitni ta'minlaydi va yosh sportchilarning barqaror ishtirokini kafolatlaydi.

Ko'pchilik trenerlar trenerovkalarda, mashg'ulotlardan tashqarida va sport yig'ilishlari vaqtida sportchilar o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yishda qiyinchilik sezmaydilar. Musobaqalar davrida ob'ektiv sabablar tufayli kelib chiqadigan qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin.

Sportchining noroziligini keltirib chiqaradigan sabablar orasidagi munosabatlarning yomon tashkil etilishini; musobaqada

muvaffaqiyasiz qatnashishdan qo'rqishni; sportchining oldiga qo'yilgan vazifalarni bajara olmasligini aytib o'tish mumkin. Asosiy tarkibga kiritilgan zahirada turgan hamda "musobaqalardan tashqarida" qolgan sportchilarning psixik holati har xil bo'ladi.

Trenerdan har bir tarbiyalanuvchiga xushmuomalada bo'lish talab etiladi. Startdan oldingi holatni faqat sportchi emas, balki trener ham boshidan kechiradi, talabalarining xatti- harakati va musobaqada ishtirok etishi ko'p jihatdan trenerning musobaqa paytida o'zini qanday tutishiga ham bog'liq.

Jismoniy imkoniyatlar va texnik mahoratning yuqori darajasini doimo saqlab turish zarurligi.

Trenerning jismoniy imkoniyatlari deganda uning jismoniy holati, mashqlarni shug'ullanuvchilar bilan bajarish imkoniyati nazarda tutiladi. Texnik kamolot deganda trenerning mashqni texnik jihatdan to'g'ri bajarish malakasi tushuniladi. Jismoniy imkoniyatlar va texnik mahorat darajasi mashqni ko'rsatishga va, tabiiyki, trenerning obro' - e'tiboriga jiddiy ta'sir etadi. Masalan: trener yosh sportchiga chambarak bilan bajariladigan ixtiyoriy programma elementini tushuntiryapti. Qizcha mashqning taklif qilingan elementlarini bajarib ko'rmoqchi, lekin buning uddasidan chiqolmayapti. Trener chambarakni olib, mashqni bajaradi. Sportchi mashqni takrorlashga harakat qiladi.

Trener shaxsining jismoniy, psixologik va tarbiyaviy jihatlari

Trenerning yuqori jismoniy holatda bo'lishi - bu nafaqat sportiy salomatlik belgisi, balki uning shaxsiy ishonch darajasi va professional obro'sini oshiruvchi muhim psixologik omil hisoblanadi. Trenerning harakatlarni mukammal bajara olishi, mashqni amalda ko'rsatib bera bilishi - sportchilarda unga nisbatan hurmat, ishonch va ergashish tuyg'ularini mustahkamlaydi.

Ammo trener faoliyati faqat mashg'ulotlar jarayonida rahbarlik qilish bilan cheklanmaydi. U tarbiyaviy faoliyatni sport maktabi devorlaridan tashqarida ham davom ettiruvchi kuchli pedagogik

shaxsdir. Ayniqsa, musobaqalarning mas'uliyatli pallalarida trener nafaqat sport texnikasini, balki sportchilarning ruhiyatini, xulq-atvorini, hissiy holatini boshqara oladigan ustoz sifatida harakat qiladi. Bu bosqichda u sportchining shaxsiy hayot yo'li va qadriyatlar tizimi shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Trener har bir tarbiyalanuvchini yaxshi tanishi, ularning ma'naviy holati, jismoniy imkoniyatlari, psixologik xususiyatlari va sog'lig'i haqida yetarli bilimga ega bo'lishi zarur. U har bir sportchining hayoti, mehnat faoliyati, dam olish rejimi va umumiy yashash tarzini muntazam kuzatib boradi. Trenerning bu kabi har tomonlama e'tibori sportchida intizom, maqsadlilik, o'ziga bo'lgan ishonch, sog'lom turmush tarziga sadoqat kabi sifatlarni shakllantiradi.

Shunday qilib, zamonaviy sport murabbiyi - bu faqat jismoniy mashqlarni o'rgatuvchi emas, balki shaxs tarbiyasi, hayotga yo'llanma beruvchi, ma'naviy ustoz sifatida faoliyat yurituvchi mutaxassisdir. Uning har bir harakati, munosabati va namunasi sportchining hayotida chuqur iz qoldiradi.

Trener - odatdagi o'quvchilar yoki ishlab chiqarish jamoasidan boshqarish strukturasi alohida murakkabligi bilan farq qiluvchi sport jamoasining tashkilotchisi.

Sport jamoasining a'zolari, odatda, bir vaqtning o'zida ish yoki o'qish joyidagi jamoa a'zolari hamdir; ko'pincha ularning sport jamoasiga birlashuvi muvaqqat harakaterda bo'ladi (terma jamoada, o'quv- trenirovka yig'ini va hokazo). Trenirovka jarayonlarini o'tkazish vaqtida jamoada vujudga keltirish trener uchun ancha qiyin bo'ladi, chunki trenerovkaga sportchilar turli shahar va sport jamiyatlaridan keladilar.

Sport jamoasi va ayrim sportchilar faoliyatiga ko'pincha murakkab musobaqalar sharoitida (sportchining axloqiy va jismoniy sifatlariga maksimal talablar qo'yiladigan bir paytda) boshchilik

qilishga to'g'ri keladi. Bu davrdagi trener ishining muvaffaqiyati pedagogik vositalarning xilma-xilligiga bog'liq bo'ladi.

Trener sportchilarning turli xil talablarini va ularning sport faoliyatida qatnashish sabablarini yaxshi bilish kerak. Bu uning sportchilar bilan bo'ladigan muomalasida o'z nuqtai nazarini aniqlab olishiga va jamoani boshqarishiga yordam beradi.

O'qituvchi va trenerga qo'yiladigan talablar

O'qituvchi va trenerning butun faoliyati (uning yo'nalishi, mazmuni, ish metodlari va formalari) ularning dunyoqarashlari bilan belgilanadi. Kundalik aloqa jarayonida o'qituvchi va trener o'z o'quvchilariga to'g'ri dunyoqarash tarkib toptiradi. Bularning hammasi yuksak darajadagi g'oyaviy e'tiqodni, axloqiy dunyoqarashni ijobiy fazilatlarni shakllantiradi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchi va trener faqat o'rgatibgina qolmasdan, balki tarbiyalaydi ham ong-bilim doirasi keng bo'lmasdan turib esa tarbiya berish mumkin, emas. Tarbiyachi tarbiyalanuvchilarning xilma-xil mayl va qobiliyatlariga to'g'ri yo'nalish bera olishi kerak. Shuning uchun o'qituvchi va trener doimo o'zlarining madaniy saviyalarini oshirib borishlari, har tomonlama ma'lumotli kishi bo'lishlari lozim.

Doimo fan yangiliklarini nazarda tutadigan, trenirovka jarayonining tuzilishida uning ma'lumotlariga tayanadigan tarbiyachi yaxshi ishlaydi. Yangi, innovation material o'qituvchi, trenerning o'quvchilarda o'qitiladigan fanga jonli qiziqishini uyg'otadi. O'qituvchi va trener o'zi o'qitadigan fanni mukammal bilishi kerak. Bundan tashqari, pedagogika, psixologiya, anatomiya, fiziologiya masalalarini yaxshi tushunishlari lozim. Ana shu bilimlar va amaliy tajriba asosida pedagogik jarayonni boshqarish, ya'ni o'qitish, tarbiyalash malakasi rivojlanadi.

O'quvchilarning ijodiy faolligiga rahbarlik qilishda, ular havaskorligining turli shakllarini tashkil qilishda, tarbiyaning

vazifalarini hal etish yo'lida mahorat va pedagogik texnikaning tarkibiy qismlarini mukammal bilish lozim.

Jismoniy tarbiya va sport sohasi pedagogining qobiliyati.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi yoki trener o'quvchilarga biror sport turini o'rgata olishi uchun ular bilan munosabatga kirishishi shart. Munosabat odamlar o'rtasida birgalikdagi faoliyat ehtiyojlardan kelib chiqadi. Munosabat kishilar o'rtasida faoliyat davomida axborot ayriboshlashni o'z ichiga oladi.

Munosabatning ikkinchi jihatida muloqatga kirishuvchilarning o'zaro birgalikdagi harakati nutq jarayonida faqat so'zlar bilan emas, balki hatti-harakatlar bilan ham ayriboshlanadi. Uchinchi jihatida munosabatga kirishuvchilarning bir-birlarini idrok eta olishlarini taqazo qilishdir. Shunday qilib, yagona munosabat jarayonida shartli ravishda kommunikativ (axborot o'tkazish), interfaol (o'zaro birgalikda idrok etish) jihatlarini alohida ko'rsatish mumkin.

Jismoniy tarbiya va sport sohasi pedagogi u yoki bu so'zni ishlatganda anglashilmovchilikka yo'l qo'ymasligi kerak. Mohiyatlar tizimi kishining butun hayoti davomida rivojlanib va boyib boradi.

Jismoniy tarbiya va sport sohasi pedagogi quyidagi qobiliyatlar bo'lishi lozim.

Bilish qobiliyati - Jismoniy tarbiya va sport sohasi pedagogi o'z fani va sohasini o'quv kursi hajmida emas, balki chuqurroq bilishi, kuzatishi, nazariy va amaliy ishlanmalarni va zamonaviy sportda ro'y berayotgan voqea va hodisalardan xabardor bo'lishi lozim.

Tushuntira olish qobiliyati - Jismoniy tarbiya va sport sohasi pedagogi mamlaktimiz sportchilarning imkoniyatlari va jahon sportidagi o'ziga xos yutuqlarni solishtirishi va bizning mintalitetimizga mos keladigan amaliy tajribalarini tatbiq eta olmog'i kerak.

Kuzatuvchanlik qobiliyati - Jismoniy tarbiya va sport sohasi pedagogi tarbiyalanuvchilarning ichki dunyosiga kira olish qobiliyati,

o'quvchi shaxsini va uning vaqtinchalik ruhiy holatlarini juda yaxshi tushuna bilish bilan bog'liq psixologik kuzatuvchanlikdir.

Nutq qobiliyati - nutq yordamida, trener o'z shug'ullanuvchilariga imo- ishora vositasida o'z fikr tuyg'ularini aniq va ravshan ifodalash qobiliyati. Trenerning nutqi aniq, jonli, obrazli, talaffuz jihatdan yorqin, ifodali his- hayajonli bo'lishi lozim.

Tashkilotchilik qobiliyati - sport jamoalarini shakllantirish jipslashtirish muhim vazifalarni hal etishga ruhlantirishni, o'z ishini to'g'ri uyushtirishni nazarda tutadi. Sport jamoalarini shakllantirish bosqichlarini to'g'ri belgilab olishi va unda olib boriladigan birgalikdagi do'stona munosabatlar, jipslikni maqsad sari birgalikdagi faoliyatni tashkil eta olishi lozim. Sport jamoalariga kelgan har bir ko'ngilli sportchilarni sport jamoasida o'z o'rnini egallay olishi uchun tashkilotchilik faoliyatini to'g'ri yo'naltira olishi uchun yaqin kelajak, o'rta kelajak, olis kelajakda amalga oshiradigan rejalashtirilgan ishlarni loyihalashtirishi va kelajakni ko'ra olishi muhim hisoblanadi. Trener uyushgan sport jamoasini shakllantirish uchun tarbiyaviy ishlarni, tashkiliy ishlarni, birgalikdagi faoliyatni tashkil etish uchun pedagogik trening, davra suhbatlari, dunyo sport reytingida nufuzga ega bo'lgan mashhur sportchilar bilan uchrashuvlar tashkil etish ijobiy samara beradi.

Yuqorida ko'rsatilgan barcha qobiliyatlar jismoniy tarbiya o'qituvchisi va sport pedagogida ham nazariy ham amaliy jihatdan yuqori darajada bo'lishi kerak. Bu o'z o'rnida sport faoliyatini amalga oshirayotgan sportchilarda reyting natijasini yuqori darajaga ko'tarishishida poydevor vazifasini o'taydi.

Sportga oid o'zaro munosabatlarda yuzaga keladigan nizolar tasnifi, sabablari, hamda ularni oldini olish va bartaraf etish yo'llari.

Mahoratli o'qituvchi va trener o'quvchilar faoliyatini baholashda ehtiyotkor bo'lishi lozim. Zero, noto'g'ri qo'yilgan baho o'quvchi shaxsiga salbiy ta'sir ko'rsatib qolmay, balki uning o'qishga bo'lgan

qiziqishini so'ndiradi. O'quvchi faoliyatini baholashda pedagogik tajribasiga tayanib ish ko'rish maqsadga muvofiqdir:

Trener o'quvchilarga amaliy yondashish balki unga shaxs sifatida munosabatda bo'lishi lozim. O'quvchini kelajakka ishonch ruhida tarbiyalashi zarur; trener tomonidan sport jamoasining har bir a'zosining mehnatini rag'batlantirishi va uning dangasaligi va qobiliyasizligi uchun jazo vositasi bo'lmasligi zarur. O'quv jarayonini samarali boshqarish va pedagogik nizolarni hal etish, pedagogik jarayondagi muhim hodisalardan biri nizo sanaladi.

Nizo - qarama- qarshi, bir- biriga to'g'ri kelmaydigan kuchlar to'qnashuvi, ikki yoki undan ko'p taraflar orasida o'zaro kelishuvning yo'qligini, manfaatlar to'qnashuvini ifodalovchi ziddiyat pedagogik nizo trener- sportchi, pedagog va talaba, ota- ona, hamkasblar yoki rahbariyat o'rtasida pedagogik jarayonda yuzaga kelgan manfaatlar to'qnashuvi, o'zaro qarama- qarshiliklardir. Pedagogik nizo bir qator belgilarga ega. Unga xos bo'lgan asosiy belgilar quyidagilardir:

➤ inqiroz;

➤ anglashilmovchilik;

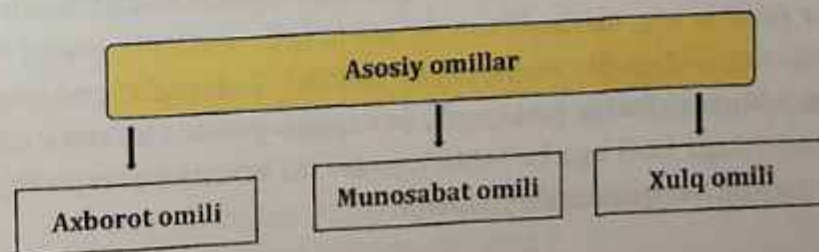
➤ kutilmagan hodisa;

➤ zo'riqish;

➤ noqulaylik, ichki yoki tashqi xavotir, bartaraf etish qiyin

bo'lgan qo'rquv;

Pedagogik nizolarni keltirib chiqaruvchi omillar quyidagilar

Pedagogik nizoni keltirib chiqaruvchi omillar

Davomiyligiga ko'ra pedagogik nizolar bir necha turli bo'ladi. Ularning asosiy turlari quyidagilardir

Pedagogik nizoning asosiy turlari

Trener tomonidan adolasizliklarga, ijtimoiy munosabatlardagi yakka hokimlikka yo'l qo'yib bo'lmaydi. Trener pedagogik nizolarni hal etishda bir qator yo'l tutadi. Ular orasida eng samarali yo'llar quyidagilar sanaladi:

Shug'ullanuvchi bilan nizoning ta'sir doirasini kengaytirmaslik.

Trener tomonidan qulay yechimlarni taklif qilinishi.

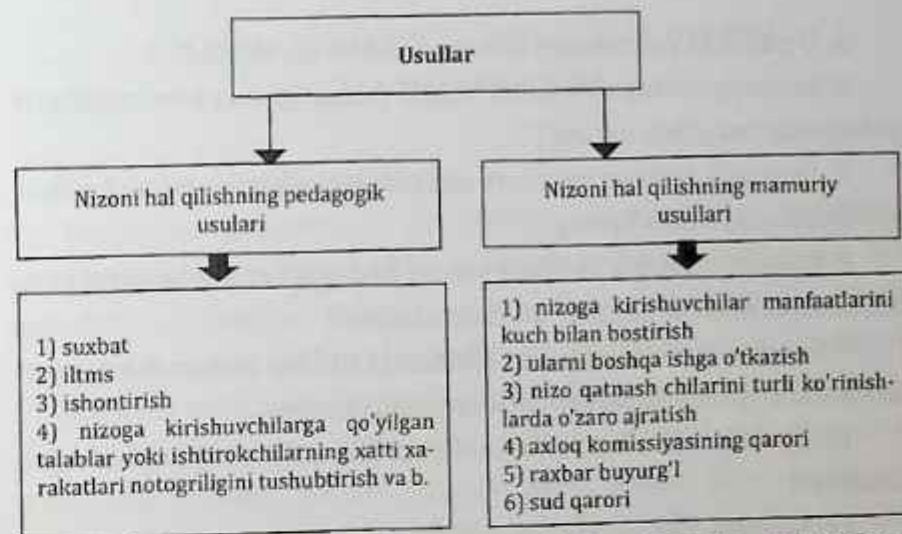
Pedagogik faoliyat jarayonida trener tomonidan man etilgan usullarni qo'llamaslik, shakllardan foydalanmaslik.

Sportchilarning shikoyatlari sonini qisqartirish.

Ikkinchi darajali masalalarni ham uzviy ravishda hal qilib borish.

Nizoga kirishgan sub'ektlar shaxsini kamsitadigan so'zlardan foydalanmaslik

Pedagogik nizolarni hal etishda bir qator usullar ham qo'llaniladi. Ular orasida eng samarali usullar quyidagilar sanaladi. Nizoni hal qilishning pedagogik va ma'muriy usullari. Pedagoglar pedagogik nizo ishtirokchilariga pedagogik, pedagogik yordam ko'rsata olish imkoniyatiga ham ega bo'lishlari zarur. Bu borada ko'rsatiladigan yordam turlari quyidagilar sanaladi.

Trener pedagogik nizolarni hal qilishda keltirilgan usullardan samarali foydalanish yo'llarini bilishi lozim. Pedagog trener tomonidan nizolarni qilishning pedagogik usullari va nizolarni hal qilishning ma'muriy usullari mukammal egallashi shart. Trener tomonidan nizolarning yordam turlarini bilish talab etiladi. Nizolarni hal qilishni to'g'ri ta'minlay oladigan jismoniy tarbiya o'qituvchisi hamda trener tomonidan pedagogik konfliktlar kelib chiqilishi oldi olinadi. Bu ish faoliyatining asosiy omil va mezon sanaladi.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar Trener, nizo, bilim, ko'nikma, malaka, mahorat, pedagogik mahorat, pedagogik texnika, qobiliyat, bilish qobiliyati, nutq qobiliyati, tushuntirish qobiliyati, kelajakni ko'ra bilish qobiliyati, pedagogik usullar.

Nazorat savollari:

1. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi va sport pedagogi faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari ta'riflang.
2. Sport pedagogiga qo'yiladigan talablar ularni izohlang.
3. Kasbiy- pedagogik bilimdonlik nima?
4. Sport maktabi treneri faoliyatining spesifik xususiyatlarini ko'rsating?

4-MAVZU DIDAKTIKA – PEDAGOGIK TA'LIM NAZARIYASI SIFATIDA.

Didaktika haqida tushuncha

Didaktika (yunoncha didaktikos – o'qitish, o'rgatish) pedagogikaning ma'lumot olish, ta'lim va tarbiya nazariyasiga oid sohasidir. Didaktika maktab o'quvchilarini ma'lumotli qilish vazifalariga va shu ma'lumot mazmuniga o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirish va ko'nikmalar hosil qilish jarayoniga, ta'lim prinsiplari, usullari va uni tashkil etishga oid hamma masalalarni o'rganadi. "Didaktika" atamasi dastlab, asosan XVII asrda chex pedagogi Ya.A.Komenskiy tomonidan ishlatilgan. U "Buyuk Didaktika" asarida (1657) didaktikaning asosiy masalalarini ishlab chiqdi. XIX asrning o'rtalaridan didaktika pedagogikaning alohida sohaci sifatida ko'p mamlakatlarda o'rganila boshladi.

Didaktika qamrovidagi hamma masalalar demokratik jamiyat quruvchi avlodni tarbiyalash sohasidagi umumiy maqsad va vazifalardan kelib chiqadi. Ma'lumot mazmuni jamiyat taraqqiyoti bilan birgalikda fan va texnika taraqqiyoti darajasini hamda ijtimoiy ishlab chiqarishning ob'ektiv ehtiyojlarini o'zida aks ettirgan holda rivojlanadi va o'zgarib boradi. Ma'lumot mazmunning o'zgarishi esa ta'lim prinsiplari, usullari va tashkiliy shakllarining o'zgarishiga, rivojlanishiga ham sabab bo'ladi.

Ta'lim prinsiplari (didaktika prinsiplari) ta'lim usullari va tashkiliy shakllarni ham belgilab beradi. Ta'lim prinsiplarining asosiy tashkiliy shakli o'rta maktabda dars bo'lib, uning ko'p turlari bor. Qay turdagi darsni qo'llash o'rganiladigan materiallarining xususiyatiga, o'quvchilarning yoshiga va bilim omillariga bog'liq. Darsdan tashqari, ta'limning boshqa tashkiliy shakllari - laboratoriya mashg'ulotlari, ekskursiyalar, uy vazifalari, o'quv- tajriba uchastkasida bajariladigan amaliy mashg'ulotlar qo'llaniladi.

5. O'qituvchi va trenerga qanday talablar qo'yiladi?
6. Jismoniy tarbiya va sport sohasi pedagogining kommunikativ qobiliyatlarini ochib bering?
7. Jismoniy tarbiya va sport sohasi pedagogining tashkilotchlik qobiliyatlarini ochib bering?
8. Jismoniy tarbiya va sport sohasi pedagogining tolerantligi va uni faoliyat olib borishidagi ahamiyati nima?
9. Sportga oid o'zaro munosabatlarda nizolar tushunchasi, sport faoliyatida yuzaga keladigan nizolar tasnif bering.
10. Sportga oid o'zaro munosabatlarda nizolarning kelib chiqish sabablari
11. Sportga oid o'zaro munosabatlarda nizolar hamda ularni oldini olish va bartaraf etishda qandaay samarali usul va yo'llar mavjud.

Didaktika bu - tadqiqot usullari (o'quv jarayonini kuzatish, o'quvchilar bilan suhbatlashish, o'quvchilarning ishlarini tahlil qilish, o'quvchilar bilan suhbatlashish, anketalar tarqatish, matematik usullar va boshqalardan foydalanishdir.

Mustaqillik yillarida muhim voqealardan biri, ya'ni 1997 yil Oliy Majlisning IX- sessiyasida "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ni qabul qilishi bo'ldi. Bu asosida ta'lim tizimi bosqichma- bosqich isloh qilinadi.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganidek:

"Hayotimizni hal qiluvchi muhim masalalar qatorida ta'lim- tarbiya tizimini tubdan o'zgartirish, uni yangi zamon talabiga ko'tarish, barkamol avlodimiz kelajagiga dahldor qonun loyihalari ham bor".

Bu muhim hujjatlar asosida ta'lim tizimida katta o'zgarishlar sodir bo'lmoqda va ular o'z navbatida har tomonlama mukammal, kamol topgan insonlarni voyaga etkazishda muhim omil bo'lib hizmat qilmoqda.

"O'z mustaqil fikriga ega bo'lgan, o'z kuchiga, o'zi tanlagan yo'lni to'g'riligiga ishongan inson doimo kelajakka ishonch bilan qaraydi. U jamiyatdagi fikrlar hilma- hilligidan cho'chimaydi, balki zamonaviy bilim va falsafiy qarashlarga, hayot haqiqatiga suyanagan holda har qanday g'arazli niyat, tahdid va intilishlarini fosh qilishga qodir bo'ladi." (I.A.Karimov).

Didaktikaning predmeti - ta'lim- tarbiya muassasasi sharoitida muallimning rahbarligi ostida amalga oshadigan o'quv jarayonidir. Didaktikada ana shu jarayonning qonuniyatlari o'rganiladi, o'qitish vositalari va usullari samaradorligini oshirish yo'llari hamda ta'limning tashkiliy shakllari ishlab chiqiladi.

Didaktika ta'lim jarayonining umumiy qonuniyatlarini o'rganuvchi qismidir.

Ta'limning asosiy vazifasi yosh avlodni ilmiy bilimlar, ko'nikma va malakalar tizimi bilan qurollashtirishdan iborat.

Ta'lim inson bilish faoliyatining eng murakkab turlaridan biri bo'lib, individual psihik rivojlanishni va bilimlarni o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Bilimlar - bu o'quvchilar ongida tizimli mustahkamlangan, ularning shaxsiy mulkini tashkil etadigan ma'lumotlar, ilmiy nazariy tushunchalardir. Buni asosida ko'nikma, malaka hosil bo'ladi. O'quvchilarning bilim doirasini kengaytirish jismoniy kamol topish jarayonini samarali qiladi. Bilimlarning amalda bir necha bor qo'llanilishi, ko'nikmalarning hosil bo'lishiga olib keladi.

Ko'nikma bu - shaxsni ongli ravishda maqsadga yo'naltirilgan harakatlarni amalga oshirishdagi qobiliyatidir.

Ko'nikma mashq qilish va takrorlash orqali malakaga aylanadi.

Malaka - o'rganib qolingani, muayyan usul bilan behato bajari- ladigan harakatdir. Malakalar har xil bo'ladi: o'quv malakalari; mehnat malakalari; harakat malakalari (yurish, yugurish, uloqtirish);

Malaka egalangan bilimlar asosida hosil bo'ladi. Ta'limda bilim etakchi o'rinni egallaydi.

Beruniyning ta'kidlashicha, o'qitish izchil, ko'rsatmali, maqsadga muvofiq bo'lishi va ma'lum tizimda olib borilishi lozim. Chunki ko'rsatmalilik ta'limining tushunarliroq va qiziqarliroq bo'lishini ta'minlaydi, tafakkurni rivojlantiradi.

Alisher Navoiy hayotining so'nggi yillarida yaratgan "Mahbub ul qulub " chuqur tarbiyaviy ahamiyatga ega falsafiy asardir. Asarda donishmand allomaning o'gitlari pand- nasihatlarini mujassamlashtirgan. Bu asar boshdan oyoq hikmatu nasihatlariga boy bo'lib, pedagoglar ta'lim jarayonida bu pandu- nasihatlardan unumli foydalanishlari kerak. Chunki asardagi muammolar bugungi kunimizda ham dolzarbdir.

Didaktika rivojiga buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy ham katta hissa qo'shgan.

Uning "Buyuk didaktika" asari o'qitishni rivojlantirishga katta ta'sir ko'rsatdi "Buyuk didaktika" asarida o'quv- tarbiya ishini- ng

maqsadi, imkoniyatlari va amaliy ahamiyati kabi umumpeda- gogik masalalar asosiy o'rinni egallaydi. Undagi asosiy fikrlar- dan biri tarbiya va o'qitishning tabiatga uyg'un bo'lishi haqidagi g'oyadir.

Komenskiy tarbiyaning tabiatga molik prinsipini pedagogikada birinchi marta nazariy jihatdan asoslab beradi.

O'qitish jarayoning metodologik asosi.

Insonning boshqa mavjudodlardan farqi, uning har qanday harakati maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi. Kishi maqsadga erishishi uchun yo'lda uchragan to'siqlarni yengib o'tishi lozim bo'ladi. Bu to'siqlarni bartaraf qilish uchun u bir qator choralarni qo'llaydi.

Maqsadga etishishdagi muayyan to'siqni yengish uchun qo'llaniladigan tadbir va choralar yig'indisi usul (metod) deyiladi.

Yuqorida aytganimizdek kishi maqsadiga etishishda bir qancha to'siqlarni yengish uchun turli usullarni qo'llaydi. Ularni u ma'lum bir qonuniyat asosida ya'ni tartib bilan qo'llaydi. Shundan kelib chiqib, maqsadga etishishda qo'llaniladigan usullar tizimini yo'l, uslub (metodika) deyiladi.

Ta'limdagi yutuqlar avvalo - o'qituvchiga bog'liq. Mutahasis sifatida o'z fanini chuqur bilishi pedagogik muloqot ustasi bo'lishi, uslubiy bilim va malakalarni egallagan bo'lishi, pedagogik ta'sir ko'rsatishning usul va vositalarini tanlab olish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati bo'lib ya'ni unda o'qituvchi va o'quvchi faol ishtirok etadi. O'qituvchi aniq maqsadni ko'zlab, reja va dastur asosida bilim, ko'nikma va malakalarni singdiradi, o'quvchi esa uni faol o'zlashtirib oladi. Bilimlarni o'zlashtirish jarayonida sezgi, idrok, tasavvur, tafakkur kabi psixik jarayonlar faol ishtirok etadi. O'qituvchi, o'quvchi va talabalardagi fikrlash jarayonini to'g'ri yo'lga solish uchun amaliyotdan keng foydalanish kerak. O'quvchi va talabalarining erkin fikrlash qobiliyatini amaliy mashg'ulotlar o'tkazish yo'li bilan o'stirish lozim. Yaqin va O'rta sharqda Xorazmiy, Farobiy, Beruniy,

Ibn Sino, Umar Xayyom kabi mutaffakkirlar ilmiy didaktika asoschilaridir. Farobiy matematika fani misollari asosida o'qitishning ilmiylik, ko'rsatmalilik, tushunarlik va izchilik prinsiplarini ishlab chiqqan.

Didaktika - pedagogik ta'lim nazariyasi sifatida

Didaktika - bu pedagogikaning asosiy bo'limi bo'lib, ta'lim jarayonining nazariy va amaliy asoslarini o'rganadi. U o'quv jarayoni qanday tashkil etilishi, mazmuni, metodlari, shakllari va vositalari qanday bo'lishi lozimligi haqida ilmiy tushunchalar tizimini shakllantiradi. Shunday ekan, didaktika pedagogik ta'lim nazariyasi sifatida o'quv- tarbiya jarayonining yurak urushi hisoblanadi.

Didaktikaning predmeti va vazifalari

Didaktika ta'limning "nima?", "nega?", "qanday?" kabi muhim savollariga javob beradi. Ya'ni:

• **Nimani o'qitish kerak? - Ta'lim mazmuni.**

• **Nima uchun o'qitiladi? - Maqsad va natijalar.**

• **Qanday o'qitiladi? - Metod, vosita va shakllar.**

Didaktika ushbu savollarga asoslanib, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sirni samarali tashkil etish yo'llarini ishlab chiqadi. Bu esa ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Didaktikaning asosiy tushunchalari

Didaktika doirasida quyidagi asosiy tushunchalar markaziy o'rin tutadi:

• **Ta'lim mazmuni - o'quvchi egallashi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va kompetensiyalar majmuasi;**

• **Ta'lim metodlari - bilim berish, o'rgatish va o'zlashtirish usullari;**

• **Ta'lim shakllari - dars, amaliy mashg'ulot, loyiha, trening kabi tashkil etish formatlari;**

• **O'qitish vositalari - darsliklar, texnik qurilmalar, multimedia va boshqa ko'makchi resurslar.**

Zamonaviy didaktikaning yo'nalishlari

Bugungi kunda didaktika an'anaviy bilimga asoslangan yondashuvlardan kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarga o'tdi. Zamonaviy didaktika quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- **Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish;**

- **Faol ta'lim metodlari (muammoli o'qitish, interaktiv usullar);**

- **Axborot- kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish;**

- **Natijaga yo'naltirilgan baholash tizimi.**

Bu o'zgarishlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, muammolarni hal qilish ko'nikmasini va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Didaktikaning asosiy kategoriyalari.

Ta'lim jarayoni

Bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi bir maqsadga qaratilgan faoliyat bo'lib, uning natijasida o'quvchilar ma'lumot oladilar va tarbiyalanadilar.

Ta'lim qonuniyatlari

Didaktikaning muhim talablar tizimini tashkil etadi va ular o'qitish jarayonining mazmunli bo'lishini ta'minlaydi.

Ta'limning mazmuni

Ta'limning mazmunini bilim malaka va ko'nikmalar tashkil qiladi va ular shaxsini shakllanishi va rivojlanishida asos bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim usullari

Ta'lim jarayonidagi o'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi faoliyati bo'lib, u o'quvchilarga bilim berish, malaka va ko'nikma hosil qilish, tarbiyalashdagi usullar demakdir.

Ta'limni tashkil etish shakllari O'qituvchi tomonidan tashkil etilgan, o'qitish faoliyati amalga oshiriladigan mashg'ulotlar bo'lib ular o'quvchilarni birlashtirishni o'ziga hos xususiyatidir.

Ta'lim jarayonida bilish faoliyatining bosqichlari

O'qituvchi o'quvchi - talabaning bilish faoliyatlarini tashkil qilish maqsadida o'quv ishlarini olib borar ekan ta'lim jarayoni, ya'ni bilim berish orqali uch maqsadni hal qilishi kerak. Bu maqsadlar o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini birlashtiradi.

Ta'limiy maqsad - o'quv materiallarining mazmunini bilish, ya'ni ushbu fanga tegishli ilmiy bilimlarni o'zlashtirish va amaliyotga tadbiriq qila olishdir.

Tarbiyaviy maqsad - fanni o'zlashtirish orqali undagi g'oyalar, dunyoqarashlar ta'sirida o'zining shaxsiy sifatlarini shakllantirishdir.

Rivojlantiruvchi maqsad - ta'lim jarayoni ta'sirida shaxsning bilish qobiliyatini, o'qishga, mehnatga bo'lgan munosabatini rivojlantirishdan iborat.

Bu maqsadlarni amalga oshirish natijasida o'quvchida mustaqil ishlash iste'dodi paydo bo'ladi, ongda ma'lum o'zgarishlar sodir bo'ladi. Bu jarayonni guruhlariga ajratganimizda quyidagi bosqichlarni ko'ramiz.

Birinchi bosqich

O'quv materiallarini idrok qilishdan iborat. Bunda o'quvchi ta'limning mazmuni bilan tanishib, o'zining bilish vazifalari nimalardan iborat ekanligini tushunib oladi. Bunda sezgi, idrok, tasavvur kabi jarayonlar faol ishtirok etadi. Bu bosqich asosan kishining yoshlik va o'smirlik davriga mansubdir.

Ikkinchi bosqich

O'quvchilar o'quv materiallarini tushunib oladilar, uning mohiyatini tushunib etadilar. Natijada ularda yangi bilimlar paydo bo'ladi. Buning uchun ular analiz, sintez, taqqoslash hulosa chiqarishdan foydalaniladilar. Bu bilish bosqichi kishining voyaga etgan davriga to'g'ri keladi.

Uchinchi bosqich

Yangi bilimlar, mashqlar, mustaqil ishlar, o'qituvchining qo'shimcha izohlari orqali izohlanadi. O'quvchilar o'zlashtirib olgan

bilimlarini amaliyotga tadbiq etadilar. Bunday bilish bosqichini kishi voyaga etganda "etuklik yoshi" da egallashi mumkin.

Bu bosqichlarni har birida o'ziga hos bilim egallash va amaliy harakatlarning usul va uslublari mavjud. Bularni bilish orqali o'qituvchi ta'lim tarbiya jarayonini samarali boshqarishi mumkin. Shuning uchun o'quv jarayonining hamma bosqichlarida o'qituvchi etakchilik va boshqaruvchilik rolini o'ynaydi.

Yuqoridagi fikrlardan hulosa chiqaradigan bo'lsak, o'qitish jarayoni bilish faoliyatini muhim tarmog'i sifatida qator vazifalarni bajaradi. Ya'ni.

- o'quvchi va talabalarda bilim, ko'nikma malakalarni hosil qiladi;
- ularning dunyo qarashini o'stiradi;
- yoshlarning o'qimishli, madaniyatli, tarbiyali bo'lib etishishlariga qobiliyat va iste'dodlarini o'stirishga erishiladi.

Hullas, o'qituvchi keng ko'lamdagi didaktik bilimlarga, pedagogik mahoratga ega bo'lishi lozim. Shundagina u zamon talabi darajasida ta'lim jarayonini tashkil qiladi va boshqaradi.

Yuqorida aytganimizdek kishi maqsadga etishishda bir qancha to'siqlarni yengishi uchun turli usullarni qo'llaydi. Ularni u ma'lum bir qonuniyat asosida, ya'ni tartib bilan qo'llaydi. Shundan kelib chiqib, maqsadga etishishda qo'llaniladigan usullar tizimini yo'l, uslub (metodika) deyiladi.

Demak, inson har qanday faoliyat ko'rsatishi vaqtida, faoliyati yakunida qanday ko'rsatgichlarga erishishini ko'z oldiga keltirib, tabiat va jamiyat rivojlanishning umumiy qonuniyatlardan kelib chiqib amalga oshiradi. Shularni e'tiborga olib, metodologiya tushunchasiga quydagi ta'rifni beramiz.

Metodologiya deb - kishining bir maqsadga qaratilgan harakatida unga tamoyil sifatida hizmat qiluvchi turg'un imkoniyatlar majmuasiga aytiladi.

Pedagogikaning umumiy metodologiyasi bo'lib, didaktika qonuniyatlardan kelib chiqqan tamoyillar tizimi hisoblanadi.

Ta'lim haqida umumiy tushuncha

Ta'lim insonning mehnat olamiga samaraliroq kirishini jamiyat hayotiga qo'shilishini ta'minlaydi. Mustaqillikka erishib, erkin bozor munosabatlari asosida demokratik huquqiy davlat sifatida shakllanishi yo'lga o'tgan O'zbekistonda hozirgi bosqichda halq ta'limi tizimiga pedagogika faniga, yosh avlodda mustaqillik va faollikni, ishbilarmonlik va tadbirkorlikni shakllantirishga jiddiy e'tibor berilmoqda.

XX asr pedogoglari va psixologlarining diqqat markazida o'quvchilarning aqliy qobiliyatlarini shakllantirish, ularni o'qitish, tarbiyalash va kamol toptirish jarayonlarini uyg'unlashtirish kabi muammolar asosiy o'rin oldi.

Ta'lim jarayon bo'lib, u natija va tizimdir. Ta'lim jarayon sifatida - bilimlar, ko'nikma va malakalarning yig'indisini faoliyat va munosabatlarning tajribasini o'zlashtirishga qaratilgan mahsus ishlarning tashkil qilinishidir.

Ta'lim natija sifatida - bilimlarni faoliyat va munosabatlar tajribasini o'zlashtirishda erishilgan darajadir.

Ta'lim tizim sifatida - davlat muassasalari va boshqarish organlarining majmuasi bo'lib, ular doirasida insonning tarbiyalash jarayoni amalga oshiriladi.

Ta'lim deganda shaxsning jismoniy va ma'naviy kamol topishi, har tamonlama barkamollikka intilish jarayonini tushunish mumkin.

Ta'lim deganda ma'lum hajmdagi bilimlar, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish tushuniladi. Ta'limga shaxsni o'qitish va kamol toptirish jarayoni sifatida qarash ham to'g'ridir. Bundan tashqari, ta'lim, bilimlar, ko'nikma va malakalarni berish va ularni o'zlashtirish bilan bog'liq faoliyat tizimi hamdir.

Ko'rib turibmizki, ta'lim turli shakllarda namoyon bo'ladigan serqirra hodisadir.

O'quv tarbiya jarayonining mazmuni, pedogoglar va o'quvchilarning faoliyati, shuningdek amalga oshirilgan ishlarning

natijasiga bog'liq. Mana shularni xisobga olib quyidagilarni aytish o'rinlidir:

Ta'lim mustaqil tizim bo'lib, uning vazifalari jamiyat a'zolarini muntazam ravishda o'qitish va tarbiyalash orqali ularni ko'nikma va malakalar hamda axloq normalari bilan qurollantirishdir. Endilikda bilimdan kishilarni tarbiyalashdek an'anaviy vazifa o'rniga, atroflicha fikr yuritadigan ijodkor kishilarni etishtirish vazifasi olg'a surilmoqda.

Ilgari ma'lumotlik darajasi o'rganilgan qoidalar, tahlil qilingan asarlar soni va masalalarni echish ko'nikmasi bilan belgilangan bo'lsa, hozirgi kunda eng muhim masalalarni qo'ya bilish, har qanday ishga ijodiy yondoshish kabi hislatlar, ma'lumotlilik darajasini ko'rsatadi.

Ta'lim insonni bilimlar bilan qurollantiribgina qolmasligi, balki uni shaxs sifatida kamol toptirishi ham kerak. Boshqacha qilib aytganda, jamiyatda ta'limni insonparvarlashtirish g'oyalari keng yoyilmoqda.

Ta'limni insonparvar lashtirishning eng zarur tomonlaridan biri maktab faqat o'quvchilarga ma'lum hajmdagi bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishda yordam berib qolmay, balki ularni madaniyat boyliklari, uning xilma - xilligiga jalb etish kerak.

Ta'lim mazmuni uning maqsadidan kelib chiqadi. Ta'limning mazmuni deganda, o'quvchilarning o'qish jarayonida egallab olishi zarur bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalarning aniq belgilangan doirasi tushuniladi.

Maktablarda beriladigan ta'limning tarixiy hamda sinfiy xarakterga egadir. Jamiyat tarixiy taraqqiyotining hamma bosqichlarida yoshlarga beriladigan ta'limning mazmuni o'sha ijtimoiy tizimni talab va ehtiyojlari, fan va texnika taraqqiyoti darajasi bilan belgilab kelingan, shu davr iqtisodiy ma'naviy maqsadlari uchun xizmat qildi.

Hozirgi zamon maktablarida ta'limning mazmuni iymonli, e'tiqodli yoshlarni tarbiyalab etishtirishdan iborat. Bundan tashqari maktablarda yoshlarga faqat ilmiy bilimlar berilmasdan, balki turmushda zarur bo'ladigan, axloq odob yo'nalishidagi fanlarni o'qitish talab etilmoqda. Ya'ni: "Odobnoma", "Milliy istiqlol g'oyasi" kabi.

Ta'limning mazmuni o'zgaruvchan, u doimo yangilanib turadi. Hozirgi kunda fan va texnikaning jadal rivojlanishi, madaniyatning yuksalishi tufayli bu jarayon ayniqsa tezlashdi.

Yangi demokratik jamiyat qurayotgan bizning mamlakatimizda ta'limning mazmunini quydagicha shakllashtirish nazarda tutiladi:

- Fan va tajribadagi eng yangi muvaffaqiyatlarni aks ettirish;
- Ikkinchi darajali va ortiqcha murakkablashtirilgan materialdan qutulish;
- O'rganilayotgan fanlar ro'yxatini va materiallar hajmini aniqlash hamda o'quvchi yoshlar o'zlashtirib olishi kerak bo'lgan malaka va ko'nikmalarning optimal hajmini belgilash;
- O'quv fanlariga oid asosiy tushunchalarni aniq bayon qilish;
- O'quvchilarni kompyuter, kseroks, elektron pochta va shu kabi boshqa bilimlar bilan qurollantirish, hamda shu texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini hosil qilish.

Umumiy ta'lim, politexnik ta'lim, kasbiy ta'limni biror maqsadga qaratilganligi bo'yicha farq qilishi kerak.

Umumiy ta'lim.

- Bu o'quvchilarning har tomonlama umumiy tayorgarligini va rivojlanishini ta'minlovchi fan asoslarini egallab olishidir.

Kasbiy ta'lim.

- Insonni o'zi tanlagan, nisbatan tor yo'nalishdagi mehnat faoliyatiga xizmat qiladi.

Akademik liseylar.

- Akademik liseylarda o'quvchilar o'zlari tanlagan yo'nalishi bo'yicha bilimlarini oshirish va muayyan fanlar asoslarini chuqur

mukammal o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladilar. Akademik liseylar asosan oliy o'quv yurtlari qoshida tashkil etiladi.

Kasb-hunar kollejlari - o'quvchilarni tanlagan yo'nalishlari bo'yicha kasb egallash imkonini beradi. Kasb hunar kollejlari o'quv dasturlari oldingi o'quv bosqichi - umumta'lim maktablari va keyingi pog'onadagi - oliy o'quv yurtlarining o'quv dasturlari bilan o'zaro mutanosiblikda bo'lib, ta'limning uzluksizlik va izchillik prinsipiga amal qiladi.

Barcha maktab predmetlarida beriladigan ta'limning mazmuni davlat hujjatlarida, o'quv rejasida, o'quv dasturlari va darsliklarida aks etgan. Ana shu hujjatlar respublikadagi barcha maktablar uchun majburiydir.

Ta'lim jarayonini ifodalovchi me'yoriy hujjatlar

Maktabning o'quv rejasini, maktabda o'rgatiladigan o'quv predmetlarining taqsimlanishi, har bir predmetga ajratilgan soatlar miqdori va ularni haftalarga bo'linishini belgilaydi. O'quv rejasini har bir ta'limi vazirligi tomonidan tuziladi va tasdiqlanadi hamda respublikadagi barcha maktablar uchun majburiy hisoblanadi. O'quv rejasini ta'limning mazmunini belgilaydigan eng muhim hujjat bo'lib, unda mazkur o'quv yurtida o'rganiladigan o'quv predmetlarining tarkibi, ularning o'quv yili va haftalari bo'yicha taqsimlanishi, har bir o'quv predmeti uchun ajratilgan vaqtlar miqdori ana shularga muvofiq ifodalanadi.

O'quv rejasini - ta'lim mazmunini yaxlit xolda aks ettiradigan asosiy hujjatdir.

O'quv rejalari o'quvchilarning yosh xususiyatlariga muvofiq tuziladi. O'quv rejasini tuzishda quyidagi omillarga asoslanadi;

O'quv rejasini o'quv tarbiya ishining maqsad va vazifalariga asoslanadi. Maqsad - ilmiy bilimlar berish, olgan bilimlarini hayotda qo'llay olishga o'rgatish.

Umumta'lim maktablarda o'quvchilarga bir butun tugal bilim beriladi.

O'quv rejasiga kiritilgan fanlar, ajratilgan soatlar, bolalarning yoshi va bilim saviyasiga qarab beriladi. O'quv rejasiga kiritilgan fanlar birinchi navbatda geografiya, biologiya, ximiya, fizika, astronomiya, matematika, informatikadir.

Ijtimoiy fanlar, jismoniy tarbiya, mehnat ta'limi bo'yicha ham o'tkaziladigan mashg'ulotlar ko'rsatilgan bo'ladi.

O'quv dasturi.

Xuddi o'quv rejasini kabi, o'quv dasturi ham davlat xujjati bo'lib, unda har bir o'quv predmetning mazmuni ochib beriladi va o'quv yilida o'zlashtirib olish zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar hajmi ko'rsatiladi.

O'quv dasturi ikkita vazifani bajaradi; Ta'limning mazmunini o'quv predmeti doirasida aks ettiradi va predmet uchun muayyan normativ sifatida xizmat qiladi.

O'quv dasturi quyidagi bir qator qoidalarga amal qilgan holda tuziladi.

O'quv dasturi jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy munosabatlar sohasida erishilgan darajani aks ettirishi kerak hamma o'quv fanlariga oid dasturlarning bir necha yil mobaynida qat'iy bo'lishiga erishmoq kerak.

O'quv dasturida ilmiylik qoidasi. Dasturga borliqni aniq aks ettirgan ishonchli materiallar kiritadi. Ilmiy bilimlarning tobora rivojlanib borishi tufayli o'quv fanlariga ham o'zgarishlar kiritiladi va o'quv dasturidagi ayrim eskirgan masalalar o'quv fanlaridan chiqarib tashlanadi.

O'quv materiallari mazmunini to'g'ri tanlash, undagi aniq misollar, isbotlarga alohida e'tibor beriladi. Aniq misollar bo'lmasa, o'rganilayotgan hodisalarni nazariy jihatdan tushunish qiyin.

Nazariyaning amaliyot bilan birligi qoidasi - bunda ilmiy, nazariy bilimlarning turmushda, ishlab chiqarishda tutgan o'rni ko'rsatib beriladi. Ta'lim jarayonidagi nazariy malumotlarning amalda qo'llanib borish jarayonida o'z aksini topadi.

O'quv dasturlarida tarixiylik qoidasi, o'quv dasturlari tarixiylik qoidasiga amal qilgan holda tuziladi. Har bir fanlarni o'qitishda fan olamida ma'lum ilmiy hodisa va qonunlarning paydo bo'lishiga oid ma'lumotlar berib o'tiladi.

Dastur ikki usul bilan; ketma - ket va konsentrik (markazlashgan) tarzda joylashtiriladi.

- Ketma- ket joylashtirilgan, o'quv materialining har bir keyingi qismi avvalgi qismining davomi bo'ladi.

- Markazlashgan tuzilishida - tegishli fan o'quv materialini o'qitishning keyingi bosqichlarida murakkab ko'rinishda takrorlanadi.

Darslik - asosiy normativ hujjat hisoblanadi. Darslik o'quvchilarning kitobi va eng muhim qurolidir.

Darslik - o'quv materialini o'zlashtirishda o'quvchiga yordam beribgina qolmay, mustaqil bilim olish ishtiyoqini ham paydo qilishi kerak.

Har bir o'quv faninig mazmuni darslikda batafsil yoritib beriladi.

Darslik bilan bir qatorda - masalalar va mashqlar to'plami, xrestomatiyalar, lug'at kitoblari ham tuziladi.

Darslik o'qituvchi uchun ham, metodik qo'llanma sifatida xizmat qiladi; Tushunchalarni kiritish tartibini, ularni yoritish, o'quv materiallariga vaqtning taqsimlanishini belgilaydi. O'quvchilar darslik bilan ham darsda, ham uy sharoitida mustaqil ish olib boradilar.

Obrazli qilib aytganda, darslik o'qitish jarayonining "ssenariysi"dir. O'qituvchi doimo o'quv yili boshlanishidan oldin va har kuni darslikka murojaat qiladi. Darslik o'qituvchining qo'lida juda ko'p vazifalarni bajaradi. U avvalo predmetni o'qitish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar: didaktika, ta'lim, ta'lim nazariyasi, ta'lim jarayoni, ta'lim mazmuni, ta'lim metodlari, ta'lim shakllari, didaktikaning asosiy kategoriyalari.

Nazorat savollari:

1. Didaktika deb nimaga aytiladi?
2. Didaktikaning asosiy kategoriyalarini ko'rsating.
3. Bilim, ko'nikma, malaka tushunchalariga ta'rif bering.
4. Ta'lim jarayonida bilish faoliyatining bosqichlarini ko'rsating.
5. Ta'lim mazmunini nimalar tashkil qiladi?
6. Ta'lim jarayonining mohiyati nimadan iborat?
7. Shaxs rivojlanishida ta'limning roli qanday?
8. O'quv rejası qanday xujjat hisoblanadi?
9. O'quv rejasini tuzishda qaysi omillarga asoslanadi?
10. O'quv dasturi nima?
11. Darslik nimalarga asoslanib yoziladi?
12. Darslikni o'quvchilarga moslashtirishda nimalarga e'tibor berish lozim?

5-MAVZU JISMONIY TARBIYA VA SPORT SOHASIDA TA'LIM TAMOIYILLARI

Jismoniy tarbiya va sport sohasida ta'lim tamoyillari

Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi ta'lim - bu faqatgina jismoniy harakatlar majmuasini o'rgatish emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ma'naviy- axloqiy va ijtimoiy fazilatlarni tarbiyalashga qaratilgan kompleks pedagogik jarayondir. Mazkur sohada ta'lim samaradorligi bevosita unga asoslangan tamoyillarga qat'iy rioya etilishiga bog'liq.

Ilmiylik va tizimlilik tamoyili

Ta'lim jarayoni ilmiy asoslangan bo'lishi, pedagogik, fiziologik, psixologik qonuniyatlarga tayanishi lozim. Har bir mashg'ulot mazmuni oldindan belgilangan, izchil va bosqichma- bosqich shakllantirilgan bo'lishi kerak. Sport mashqlari, yuklama va rivojlantiruvchi metodlar ilmiy asosda tanlanadi va yosh xususiyatlariga moslashtiriladi.

Yoshlik va individual yondashuv tamoyili

Har bir o'quvchining jismoniy imkoniyatlari, qiziqishlari va salomatlik holati har xil bo'lgani sababli, ta'lim jarayonida individual yondashuv muhim o'rin tutadi. Bu orqali har bir shaxsning maksimal salohiyati ochiladi va rivojlanadi. Jismoniy yuklamalar yosh, jins va tayyorgarlik darajasiga qarab moslashtiriladi.

Faollik va ongli ishtirok tamoyili

O'quvchilar faqat mashqlarni bajargan holda emas, balki ularning mazmunini tushungan, o'z harakatlarini anglab bajargan holda faol ishtirok etishlari zarur. Bu ongli harakatlar orqali motivatsiya ortadi, mashg'ulotlarga qiziqish kuchayadi va natijalar samaraliroq bo'ladi.

Nazariy va amaliy uyg'unlik tamoyili

Jismoniy tarbiya faqat amaliy mashqlardan iborat bo'lmasligi lozim. Nazariy bilimlar - sog'lom turmush tarzi, gigiyena, sport turlari haqida ma'lumotlar berilishi, amaliy mashg'ulotlar bilan uzviy bog'lanishi kerak. Bu uyg'unlik bilim va ko'nikmalarni chuqurlashtiradi.

Bosqichlilik va uzluksizlik tamoyili

Shaxsning jismoniy rivojlanishi uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, u ketma- ketlik, uzluksizlik va tizimlilikni talab qiladi. Mashg'ulotlar asta- sekin murakkablashtirilib, har bir bosqichda o'ziga xos maqsadlar qo'yilishi kerak. Bu esa natijadorlikni ta'minlaydi va yomon oqibatlarning oldini oladi.

Sog'lomlashtirish va tarbiyaviy yo'nalish tamoyili

Jismoniy tarbiya va sport sog'liqni mustahkamlash, hayot faoliyatini yaxshilash, irodaviy sifatlar, intizom, mashaqqatlarga bardoshlilik kabi tarbiyaviy jihatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Har bir mashg'ulot pedagogik maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi va insonparvarlik ruhida olib borilishi zarur.

Xavfsizlik va gigiyena tamoyili

Mashg'ulotlar davomida xavfsizlik texnikasiga qat'iy amal qilinishi, sport vositalari va jihozlari gigiyenik talabga javob berishi kerak. O'quvchilarning salomatligini saqlash va ularni ortiqcha zo'riqishdan himoya qilish - pedagogik jarayonning ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

O'qitish jarayonining asosiy qonuniyatlari didaktik qoidalarda o'z ifodasini topgan. Didaktik qoidalar deganda o'qitish va o'qish jarayonida amal qilinadigan asosiy qoidalar tushuniladi.

Sport faoliyatida ta'lim tamoyillari: nazariy va amaliy yondashuv Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini samarali tashkil etishda ta'lim tamoyillarining nazariy asoslarini chuqur anglash va ularni amaliyotga to'g'ri tatbiq etish muhim ahamiyatga ega. Mazkur jarayonda o'qitishning asosiy didaktik tamoyillari - izchillik,

tizimlilik, ongli faol ishtirok, yoshi va shaxsiy xususiyatlarga moslik kabi qoidalar muhim o'rin tutadi.

Sport mashg'ulotlari o'quvchilarning yosh, jismoniy va psixologik rivojlanish bosqichlariga muvofiq tashkil etilishi zarur. Bu esa bilim, ko'nikma va malakalarni bosqichma- bosqich o'zlashtirish, ularni mustahkamlashga xizmat qiladi. O'quvchi sportchilarni o'qitishda ularning aqliy salohiyati, fiziologik imkoniyatlari va shaxsiy qiziqishlarini hisobga olish, o'quv jarayonining individual va differensial yondashuv asosida qurilishini taqozo etadi.

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida ta'limning izchil va tizimli tashkil etilishi natijasida o'quvchilarda nafaqat jismoniy rivojlanish, balki ijtimoiy, axloqiy va emotsional kamolotga erishish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishda ta'lim jarayonining ichki qonuniyatlari – motivatsiya, faollik, takrorlash va baholash mexanizmlarining uyg'unligi muhim o'rin tutadi.

Kundalik mashg'ulotlarda tarbiyalanuvchining yoshga xos xususiyatlari, shaxsiy imkoniyatlari, temperament tipi, qiziqish va ehtiyojlarini hisobga olish – individual rivojlanishga yo'naltirilgan samarali o'quv- tarbiya tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa sport ta'limida natijadorlikni oshiradi, motivatsiyani kuchaytiradi va sog'lom turmush tarzini shakllantirishga yordam beradi.

O'qitish tamoyillari – jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trenerning ish faoliyati jarayonida qo'yiladigan talablar yig'indisidir.

Ta'lim qoidalari deb, umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan o'qish va o'qitish jarayonining yo'nalishi, o'quvchilar tomonidan ilmiy bilimlarni o'zlashtirilishi, bilim va malakalar hosil qilishning asosiy qonun va qoidalari yig'indisiga aytiladi.

O'qitish tamoyillari bir-biri bilan bog'liq. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trener tomonidan o'qitish tamoyillaridan birining buzilishi o'z- o'zidan ikkinchisining buzilishiga olib keladi.

O'qitish tamoyillari qadimdan yoritilib berilgan. Ular buyuk Sharq va G'arb allomalarining ijodiy merosida aks ettirilgan. Buyuk o'zbek mutafakkiri Farobiy "Namunali ta'lim" haqidagi risolasida o'quvchilarning o'zlashtirishi lozim bo'lgan materialni bayon qilishni eng yaxshi usuli haqida to'xtalib bu ishni ikkita yo'lini tavsiya etgan: ularning biri - sezishga yaqin narsalarni oldingi o'ringa qo'yishdan va ikkinchisi aqlga yaqin narsalarni ilgari surishdan iboratdir. U o'zining fikrini tushuntirib shunday yozgan: "Aql o'z harakatini avval seziladigan narsalarga keyin esa xossalarni sintez qilishga yo'naltirishi ma'qul". O'qitish prinsiplari qadimdan yoritilib berilgan. Ular buyuk Sharq va G'arb allomalarining ijodiy merosida aks ettirilgan.

Ibn Sino ham o'z asarlarida didaktikaning ko'rsatmali tamoyil haqida alohida to'xtalib o'tgan. U inson o'quv mashg'ulotlarida buyumni tashqi xossasini ya'ni buyumning tasvirini ko'rib chiqsa, o'zi mustaqil holda bilimlarni o'zlashtira oladi deb hisoblagan va inson mavjud narsalarni ularning tasvirini idrok etish tufayli, unda voqelikni aks ettiruvchi tasavvur shakllanishini uqtirgan.

Olimlarning yuqoridagi fikr va mulohazalarini umumlashtirib aytishimiz mumkinki, o'qitish tamoyillari yosh avlodga ta'lim tarbiya berish maqsadga muvofiq, ular o'qishning asosiy yetakchi qoidasidir. Ya.A.Komenskiy o'zining "Buyuk didaktika" asarida didaktikaning o'qitish tamoyillarini ishlab chiqqan.

SPORT FAOLIYATIDA TA'LIM TAMOYILLARIGA TASNIF

Didaktik qoidalar, ta'lim tamoyillari quyidagilar:

Ilmiy bo'lishi tamoyili.

Tizimli va izchil bo'lishi tamoyili.

Ta'lim va tarbiyaning birligi tamoyili.

Nazariyani amaliyot bilan bog'lab o'qitish tamoyili.

Onglilik, faollik va mustaqillik tamoyili.

Ko'rgazmalilik tamoyili

Bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirish tamoyili.

Har qaysi o'quvchiga xos xususiyatlarni hisobga olish tamoyili.

Bu tamoyillarga barcha predmet o'qituvchilari rioya qilishlari kerak. Jahon xalqlarining jismoniy tarbiya va sport turlarini o'rgangan holda, ular bilan shug'ullanib yuqori ko'rsatkichlarni qo'lga kiritish uchun harakat qilish. O'zbek milliy o'yinlarini jahonga yoyish. Kurashning qisqa muddatda qiziqarli xalqaro sport turiga aylanishini asoslash. To'rtinchidan, pedagogika uchun umumiy sanalgan ta'lim-tarbiya tamoyillariga jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tashkil etishda qat'iy amal qilishga erishish. Ilmiylik, tizimiylik, izchillik, tushunarli bo'lish, ko'rgazmalilik, yosh va o'ziga xos xususiyatlarni hisobga olish bilan bir qatorda insonparvarlik, vatanparvarlik, demokratiya talablariga rioya qilish kabi tamoyillar jismoniy tarbiya va sportni yuksaklikka ko'tarilishiga hissa qo'shadi.

Ilmiy bo'lishi tamoyili. Sport zamonaviy fan asoslarida olib borilishi lozim. Bunda sportchilarda ilmiy dunyoqarashlar shakllanadi, tafakkur rivojlanadi. Ilmiylik qoidasi sport jarayonida yutuqlaridan foydalana oladigan usullarini takomillashtirishni talab etadi. Ilmiylik tamoyilda trenerdan sportchining og'zaki nutqiga alohida e'tibor berish u yoki bu sportdagi nazariy masalalarni ilmiy asosda tushunishni va qo'llashni talab qiladi. Sportdagi o'zgarishlarni ilmiy jihatdan aniq bayon qilish katta ahamiyatga ega. Sportchilar o'z sport sohasi bo'yicha ta'lim olishning daslabki vaqtlarida sportning paydo bo'lish tarixi, rivojlanishi, sportning har qaysi turidagi rekordlar soni, sport jarayonidagi yutuqlarni va sport sohasida nazariyani mukammal o'rganishi va vaqti kelib o'z shug'ullanuvchilariga ham ilmiy jihatdan ishonarli, amalda sinab ko'rilgan ma'lumotlar berilishini talab etadi.

Trener o'z sport sohasini sirlarini ilmiy jihatdan mukammal egallashi bu tamoyilning ahamiyatini belgilab beradi.

Ta'limning tizimli va izchil bo'lishi tamoyili. Ta'limning bu qoidasi - ta'lim jarayonini to'g'ri rejalashtirishga, yagona o'quv

dasturiga ega bo'lishiga, ta'limda tizimlilikka rioya qilgan holda dars materialini to'g'ri taqsimlanishiga diqqatni qaratish talab qilinadi.

Bu tamoyilning asosini, bugun o'rganilgan bilimlar kechagini mustahkamlashi, ertaga o'rganiladiganiga zamin tayyorlashni tashkil etadi.

Ya.A.Komenskiy va I.G.Pestalotssi o'z davrilaridayoq bilimlarni o'rganish uchun ularning navbatdagi har bir zvenosi, o'zidan oldingilariga asoslanishi, yangi bilim, ilgari o'zlashtirilgan bilimlarga mantiqiy bog'lanishi zarurligini ishonarli tarzda isbotlaganlar.

Jismoniy tarbiya darslarini o'tkazishdan maqsad - bolalarning salomatligini saqlash, ularning jismonan yetuk bo'lib yetishishlari uchun shart-sharoitlar yaratish va mashg'ulotlarda xavfsizlik qoidalariga rioya qilish ko'nikmalarini shakllantirish. Qanday holatda bo'lmasin, barcha imkoniyatlardan foydalanib, jismoniy tarbiya darslarini muntazam tashkil etish, ularda o'quvchilarning faol qatnashishini ta'minlash, organizmiga foydali yuklamalar berish juda muhim. Avvalo, jismoniy tarbiya darslari va sport trenirovkalari ham tizimlilik va izchillik tamoyiliga asoslanadi. mashg'ulot jarayonida har bir shug'ullanuvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishni ta'minlaydi.

Ta'lim va tarbiyaning birligi tamoyili. Maktablarda beriladigan ta'lim bilan tarbiya bir butun pedagogik jarayonni tashkil etadi. Maktab ta'limida o'quvchilar turli fanlarni o'rganish orqali dunyoqarashlari kengayadi. Bu esa ularning ma'naviy siyosiy dunyoqarashlarini shakllantirishda muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Chunki o'quv fanlarining har bir mavzusi tarbiyalovchilik ega. Umuman olganda ta'lim jarayonida ikki o'zaro bog'liqlik, ya'ni hayotni bilish va unga bo'lgan munosabatni tarkib toptirish jarayoni ajralib turadi.

Har bir dars o'quvchilarni yangi bilimlar bilan boyitishi ularning ong bilim doiralarini kengaytirishi, yangi ko'nikma malakalarni

shakllantirishi yoki ilgari egallaganlarini takomillashtirishi kerak. O'quvchilar darsdan darsga go'yo pastdan yuqoriga qadam qo'yganidek, bilishning cheki yo'q narvonidan yuqoriga ko'tariladilar.

Jismoniy tarbiya darsida o'qituvchi aniq bir maqsadni ko'zlab inson jismoniy holatini o'zgartirilishi jismoniy tarbiyaning asosiy vazifasidir. Jismoniy tarbiya - pedagogik jarayon bo'lib, inson organizmini takomillashtirishga, harakat malakasini va ko'nikmasini, mahoratini shakllantirishga qaratilgan. Yangi avlod faoliyatni o'zidan avvalgi avloddan o'rgangan bo'lib, ularning o'rtasida bilimlarni, mahorat va malakalarni o'rgatishdan iborat aloqa va davomiylik o'rnatiladi. Jismoniy tarbiyani o'ziga xos xususiyatlari nuqtai nazaridan bir biriga singib ketgan ikki guruhga bo'lish mumkin.

O'quvchilarda jismoniy salomatlikni mustahkamlash maqsadida jismoniy kamolotga ta'sir o'tkazish, jismoniy sifatlarga ega bo'lish va ularni takomillashtirish.

O'quvchilarda jismoniy ta'lim - maxsus mahorat, ko'nikma va bilim beradigan ta'limni tashkillashtirish.

Jismoniy tarbiya darsi jarayonida aqliy, axloqiy va estetik tarbiya vazifalarini hal etish uchun juda katta imkoniyatlar bor. Bu vazifalarni hal etish shaxsni har tomonlama kamol toptirish omili sifatida jismoniy tarbiyaning rolini kengaytirib, bevosita jismoniy tarbiyaning o'z muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Ma'naviy va jismonan har tomonlama kamol topgan kishilargina takomillashgan jamiyat quruvchilari bo'lishi mumkin. Barkamol insonni tarbiyalash jismoniy tarbiya to'g'ri tashkil etilgan sharoitda amalga oshadi. Har tomonlama rivojlangan shaxs bo'lib, etishish biologik hamda ijtimoiy qonuniyatlar talabidir. Insonning jismoniy barkamolligi uning ruhiy kamoloti bilan uzviy bog'liqdir. Odamning ruhiy dunyosi tashqi ta'sirlar, ijtimoiy muhit hamda insonning atrofidagi sharoitlarni o'zgartirishga qaratilgan harakati tufayli shakllanadi. Insonning jismoniy tarbiya va sportdagi yutuqlari, rekordlari, oliy darajadagi harakat va ko'nikmalari shakllanishi sportchining aqliy, axloqiy,

ma'naviy estetik va g'oyaviy- siyosiy shakllanishi bilan uzviy bog'liq bo'lganda qadr - qimmatga ega bo'ladi. Har tomonlama umumiy jismoniy tayyorgarlik inson kamolotining asosiy qonuniyatlaridan-dir. Jismoniy fazilatlarining takomillashuvi oliy darajadagi harakat malaka va ko'nikmalarini shakllanganligi maxsus jismoniy tayyorgarligini amalga oshirish imkoniyatini beradi. Sportda rekordlar ketidan quvish yoki shuhratparastlik hislati shaxsni har tomonlama rivojlantirish tamoyilini buzadi, va natijada jamiyat uchun xos bo'lmagan axloqsiz sportchilar shakllanadi.

TA'LIMDA NAZARIYANI AMALIYOT BILAN BOG'LAB O'QITISH TAMOYILI.

Didaktikaning asosiy va yetakchi tamoyili ta'limni turmush bilan, ishlab chiqarish amaliyoti bilan bog'lab olib borishni taqazo etadi. Biz o'quvchilarimizni hayotga, jamiyat qurilishida qatnashishga tayyorlaymiz. Shuning uchun ta'lim amaliyot bilan bog'lanishi kerak. Nazariyani amaliyot bilan bog'lash tamoyilini ta'lim - tarbiya ishining hamma yo'nalishlarida amalga oshirish zarur.

Farobiy ham o'z davrida har qanday fanni ikki qismga, amaliy va nazariy qismlarga ajratgan. Mana shu qismlardan hayotda foydalanish imkoniyatlarini hisobga olgan. Uning amaliy va nazariy qismlarga bergan ta'riflaridan, ta'limni amaliyotga, kishilarning kundalik faoliyatiga bog'lash fikri tug'iladi.

Nazariyani amaliyot bilan bog'lash tamoyilini amalga oshirish uchun quyidagi tadbirlarga tayanish kerak:

O'rganiladigan materialni o'quvchilarning shaxsiy tajribasi bilan, kichik sinflarda esa ularning o'yinlari bilan bog'lash zarur, chunki kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni o'qitish albatta o'yin faoliyatini talab qiladi;

Ta'limni atrofdagi hayot bilan, yangi jamiyatni qurish amaliyoti bilan bog'lash;

Nazariyani amaliyot bilan, turli qadamjolarga sayyohatlar shaklida bog'lash;

nazariy va amaliy yo'sindagi turli masalalarni hal qilish, laboratoriya ishlari bilan shug'ullanish va ishlab chiqarishga doir, mavjud bilimlar asosida praktikumlar o'tkazish;

O'quvchilarning unumli mehnat, ya'ni ijtimoiy - foydali ishlarini o'zlariga mos shaklda yo'lga qo'yish - bu prinsip mehnat tarbiyasi va ta'limi jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, ilmiy bilimlarni mazmunini o'zlashtirib olishgina emas, balki bilimlarni amalda qo'llay bilish ham kerak. O'quvchilar ishini nazariy jihatdan o'rganar ekan ilmni amaliy ehtiyoj tufayli paydo bo'lganini va ilm ishlab chiqarishni takomillashtirishga va hayotni yaxshilashga yordam berishini bilib boradilar. Maktab ta'limi tizimida nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi tamoyili o'qish jarayonida amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonida o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlar, o'quv laboratoriyalari, tajriba yer uchastkalarida qo'llaniladi. Bu mashg'ulotlar ularni ilmiy nazariy bilimlarni amalda qo'llay olish tajribasi bilan qurollantiradi. Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida tajriba o'tqazish orqali olgan bilimlarni ishonarli ekanligini tekshiradilar va mustahkamlaydilar. Olgan bilimlarini amalda qo'llash malakalarini hosil qiladilar. O'quvchilar jismoniy tarbiya darslarida olgan nazariy ma'lumotlarni, sport maydonlarida, zalda, amaliy faoliyatda sinab ko'radilar va ma'lum natijalarga erishadilar.

Onglilik, faollik va mustaqillik tamoyili. Ta'limning ongliligi o'quvchilarning o'qishga ma'suliyatli munosabatda bo'lishni, o'qituvchi bergan topshiriqni o'z vaqtida bajarishini anglatadi. Bilimlarni ongli va faol o'zlashtirish o'quvchilarni ijodiy tashabbuskorligi va mustaqilligini oshiradi, tafakkuri va nutqini rivojlantiradi, dunyo-

qarashini shakllantiradi. Onglilik tamoyilini sport turini ni anglashda namoyon bo'ladi. Jismoniy tarbiya darsi jarayonida shug'ullanuvchilar faolligi dastavval sport turlari bo'yicha nazariy bilimlarning aqliy faoliyat va tafakkur qilish faoliyatidir. Mustaqillik qoidasi - o'z sport turi bo'yicha trener yordamisiz berilgan topshiriqlarni bajarish.

O'qitishga ongli munosabat va unda shug'ullanuvchining faolligi har qanday pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi. P.F. Lesgaft ilgari surgan jismoniy tarbiya ta'limidagi onglilik va faollik tamoyili harakat faoliyatlarini mexanik ravishda taqlid qilib bajarish orqali harakatlarni o'zlashtirishni qat'iy qoralaydi va birinchilardan bo'lib harakatlarni taqqoslay olish, uning tahlilini qilish orqali nazariy bilimlarni va harakat faoliyatlarini egallash g'oyasini ilgari surdi. U "jismoniy mashq bilan shug'ullanish faqat kuchni, jismoniy rivojlanganlikni ko'rsatkichlarini oshiradi", - degan qo'pol tushunchani asosiy xatolardan biri deb ko'rsatdi.

Jismoniy tarbiya jarayonida ongli analiz va jismoniy mashqni bajarishda nazoratdan foydalanish ta'limning tamoyillar mexanizmlaridan biridir.

Ongli ravishda bajarilayotgan "ixtiyoriy harakat"ning mohiyatiga yetib, uning bajarilishi texnikasining asosi, zvenolari, detallarini nazorat qila olishning ahamiyati ta'lim jarayonida o'z samarasini berishi ilmiy - amaliy isbotlangan. Jismoniy tarbiya darslarida shug'ullanuvchilarda quyidagi ongli bilimni va faollikni mustaqillik ta'minlash lozim. o'quvchilarda yuksak axloqiy, ma'naviy fazilatlarini, irodaviy sifatlarni mehnasevarlik, faollikni tarbiyalash;

O'quvchilarda hayotiy muhim malaka va ko'nikmalarni yurish, yugurish, uloqtirish, tirmashib chiqish va tushish, suzish, sayohat asbob-anjomlaridan foydalana olish shakllantirish;

O'quvchilarda jismoniy mashqlar gigiyenasi, anatomiyasi va fiziologiyasiga doir bilimlarini boyitish:

Sport bo'yicha targ'ibotchilik, jamoatchilik, tashkilotchilik, instruktorlik malakalarini singdirish, harakatlarning estetikasini to'g'ri talqin qilishga odatlantirish;

Yuqori sinf o'quvchilarida ularning kelajakda egallaydigan kasblarini hisobga olgan holda kasb- hunar va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish;

O'quvchilarni olimpiya o'yinlari tarixi, Firdavsiy, Abu Ali Ibn Sino, Navoiy, Bobur, Maxmud Qoshqariy, Abdulla Avloniy va boshqa buyuk olimlarning g'oyalari, Alpomish, Pahlavon Maxmud, Barchinoy, To'maris, Asqar polvon va boshqa pahlavonlarning hayotiy, respublikamizning hozirgi kundagi atoqli sportchilarini bilish;

Bolalarning maktabda o'qitishning birinchi kunlaridan boshlab jismoniy tarbiya darslarida ularning tabiat- sog'liq inson tushunchasini o'zlashtirib olishlariga erishish kerak.

Masalan: bir kishi haqida o'zining mustaqil fikriga ega mustaqil fikrlaydi desak, boshqa kishi to'g'risida "nimani eshitsa, ishonaveradi, o'zining mustaqil fikriga ega emas" deymiz. Ana shunday bilimlar ishonchga aylanishining yagona yo'li o'quv materialini o'quvchilar ongida qayta ishlanishidir. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi va sport pedagogining vazifasi o'zlashtirilgan bilimlarni ishonchga aylantirishdan iborat va bunda shug'ullanuvchining faolligi muhim o'rin tutadi.

Bu esa shug'ullanuvchilarni mustaqil fikrlashga faollik ko'rsatishga majbur qildi. Bilimlarni ongli o'zlashtirishlarini ta'minladi. Jismoniy mashqlarni ongli o'rganish tarafdori bo'lgan P.F.Lesgaft o'qituvchiga taqlid qilishga yo'l qo'ymaslikni talab qildi. U ko'r - ko'rona taqlid qilish o'quvchilarning aqliy va axloqiy rivojlanishlariga, mustaqilligiga zarar yetkazadi deb ta'kidladi. P.F.Lesgaft jismoniy mashqlarni egallash jarayonida onglilikni talab qiladi, chunki faqat ana shundagina o'z harakatlarini ongli boshqarish qobiliyati egallanadi.

Ta'limda ko'rgazmalilik tamoyili. Bu didaktik tamoyili muhim hisoblanadi. Bu tamoyili o'qitish jarayonini sifatini oshirishda alohida ahamiyatga ega. Bu tamoyili ta'limning his-tuyg'ular, aniq tasavvurlar asosida qurilishini ta'minlaydi. U ko'rish, eshitish va boshqa sezgilarni qo'zg'atadi. Ko'rgazmali qurollar bayon qilinayotgan mavzuni mazmuniga mos keladigan, o'quvchilarni yoshiga mos bo'lishi zarur.

Ko'rgazmali qurollarni o'quvchi idrok etadi. Idrok etish ushlab ko'rish bilan ham amalga oshadi. Ushlab ko'rish, narsaning issiqligi, sovuqligi, yumshoq- qattiqligi, og'ir - yengilligi shakli va boshqalarni bilish imkonini beradi, Ya.A.Komenskiy "Buyuk didaktika" asarida "oltin qoida"ni ifodalagan. "o'quvchilar" - deb yozadi u, sezib idrok etish mumkin bo'lgan narsalarni, sezgilar vositasi bilan , ko'rish mumkin bo'lgan narsalarni ko'z bilan ko'rib, hidi bor narsalarni hidlab ko'rib, ta'mini sezish mumkin bo'lgan narsalarni ta'tib ko'rib, ushlab sezish mumkin bo'lgan narsalarni ushlab bilib olishlari kerak.

Jismoniy tarbiya darslari va sport mashg'ulotlarida so'z va ko'rgazmalilikni birga qo'shib olib borishning qaysi shakllaridan ko'proq va qanday aniq sharoitlar bilan bog'liq ravishda foydalaniladi.

Yangi harakatni o'rganishda pedagog odatda uni avval tushuntiradi, so'ngra ko'rgazmalilikning u yoki bu usuli yordamida tushuntirish jarayonida egallangan tasavvurlarni tasdiqlaydi va oydinlashtiradi.

Mashqlarni o'rganishda pedagog uni o'zi ko'rsatadi yoki uni bajarishni o'quvchilardan birortasiga taklif qiladi, keyin esa tushuntiradi.

Ta'limda bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirish tamoyili. Umumiy ta'lim maktabining eng muhim vazifasi o'quvchilarga ularning xotirasida uzoq vaqt saqlanadigan bilim berishdir. Boshqacha aytganda bu prinsip o'quvchilarning o'quv

materiallarini esda qoldirish, eslab qolish kabi xotira faoliyatiga bog'liqdir.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trener o'quv materiallarining tizimli va ongli o'zlashtirilishi, ularni mustahkam esda saqlab qolishga yordam beradi. Puxta o'zlashtirilgan nazariy va amaliy bilimlar keyingi murakkabroq mashq elementlari, materiallarni o'zlashtirib olish uchun yordam beradi. Bilimlarni puxta o'zlashtirishning muvaffaqiyatli takrorlash va mashq qildirishga ham bog'liq. Takrorlash natijasida oldindan o'zlashtirilgan bilimlarga esga tushurilmay, balki yangi ma'lumotlar ham beriladi.

Avvalgi darsni yangi material bilan bog'lash maqsadida ham takrorlash o'tkaziladi. Chorak davomida o'tilgan mavzular yuzasidan takrorlash olib boriladi.

Ta'limda har qaysi o'quvchilarga xos xususiyatlarni hisobga olish tamoyili. Didaktikaning bu tamoyili ta'lim berish jarayonida o'quvchilar jamoasiga xos xususiyatlarini kuzatish hamda shu xususiyatga mos muomala qilish juda muhimdir.

O'quvchilarni darsdagi va amaliy mashg'ulotlar jarayonidagi ishini uy vazifalarini bajarishni kuzatadi va kuzatish jarayonida u o'quvchining individual xususiyatlarini, qiziqishlari, nutqi, xotirasi, irodasi tafakkuriga mos bo'lgan xususiyatlarni bilib oladi. Bo'sh o'zlashtiruvchilarning orqada qolish sabablarini aniqlaydi. Diqqati tarqoq o'quvchilarni oldingi qatorga o'tkazish, ulardan tez- tez so'rash, o'rtoqlari javoblarini to'ldirishga majbur qilish lozim.

Ko'zi ojiz yoki yomon eshitadigan o'quvchilarni ham oldingi qatorga o'tkazish kerak. Ushbu qoidaga jismoniy tarbiya darslarida amal qilish zarurdir. Individdning imkoniyati, qobiliyati, xususiyati, jinsi, yoshi, jismoniy rivojlanganligi, jismoniy tayyorgarligi va hokazolar bu tamoyil mazmunining omillari bo'lib, ta'lim jarayonini boyitadi. Ta'limga ongli munosabat, bu jarayondagi faollikni namoyon bo'lishi, tanlangan faoliyatning ijrosida ko'rgazmalikning samarasi, kuchiga yarashalilik va individdning xususiyatlari bilan

chambarchas bog'liq va ko'zlangan maqsadga tez erishish uchun vositadir.

Kuchiga yarashalilikning tub ma'nosi organizmning hayotiy faoliyatining ma'lum ishdagi funksional xususiyati va qobiliyatini hisobga olish demakdir. Bu tamoyil qobiliyatning chegarasini aniqlay olish talabini qo'yadi. Demak, ta'lim jarayoni turli sharoitda xilma- xil tashqi ta'sirini hisobga olishni, shug'ullanuvchi uchun me'yor tanlay bilishni taqazo etadi. Me'yor bo'lib turli xil yoshdagilarning jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish dasturlari, ularning jismoniy sifatlari uchun belgilangan normalar xizmat qilishi lozim.

Jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish mashg'ulotlarida me'yorni aniqlash tarbiyachi murabbiylar va pedagoglar, tibbiy xodimning birgalikdagi tizimli izlanishlar orqali amalga oshiriladi. Mashq qilish uchun organizmga kuchiga yarasha bo'lmagan mashq me'yoriga mashqni organizmni zo'riqishi orqali energiya sarflashga sistemali majbur qilishning salbiy oqibatlari ham hozirgi kunda ham ilmiy, ham amaliy jihatdan isbotlangan. Ma'lum darajadagi jismoniy tayyorgarlikka ega bo'lgan sport tayyorgarligi bor shug'ullannuvchining organizmi uchun me'yor hisoblangan hajmdagi jismoniy mashqlar yangi, shug'ullanishni endigina boshlaganlar uchun kuchiga yarasha bo'lishi mumkin, lekin uni me'yor qilib olish noto'g'ri bo'ladi.

Ma'lumki, yangi harakat vujudga kelgan harakatlarning eskilarini bazasida shakllanadi. Shunga ko'ra jismoniy tarbiya jarayonidagi asosiy hal qiluvchi rolni mashqni o'zlashtirish egallaydi. Materialni shunday o'rgatish lozimki, uning mazmuni, organizmga ta'sirining kuchi, o'qitishning navbatdagi etapi uchun yangi pog'ona rolini o'ynasin.

Bundan tashqari, vazifalarni mashg'ulotdan - mashg'ulotga, asta-sekinlik bilan qiyinlashtirish ham ta'lim jarayonning asosiy shartlaridan biridir. Bu esa osondan qiyingalilikni taqazo etadi. Bular albatta ta'lim jarayonining uslubiy xususiyatlarini vujudga keltiradi.

materiallarini esda qoldirish, eslab qolish kabi xotira faoliyatiga bog'liqdir.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trener o'quv materiallarining tizimli va ongli o'zlashtirilishi, ularni mustahkam esda saqlab qolishga yordam beradi. Puxta o'zlashtirilgan nazariy va amaliy bilimlar keyingi murakkabroq mashq elementlari, materiallarni o'zlashtirib olish uchun yordam beradi. Bilimlarni puxta o'zlashtirishning muvaffaqiyatli takrorlash va mashq qildirishga ham bog'liq. Takrorlash natijasida oldindan o'zlashtirilgan bilimlarga esga tushurilmay, balki yangi ma'lumotlar ham beriladi.

Avvalgi darsni yangi material bilan bog'lash maqsadida ham takrorlash o'tkaziladi. Chorak davomida o'tilgan mavzular yuzasidan takrorlash olib boriladi.

Ta'limda har qaysi o'quvchilarga xos xususiyatlarni hisobga olish tamoyili. Didaktikaning bu tamoyili ta'lim berish jarayonida o'quvchilar jamoasiga xos xususiyatlarini kuzatish hamda shu xususiyatga mos muomala qilish juda muhimdir.

O'quvchilarni darsdagi va amaliy mashg'ulotlar jarayonidagi ishini uy vazifalarini bajarishni kuzatadi va kuzatish jarayonida u o'quvchining individual xususiyatlarini, qiziqishlari, nutqi, xotirasi, irodasi tafakkuriga mos bo'lgan xususiyatlarni bilib oladi. Bo'sh o'zlashtiruvchilarning orqada qolish sabablarini aniqlaydi. Diqqati tarqoq o'quvchilarni oldingi qatarga o'tkazish, ulardan tez-tez so'rash, o'rtoqlari javoblarini to'ldirishga majbur qilish lozim.

Ko'zi ojiz yoki yomon eshitadigan o'quvchilarni ham oldingi qatarga o'tkazish kerak. Ushbu qoidaga jismoniy tarbiya darslarida amal qilish zarurdir. Individdning imkoniyati, qobiliyati, xususiyati, jinsi, yoshi, jismoniy rivojlanganligi, jismoniy tayyorgarligi va hokazolar bu tamoyil mazmunining omillari bo'lib, ta'lim jarayonini boyitadi. Ta'limga ongli munosabat, bu jarayondagi faollikni namoyon bo'lishi, tanlangan faoliyatning ijrosida ko'rgazmalikning samarasi, kuchiga yarashalilik va individdning xususiyatlari bilan

chambarchas bog'liq va ko'zlangan maqsadga tez erishish uchun vositadir.

Kuchiga yarashalilikning tub ma'nosi organizmning hayotiy faoliyatining ma'lum ishdagi funksional xususiyati va qobiliyatini hisobga olish demakdir. Bu tamoyil qobiliyatning chegarasini aniqlay olish talabini qo'yadi. Demak, ta'lim jarayoni turli sharoitda xilma-xil tashqi ta'sirini hisobga olishni, shug'ullanuvchi uchun me'yor tanlay bilishni taqazo etadi. Me'yor bo'lib turli xil yoshdagilarning jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish dasturlari, ularning jismoniy sifatlari uchun belgilangan normalar xizmat qilishi lozim.

Jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish mashg'ulotlarida me'yorni aniqlash tarbiyachi murabbiylar va pedagoglar, tibbiy xodimning birgalikdagi tizimli izlanishlar orqali amalga oshiriladi. Mashq qilish uchun organizmga kuchiga yarasha bo'lmagan mashq me'yoriga mashqni organizmni zo'riqishi orqali energiya sarflashga sistemali majbur qilishning salbiy oqibatlar ham hozirgi kunda ham ilmiy, ham amaliy jihatdan isbotlangan. Ma'lum darajadagi jismoniy tayyorgarlikka ega bo'lgan sport tayyorgarligi bor shug'ullannuvchining organizmi uchun me'yor hisoblangan hajmdagi jismoniy mashqlar yangi, shug'ullanishni endigina boshlaganlar uchun kuchiga yarasha bo'lishi mumkin, lekin uni me'yor qilib olish noto'g'ri bo'ladi.

Ma'lumki, yangi harakat vujudga kelgan harakatlarning eskilarini bazasida shakllanadi. Shunga ko'ra jismoniy tarbiya jarayonidagi asosiy hal qiluvchi rolni mashqni o'zlashtirish egallaydi. Materialni shunday o'rgatish lozimki, uning mazmuni, organizmga ta'sirining kuchi, o'qitishning navbatdagi etapi uchun yangi pog'ona rolini o'ynasin.

Bundan tashqari, vazifalarni mashg'ulotdan - mashg'ulotga, asta-sekinlik bilan qiyinlashtirish ham ta'lim jarayonning asosiy shartlaridan biridir. Bu esa osondan qiyinlashtirishni taqazo etadi. Bular albatta ta'lim jarayonining uslubiy xususiyatlarini vujudga keltiradi.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar: Ta'lim, tamoyil, faollik, ongillik, mustaqillik, ilmiylik, tarbiya, tizimli, izchillik, amaliyot, nazariya, bilimlarni puxta o'zlashtirish, ko'rgazmalilik,

Nazorat savollari:

1. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi ta'lim tamoyillarining ahamiyati qanday?
2. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi ilmiy bo'lishi tamoyilining ahamiyati qanday?
3. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi tizimli va izchil bo'lishi tamoyilining ahamiyati qanday?
4. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi ta'lim va tarbiyaning birligi tamoyilining ahamiyati qanday?
5. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi nazariyani amaliyot bilan bog'lab o'qitish ahamiyati tamoyili qanday?
6. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi ongillik, faollik va mustaqillik tamoyilining ahamiyati qanday?
7. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi ko'rgazmalilik tamoyilining ahamiyati qanday?
8. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirish tamoyilining ahamiyati qanday?

6-MAVZU JISMONIY TARBIYA VA SPORT SOHASIDA QO'LLANILADIGAN TA'LIM METODLARI

Jismoniy tarbiya va sport sohasida qo'llaniladigan ta'lim metodlari

Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning samaradorligi ko'p jihatdan tanlab olingan ta'lim metodlariga bog'liq. Mazkur metodlar nafaqat jismoniy

harakatlarni o'rgatishga, balki tarbiyaviy, irodaviy, psixologik va ijtimoiy fazilatlarni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Zamonaviy sport pedagogikasida metodlar kompleks va tizimli yondashuv asosida qo'llaniladi. Ular sportchilar yoshiga, tayyorgarlik darajasiga, sport turiga va ta'lim- tarbiyaviy maqsadlarga qarab tanlanadi.

Og'zaki metodlar

Bu metodlar orqali trener yoki o'qituvchi teoretik bilimlarni yetkazish, tushuntirish, yo'l- yo'riq ko'rsatish va motivatsiya berish vazifasini bajaradi.

- Tushuntirish – mashqning maqsadi va mohiyatini bayon qilish.
- Ko'rsatma berish – mashqni qanday bajarish kerakligi haqida aniq ko'rsatmalar.
- Baholash va tahlil qilish – mashq natijalarini muhokama qilish, xatolar ustida ishlash.
- Sportchilarning rag'batini oshirish – ruhlantiruvchi nutq va fikrlar orqali.

Amaliy metodlar

Bu metodlar sportchining bevosita harakat faolligiga asoslanadi. Ular asosiy o'rgatish vositasi sifatida jismoniy mashqlarni o'z ichiga oladi.

• Ko'rsatma asosida bajarish – murabbiyning harakatlarini kuzatib, takrorlash orqali o'rganish.

• Mustaqil bajarish – sportchining individual yoki guruh holatida mashqlarni o'zi bajara olishi.

• O'yinli mashg'ulotlar – jismoniy yuklamani qiziqarli shaklda berish orqali maqsadga erishish.

Vizual metodlar (ko'rgazmali)

Ko'rish orqali o'rganish kuchli bo'lgan bolalar va o'smirlar uchun juda samarali metod hisoblanadi.

• Video namoyishlar, suratlar, maketlar – to'g'ri bajarilish texnikasini o'zlashtirishga yordam beradi.

• Murabbiyning namoyishi – mashqni aniq va to'g'ri bajarish orqali o'rgatish.

O'yin metodlari

Ushbu metod bolalar va o'smirlar sportida keng qo'llaniladi. Harakatli o'yinlar orqali sportchining harakatchanligi, chaqqonligi, tezkorligi, jamoaviylik fazilatlarini rivojlanadi.

• Sport o'yinlari – futbol, basketbol, voleybol va boshqalar.

• Harakatli o'yinlar – yosh sportchilar uchun eng samarali shakl.

Musobaqaviy metodlar

Bu metod sportchilarning real musobaqa sharoitlariga moslashishini ta'minlaydi. Ular orqali sportchining ruhiy tayyorgarligi, stressga bardoshlilik va strategik fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi.

• Ichki va nazorat musobaqalari

• Yakuniy baholash musobaqalari

• Simulyatsiya usuli – mashg'ulotda musobaqa holatini yaratish

Maktabdagi o'quv jarayonining sifati ko'p omillarga bog'liq bo'lib ular orasida o'qitish metodlari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki ular bilimlarni ongli va chuqur o'zlashtirishga o'quvchilarda mustaqillik va ijobiy faollikni rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'qitish metodlarini tanlashda o'qitilayotgan fanning xarakteri o'quvchilarning yosh xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi hisobga olinadi.

O'qitish metodlari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday bo'lishini, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib borish kerakligini belgilab beradi.

O'qitish metodlari - ikki tomonning (aktiv) faoliyati ya'ni o'qituvchi tomonidan o'quvchilarni bilim ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish va o'quvchilar tomonidan o'sha nazarda tutilgan ilmiy bilim malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirish faoliyatidagi yo'llari tushuniladi.

O'qitish metodlari darsning mazmuniga qarab o'qituvchi tomonidan tanlanadi. Masalan: yangi materialni bayon etishda bir xil metodlar qo'llanilsa, uni mustahkamlashda ikkinchisi va mavzuni umumlantirishda yana boshqa xil metodlar qo'llaniladi.

Ta'lim metodlarining umumiy tavsifnomasi.

Asosiy tasnifi bo'yicha ta'lim metodlari quyidagilarga bo'linadi:

Og'zaki metodlar

Bu metodlar orqali o'quvchiga nazariy bilimlar yetkaziladi, tushuncha va fikrlar shakllantiriladi:

Tushuntirish – yangi bilimlarni izohlab berish;

Hikoya – voqea, jarayon yoki shaxs haqida bayon qilish;

Ma'ruza – keng qamrovli mavzuni tizimli ifodalash;

Suhbat – savol- javob asosidagi o'zaro muloqot orqali o'rganish.

Ko'rgazmali (vizual) metodlar

Ko'rish orqali bilimni mustahkamlashga asoslangan metodlar:

Tasviriy vositalar – chizmalar, diagrammalar, suratlar;

Video va multimediya materiallar – interaktiv vositalar orqali

o'rgatish;

Namoyish – amaliy faoliyatning to'g'ridan- to'g'ri ko'rsatilishi.

Amaliy metodlar

Bu metodlar o'quvchilarning faol ishtiroki, mustaqil bajarayotgan amaliy mashg'ulotlari orqali bilimni chuqurlashtiradi:

Mashqlar – bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash;

Laboratoriya ishlari – tajriba asosida o'rganish;

Amaliy mashg'ulotlar – kasbiy yo'naltirilgan topshiriqlar.

Mustaqil ta'lim metodlari

O'quvchining mustaqil fikrlash, izlanish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi:

- Referat yozish;
- Ijodiy topshiriqlar;
- Loyiha (projekt) ishlari;
- Axborot qidirish va tahlil qilish.

O'yin metodlari

Ko'proq maktabgacha va boshlang'ich ta'limda qo'llaniladi. Qiziqarli shaklda bilim berish orqali bolalarning faol ishtirokini ta'minlaydi:

• Didaktik o'yinlar;

- Rolli (rol o'ynash) o'yinlari;
- Simulyatsiya va treninglar.

Zamonaviy yondashuvda metodlar qanday tanlanadi?

Ta'lim metodini tanlash quyidagi omillarga bog'liq:

- Darsning maqsadi va mazmuni;
- O'quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasi;
- Ta'lim shakli (individual, guruhli, frontal);
- Texnik vositalar va resurslarning mavjudligi;
- O'qituvchining metodik tayyorgarligi.

Barcha qomusiy olimlar foydalangan o'qitish metodlarini bir necha xil guruhlariga ajratish mumkin. Bular: ko'rsatma tajriba metodlari (Ibn Sino) bilimlarni bayon qilishning savol javobli metodlari (Abu Rayhon Beruniy, Al- Xorazmiy) ko'nikma va

malakalarni hosil qilish, bilimlarni tekshirish metodlari (Farobiy, Al- Xorazmiy) va boshqalardan iboratdir.

Bu olimlarning hammasi o'quvchilar faoliyatini kuchaytirish va ularda mantiqiy tafakkurlarni rivojlantirish maqsadini ko'zlaganlar. Har bir o'qituvchining ishida turli metodlar mavjud bo'lishiga qaramasdan, ularni qo'llashdan ko'zlanadigan maqsad umumiy, ya'ni tarbiyalanuvchilarni maqsadga muvofiq ta'lim olishlarini ta'minlashdan iborat. O'qitish jarayonini samarali amalga oshirish uchun uslubiy vositalaridan foydalaniladi. Bularga vosita- yordamchi o'quv materiallari: asboblari, apparat, tasviriy ko'rgazma materiallar, mikroskop eksponatlar va boshqalar kiradi. Usul va vositalar o'qitiladigan mavzuning mazmuniga qarab tanlanadi. Masalan: jismoniy tarbiya darslarida mashq qilmay, mashqlarni muntazam tayyorlamay, ko'zlangan maqsadga erishib bo'lmaydi. O'qitish metodlariga qo'yiladigan asosiy talablar ta'limning maqsadidan kelib chiqadi. O'qitish metodlari qo'yidagilarni ya'ni;

Ta'limning hayotiy – ommaviy xarakteri va dunyoqarashni tarkib toptirishni;

O'quvchilarni puxta, tizimli bilim ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishni;

O'quvchilarni har tomonlama aqliy rivojlanishini;

Bilimga bo'lgan qiziqishini rivojlantirishni ta'minlashi kerak.

O'quv materialni o'rganishda darsning maqsadlari anglab olishdan boshlanadi, keyinroq uning mazmun- mohiyatini aniqlash, tamoyillar birikmasini tushunish, mashg'ulot shaklini tanlab olish, metod va vositalarini ajratib qo'yish vazifalari qo'yiladi. O'qituvchi ta'lim berishda har bir dars boshlanishidan avval "qanday o'rgataman?" degan savolga javob berib, butun bir birikmadan, katta to'plamdan metodlarni saralab oladi. Haqiqatdan ham, ta'lim jarayonida o'qituvchilar aynan ta'lim metodlari orqali muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni o'quvchi- talabalar tomonidan egallashga ko'maklashadilar.

Metod (yunon tilidan) atamasi, nimagadir usul, yo'l degan ma'noni anglatadi, ya'ni maqsadga erishish yo'lini, ish yo'riqnomasini tanlash metodini bildiradi. Shuning uchun ham kasb ta'lim metodlari deganda o'qituvchi va o'quvchi- talabalarning birgalikda bajaradigan faoliyat usullari tushuniladi va bu usullar yoshlarning kerakli bilimlarni, ko'nikma va malakalarini egallashlariga, mustaqil ravishda bilim olish va bu bilimlardan amalda foydalanish qobiliyatini oshirishga qaratilgan bo'ladi.

Ta'lim metodlarini tanlash.

Ta'lim mazmunini o'zlashtirishda, o'quvchi- talabalarning bilim saviyasi, o'zlashtirish qobiliyati, ta'lim manbai, didaktik vazifalarga qarab, munosib ravishda har xil metodlar qo'llaniladi. Didaktik metodlaridan unumli foydalanishimiz uchun ularni bir tizimga keltirib olishimiz zarur. Metodlarni har qanday muammoni echish, maqsadni bajarish, axborotni uzatish va qabul qilish, bilim- malaka berish va ularni o'zlashtirish tasnifiga qarab quyidagi to'rtta guruhlariga ajratish mumkin:

Metodlar usullarga bo'linadi va ta'lim jarayonining boshqarish mexanizmi hisoblanadi. Birinchi guruh metodlari - "O'qituvchi faoliyati bo'yicha" degan metodlar ta'lim jarayonida o'qituvchining

o'quvchi- talabalarni o'qitish maqsadida hatti- harakatlarni bildiradi. Bu guruh ichida:

- **So'z orqali ifodalanadigan metod**
- **Ko'rgazmali metod;**
- **Amaliy metod kiradi.**

So'z orqali ifodalanadigan metod - so'z orqali uzatish va axborotlarni eshitish orqali qabul qilish og'zaki metodik turlarini, usullarni, ya'ni hikoya, ma'ruza, suhbat, kitob o'qish va boshqalarni o'ziga qamrab oladi.

Fanlarni o'rganish jarayonida o'quv materialini hikoya, ma'ruza, suhbat, og'zaki bayon, kitob o'qish, gapirib berish va tushuntirish orqali amalga oshiriladi, bunda mavzu to'liq taqqoslaniladi, isbotlanib, misollar bilan tushuntiriladi.

Ma'ruza qilinayotgan material o'quvchi- talabalarning tushunishi uchun qiyin bo'lgan yangi ma'lumotlarni xabar qiladi.

O'quv ishlarni bajarish yo'llarini talab qilingan hollarda tushuntirib berish maqsadida ma'ruzachi shu ishlarning aniq mazmuni, mantiqiy tuzilishi va ketma- ketligini ifodalab berishga yoshlarga tushunarli va oson yetib boradigan, har bir bosqichda fikrni aniq va ravshanligi, yoshlarning e'tiborligini, faolligini oshirishga so'z orqali harakat qiladi.

Ma'ruza va hikoyada o'quv materialini aytib berish, tasvirlash, mulohaza qilish usullardan foydalaniladi. Ushbu tarzda metodni qo'llashda o'qituvchi so'z vositasida mavzuni bayon qiladi va tushuntiradi.

O'quvchilar esa tinglashadi, eslab qolish, anglab yetish orqali uni faol qabul qiladi va o'zlashtiradi.

Ma'ruza matnini tushuntirish uzoq vaqt davomida diqqatni ushlab turish, yoshlarning fikrlashini faollashtirish usullari, ya'ni isbotlash, tasniflash, mustahkamlash, tizimlashtirish, umumlashtirish kabi usullardan foydalaniladi.

Tushuntirish metodi atroflicha o'ylangan fikrlar, savollar yordamida bilim berilib, u o'quvchini isbotlar tizimini, yangi tushunchalar va qonuniyatlarni o'zlashtirishga olib keladi.

Mavzuning asosini tushuntirish va uqtirishda hikoya metodidan foydalaniladi. O'quv materiallari mazmunini og'zaki bayon qilish, uning asosiy joylarini tushuntirish ko'zda tutiladi.

Bu maqsadga erishish uchun, hikoya metodini qo'llash samarali natija beradi. Bu metod orqali mavzuga xizmat qiladigan ma'lumot va voqealarni bayon qilish diqqatni faollashtiradi, xotirada saqlashni jadallashtiradi. Hikoyani bayon qilish metodini samarali qo'llash shartlari: rejani qunt bilan o'ylash, mavzuni yoritishning oqilona izchilligini ta'minlash, misollar va hikoyalarni to'g'ri tanlash darkor. Hikoya bir necha turga bo'linib, hikoya- muqaddima, hikoya- bayon, hikoya-xulosalarga bo'linib, ular mavzuni yoritishga xizmat qiladi.

Mavzuni tushuntirishda og'zaki bayon qilish, tushuntirish yoki biror bir lavhani ko'rsatishni ko'zda tutib, hikoyadan o'zining hajmi kattaligi, mantiqiy qo'yilishi, isbotlash va umumlashtirish orqali mavzu maqsadiga erishiladi, hikoya qilish mavzuning maqsadini bir qismiga xizmat qiladi.

Suhbat ta'limning shunday metodidirki, unda o'qituvchi to'g'ri qo'yilgan savollar yordamida yoshlarda ilgari o'zlashtirilgan bilimlar hosil qilib esga tushiradi va shu asosda mustaqil ravishda yangi bilimlar hosil qilishga undaydi. Yoshlarni o'quv- bilish faoliyatini tashkil qilishi va boshqarish savol- javob suhbatlari orqali amalga oshiriladi. Bunday suhbatni evristik suhbat deyiladi. Bu suhbatning didaktik ma'nosi, o'qituvchi yoshlar oldiga yangi savol- javoblar qo'yib, ularning mantiqiy ma'nolari yechiladi va ularda o'quv materiallari bo'yicha aniq fikrlar hosil qilinadi. Bu orqali o'qituvchi yoshlarga oldin egallagan bilimlaridan va kuzatuvlaridan, hayotiy va o'qish tajribalaridan foydalanishga, ularni taqqoslashga, aqliy xulosalar chiqarishga yordam beradi. Suhbatlar ta'lim oluvchilarni qiziqishini, diqqatini oshirishga, bilimlarni yaxshi egallashga olib

keladi. Lekin suhbat boshqa og'zaki usullardan ko'ra murakkabroqdir va o'qituvchidan darsga puxta tayyorlanishni talab qiladi.

Fanlarni o'rganishda evristik suhbatning quyidagi shartlarini ko'rsatish mumkin: o'quv material mazmuni mantiqiy to'g'ri tuzilgan;

yangi o'quv materialini o'rganishda mavzuni ko'proq mulohaza va muhokama qilishga qaratish kerak; suhbatni boshqa metodlar va o'quv ishlar turlari, masalan, tushuntirish, kitob bilan ishlash, kuzatuvlar bilan birga o'tkazish kerak.

Evristik suhbatda savollar keng qamrovli tuzilgan bo'lishi lozim. Savollar muammoning ko'rinishini, jarayonini, dalillarini va boshqalarni ko'rsatishi, muammo yechishda eski va yangi bilimlaridan foydalana olishi, bahs- munozara payti fikrni isbotlashga imkon yaratishga qaratilgani lozim. Suhbat o'tkazishda uning mantiqiy rejasiga qat'iy rioya qilish kerak, savol- javoblarning ketma-ketligi shunday tuzilgan bo'lishi kerakki, unda mavzu murakkablashib, rivojlanib borishini barchalar sezib anlay olishi kerak. Suhbat xulosa bilan tugalanadi.

Kitob bilan ishlashini ko'pgina metodik turlari didaktikada aniq ko'rsatilgan. Bular tez o'qitish, konspekt olish, tayanchini, asosiysini aniqlash va reja tuzish; misollar muhokamasi, mustahkamlash, umumlashtirish va nazorat savollarni qo'yishdir. Kitob bilan ishlashlarida o'quv materialni, vazifalarni yaxshilab o'rganish kerak. Bu vazifalarni rasm chizish tuzilmani yig'ish, jadval to'ldirish orqali kabi ham o'rganiladi.

Ko'rgazmali metod - o'quv axborotni ko'rgazmali tasviriy namoyish qilish, uzatish va ko'rish orqali qabul qilish metodidir. Insonning tashqi olamni sezishining eng muhim organlari - ko'z va quloqdir. Miyaga axborot 80 foizi ko'z va quloq reseptorlari orqali tushadi hamda tasvirlash, ma'lumotlar olish operatsiyalari 80 foizi shular orqali qilinadi. Shulardan ta'lim- tarbiya jarayonida ko'rgazmali metod katta ahamiyatga ekanligini xulosa chiqarishimiz mumkin. Ko'rgazmali metod - bu o'quv jarayonida, o'quv nazariy va

amaliy ishlarda ko'rgazmali vositalardan foydalanish, ularni biron narsani tasvirlash va bilim- malakalarni mustahkamlashda ishlatishdir. Uning besh turlari mavjud:

Tabiiy - o'quv jarayonda o'simlik va hayvonot olamidani, odam tanasidan olgan ko'rsatkichlardan o'quv ishlarda foydalanish;

Moddiy - texnik anjom va inshootlar o'zi, real asbob- uskunalar, dastgoh, tayyor mahsulotlar va jihozlardan foydalanish;

Tasviriy - o'quv jarayonda plakatlar, model va mulyajlar, maket va chizmalardagi jihozlar, auditoriya doskasi, doska- stend, doska- bloknot, tarqatmali didaktik materiallar, ishchi varaqalari, nazorat (test) varaqalari, ma'ruza matnlari, jadvallar, yo'l- yo'riq xaritalari, topshiriq kartochlaridan foydalanish;

Nashr qilingan - barcha chop etilgan o'quv va ko'rgazmali materiallar, darslik va boshqa o'quv qo'llanmalar kabi kitoblardan foydalanish;

Texnik - radio va televizorlar, audio- videoapparatlar, kompyuterlar va ular yordamida eshitish va ko'rsatishga tayyor diskalar, kassetalar, kino va videofil'mlar, slaydlar, mul'timediadan foydalanish.

O'qituvchi mavzuni tushuntirishda, amaliy, seminar va laboratoriya mashg'ulotlarni o'tkazishda ko'rgazma sifatida, yoki bir xil hollarda o'rganilayotgan fan bo'yicha aniq ko'rgazma sifatida, yangi axborotlarni berishda ko'rgazmali metod juda qulaydir. O'quv jarayonida ko'rgazmali metodni qo'llashda didaktik qonunlarga muvofiq bo'lishi darkor, shu metodni qo'llash maqsadga erishish yo'lidir. O'quvchi- talabalarga savollar berilib, ko'rgazmali metod orqali, masalan, mul'timedia slaydlari ko'rishga beriladi va har bir kadrni anglab olishda muntazam, ketma- ket tahliliy savollar beriladi, muammolar qo'yiladi, o'quvchi- talabalar sobit qadam vazifalarni bajarishadi. O'qishga berilgan usullarini ko'rsatish vaqtida o'qituvchi ularning diqqati va qiziqishini ko'rsatilayotgan narsaga qaratishi,

ularni o'qish harakatlarini faol va ongli ravishda o'zlashtirishga undaydi.

O'qitishning amaliy ishlar metodi. Bu metod o'quv axborotlarni amaliy mehnat harakatlari orqali berish bilan mashqlar, amaliy, seminar va laboratoriya ishlari, mustaqil ishlar, tajribali- amaliy ishlar, o'yinlar va taqlidli vaziyatlar hosil qilish, kuzatuv va hokazolarni o'z ichiga olib, qo'yilgan masalalarni yechishga qaratilgan. Didaktik vazifalarga bog'liq holda amaliy metodning bir necha turlari qo'llaniladi:

bilimlarni hosil qilish, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, bilimlarni qo'llash, mustahkamlash, bilim, ko'nikma, malakalarni tekshirish.

Amaliy metod ko'pincha o'ziga xos mazmuniga ko'ra aniqlanadi: ko'p komponentli o'quv tuzilma, ob'ektlarni turli xil amaliy yo'nalishlarda o'rganish;

o'quv materialining keng qamrovligini, o'quvchi- talaba turli xil usullarda bilim- malakalarni qabul qilishi;

o'quv ishlar mehnat va kasb ta'limi bilan o'zaro aloqadorligi;

o'quv materialni keng qamrovligi, tajribaviy izlanish soni va sifati jihatidan bilim- malakalarni amaliy o'rganish;

o'quv materiali mazmuniga yangi texnologiyalarni kiritish, mahalliy shart- sharoitni aks ettirish.

Mashq amaliy metodning asosiy turlaridan hisoblanadi. Mashq o'tkazishning asosiy maqsadi o'qitish jarayonida o'quvchi- talabalar fanlar bo'yicha egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llay bilishni o'rgatishdir. Mashqlar bilim- malakalarni mustahkamlash jarayonida hosil bo'ladigan masalalarni yechish uchun qo'llaniladi. Bunday mashqlar hayoti va faoliyatida sodir bo'ladigan jarayonlarga yoshlarni tayyorlaydi. Mashqlarni o'tkazish uchun jarayon hosil qilish kerak bo'ladi. Masalan, o'quvchi- talabalarning jismoniy tarbiya va sport tayyorgarligini hayotiy holatlarda hosil bo'lishini sodir qilishi ayni muddaodir. Bunday jarayonlarni texnologik vazifa

sifatida berish mumkin. O'quvchi berilgan vazifani o'rganib, nima sababdan jismoniy rivojlanishi, jismoniy rivojlanishining kelib chiqishi, maqsad qo'yish va yechimini topishi, aniqlashi kerak bo'ladi. Bu vazifalar ta'lim oluvchilarga ikki usulda berilishi mumkin: savol va javoblar bilan va savollarning o'zi. Birinchi usuldagi mashqda aniq jarayonni muhokamasi va texnologik jarayonlarni o'rganadi. Bu usullardagi vazifalar o'qitishning boshlang'ich bosqichlarida qo'llaniladi. Ta'lim oluvchilarni ko'nikmasi oshgan sari ularning diqqatini mustaqil ishlab chiqarishda hosil bo'ladigan jarayonlarni o'rganishga qaratish lozim. Bunda ikkinchi usuldagi vazifalardan foydalanish kerak bo'ladi. Ko'nikma va malaka mashqlar orqali hosil qilinadi. Mashq bu - harakatlarni ko'p marotaba takrorlashdir. Ta'limdagi mashqlar bir tizimda olib borilishi zarur. Mashqlar tizimida aloqadorliklar bor, masalan o'rganilayotgan mehnat faoliyatini to'g'ri bajarish, uning aniqligi, ishda aniq bir tezlikka ega bo'lish, mustaqillikni shakllantirish, mehnatga badiiy yondashish. Mashqlar tuzilmasiga ikki tomonlama yondashish mumkin.

birinchidan - didaktik maqsad: malakasini shakllantirish bo'yicha mashqlar, boshlang'ich ko'nikmalarni shakllantirish mashqlari.

ikkinchidan - mazmuniy: mehnat harakatlarini bajarish, mehnat jarayonlarini bajarish bo'yicha mashqlar, texnologik jarayonni boshqarish bo'yicha mashqlar o'tkazish.

Haqiqatdan ham, bilim-malakalarni egallash uchun yangi o'quv vazifalarini bosqichma-bosqich bajarish orqali yangi maqsadlarga ham erishish mumkin. Bu esa - mashq o'tkazishning muhim belgisidir. Amaliy metod usullarini bajarish sohasidagi mashqlar o'quv ko'nikma va malakalarni tarkib toptirish hamda mustahkamlash maqsadida muayyan harakatlarni ko'p marta takrorlash bilan ajralib turadi.

Amaliy va laboratoriya ishlar amaliy metodining turlaridan hisoblanadi. Ta'limda amaliy va laboratoriya ishlari nazariya va amaliy o'qitishni tashkil qilishda muhimdir. Ular ishlash jarayoni,

tuzilishi, kamchiligi, boshqarishni amaliy o'rganish uchun o'tkaziladi va shu bo'yicha xulosalarni evristik yakuniy suhbat orqali chiqariladi. Ta'limning amaliy metodiga muammoli usulni ham kiritish mumkin. Muammoli vaziyatlar fanlarning real materiallari va ta'limida kelib chiqadi:

- O'quvchi- talabalar egallagan bilimlarini o'zlariga notanish bo'lgan sharoitlarda amaliy qo'llash;

- Ularni shunday sharoitga qo'yish kerakki, egallagan bilimlari oldiga qo'yilgan masalani yechishi uchun ham yetarli emasligini ongli tushunishi.

Bunda o'quvchi- talabalarning bilimlari mustahkamlanadi, bilish, malaka, ko'nikma shakllanadi va hayoti va faoliyatida ham o'z bilim-malakalarini qo'llay olishiga yordam beradi.

Amaliy va laboratoriya ishlarining turlari:

- o'quv predmetini, uning xossasi, mahsulotlarini kuzatish va tahlil qilish;

- o'quv mehnat turi (mashina, mexanizm, asboblarni)ni kuzatish va asbobini o'rnatish va ishlatish.

Amaliy metodiga seminar darslar ham kiradi. O'quvchi- talabalar seminar mavzusi bo'yicha mustaqil uy vazifalarini tayyorlab kelishadi va seminarda shu tayyorlab kelgan matnlari bilan so'zga chiqadi va ko'rgazmalari qurollardan, asboblardan, jihozlardan foydalanib tushuntirib beradi. Amaliy mashg'ulotlardan seminarlar farqi - bunda o'quvchi- talaba shu ma'ruzaning mavzudagi mustaqil ishni tayyorlashda ma'ruzada yechilmagan masalalarini izlash va topib olishga urinadi va o'z so'ziga bularni bayon qiladi. O'quvchi- talabalarning ichki va tashqi faolligini oshirish uchun turli xil o'yinlardan foydalaniladi. Didaktik o'yinlar ko'p qo'llaniladi. Bular "bumerang" va "ariqcha", "kichik tanlov"lar, "kim epchilu - kim chaqqon", "aqliy kurashlar", "buzilgan telefon", "taqlid qilgan vaziyat"lar va h.k..

Amaliy ishlarda integrativ darslar ham keng qo'llanilmoqda. Bu darslarda ikki yoki bir necha fanlarning mavzulari o'rtasidagi aloqadorlik o'rganiladi. Masalan, jismoniy tarbiya va matematika (jismoniy tarbiya va sportda hisoblash turlari), jismoniy tarbiya va fizika (odam tashqi ko'rinishining fizik tomonlari), jismoniy tarbiya va kimyo (odam organizmida kimyo jarayonlari), jismoniy tarbiya va biologiya (odam biologik o'sishi qonuniyatlariga rioya qiluvchi jismoniy tarbiya usullari), jismoniy tarbiya va fiziologiya (odam fiziologik ko'rinishi va o'sishi qonuniyatlariga rioya qiluvchi jismoniy tarbiya usullari), jismoniy tarbiya va anatomiya (odam tanasining tuzilishi), jismoniy tarbiya va psixologiya (odam aqliy va ruhiy o'sishi qonuniyatlariga rioya qiluvchi jismoniy tarbiya usullari), jismoniy tarbiya va tarix (jahon sport va olimpiya o'yinlari tarixi), jismoniy tarbiya va adabiyot (yunon va o'zbek mifologiyasi), jismoniy tarbiya va gigiyena (odam tanasi va ruhiyatiga ta'sir etuvchi ozodalik), jismoniy tarbiya va madaniyat (jismoniy tarbiya madaniyatning bir turi hisobida) aloqalarni ta'lim jarayonda o'rnatga bo'ladi. Bunday darslar ayrim hollarda mavzularni fanlar o'rtasidagi bog'liqlik orqali tushuntiriladi va ta'lim oluvchilarning fanni, mavzuni o'rganish bo'yicha qiziqishi ortishiga xizmat qiladi. Jismoniy tarbiya va boshqa fanlar o'rtasidagi integrasion bog'liqlik butun darajada (masalan, o'rta maxsus kasb- xunar ta'lim muassasalarida "Jismoniy madaniyat" kursida "Odam organizmida kimyo jarayonlari" mavzusi mavjud) yoki qisman darajada, fanlararo aloqadorlik, integrasiya shakli bo'lib, fanlar mazmunidagi umumiy elementlar ko'riladi va didaktik sintez orqali umumiy ob'ekt o'rganiladi, amalga oshiriladi (masalan, jismoniy tarbiya darslarida albatta, majburiy tarzda anatomiya fanidan odam tanasining tuzilishi to'g'risidagi bilimlar o'zlashtiriladi).

Amaliy metod o'quvchi- talabalarning o'quv bilish faoliyati faolligi darsdan tashqari ishlarda ham intilishiga oid bilim- malakalarini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Darsdan tashqari

amaliy ishlar - tanlovlar, ilmiy- amaliy anjumanlar, uchrashuvlar, namunali ishlar ko'rgazmasi, mehnat va ijodiy to'garaklari sport seksiyalarida yaqqol ko'rinadi.

Amaliy metodning ta'limdagi asosiy maqsadi shu soha bo'yicha bilim va malakalarni shakllantirishdir. Shu asosiy maqsadga bosqichma-bosqich erishiladi.

Quyida amaliy ishlar tushunchasini ochib beruvchi mezon ko'rsatkichlari keltirilgan:

- bajarilayotgan ishning sifati - talablarni bajarish, me'yor va ko'rsatkichlarga mos kelishi, ijobiy natijalar olish;

- vazifa, topshiriq bajarishini tashkil qilish - belgilangan vaqtda bajarish; vaqtdan to'g'ri foydalanish, ish vaqtida tejamkor bo'lish;

- mustaqil ish turini tanlashni bilish, ishning yuqori sifatini ta'minlash, to'g'ri xulosalar chiqarish, o'z-o'zini boshqarishni ishda tashkil qilish, mehnat madaniyati - o'z mehnatini, ishini rejalashtirish, yangi texnologiya bilan ishlay olish, yuqori intizom, bilimlarni ishda qo'llay bilish, mehnat faoliyatini va ish joyini tashkil qilish;

- mehnatda ijobiy yutuqlarga intilish va qobiliyatini o'stirish;

- mehnat faoliyati har tomonlama jihatlardan tahlil qilish va umumlashtirishdir.

Amaliy metod orqali o'quvchi- talabalar mehnat faoliyatini aniq va ravshan ko'rishadi, hamda ish jarayonida mashqlar o'tkazish bilan o'zlarining mehnat faoliyatlari bilan taqqoslay oladilar. Ularda o'quv mehnat faoliyati ko'rsatilayotgan narsalarni o'rganib olishi, ularni to'liq tushunishi, qismlarni o'rganishi bilan faollik paydo bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchi o'z faoliyatida bilim va malakalarni sekinlik bilan ko'rsatib, tuzilmalarni bo'laklarga bo'lib, har birini alohida tushuntirib, ko'rsatib berishi, harakat turlarini takrorlab turib, uni qayta- qayta ko'rsatish kerak.

Amaliy metod deganda mustaqil ishlash tushunchasi ham ifodalanadi. Mustaqil ishlash o'quv vazifa va topshiriqlarni bajarishdan mashqlar jarayonida hosil qilingan o'quv va mehnat

ko'nikma va malakalarini to'la- to'kis shakllantirish, yanada takomillashtirish va mustahkamlash maqsadida foydalaniladi. Mustaqil ishlarga muammoli ma'ruza, ijodiy, modellashtirish, ilmiy tadqiqot ishlari kiradi.

Kuzatuv amaliy metodning metodi bo'lib, o'qituvchi rahbarligida va vazifalar bo'yicha o'tkazishadi. Vazifada kuzatishning maqsadi qo'yiladi, ularni olib borish ketma- ketligi, qo'yilgan savollari, kuzatuv ketma- ketligi, mumkin bo'lgan qiyinchiliklar, ularni yechish yo'llari, kimga murojaat qilish, xulosalarni qanday to'ldirish kerakligi ko'rsatiladi, tushuntirib beriladi.

Ikkinchi guruh metodlari "O'quvchi- talaba o'zlashtirish darajasi bo'yicha" degan metodlar ta'lim jarayonida o'quvchi- talabalarning o'qish maqsadida hatti- xarakatlarini bildiradi. Bu guruh ichiga:

➤ **Reproduktiv metod**

➤ **Produktiv metod;**

➤ **Ijodiy metod kiradi.**

O'quvchi- talabalarning bilim va malakalarini shakllantirish, mustahkamlash, rivojlantirishda ularning o'zlashtirish darajasini aniqlab olish muhim ahamiyatga egadir. Ma'lumki, o'quvchi- talabalar hammalari birdek va bir ko'rinishda fanlarni o'zlashtira olmaydilar. Ularning birinchi guruhi - o'quv materialni faqat taqlid qilishi bilan o'zlashtirishi mumkin (taqlid qilish, o'xshatish darajasi), ikkinchi guruhi - namunaga, misolga qarab o'zlari uni ozmuncha to'ldirishga, o'zgartirishga undaydilar va o'quv materialni ana shunday o'zlashtirishlari mumkin (namunaga qarab ishlash darajasi), uchinchi guruhi - shu narsa, hodisa, vaziyatdan mantiqiy xulosa chiqaradilar va shu xulosa bo'yicha boshqa bir ishlarni bajarishlari mumkin, shuning bilan o'quv materialni ana shunday o'zlashtirishlari mumkin (mantiqiy xulosa darajasi). Shuning uchun ham o'quvchi- talabalar uchun berilgan o'quv ishlarni, hamma mashqlarni uchta asosiy metod ichlariga sig'dirish kerak va ularni quyidagi me'yorda

keltirish mumkin: reproduktiv (taqlid qilish, o'xshatish darajasida bo'lgan o'quvchi- talabalar uchun), produktiv (namunaga qarab ishlash darajasida bo'lgan o'quvchi- talabalar uchun) ijodiy (mantiqiy xulosa darajasida bo'lgan o'quvchi- talabalar uchun).

Reproduktiv metod orqali mashqlarni bajarishda o'quvchi- talabalar qurilmaning tuzilishi, materiali, asbob- uskunalar, yozma vazifalarni o'rganishadi. Reprodukativ metoddagi mashqlarda o'qituvchi rahbarligida vazifa va topshiriqlar to'liq ifodalanib beriladi, muhokama qilinadi va faqat shundan so'ng o'quvchilar ularni bajarishadi. Bu yerda ko'pincha o'qituvchining harakatlarni takrorlab berish, matnni o'qib aytib berish, qonun va qoidalarni yodlab olishi bilan o'quv materialni o'rganish mumkin.

Produktiv metod turdagi mashqlarni bajarishda o'quvchi va talabalar egallagan bilim va malakalaridan turli xil birikmalarda foydalaniladi, ya'ni oldiga qo'yilgan vazifalarning mustaqil, asliy javoblarini topishadi.

Produktiv mashq turlaridan biri produktiv masalalarni hal qilish: ob'ektni to'g'ri tanlash, taqqoslash va baholash (ishni bajarish yo'li, qo'llanilishi, jarayonlar borligini aniqlash), aniqlashga bog'liq bo'lgan talab, aloqadorlikka muvofiqlik, turli xil harakat va jarayonlarni tushuntirish. Bu turdagi mashqlar orqali o'rganilayotgan narsa, ish, hodisa, vazifa tuzilgan reja asosida yechiladi. O'quvchilar, masalan, bu orqali ikki narsadan asosiysini, keraklisini ajratib olishadi.

Ijodiy metod egallangan bilimlarni mashqlarda ijodiy qo'llashga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarning fikrlash qobiliyatidan foydalaniladi va shularni o'stirishga yordam beradi. Ijodiy metodining o'quv fanlarga tegishli bo'lgan bosqichlari va turlari quyidagilar:

Tashxisli mashqlar ish sabablarini o'rganishadi, ishlar bo'yicha jadvallar, vazifalar tuziladi. Mantiqiy mashqlar o'quvchi- talabalar har xil vaziyatlardan chiqa olishni, masalalarni yechishni o'rganishadi. Izlanish mashqlari sekin- astalik bilan o'quvchi-

talabaning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirib boradi. Ular tuzilishiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

- tuzilmaga o'zgarishlar kiritilganda masalani hal qilish;
- tuzilmada yetishmaydigan narsa bilan to'ldirib, kamchiliklarini bartaraf qilib, masalani hal qilish;
- reja, chizma bo'yicha tuzilma loyihasini tuzish;
- talabga ko'ra mustaqil tushunib olish, qurish.

Uchinchi guruh metodlari "O'quvchi- talaba faolligi, harakatlari bo'yicha" degan metodlar ta'lim jarayonida o'quvchi- talabalarning o'qish maqsadida hatti- xarakatlarini bildiradi. Bu guruh ichiga:

➤ **Passiv metod.**

➤ **Faol metod.**

➤ **Interfaol metod kiradi.**

Passiv metod ta'lim jarayonida faqat o'qituvchining hatti- xarakatlarini yaqqol bildiradi, o'quvchi- talabalar esa shu payt uning ishlariga qarab turadi, gaplarini tinglab, yozib oladi, fahmlab, anglab oladi. Bu metod ma'ruza, hikoyani tinglashda, o'qituvchining laboratoriyada ishlab turganiga qarashda, video, kino, sahnalashtirilgan hodisa, vaziyatni ko'rishga qaratilgan.

Faol metod – bu jarayonda esa nafaqat o'qituvchining hatti- harakatlarini, balki o'quvchi- talabalar faolligini yaqqol bildiradi. O'quvchi- talabalar o'qituvchining savollariga javob beradi, o'rta tashlagan muammoni yechadi, vazifa va topshiriqlarni bajaradi. Bu metod nafaqat amaliy mashqlarda, balki ilmiy va nazariy ma'ruzalarda ham faol ishlatiladi.

Interfaol metod ta'lim jarayonida faqat o'quvchi- talabalar bir- biri bilan bo'lgan munosabatlarda hatti- harakatlarini yaqqol bildiradi, o'qituvchi esa oldindan shu faolliklarni rejalashtirib, loyihalashtirib, shu payt ularning ishlariga qarab turadi, gaplarini tinglab, yozib oladi, nazorat qiladi va baholab oladi. Bu metod bo'yicha ko'p yangi interfaol usullar mavjud va ular bunaqa ishlarni ijobiy o'tkazishga imkon yaratadi.

To'rtinchi guruh metodlari "O'qituvchining tushuntirish yo'nalishi bo'yicha" degan metodlar ta'lim jarayonida o'qituvchi o'qitish maqsadida hatti- harakatlarini bildiradi. Bu guruh ichiga:

➤ **Induktiv metod.**

➤ **Deduktiv metod kiradi.**

Induktiv metod o'qituvchilar tahsil qilayotgan barcha bilimlarni induktiv shaklida, ya'ni ilmiy voqeani ayrim yoki hamma qirralari, qismlari, xususiyatlari, holatlarini ta'riflab, o'quv material tizimida narsalarning, hodisalarning real munosabatlarini tasavvur eta olib, shu bilimning ilk manbaini ko'ra bilishdan, ya'ni yagona yoki unchalik umumiy bo'lmagan turidan ko'proq darajadagi yoki shu turlardan iborat tuzilmaga o'tishdan va umumiy xulosaga kelishidan iborat bo'lib ishlatiladi.

Deduktiv metod o'qituvchilar tahsil qilayotgan barcha bilimlarni deduktiv shaklida, ya'ni bilimning ilk manbaini ko'ra bilishdan va umumiy xulosani anglab olishidan boshlab, keyincharoq ilmiy voqeani ayrim yoki hamma qirralari, qismlari, xususiyatlari, holatlarini ta'riflab, o'quv material tizimida narsalarning, hodisalarning real munosabatlarini tasavvur eta olishidan, ya'ni umumiy qoidalardan bo'lgan xususiy turlariga o'tishdan iborat bo'ladi.

O'quvchi- talabalarni o'qitishga berilgan metodlarni tanlash asosiy mezon - ta'lim mazmuniga mos kelishidir. Mazmunlardan biri amaliy metod orqali yaxshi yoritib berilishi, boshqasi esa – so'z orqali metod yordamida yoritib berilishi mumkin. Birida faol metodni qo'llash, yana biriga interfaol metod to'g'ri kelishi ham mumkin. Lekin butun o'quv jarayonini tashkil qilish uchun ta'limning turli xil metodlaridan foydalanish zarur bo'ladi. Ta'lim metodini tanlashda o'qituvchi o'zining imkoniyatlari va pedagogik bilim darajalariga asoslangan holda yondashish kerak, bu orqali yuqori darajadagi o'quv tarbiya natijalariga erishish mumkin bo'ladi.

Mustaqil ish usuli.

Kichik maktab yoshidan boshlab o'quvchilarning ijobiy fikrlashini shakllantirish, mustaqil ishlashga o'rgatish juda muhimdir. Chunki boshlangich sinflarda ta'limning birinchi yili bolalarda o'qish qobiliyatlari shakllana boshlaydi.

Darslarda rasm asosida xikoya tuzish, xikoyaning rejasini tuzish, bayon yozish, rasmlar asosida yoki berilgan javoblar asosida masalaning shartini tuzish kabi topshiriqlar - mustaqil ish usullari hisoblanadi.

Mustaqil ish usuli asosan o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni mustaxkamlash va uni amalda qo'llay olish malakalariga ega bo'lishni ta'minlashga qaratilgan.

Mustaqil ish usulida har qaysi o'quv fanining o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinadi. Ona tili bo'yicha grammatik tahlil, matematikadan misol va masalalar yechish, tabiatdan o'simliklarni turlarga ajratish va h.k. Yuqori sinflarda algebra, fizika, kimyo fanlari bo'yicha o'ziga xos mashqlar asosida o'tkaziladi.

Mustaqil ish usulida o'quvchilarning yozma ijodiy ishlari alohida o'rin egallaydi. Yozma ijodiy ishlar asosan ona tili va adabiyot, tarix va geografiya fanlarida ko'proq qo'llaniladi.

O'quvchilarning yana bir muhim yozma ijodiy ishlari ma'lum mavzularda dokladlar yozishdir. Dokladning inshodan farqi shundaki, doklad mavzusi ma'lum bir muammo va masalani hal etilishiga qaratilgan bo'lib, o'quvchilar shu mavzuga oid mustaqil o'qib o'rgangan materiallar yuzasidan o'z fikrlarini ifodalaydilar. Dokladlar sinf o'quvchilarining faol ishtirokida muhokama qilinadi.

Ta'lim jarayoni o'quvchilarni rag'batlantirish va tanbeh berish usuli.

Rag'batlantirish - o'quvchini maqsad sari undaydigan kuchdir. O'qishga qiziqishni rag'batlantirishda o'quvchiga uddasidan chiqqan vazifani topshirish, qulay ruhiy muhitni ta'minlash muhimdir. O'quvchi vazifani uddalay olmaganda, unda o'ziga

nisbatan ishonchsizlik, qo'rqish xissi paydo bo'ladi. Bunday xavotirlik xolati o'rnini, ishonch tuyg'usi bilan to'ldirish kerak.

Rag'batlantirish: O'qish jarayonida muvaffaqiyatli vaziyatni yaratish.

Tanbeh berish: Og'zaki tanbeh berish, baxosini pasaytirish, xulqi uchun baholash, kundalik daftariga yozib qo'yish kabi.

O'qitishda nazorat va o'z o'zini nazorat qilish usuli.

O'z- o'zini nazorat qilish o'quvchilar o'quv faoliyatini muxim kislardan biridir. O'quvchilarda o'z- o'zini nazorat qila olish maxoratini shakllantirish lozim. Nazorat qilish natijasida o'z kamchiliklarini aniqlash, ularni vaqtida tuzatish, o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda o'z oldiga vazifa qo'yishni amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilarni urtoklari javobini nazorat qilishga, ularni to'ldirishga, tuzatish va qo'shimchalar qilishga undaydi va bu o'quvchilar diqqatini dars mavzusiga qaratishlariga imkon beradi.

Og'zaki nazorat turida - yakka va umumiy so'rash amalga oshiriladi. Og'zaki so'rashda o'quvchilar bilimlarni qay darajada egallaganliklari aniqlanadi.

Yozma nazorat - diktant, insho, bayon yozish orqali o'quvchilar bilimini yozma nazorat qilib boriladi.

Kitob bilan ishlash usuli.

Darslik va kitob bilan ishlash o'quvchilarning bosma matn bilan mustaqil ishlashni tashkil etishdan iborat. Binobarin, kitobsiz, kitobdan foydalanish madaniyatiga ega bo'lmay turib, fan- texnika va san'at sohasida ishlash mumkin emas.

O'quvchilar kitobdan bilimlarini mustaxkamlash, uy vazifalarini bajarishda foydalanadilar.

O'quvchi kitob bilan muvaffaqiyatli ishlash uchun tegishli ko'nikma va malakalarni egallashi kerak. O'quvchilarga darslik bilan mustaqil ishlashni o'rgatish o'qituvchining muxim vazifasidir.

Darslikni mashg'ulotlarini tashkil qilish uchun foydalaniladigan yordamchi vosita deb bo'lmaydi. U bayon etilgan materialni mustahkamlash, o'quvchilar aqliy ishlarini faollashtirishning samarali vositasi sifatida xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonidan kitob bilan ishlash, bir tomondan, o'qish-o'qitish ishini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun yordam bersa, ikkinchi tomondan, o'quvchilarning kelajakdagi faoliyati uchun zarur bo'lgan ilmiy adabiyotlarni mustaqil o'qib o'rganish madaniyati bilan ko'nikma, malakalar bilan qurollantirish tufayli katta ahamiyatga ega.

O'quv adabiyotlari bilan ishlash murakkab psixik jarayonni o'z ichiga oladi. O'qish jarayonida o'qituvchi tomonidan bayon qilinayotgan bilimlarni, o'quv materiallarini kitob matnidan ko'rib, ongli idrok qilish faoliyatini rivojlantirish ham nazarda tutiladi.

- Darslik va kitob bilan ishlash ikki yo'nalishda boradi.
- Dars jarayonida darslik va o'quv adabiyotlari bilan ishlash;
- sinfdan tashqari vaqtlarda darslik va o'quv adabiyotlari bilan mustaqil ishlash.

Kitob bilan ishlashning yuqoridagi har ikkala shakli deyarli hamma sinflarda, hamma o'quv predmetlari bo'yicha qo'llanilishi mumkin. Biroq qanday adabiyotlardan nimani o'qish kerakligi va kitob bilan ishlashning qaysi shaklidan foydalanish zarurligi, albatta ma'lum maqsadni amalga oshirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

1- IV sinflarda kitob bilan ishlash asosan dars jarayonida olib boriladi va u quyidagi muhim vazifalarni hal qilishni nazarda tutadi: o'quvchilarni zarur o'qish malakasi bilan qurollantirish. Ya'ni o'qitilayotgan matnni tushunib, ifodali qilib o'qishga o'rgatish. O'qish kitobi, tarix va tabiatshunoslik darsliklaridagi matn mazmunini tushunib o'qishlari va o'qitilayotgan materiallar ustida mustaqil fikr yuritishlari nazarda tutiladi.

IV- IX sinflarda darslik va kitob bilan ishlash dars jarayonida ham, sinfdan tashqari vaqtlarda ham, asosan mustaqil o'qish orqali olib boriladi.

IV- IX sinflarda ko'p va xilma-xil adabiyotlar va o'quv qo'llanma materiallari: darslik va xrestomatiyalar, misol va masalalar to'plami, badiiy adabiyotlar, gazeta- jurnal materiallari, turli lug'atlar bilan ishlashga to'g'ri keladi.

X-XI sinflarda esa yana ham keng va chuqur mazmundagi murakkab o'quv materiallari - yirik badiiy asarlar, nazariy va amaliy qimmatga ega bo'lgan kitoblar, laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishga oid qo'llanmalardan keng va unumli foydalanish talab qilinadi.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar: ta'lim metodlari, induktiv, deduktiv, darslik, o'quv qo'llanma, reproduktiv, produktiv.

Takrorlash va muhokama qilish uchun savollar.

1. Ta'lim metodlari to'g'risida tushuncha bering.
2. Ta'lim metodlariga tasnif bering.
3. O'qitishning og'zaki metodiga tasnif bering.
4. O'qitishning ko'rgazmali metodiga tasnif bering.
5. O'qitishning amaliy metodiga tasnif bering.
6. O'qitishning induktiv va deduktiv metodiga tasnif bering.
7. Ta'limda ko'rgazmali metodlardan foydalanish va ularning ahamiyatini ko'rsating.
8. Ta'limda faol va interfaol metodlar va ularning ahamiyatini izohlab bering.

7-MAVZU. TA'LIMNI TASHKIL ETISH TURLARI VA SHAKLLARI

Ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun uni maqsadga muvofiq ravishda turli shakl va turlarda olib borish zarur.

Bu shakl va turlar o'quvchilarning yoshi, bilim darajasi, o'rganilayotgan fan xususiyati va zamonaviy texnologik imkoniyatlarga qarab tanlanadi. Ta'limning shakl va turlari o'qitish samaradorligini oshirishga, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi.

O'qitish jarayonining shakllari va ularning klassifikatsiyasi

O'qitish shakli – bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ta'limiy muloqotni muayyan tartibda va maqsadli tashkil qilishdir. Ular o'zining tashkiliy tuzilmasi, vaqt birligi, qatnashchilar soni va mazmuni bilan farqlanadi.

O'qitish shakllari quyidagicha tasniflanadi:

An'anaviy shakllar:

Dars (individual, frontal, guruhli)

Laboratoriya mashg'ulotlari

Amaliy mashg'ulotlar

Seminar va suhbatlar

Noan'anaviy shakllar:

O'yinli darslar

Treninglar

Loyiha asosida o'qitish

Integratsiyalashgan darslar

Zamonaviy shakllar:

Masofaviy ta'lim (onlayn darslar, videodarslar)

Aralash ta'lim (gibrid o'qitish)

Interfaol dars shakllari (test, forum, debat, aqliy hujum)

O'qitish shakllarining funksiyalari

O'qitish shakllari ta'limiy jarayonda quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

Axborot funksiyasi – o'quvchilarga yangi bilimlar berish;

Tarbiyaviy funksiyasi – shaxsda ijtimoiy qadriyatlar, axloqiy fazilatlar shakllanishiga yordam berish;

Rivojlantiruvchi funksiyasi – mustaqil fikrlash, nutq, xotira, tafakkurni rivojlantirish;

Tashkiliy funksiyasi – o'qitish jarayonini tartibga solish va rejalashtirish;

Motivatsion funksiyasi – o'quvchilarda o'qishga nisbatan ijobiy munosabat va rag'bat uyg'otish.

O'qitish jarayonining qonuniyatlari

O'qitish jarayoni bir necha pedagogik qonuniyatlarga asoslanadi.

Ular quyidagilar:

Bilimning bosqichma- bosqichlik qonuniyati – o'quvchilar yangi bilimlarni ilgari o'zlashtirilgan bilimlar asosida qabul qiladi.

Faollik va ongli ishtirok qonuniyati – o'quvchilar o'z faol ishtiroklari orqali bilimlarni chuqurroq egallaydi.

Motivatsiya va ehtiyoj qonuniyati – o'qitish muvaffaqiyati o'quvchining ichki ehtiyoji va rag'batiga bog'liq.

Individual yondashuv qonuniyati – har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlari inobatga olinadi.

O'qitish turlari

Ta'limni mazmuniga, shakliga, vositalariga va uslublariga qarab turli o'qitish turlari mavjud:

An'anaviy o'qitish – o'qituvchi asosiy axborot manbai bo'lgan tizim.

Innovatsion o'qitish – interfaol metodlar, AKT, loyiha va muammoli ta'lim asosida.

Mustaqil o'qitish – o'quvchi o'z- o'zini o'rganishga tayyorlanadi (mustaqil ishlar, topshiriqlar).

Masofaviy o'qitish – onlayn platformalar orqali ta'limni tashkil etish.

Aralash o'qitish – an'anaviy va masofaviy o'qitishning kombinatsiyasi.

O'qitish jarayonining shakllari va klassifikatsiyasi.

Ta'limning ustuvorligi va pedagogika fanining strategik mas'uliyati

O'zbekiston Respublikasining 2020- yilda yangilangan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'lim sohasi mamlakat ijtimoiy taraqqiyotining ustuvor yo'nalishi sifatida e'tirof etilgani - zamonaviy pedagogika fani zimmasiga keng ko'lamli va mas'uliyatli vazifalarni yukladi.

Bugungi kunda xalqimizning boy ilmiy, ma'naviy va madaniy merosini chuqur o'rganish, uni tiklash va zamon talablari bilan uyg'unlashtirish orqali nafaqat milliy manfaatlar, balki umumjahon taraqqiyotiga ham munosib hissa qo'shish imkoniyati vujudga keldi. Bu esa ta'lim sohasining nafaqat ichki ehtiyojlar, balki global raqobatbardoshlik mezonlari bilan ham uyg'unlashgan holda takomillashuvini talab qilmoqda.

Pedagogika fani endilikda shunchaki o'quv jarayonini tashkil etish vositasi emas, balki intellektual rivojlanishning, innovatsion tafakkurning va barqaror taraqqiyotning asosiy tayanchiga aylanmoqda. Milliy ta'lim tizimini jahon andozalariga moslashtirish,

zamonaviy texnologiyalar asosida shakllantirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali O'zbekiston nafaqat o'z taraqqiyot yo'lini, balki dunyo miqyosidagi ilmiy- ma'rifiy jarayonlarda ham faol ishtirokini ta'minlamoqda.

Ma'naviyat - shaxs kamolotining ichki asosi.

Ma'naviyat - bu inson shaxsiyatida aqliy, axloqiy, jismoniy va ruhiy fazilatlarining uyg'un tarzda shakllanishi va doimiy ravishda boyib borish jarayonidir. U insonning ichki olamini, tafakkur darajasini, vijdon va e'tiqodini, irodasi va hayotga bo'lgan qarashlarini belgilovchi kuchli ichki negiz sifatida namoyon bo'ladi.

Ma'naviyat insonning ruhiy dunyosi bilan uyg'unlashgan holda, uning dunyoqarashi, hayotdagi faol pozitsiyasi va harakatlariga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Ma'naviy boylik – bu shunchaki bilim va odob emas, balki hayotni anglash, qadriyatlarni teran tushunish va ularni ongli ravishda hayotda tatbiq etish mahoratidir.

Shu boisdan ham ma'naviyatni shakllantirish har bir jamiyatning strategik vazifasi hisoblanadi. Zero, yuksak ma'naviyat egasi bo'lgan shaxs – bu nafaqat o'zini anglagan, balki jamiyatning taraqqiyotiga faol hissa qo'shishga tayyor, ijtimoiy mas'uliyatni his qiladigan, ichki poklik va qat'iyatga ega yetuk insondir.

Ma'naviyat - bu insonning aqliy, axloqiy, jismoniy va ruhiy fazilatlarining uyg'un ravishda shakllanishi va boyib borishidir. U insonning ichki olami, tafakkuri, vijdoni, e'tiqodi, irodasi va hayotga bo'lgan qarashlarini belgilovchi kuchli omil sifatida namoyon bo'ladi. Ma'naviyat inson ruhining ichki quvvati bilan uyg'unlashgan holda uning dunyoqarashi, hayotiy pozitsiyasi va harakatlariga chuqur ta'sir ko'rsatadi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'zlarining "O'zbekiston XXI asrga intilmoqda" nomli ma'ruzalarida ma'naviyatga bo'lgan yondashuvni quyidagicha ifoda etadilar:

"Ma'naviyat haqida gap ketar ekan, men avvalo insonni ruhiy poklanish va yuksalishga da'vat etadigan, insonning ichki olamini boyitadigan, uning iymon- irodasini, e'tiqodini mustahkamlaydigan, vijdonini uyg'otadigan qudratli kuchni tasavvur qilaman."

Ma'naviyat - shaxs va jamiyat taraqqiyotining negizi

Mazkur fikrlar shuni ko'rsatadiki, ma'naviyat inson shaxsining taraqqiyotida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. U insonning ichki dunyosini poklaydi, boyitadi va uni jamiyat hayotida faol ishtirok etuvchi, ijtimoiy mas'uliyatni his qiladigan, yuksak axloqiy qadriyatlarga tayangan barkamol shaxs sifatida shakllantiradi.

Ma'naviyatning rivojlanishi - bu nafaqat alohida shaxsning, balki butun jamiyatning barqaror taraqqiyoti, millatning madaniy yuksalishi va insoniyat kelajagining ma'rifiy asoslarini belgilab beradi. Shu sababli, uni har bir inson qalbida shakllantirish, uni mustahkamlash - jamiyatning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Yosh avlodni yuksak ruhiy- axloqiy tamoyillar asosida tarbiyalash, ularning ma'naviy immunitetini mustahkamlash, iymon-e'tiqod, vijdon, mas'uliyat, mehr- oqibat kabi fazilatlarni ularga singdirish - bu zamonaviy ta'lim va tarbiyaning ustuvor yo'nalishlaridandir.

Ilmiy g'oya va ta'lim- tarbiyaning metodologik asoslari

Bugungi kunda shakllanayotgan yangi va keng qamrovli ilmiy g'oyalar - bu nafaqat yangicha fikrlash mahsuli, balki ta'lim- tarbiya tizimini zamonaviy metodologik asoslarda shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim yo'nalishlardir. Bunday g'oyalar ta'lim jarayonini ilg'or ilmiy tamoyillar asosida qayta ko'rib

chiqishga, o'quvchilarni erkin, tanqidiy va ijodiy fikrlashga yo'naltiruvchi yondashuvlarni ishlab chiqishga asos bo'lmoqda.

Ta'lim berish - ya'ni o'qitish - bu ijtimoiy hodisadir, uning ildizlari insoniyat tarixining ilk davrlariga borib taqaladi. Tarixiy jarayonda ta'lim insoniyatning to'plagan tajribalari, jamiyat hayoti va tabiat haqidagi bilimlarini avloddan- avlodga uzatishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qilib kelgan.

Zamonaviy ta'lim esa endilikda nafaqat axborot yetkazish vositasi, balki shaxsiy taraqqiyot, ijtimoiy integratsiya, innovatsion tafakkur va milliy yuksalishning poydevori sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu esa ta'lim- tarbiya jarayonini faqatgina klassik shaklda emas, balki tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida tashkil etishni taqozo qiladi.

Ana shu yangi, keng qamrovli ilmiy g'oya yangicha fikr, ta'lim- tarbiyani yangicha metodologik asosini boshlab beruvchi yo'nalishdir.

Ta'lim berish ya'ni o'qitish ijtimoiy hodisa bo'lib, uning tarixi juda uzoqdir. Ta'lim to'plangan tajribalarni, dunyo haqidagi axborotlarni berish jarayonini ta'minlagan.

O'qitish - bu o'quvchilarda bilim, malaka va ko'nikmalarni hosil qilish, ularda dunyoqarash, fikr va e'tiqodlarni shakllantirish. O'quvchilar o'qish orqali bilim bilan qurollanadilar.

Uzluksiz rivojlangan jamiyatda ta'limning mukammal jamoa shakli, ya'ni dars, ming yillar mobaynida vujudga kelgan. Ya.A.Komenskiy "Buyuk didaktika" asarida ta'limning asosiy didaktik prinsiplarini ifodaladi, maktab ta'limida sinf- dars tizimini yaratdi. O'sha zamondan buyon ko'pyillar o'tdi. Shu vaqt mobaynida darsning tashkiliy shakllari, ta'lim usullari ham takomillashib ketdi.

Tarbiya va ta'lim asta- sekin amalga oshadi va o'qituvchi rahbarligidagi barcha ta'limiy ishlarning hajmi va muntazamligiga bog'liq.

Ta'limni boshqarishning asosiy tashkiliy shaklida mashg'ulotlarni quyidagi guruxiy tarzda o'tkaziladi:

- har yili o'quv mashg'ulotlarining bir paytda boshlanishi;

- mashg'ulotlar va ular orasidagi tanaffuslarning ma'lum vaqt davom etishi;

- guruhlardagi bolalarning yoshi va soni jixatdan baravarligi;

- material o'rganish jarayonining bir xilligi;

- o'quv mashg'ulotlarining ma'lum tashkiliy shaklda o'tkazilishidir. Bunday tartibda o'tkaziladigan mashg'ulotlar sinf- dars tizimi deb ataladi. U hozir ham keng tarqalgan, ancha takomillashgan holda mavjuddir.

Sinf - bu yoshi va bilimi jihatdan bir xil bo'lgan o'quvchilar guruxi. Ta'limni amalga oshirish pedagogik jarayonni takomillashtirishning turli- tuman shakllarini bilish va qo'llashni talab etadi.

"Shakl" lotincha so'z bo'lib tashqi ko'rinish, tashqi chizgi degan ma'noni bildiradi. Shunga ko'ra, ta'lim shakli didaktik kategoriya sifatida o'quv jarayonining tashqi tomonini bildiradi. U o'qitilayotgan o'quvchilar soni, ta'lim vaqti va joyi, xamda uni amalga oshirish tartibiga bog'liq.

Demak, ta'lim shakli bir maqsadga yo'naltirilgan, mazmunan boyitilgan va metodik jihozlangan, o'qituvchi va o'quvchilarning muloqoti, o'zaro harakati, munosabatlaridir. Ta'lim shakli ta'lim vositalari va metodlarini maqsadga yo'naltirib tashkillashtirishning birligi sifatida amalga oshiriladi.

Ta'limning alohida va ajralgan shakli (dars, ma'ruza, laboratoriya ishi, seminar mashg'uloti, ekskursiya va boshqa) xususiy (shaxsiy) ta'lim beruvchi tarbiyalovchi ahamiyatga ega. U bolalar tomonidan aniq dalillar, umumlashmalar, xulosalar, alohida malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirishni ta'minlaydi. Turli shakllar tizimi esa butun tizimlar, mavzular, nazariyalarni ochib berishga, o'zaro bog'langan malaka va ko'nikmalarni qo'llashga imkon beradi, u umumiy ta'lim beruvchi ahamiyatga ega, o'quvchilarda tizimli mashqlar va shaxsiy sifatlarni shakllantiradi. Ta'lim shakllarining tizimli bog'liqligi va rang- barangligi, ta'lim mazmunining, xamda turli yoshdagi bolalarni o'quv materialini qabul qilishi va

o'zlashtirishi xususiyatlariga bog'liq. Ilm- fan mazmuni va maktab o'quvchilarining yosh xususiyatlari ta'lim shakllarining mosini talab qiladi, uning xarakterni: ta'lim jarayonidagi o'rni, tashkillashtirish usullari, metodik jixozlanishini belgilab beradi. Bu komponentlarning turli birikmalari ta'lim shakllarini rang- barang bo'lishiga imkon beradi.

Hozirgi kunda maktablarda qo'llanayotgan sinf- dars tizimi quyidagi tashkiliy shakllarda olib boriladi.

Xar qaysi sinf yoshi va bilimiga ko'ra bir xil bolalardan tashkil topadi.

Dars mashg'uloti 45 daqiqaga mo'ljallangan bo'lib, qat'iy jadval asosida olib boriladi.

Dars o'qituvchining bevosita rahbarligi ostida olib boriladi.

Dars o'tiladigan materialning mazmuniga qarab turli usullardan foydalangan xolda olib boriladi.

O'qitish shakllarining klassifikasiyasi. O'quv jarayonini tashkillashtirish shakllarining turli klassifikasiyalari mavjud, ularning barchasi o'quv jarayonining didaktik maqsad va vazifalariga qaratilgan. Uzoq vaqt mobaynida pedagogik adabiyotlarda barcha tashkiliy shakllarni umumiy qabul qilingan bo'linishi mavjud.

- Umumsinfiy yoki frontal mashg'ulotlari;
- Guruhli (zvenolarga bo'linib);
- Individual.

Birinchi - o'qituvchi ma'lum yoshdagi o'quvchilar guruhi bilan belgilangan reja asosida bir vaqtda o'qitish jarayonini olib boradi. Agar sinfda hamma o'quvchilar bir xil ishni bajarsalar, bunday mashg'ulotlarni frontal deb atash mumkin.

Ikkinchisida - jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarning bir necha guruhi ishlaydi. Umumiy ish kichik guruhlar bilan olib boriladi. O'quvchilarni uyushtirish shaklini tanlash, ularning yoshiga ta'lim-tarbiyaviy vazifalar xarakteri hamda o'quv materialining mazmuniga bog'liq bo'ladi. Bunda guruh tarkibini o'zgartirib turish kerak.

Uchinchisida – o'qituvchi har bir bola bilan alohida shug'ullanadi. Har bir o'quvchi ishni individual, hech kimning yordamisiz bajaradi.

O'qitish shakllarining funksiyalari.

O'qitishni tashkillashtirish shakllarining quyidagi funksiyalari belgilanadi:

O'rgatuvchi – ta'lim beruvchi

Tarbiyaviy

Tashkil etuvchi

Psixologik

Rivojlantiruvchi

Tizimlovchi va strukturalash

Kompleks va koordinasion

Rag'batlantiruvchi

O'qitish shakllarining funksiyalari murakkab va serqirra. Ulardan birinchisi:

O'rgatuvchi - ta'lim beruvchi funksiya.

Ta'lim shakli loyixalanadi va bolalarga bilim, malaka, ko'nikmalarni berish uchun yaxshi sharoitlar yaratish, ularning dunyoqarashini shakllantirish, iste'dodlarini rivojlantirish, ishlab chiqarish va ijtimoiy hayotda faol ishtirokini qo'llab- quvvatlash.

Tarbiyaviy funksiya. O'quvchilarni ta'lim shakllari turli faoliyat turlariga asta-sekin jalb qilishni ta'minlaydi. Natijada ishga barcha ma'naviy va jismoniy kuchlar: intellektual, emosional- ixtiyoriy kuchlar kiritiladi. Bola maqsadga erishadi, anglashdagi qiyinchiliklarni yengib o'tadi, g'alabalaridan quvonadi, do'stlariga yordam beradi, sabr- toqat va irodani namoyon qiladi. Bola shaxsining axloqiy irodalilik sifatleri mustaxkamlanadi.

Tashkil etuvchi funksiya. Ta'lim mazmuni hajmi, sifatini bolalarning yoshiga mos kelishi, o'qituvchidan materialni aniq tashkiliy-metodik loyixalash, yordamchi vositalarni to'g'ri tanlashni talab etadi. U yoki bu shaklga o'quvchilarni moslashtirish, ularni faoliyatga tayyorlash, ma'lum sharoitlarda mehnatga yo'llash imkonini beradi.

Psixologik funksiya. O'quvchilarda belgilangan faoliyat bioritmini, bir vaqtning o'zida ishga odatlantirishni ishlab chiqishdan iborat. O'quv mashg'ulotlarining odatiy vaqti va tanish shart-sharoitlari bolalarda erkinlik, psixik xolatini vujudga keltiradi. Qiziqarli va zavqli mehnat sharoiti yaratiladi. O'quv mashg'ulotlarining mazmuni shaklli faol usullar bilan birga rivojlantiruvchi funksiyani bajaradi.

Rivojlantiruvchi funksiya. O'quv jarayonida ko'plab shakllar qo'llanilganda bu funksiya samarali bo'ladi. Shakllarning ko'pligi va turli-tumanligi aqliy, mehnat, o'yin faoliyati uchun boy shart- sharoit yaratadi, bu esa butun psixik jarayonlar majmuini ishga tushirishga imkon beradi.

O'quv jarayonini tashkil etish shakllari bolalarning individual va jamoaviy faoliyatini ta'minlaydi.

Tizimga soluvchi va strukturalash funksiyalari. Tizimga soluvchi va strukturalash barcha o'quv materialini qism va mavzularga bo'lish, uni butunligicha va xar bir mashg'ulot uchun strukturalash va tizimga solishni talab etadi.

Ta'lim shakllari bir- biriga nisbatan kompleks va koordinasion funksiyalarni bajarishga qodir. Bolalar tomonidan materialni samaraliroq o'zlashtirilishi maqsadida ta'limning qandaydir shakli asosida birlashtirilishi va boshqa shakllarning tarkibiy qismlari sifatida qo'llanishi mumkin. Ekskursiya vaqtida kichik ma'ruza o'qiladi, suhbat uyushtiriladi va bolalar amaliy ishda ishtirok etadilar. Mavzu o'rganilayotganda biror shakl, masalan dars va boshqa shakllar - qo'shimcha malumot beruvchi seminar, guruxli amaliy mashg'ulotlarga nisbatan asosiy, etakchi o'rin tutadi.

Rag'batlantiruvchi funksiya. Rag'batlantirish – o'quvchilar va sportchilar ishi ijobiy deb topilganda qo'llaniladi, o'z kuchiga ishonchni mustahkamlaydi, mas'uliyatni oshiradi.

Rag'batlantirilayotganda o'quvchilarni darslarni o'zlashtirishini, sportchilar yutuqlarini, ularning mehnatga, jamoat ishlariga munosabatini hisobga olish kerak.

O'quv jarayonini tashkil qilish shakllarining asosiy funksiyalari shular.

O'qitish jarayonining qonuniyatlari.

O'qitish jarayonining qonuniyatlari. Ijtimoiy hodisalar qonuniyati sifatida xodisalar yoki jarayonlar o'rtasidagi ob'ektiv mavjud bo'lgan ularning rivojlanishini xarakterlovchi aloqa tushuniladi. Qonuniyat ob'ektiv olamdagi hodisa va xususiyatlar o'rtasidagi sabab, mustahkam bog'lanishning belgilangan tartibini aks ettiradi, unda bir xodisaning o'zgarishi ikkinchi xodisani keltirib chiqaradi.

Ta'lim jarayonining asosiy qonuniyatlariga quyidagilar kiradi:

Ta'lim jarayoni ijtimoiy jarayonlar va jamiyat ehtiyojlariga bog'liq (bu jamiyatning barkamol rivojlangan shaxsga bo'lgan ehtiyoji).

Ta'lim jarayoni qonunan ta'lim, tarbiya va rivojlanish jarayonlari bilan bogliq.

Ta'lim jarayoni o'quvchilarning aniq o'quv imkoniyatlariga, o'quv mehnatining bilim, malaka va ko'nikmalarining shakllanish darajasiga bog'liq. O'qishga munosabat tushunarlilik tamoyilini qo'llashdan kelib chiqadi.

Ta'lim jarayoni olib boriladigan tashqi shart- sharoitga bog'liq.

Ta'lim berish va o'qitish jarayonlari o'zaro bog'langan (ya'ni, ta'limga pedagogik rahbarlik, o'quvchilar faolligi bilan birgalikda olib boriladi). Bunda pedagog rahbarligidagi o'quvchilarning ongliklik va faollilik tamoyili kelib chiqadi.

Ta'lim mazmuni- qonunan uning o'zida jamiyatning ehtiyojlari, fanning rivojlanish darajasi, ta'limning imkoniyatlari va shart- sharoitlarini aks ettiruvchi vazifalariga bog'liq

Ta'limni tashkil qilish shakllari qonunan ta'lim vazifalari, mazmuni va usullariga bog'liq (bu qonuniyat ta'limning turli

shakllari- umumiy sinf, guruxli, individual, darsdagi va darsdan tashqari ta'lim vazifalari, mazmuni va usullariga ko'ra birgalikda olib borish tamoyilida xisobga olinadi).

O'quv faoliyatini rag'batlantirish, tashkil qilish va nazorat qilish usul, vositalari ta'lim vazifalari, mazmuniga bog'liq. Shug'ullanuvchilarning yoshi, individual imkoniyatlari xisobga olinadi.

O'quv jarayoni barcha komponentlarining o'zaro bog'liqligi tegishli shart-sharoitlarda qonunan ta'limning mustahkam va mavjud natijalarini ta'minlaydi. Bu qonuniyatdan ta'lim natijalarining mustahkamligi, tushunarlilik va hayotiyliigi tamoyili kelib chiqadi.

O'qitish turlari.

O'qitish turlari. Qadimgi Yunonistonda o'qitish individual xarakterga ega edi. O'rta asrlarga kelib mashg'ulotlar kichik guruxlarda o'tkazila boshladi. XVII asrda Ya.A.Komenskiy sinf- dars tizimini nazariy asoslab berdi. Dars- o'qitishni tashkil qilishni shunday shakliki, unda o'qituvchi yoshi va bilimi jixatdan bir xil bo'lgan, tarkibi o'zgarmaydigan o'quvchilar guruhi bilan, ma'lum belgilangan vaqt va jadval asosida mashg'ulot olib boradi. Komenskiy, o'qituvchi bir vaqtda 40- 50 tagacha o'quvchini o'qitishi mumkin deb aytgan. Sinf- dars tizimi juda mukammal bo'lib, u ko'p davlatlarda qo'llanila boshladi.

O'qitishni 7 ta turlari mavjud:

Dars.

Ma'ruza.

Amaliy va seminar mashg'ulotlar.

Fakultativ.

Ekskursiya

Qo'shimcha mashg'ulot (konsultasiya)

Uy vazifasi.

Dars deb - bevosita o'qituvchilar raxbarligida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim mashg'ulotiga aytiladi. Dars - o'quv ishlarining asosiy tashkiliy shaklidir.

So'nggi yillarda darsni tashkil etishning umumiy, yakka tartibdagi va guruxiy shakli keng tarqalmoqda.

Umumiy shakl - darsda o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatining shunday turidirki, unda o'quvchilar hammalari uchun umumiy ishni baravar bajaradilar. Olingan natijalar sinf bo'yicha muhokama qilinadi. O'quv ishining umumiy shakli bolalarda jamoatchilik xissini tarbiyalash imkonini beradi.

Individual ta'lim - xar bir o'quvchiga etarli darajada chuqur va puxta bilim berish uchun, xar bir o'quvchi maqsadga muvofiq kamol topishini va o'zining bilimlarini mustahkam xolda to'ldirib borish ko'nikmasiga ega bo'lishini ta'minlash uchun kerak.

Guruhiy shaklining asosiy belgilari:

mazkur darsda muayyan o'quv vazifalarini hal qilish uchun sinf bir necha guruhlarga bo'linadi;

har bir gurux ma'lum topshiriq oladi va uni birgalashib o'qituvchining rahbarligida bajariladi;

guruhning tarkibi doimiy bo'lmaydi. Guruhda o'zaro salbiy munosabatdagi bolalar bo'lmasligi kerak.

Shunday qilib dars- maktabdagi o'quv ishini tashkiliy shakli bo'lib, unda o'qituvchi aniq belgilangan vaqt ichida, o'quvchilarning doimiy guruhi bilan qat'iy jadval bo'yicha, o'quv dasturiga muvofiq, turli usullardan foydalangan holda shug'ullanadi.

Xar bir dars, darsni tashkil etishdan boshlanadi. Darsni tashkil etish - sinfnings tayyorgarligini kuzatish, o'quvchilar diqqatini o'ziga jalb qilishdan iborat. Agar darsni maqsadi yangi materialni bayon qilishdan iborat bo'lsa, dars mavzusi aytiladi. Mo'ljallangan mavzuni bayon qilib bo'lingach, albatta mavzudan xulosa chiqarib, umumlashtirib, darsni yakunlash kerak.

Eng ko'p qo'llaniladigan dars turlari beshta.

Yangi bilimlarni bayon qilish darsi.

O'tilgan materiallarni mustahkamlash darsi.

O'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini (ya'ni o'zlashtirishini) tekshirish va baholash darsi.

Takrorlash va umumlashtiruvchi dars.

Aralash dars turi.

Yangi bilimlarni bayon qilish darsi mazmuniga quyidagilar kiradi:

Darsni tashkil qilish.

Yangi bilimlarni bayon qilish.

Yangi bilimlarni mustahkamlash.

O'qitilgan materiallarni mustahkamlash darsi. Savol- javob o'tkazish, yangi bilimlar ustida mashq qilish.

O'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini tekshirish va baholash darsi. Masala va misollar echdirish, grammatik taxlil, grafik ishlar olib borish.

Takrorlash va umumlashtiruvchi dars. O'tilgan mavzular bo'yicha mustaqil ish yozish, og'zaki savol- javob o'tkazish.

Aralash dars to'rtining tuzilishi.

Uy vazifasini so'rash, tekshirish.

Yangi materiallarni bayon qilish.

Yangi materiallarni mustahkamlash.

Darsni umumlashtirib yakunlash.

Uyga vazifa berish.

Dars turlari o'zgarishi bilan, darsning tuzilishida o'zgarishlar bo'ladi.

Darsning bosqichlari.

I. Darsni tashkil qilish.

II. Uy vazifasini tekshirish va baxolash.

III. Yangi mavzuni bayon qilish.

IV. Yangi mavzuni mustahkamlash.

V. Uyga vazifa berish.

VI. Darsni yakunlash.

I. Bosqich.

Tashkiliy qism - bu qismga salomlashish, o'quvchilarning va sinf xonasidagi jihozlarning darsga tayyorligini tekshirish, darsda yo'q o'quvchilarni aniqlash, ishning rejasini e'lon qilish kiradi. Tashkiliy qismning maqsadi- darsda ish vaziyatini vujudga keltirishdir.

II. Bosqich.

Yozma va og'zaki uy vazifasini qo'yilgan maqsaddan qat'iy nazar turli usullar bilan tekshirish.

III. Bosqich.

Turli ko'rgazma qurollari yordamida o'tiladigan mavzuni tushuntirish.

IV. Bosqich.

Savol- javob o'tkazish, misol yechish va mashqlarni bajarish.

V. Bosqich.

Uyga topshiriq berish. Darsning bu qismiga mazkur topshiriqni bajarish usulini tushuntirish, uni o'qituvchining o'zi doskaga yozishi, o'quvchilarning daftarga yoki kundalikka ko'chirishi kiradi.

VI. Bosqich.

Darsni tugallashdan iborat bo'lib, bu ish tashkiliy ravishda amalga oshirilishi kerak.

Darsga qo'yilgan umumiy didaktik talablar.

Xar bir dars ma'lum bir maqsadni amalga oshirishga qaratilgan, puxta rejalashtirilgan bo'lishi lozim. Darsni qanday boshlash, qanday tamomlash, ko'rgazmali materiallardan foydalanish kabilarni oldindan xal qilib olinadi.

Xar bir dars aniq goyaviy- siyosiy yo'nalishga ega bo'lishi lozim.

Xar bir dars turmush va amaliyot bilan boglangan bo'lishi lozim.

Xar bir dars turli usullardan foydalangan xolda olib borilishi lozim.

Darsga ajratilgan soat va daqiqalarni tejash va unumli foydalanish kerak.

Dars jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'zaro faol munosabatda bo'lishi lozim.

Darsda o'quv materialining mazmuniga oid ko'rsatmali qurollar, texnika vositalaridan foydalanish lozim.

Dars mashg'ulotini butun sinf bilan va har bir o'quvchi bilan individual (shaxsiy) xususiyatlari xisobga olingan holda olib borilishi kerak.

Darsni mazmuni va xarakteriga qarab xalqimizning ma'naviy merosidan samarali foydalanish kerak.

Ma'ruza. Ta'limning so'z bilan ifodalash usulidan biri sifatida o'quv materialini og'zaki bayon qilishni ko'zda tutib, hikoyadan o'z xajmining kattaligi, mazmunining murakkabligi, ilmiy asoslangan bilimlarga boyligi, mantiqiy isbotlash va umumlashtirishning murakkabligi, bilan ajralib turadi. Ma'ruza davomida axborotni og'zaki bayon qilish, uzoq vaqt davomida diqqatni tutib turish, tinglovchilarning fikrini faollashtirish usullari, isbotlash, tizimlashtirish, umumlashtirishdan foydalaniladi.

Ma'ruzalar asosan o'rta maktablarning yuqori sinflarida, akademik lisey, kollej va oliy o'quv yurtlarida o'tiladi. Ma'ruza rejasini aniq o'ylash va ma'lum qilish zarur. Reja bandlarining barchasida, ularning har birining yakun va hulosalarini izchil bayon qilishda mantiqiy uyg'ulik bo'lishi kerak. Ma'ruza shunday sur'atda o'qiladiki, tinglovchi uning zarur joylarini yoza olsun. Shuning uchun ham o'qituvchi ma'ruzaning yozib olinadigan joylarini aniq ajratishi, yozib olishlarini yengillashtirish uchun zarur bo'lsa takrorlashi lozim. Ma'ruzaga taaluqli adabiyotlar tavsiya qilinadi.

Amaliy va seminar mashg'ulotlari. Ta'limni tashkil qilishni darsni to'ldiruchi shakllaridan biri amaliy mashg'ulot hisoblanadi. Amaliy mashg'ulotlar katta sinf o'quvchilari bilan o'tkaziladi va o'z shakliga ko'ra laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar hisoblanadi. Unda o'quvchilar dasturga muvofiq belgilangan ishni bajaradilar. Amaliy mashg'ulotlar laboratoriya va ustaxonalar, o'quv xonalari va o'quv tajriba maydonlari, o'quv ishlab chiqarish kombinatlari va o'quvchilarning o'quv ishlab chiqarish brigadalarida olib boriladi.

Oddiy laboratoriya ishlari va amaliy mashg'ulotlariga nisbatan amaliyotlar o'quvchilarning mustaqilligi va ishga ijodiy munosabati bilan xarakterlanadi. Amaliy mashg'ulotga ajratilgan vaqtgacha o'qituvchi ish rejasini tuzadi, o'quv qo'llanmalari va darslikdagiga qo'shimcha ravishda kerakli ko'rsatmalar tayyorlaydi. Sinfagi har o'quvchini o'quv asboblari bilan ta'minlashni iloji bo'lmaganda yoki ishni o'quvchini bir o'zi bajarolmaganda vazifani guruh bilan bajarish tashkil etiladi. Bunda amaliy mashg'ulot dasturida nazarda tutilgan barcha ishlarni bajarish xar bir o'quvchi uchun majburiy xisoblanadi. Doimiy rahbarlikni amalga oshirib va kerakli yordamni ko'rsatib, o'qituvchi o'quvchining amaliy topshiriqlarini mustaqil bajarishda yuqori darajaga erishadi.

Seminarlar yuqori sinflarda odatda gumanitar fanlar dasturlari asosiy bo'limlarini o'rganib chiqilganidan keyin o'tkaziladi. Ta'limni tashkil qilishni bunday shaklidan foydalanish o'rganilgan materialni nazariy umumlashtirish, o'quvchilarni mustaqil fikrlar bilan chiqishi, baxsga kirishishi, o'z fikr- mulohazasini bildirishi, o'quvchilarni jamoat ishlarida qatnashishiga imkon beradi.

Seminar mashg'ulotlarini o'tkazish rejasi o'qituvchi tomonidan oldindan tuziladi va uni o'quvchilar bilan muhokama qilish chog'ida taxrir qilanadi. Qabul qilingan rejaga muvofiq xar bir o'quvchi va butun sinfning seminarga tayyorgarlik dasturi belgilanadi, topshiriqlar bo'lib beriladi, adabiyotlar ro'yxati tavsiya etiladi. O'quvchilarning fikrlari va referatlari seminarda muammoli shaklda qo'yiladi. O'qituvchi ularning tayyorgarligiga raxbarlik qiladi, kerakli maslahatlar beradi. Seminar mashg'uloti odatda, o'qituvchining qisqacha chiqishi bilan boshlanadi, unda mazkur seminarning asosiy vazifalari ko'rsatiladi, muhokama uchun muammolar qo'yiladi. Seminar mashg'ulotlari o'quvchilar tomonidan yuksak faollik va mustaqillikni nomoyon etishga mo'ljallangan. Ba'zan referat, yoki ma'ruzalar mavzularini oldindan berish, xar bir o'quvchiga seminar mashg'uloti rejasi bo'yicha topshiriq berish maqsadga muvofiq emas. Mashg'ulot jarayonida bahs- munozaraga chorlash zarur. Mashg'ulot

so'ngida o'qituvchi uni yakunlaydi, ta'limning aniq vazifalari bilan bog'laydi.

Fakultativ mashg'ulotlar va ularni tashkil qilish. O'quvchilarning xohish va istagi bilan ta'minlangan ilmiy nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni chuqurlashtirish hamda kengaytirish uchun o'rgatiladigan o'quv fanlari fakultativ deb ataladi.

Umumiy ta'lim o'rta maktabning namunaviy o'quv rejasiga fakultativ mashg'ulotlari kiritilgan.

Fakultativ mashg'ulotlar maxsus dasturlari asosida olib boriladi. Bu dasturlar o'quvchilar faolligi va mustaqilligini oshirishga, ularning bilimga qiziqishlarini rivojlantirishga mo'ljallangan. Fakultativlar ro'yhatini tuzayotganda maktab nafaqat o'quvchilarning shaxsiy xohish- istagidan, balki maktabning imkoniyatlaridan ham kelib chiqadi. Fakultativ mashg'ulotlarida ma'ruzalar amaliy mashg'ulotlar bilan bog'liq olib boriladi, bunda o'quvchilar adabiyotlar bilan ishlash ko'nikmalari, mustaqil aqliy mehnat malakalariga ega bo'ladilar, murakkab bo'lmagan eksperimentlarni o'tkazish uslubini egallaydilar, texnika va laboratoriya asboblardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantiradilar. Fakultativ mashg'ulotlarida muammoli ta'lim keng qo'llaniladi, o'quvchilarning individual ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga erishiladi. Fakultativ mashg'ulotlar majburiy fanlar bo'yicha darslar bilan bog'liq holda o'tkazilishi kerak. Ta'limning bu ikki shakli dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

O'quv ekskursiyalari (sayohatlar). O'quv ekskursiyalar - bu ta'lim shaklidir. U kuzatuvlar olib borish, hamda turli predmet, hodisa va jarayonlarni tabiiy sharoitda o'rganishga imkon beradi. O'quv dasturlarida nazarda tutilgan ekskursiyalar majburiy sanaladi va biror fan uchun ajratilgan o'quv vaqti doirasida o'tkaziladi. Ekskursiyalar ham boshqa ta'lim shakllari kabi didaktika prinsiplarini amlga oshiradi. Estetik va boshqa shaxsiy sifatlarni shakllantirish, o'quvchilarni amaliy faoliyatga tayyorlashga yordam beradi.

Ekskursiyalar darslarda dasturning ma'lum bir bo'limlarini o'rganish maqsadida o'tkaziladi: tabiat qo'yniga (tabiatshunoslik ekskursiyalari), sanoat korxonalariga (ishlab chiqarish ekskursiyalari), muzey, tarixiy joy va yodgorliklarga (tarixiy ekskursiyalar) olib boriladi. Yana geografik, adabiy ekskursiyalar va boshqalar mavjud.

Ko'pchilik xollarda bir vaqtning o'zida bir necha fan bo'yicha ekskursiyalar o'tkaziladi. Bunday ekskursiyalar kompleks deb ataladi. Ular fanlararo bog'lanishni amalga oshirish, kuzatuv ob'ektini har tomonlama o'rganish, vaqtdan unumli foydalanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Kompleks ekskursiyalar tabiat qo'ynida va ishlab chiqarishda o'quvchilarni kasbga yo'naltirish maqsadida o'tkaziladi.

O'quv jarayonidagi ekskursiyalarni:

- kirish, yoki boshlang'ich, ya'ni ular darsda materialni o'rganmasdan oldin o'tkaziladi va uning maqsadi - darsda qo'llash uchun zaruriy materialni yig'ish yoki kuzatishlar olib borish hisoblanadi;

- joriy yoki ergashtiruchi, ular darsda dastur bo'limlarini o'rganish bilan parallel ravishda alohida masalalarni asoslab ko'rib chiqish maqsadida o'tkaziladi;

- yakuniy yoki tugallovchi, ma'lum bir mavzu yoki dastur bo'limi bo'yicha o'quv ishini yakunlaydi.

Ekskursiyalar o'tkazish puxta tayyorgarlikni talab qiladi. O'qituvchi ekskursiya vazifalari va mazmunini belgilaydi, ob'ektni tanlaydi va u bilan tanishadi.

Ekskursiyaning vaqti ob'ekt xarakteri, o'tkazish maqsadlari, o'quvchilarning yoshiga bog'liq. Ekskursiya o'tkazilayotganda barcha o'quvchilarning faol ishlashi, kuzatuvlar olib borishi, tartibga rioya qilishi, xafsizlik texnikasiga rioya qilishi, ta'minlanadi.

O'quvchilar bilan qo'shimcha mashg'ulotlar (konsultasiya).
O'quvchilar bilim olishda ortda qolmasliklari uchun qo'shimcha

mashg'ulotlar o'tkaziladi. Ta'limni tashkil qilishning bu shakli o'quvchilarning ilmiy bilimlar, texnika yoki san'atning biror soxasini chuqurroq o'rganishlari uchun qo'llaniladi. Qo'shimcha mashg'ulotlar o'qituvchi tomonidan darsdan tashqari vaqtda o'tkaziladi.

O'qituvchi maslahatlari joriy, mavzuviy va umumlashma bo'ladi (masalan, imtihon va sinovlarga tayyorlik ko'rilayotganda).

Qoloq o'quvchilar bilan qo'shimcha mashg'ulotlar zarur bo'lganda o'tkaziladi. Alohida o'quvchilarning bilimlaridagi bo'shliqni aniqlagach, o'qituvchi buning sabablarini aniqlaydi. Qo'shimcha mashg'ulotlarda ularni bartaraf qilish chora tadbirlarini qo'llaydi. Qo'shimcha mashg'ulotlar o'quvchilarning individual xususiyatlarini to'liqroq xisobga olish, ularda o'z kuchiga ishonch va fanga qiziqishni oshirishga imkon beradi.

O'qituvchidan tashqari, qoloq o'quvchilar bilan, qo'shimcha mashg'ulotlarni, sinfning yahshi o'zlashtiruvchi o'quvchilari, yuqori sinf o'quvchilari, pedagogika o'quv yurtlarining talabalari olib borishlari mumkin.

O'qituvchining majburiyatiga ularni bu mashg'ulotlarni olib borishlariga uslubiy rahbarlik qilish va doimiy nazorat qilish kiradi.

O'quvchilarni alohida fanlar yoki dastur bo'limlarini chuqurroq o'rganishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun o'qituvchi ular bilan individual mashg'ulotlar o'tkazadi, ularga qiyinroq topshiriqlar beradi va qo'shimcha adabiyotlar tavsiya etadi.

Uy ishi. Uy ishi o'quvchilarning darsdagi faoliyatini to'ldiradi, mustaqillik va o'qituvchining rahbarligisiz ish olib borilishi bilan ajralib turadi. O'quvchilarning uy ishi nafaqat ta'lim beruvchi, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. O'quvchilar tomonidan uy ishlari ning bajarilishi darsdagi o'quv faoliyatini to'ldiradi, yangi materialni o'zlashtirishga tayyorlaydi, egallangan bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish, yangi malaka va ko'nikmalarni shakllantirishni ta'minlaydi.

O'quvchilarning uy ishi quyidagi asosiy shartlarni bajarishni hisobga olib tashkil etiladi;

o'quvchilarda bajarilayotgan vazifalarga qiziqish va ishning maqsadi haqida tushuncha borligi. Bu shart uy vazifasi bilan darsdagi o'quv ishlarini birgalikda olib borish, bu vazifalarni hayot va amaliyot bilan bog'liq holda qo'yish bilan bajariladi;

o'qituvchilarning pedagogik rahbarligi va ota- onalarning nazorat qilishi orqali o'quvchilarda uy vazifalarini bajarishga ma'suliyatli munosabatni tarbiyalash;

didaktika tamoyillariga eng avvalo tushunarlilik tamoyiliga amal qilish, ya'ni berilayotgan uy vazifalarining oson- qiyinligi, uning bajarilishiga belgilangan vaqt me'yorida qat'iy amal qilish.

O'quvchilarni uy ishini bajarishga tayyorlash darsda o'qituvchi tomonidan bajariladi. U o'quvchilarda masalalarni mustaqil echish ko'nikmalarini shakllantirish, uy vazifalarini bajarish mazmuni va uslubiyotini tushuntirishdan iborat. Darsda darslik, ma'lumotnoma bilan mustaqil ishlash, kuzatuv va tajribalar, o'z- o'zini tekshirish usullari qo'llaniladi. Bular o'quvchiga uy vazifasini bajarish uchun kerak bo'ladi. Bundan tashqari, o'quvchida uy sharoitida vazifani qanday bajarishi va nima qilishi kerakligi xaqida aniq tasavvur hosil qilish lozim. Uyga vazifa qo'ng'iroq chalingunga qadar, aniq va ravshan e'lon qilinishi, sinf doskasi va kundalikka aniq yozilishi kerak.

Uy vazifasining xajmi cheklangan vaqt me'yorlariga muvofiq belgilanadi, bu me'yorlar umumiy o'rta ta'lim maktabi nizomida berilgan.

Ota- onalar yordami uyda kerakli sharoitni yaratish, belgilangan gigienik talablarga javob beruvchi, kerakli o'quv qurollari bilan jihozlangan o'z ish joyiga ega bo'lishi, o'quvchilarni fan bo'yicha vazifalarni, avval qiyinroq topshiriqlarni bajarishga o'rgatish, har 30-40 daqiqada yoki bir fandan vazifani bajarib bo'lgandan keyin tanaffus qilishga o'rgatishdan iborat.

Uy vazifasini tekshirish dars vaqtida o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

O'quvchilar tomonidan uy vazifasi sifatida bajarilgan yozma va grafik ishlarning asosan katta hajmdagi va murakkab qismini o'qituvchi darsdan keyin tekshiradi.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar: Sinf, dars, o'qitish shakli, o'qitish qonuniyat, o'qitish funksiya, o'qitish turi.

Nazorat uchun savollar

1. O'qitish jarayonining shakllarini aytib bering.
2. Sinf- dars tizimini ta'riflang.
3. Nima uchun dars o'quv ishini tashkil qilishning asosiy shakli hisoblanadi ?
4. O'qitish shakllarining funksiyalariga ta'rif bering.
5. O'qitish jarayonining qonuniyatlarini aytib bering.
6. O'qitishning nechta turi bor? Ularga ta'rif bering.
7. Eng ko'p qo'llaniladigan dars turlari qaysilar?
8. Dars bosqichlarini aytib bering.
9. Darsga qo'yilgan umumiy didaktik talablar haqida aytib bering.

8-MAVZU. TARBIYA MAZMUNI VA UNING JISMONIY TARBIYA VA SPORTDAGI AHAMIYATI

Tarbiya mazmuni

Tarbiya – bu shaxsning har tomonlama kamol topishiga, ijtimoiy, aqliy, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan rivojlanishiga yo'naltirilgan uzluksiz va maqsadli jarayondir. Uning mazmuni jamiyat ehtiyojlari, madaniy qadriyatlar, pedagogik talablar hamda zamonaviy hayot talablari asosida shakllanadi. Tarbiya mazmuni o'z ichiga insonparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, sog'lom turmush tarzi, estetik did va jismoniy yetuklikni mujassam etadi.

Jismoniy tarbiya va sport ushbu keng qamrovli tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismidir. Ular orqali nafaqat tanani chiniqtirish va sog'liqni mustahkamlash, balki iroda, qat'iyat, intizom, jamoada ishlash ko'nikmalari, raqobatbardoshlik, mashaqqatga bardoshlik kabi fazilatlar ham shakllantiriladi. Shu jihatdan jismoniy tarbiya sport vositasida shaxs tarbiyasining kuchli pedagogik instrumentiga aylanadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarga ko'ra, tarbiya jarayonida har bir o'quvchining yosh xususiyatlari, individual ehtiyojlari, temperament turi va psixologik holati e'tiborga olinishi lozim. Ayniqsa sport mashg'ulotlarida bu omillar o'quvchi shaxsining holis, ijtimoiy jihatdan foydali, faol inson sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Jismoniy tarbiya darslari va sport mashg'ulotlari shaxsni faollikka, sog'lom raqobatga, g'alabaga intilishga, ayni paytda mag'lubiyatni ham mardona qabul qilishga o'rgatadi. Bu esa uning ruhiy bardamligi va hayotga tayyorgarligini mustahkamlovchi omil

hisoblanadi. Tarbiya nazariyasi pedagogika fanining tarkibiy qismi bo'lib, tarbiyaviy jarayon mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari hamda uni tashkil etish muammolarini o'rganadi. Yosh avlodni tarbiyalashda nimalarga e'tibor qaratmoq lozim? Bunday masalalarni hal etishda avvalo mamlakatimizda siyosiy- ijtimoiy sohalarida yuz berayotgan islohotlar mohiyatini chuqur va atroflicha mushohada qilib olishga to'g'ri keladi. Chunki davr ham, inson tarbiyasi ham o'zgarib bormoqda. Ayniqsa, XXI asr insoniyat tarixida komp'yuter davri bo'lib kirib keldi. Biroq, fan - texnika qanchalik jadal rivojlanib, jamiyat hayotida muhim joy olib, ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashuviga qanchalik samarali ta'sir etmasin, tarbiya nazariyasida shaxsni komil etib tarbiyalash, bu borada Markaziy Osiyo mutafakkirlari, xalq pedagogikasi hamda jahon pedagogikasining ilg'or fikrlariga tayanib ish ko'rish zarur bo'ladi. Yoshlarni barkamol inson qilib tarbiyalashda birinchi navbatda sharq mutafakkirlarining qimmatli ma'naviy meroslari muhim dasturi amaliy ahamiyatiga ega bo'ladi. Muhammad al- Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad al- Farg'oni, Imom Ismoil al- Buxoriy, Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Nahshband, Amir Temur, Muhammad Tarag'ay Ulug'bek, Alisher Navoy va Zahiriddin Muhammad Bobur singari olamga mashhur allomalarining ijtimoiy, siyosiy va falsafiy qarashlari barcha zamonlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. O'z o'tmish madaniy merosini chuqur o'rganmagan va e'zozlamagan, ajdod- avlodlari bosib o'tgan tarixiy yo'lni idrok etmagan, milliy mustaqillik yo'lida jon fido qilgan buyuk ajdodlar faoliyatidan xabardor bo'lmagan inson o'zligini hech hachon anglab yetolmaydi.

O'tmish madaniy merosini o'rganish murakkab jarayoni sanaladi. Madaniy merosi namunalari va ularda ilgari surilgan ezgu g'oyalarni yosh avlod ongiga singdirish uzluksiz, izchil, tizimli hamda maqsadga muvofiq amalga oshirilishi zarur.

Tarbiya - muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy- tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq- atvori

va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayonidir. Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyatan turlicha ifodalab kelingan bo'lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan.

Tarbiya maqsadi - ijtimoiy buyurtma asosida belgilanadi. Eng oddiy harakatdan tortib to keng ko'lamli davlat dasturi asosida tashkil etiluvchi tarbiya doimo muayyan maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi.

Maqsadsiz, ma'lum g'oyani ifoda etmaydigan tarbiya bo'lmaydi. Tarbiya maqsadi asosida uning mazmuni asoslanib, maqsadni amalga oshirishga xizmat qiluvchi metod va usullar aniqlanadi. Tarbiya maqsadining muammosi pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

Axloqiy tarbiya. Jismoniy tarbiya axloq bilan uzviy bog'liqdir. Mashg'ulotlarda va ayniqsa sport musobaqalarida odam kuchli jismoniy kuchga ega bo'lib, bu iroda, jasorat, o'zini tuta bilish, qat'iyatlilik, o'ziga ishonch, chidamlilik, intizom kabi fazilatlarni shakllantirishga yordam beradi. Jismoniy mashqlar va sport yo'naltirilgan va odatda jamoada o'tkaziladi. Shu sababli sport faoliyati kollektivizm, o'z jamoasiga sadoqat hissini uyg'otadi. Sportda halollik, raqibga hurmat, o'z xulq-atvorini sport etikasi qoidalariga bo'ysundirish kabi axloqiy fazilatlar namoyon bo'ladi.

Aqliy tarbiya. Tizimli jismoniy tarbiya va sport aqliy faoliyatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Masalan, universitet talabalari uchun zamonaviy o'quv dasturlarini ishlab chiqish muhim nöröpsikik yuk bilan bog'liq. Jismoniy tayyorgarlikning yuqori darajasi - bu o'quv yili davomida aqliy faoliyat turg'unligini ta'minlovchi muhim omillardan biri. "Tana holati - optimal jismoniy faollik - aqliy mehnat qobiliyati" tizimida oxirgi aloqa to'g'ridan-to'g'ri birinchi ikkiga bog'liq ekanligi aniqlandi. Shuningdek, o'quv yili oxirigacha yetarlicha o'qitilmagan o'quvchilarning diqqat, xotira va aqliy operasiyalar soni kabi ko'rsatkichlar sezilarli darajada kamaygani qayd etildi. Ushbu davrda aqliy nogironlikni saqlab qolish har bir

o'quvchining jismoniy holatini hisobga olgan holda jismoniy mashqlar va sportning uzluksizligini ta'minlash va bu borada o'quv yuklarini tartibga solish, shuningdek, sinfda ijobiy hissiy muhitni ta'minlashdir.

Mehnat ta'limi. Mehnat ta'limi mohiyati - bu shaxsiyat xususiyatlarining izchil va tizimli rivojlanishi, uning hayotga va ijtimoiy foydali mehnatga tayyorlanish darajasini belgilaydi. Bu holda asosiy fazilatlar mehnasevarlik, mehnatga ongli munosabat, mehnat madaniyatini mahorat bilan namoyon etishdir. Qattiq mehnat to'g'ridan-to'g'ri mashg'ulotlar va sport musobaqalarida, sportchilar jismoniy mashqlar yoki sport mashg'ulotlarida natijalarga erishish uchun jismoniy mashqlarni bajarish va takrorlashda, ya'ni charchoqni yengish uchun muntazam ravishda ish olib borishda tarbiyalanadi. Maqsadga erishishda qat'iylik, jismoniy tarbiya va sport paytida tarbiyalangan mashaqqatli mehnat keyinchalik ishlashga o'tkaziladi.

Estetik tarbiya. Sport bilan shug'ullanadigan kishi go'zallarning timsollari bilan doimiy ravishda tanishadi. Jismoniy mashqlar ta'siri ostida tana shakllari uyg'un rivojlanadi, harakatlar va harakatlar yanada nozik, baquvvat, chiroyli bo'lib qoladi. Ko'pchilik sport bilan shug'ullanadilar, nafaqat aniq amaliy maqsadlar - sog'liqni saqlashni yaxshilash, rekord o'rnatishda va hokazolarga amal qiladilar. Ko'p jihatdan, ular darslardan estetik zavq olish, go'zallikni doimiy ravishda kuzatib borish va uni o'zingizning tanangizga ega bo'lishning nafisligi bilan mukammal go'zallik harakatlari shaklida yaratish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Jismoniy tarbiya va sport bilan estetik tarbiya o'rtasidagi bog'liqlik samarali, chunki u nafaqat tashqi go'zal qiyofani yaratishga, balki ayni paytda zamonaviy jamiyatda axloqiy va irodaviy fazilatlarga, harakatlar va xatti-harakatlar estetikasiga ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

Tarbiya maqsadi umumiy va individual xarakterga ega bo'lishi mumkin. Ilg'or pedagogika umumiy va individual maqsadlar birligi va uyg'unligini namoyon etadi.

Maqsad tarbiyaning umumiy ijtimoiy maqsadni ijobiy hal etishga yo'naltiriladi hamda aniq vazifalar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Demak, tarbiya maqsadi tarbiya jarayonini tashkil etish asosida hal etiladigan vazifalar tizimidir. Tarbiya maqsadlari mohiyati va ko'lamiga ko'ra umumiy va aniq vazifalar sifatida guruhlanadi.

Tarbiya maqsadi qanday shakllanadi? Uning shakllanishida ko'plab ob'ektiv sabablar yetakchi rol o'ynaydi. Organizmning fiziologik yetilish qonuniyatlari, insonning ruhiy rivojlanishi, falsafiy va pedagogik fikrlar yutug'i, ijtimoiy madaniyat darajasi maqsadga umumiy yo'nalish beradi. Biroq asosiy omil doimo davlat mafkura va siyosati bo'lib qolaveradi.

Hozirgi paytda O'zbekiston Respublikasi rahbariyati yoshlar orasidan eng iqtidorli, salohiyatlarini tanlab, saralab olib, ularni ilmiy, madaniy- ma'naviy jihatdan kamolotga erishishlari, zamonaviy fan- texnika asoslarini puxta o'zlashtirib olishlari uchun g'amho'rlik qilmoqda. O'zbekiston Respublikasining istiqboli nazarda tutilib, ko'pgina yoshlarning Turkiya, Xitoy, Yaponiya, AQSH, Germaniya kabi rivojlangan xorijiy mamlakatlarga tahsil olish uchun yuborilayotganliklari fikrimizning yorqin dalilidir.

Jamiyat ma'naviyati va shaxs kamolotida muhim o'rin tutuvchi ma'naviy va axlohiy poklik, iymon, insof, diyonat, or- nomus, mehr-oqibat, keksalarga hurmat singari insoniy fazilatlar o'z - o'zidan shakllanmaydi. Barchasining asosida yosh avlodga oila, umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar hamda oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan ta'lim-tarbiya mazmuni, g'oyaviy yo'nalishi va samarasi yotadi.

O'sib kelayotgan yosh avlodning zamon talablariga mos, barkamol inson bo'lib shakllanishlari uchun ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismlari - aqliy, ma'naviy- axloqiy, jismoniy, mehnat,

estetik, huquqiy, ekologik, iqtisodiy hamda jinsiy tarbiyani tashkil etishga nisbatan yangicha nuqta nazardan yondashish, ularning samarali yo'llarini ishlab chiqish alohida dolzarblik kasb etadi. Bu esa tarbiyadagi eng muhim vazifalardir.

TARBIYANING MAQSADI HAMDA VAZIFALARI ASOSCHILARI TOMONIDAN TARBIYANING MAQSADI VA TARKIBIY QISMLARINING ASOSLAB BERILISHI

Tarbiyaning maqsadi va vazifalari: pedagogik asoslar va tarixiy yondashuvlar

Tarbiya - inson shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan maqsadli va tizimli pedagogik jarayondir. Tarbiyaning asosiy maqsadi - sog'lom, bilimli, ijtimoiy faol, ma'naviy yetuk, vatanparvar va mehnatsevar shaxsni shakllantirishdan iborat. Bu maqsad jamiyatning ijtimoiy- iqtisodiy taraqqiyot darajasi, milliy qadriyatlari va zamonaviy ehtiyojlari asosida belgilanadi.

Tarbiya jarayonining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Bolalarda sog'lom hayot tarzini shakllantirish;

Axloqiy-mehribonlik, mehnat, estetik, aqliy va jismoniy madaniyatni rivojlantirish;

Shaxsda ijtimoiy mas'uliyat, fuqarolik ongini va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini tarbiyalash;

Maqsadga intilish, o'zini anglashi va o'z ustida ishlash qobiliyatlarini mustahkamlash.

Tarbiya nazariyasi tarixida buyuk pedagog olimlar - A. Komenskiy, J.J. Russo, I.G. Pestalozzi, K.D. Ushinskiy, L.N. Tolstoy, A.S. Makarenko va V.A. Sukhomlinskiy kabi mutafakkirlar tarbiyaning maqsadi va mazmunini chuqur tahlil qilib, uni ilmiy asosda yoritib berganlar.

Y.A. Komenskiy ta'lim- tarbiya jarayonini tabiiylik va bosqichlilik asosida olib borishni ilgari surgan. U shaxsni jamiyat uchun foydali bo'lgan barkamol inson sifatida tarbiyalash g'oyasini ilgari surdi.

K.D. Ushinskiy esa tarbiyani milliy ruhda, xalqning tili, dini, urf-odatlarini asosida olib borish tarafdori bo'lgan.

A.S. Makarenko tarbiyada jamoa muhitining ahamiyatiga urg'u bergan holda, shaxsni mehnatga va jamoaga sadoqatli qilib tarbiyalash g'oyasini ilgari surdi.

V.A. Sukhomlinskiy esa har bir bolaning qalbiga yo'l topish, uni mehr va e'tibor bilan tarbiyalashni eng muhim pedagogik prinsip deb hisoblagan.

Tarbiya mazmuni – bu uning tarkibiy qismlari, ya'ni ma'naviy-axloqiy, jismoniy, estetik, mehnat, ekologik va huquqiy tarbiya kabi yo'nalishlardan iborat. Har bir yo'nalish bir- birini to'ldiradi, va yakunda shaxsning barkamol shakllanishiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, tarbiyaning maqsadi va tarkibiy qismlari pedagogika fanining asoschilari tomonidan chuqur asoslab berilgan bo'lib, ular bugungi zamonaviy tarbiya tizimi uchun ham metodologik poydevor bo'lib xizmat qilmoqda.

Har qanday professional faoliyat o'z natijalarini oldindan rejalashtirish, prognozlash va maqsadli yo'naltirish bilan tavsiflanadi. Pedagogik faoliyat ham bundan mustasno emas. Zamonaviy pedagog o'z tarbiyalanuvchisining kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy ko'rinishini oldindan tasavvur qila olishi, ya'ni qanday insonni tarbiyalashni aniq bilishi lozim.

U nafaqat tarbiyaning umumiy maqsadini belgilab olishi, balki bu maqsadga erishish uchun qanday pedagogik usullar, vositalar va yondashuvlar samarali bo'lishini ham chuqur tushunishi zarur. Shu bilan birga, pedagog tarbiyaviy jarayon davomida yuzaga keladigan o'zgarishlarni kuzatib, baholab, kerak bo'lsa, o'z strategiyasini qayta ko'rib chiqishga tayyor bo'lishi kerak.

Ya'ni, samarali pedagogik faoliyat – bu aniq maqsad, o'zaro bog'liq bosqichlar va natijadorlikka yo'naltirilgan ijodiy yondashuvni o'z ichiga olgan puxta rejalashtirilgan jarayondir.

Agar sizga ushbu matndan tezislar, reja yoki grafik chizma shaklida izohlar kerak bo'lsa, xabar bering - tuzib beraman.

Shunday qilib, tarbiyaning maqsadi - pedagogik faoliyatning yo'nalishini belgilab beruvchi asosiy, markaziy masalalardan biridir. Bu maqsad tarbiya jarayonining mazmuni, shakli va metodlarini aniqlashda metodologik yo'nalish vazifasini bajaradi.

Tarbiyaning maqsadi jamiyatning ehtiyojlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, ijtimoiy taraqqiyotning ichki, ob'yektiv qonuniyatlaridan kelib chiqadi. Jamiyat qanday rivojlanmasin - iqtisodiy, siyosiy yoki madaniy jihatdan - tarbiya maqsadi ham ushbu o'zgarishlarga muvofiq tarzda yangilanib boradi.

Mazkur o'zgarishlarning chuqur sabab- mohiyatini tushunishda K. Marks va F. Engels tomonidan asoslab berilgan kishilik jamiyatining tarixiy taraqqiyot qonunlari alohida o'rin tutadi. Ularning nazariyasi tarbiya mazmuni va maqsadini jamiyatning sinfiy tuzilishi, ishlab chiqarish munosabatlari, ijtimoiy ehtiyojlar bilan bog'liq holda tahlil qilishga imkon beradi.

Demak, tarbiyaning maqsadini to'g'ri anglash - bu faqat pedagogik emas, balki ijtimoiy- iqtisodiy va falsafiy nuqtai nazardan yondashishni talab qiladigan murakkab jarayondir. Tarbiya tizimi esa doimo jamiyatning umumiy rivojlanish sur'ati bilan hamnafas bo'lishi zarur.

Tarbiya mazmunining jismoniy tarbiya va sportdagi ahamiyati.

Tarbiya jarayonining mohiyati nimadan iborat? Bu oddiy savol bo'libgina qolmay, pedagogika rivojlanishi shu vaqtga qadar ushbu muammoni yechish yuzasidan ko'pgina qiyinchiliklarni yuzaga keltirdi. Avvalo shu narsani bilib olish lozimki, tarbiya tushunchasi har xil mavzuda qo'llanishi lozim. Masalan, tarbiya deganda, yosh avlodning kelajak hayotga tayyorlash deb tushuniladi. Lekin, bu

tayyorlash maxsus tashkil qilingan tarbiya faoliyatlari bilan amalga oshirilishi mumkin.

Tarbiya sportchi shaxsni maqsadga muvofiq shakllashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo'lib, shug'ullanuvchilarning shaxsiga muntazam va sistemali ta'sir etish imkoniyatini beradi. Tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan ikki yoqlama faoliyatni sport pedagogi va shug'ullanuvchi faoliyatini o'z ichiga oladi. Tarbiya jarayonida sportchining ongi shakllanadi, his- tuyg'ulari rivojlanadi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan va ijtimoiy aloqalarga xizmat qiladigan xulqiy odatlarni hosil qilinadi.

Tarbiya jarayonida sportchining hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish g'oyat muhimdir.

Psixologik va pedagogik tadqiqotlarga qaraganda shaxsga tashqi omillar ta'siri u xoh ijobiy, xoh salbiy ta'sir ko'rsasin, tarbiyalanuvchi tarbiyasida ular ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyalanuvchining shaxsiy tajribasi va ehtiyojlari tashqi ta'sirga munosabatni belgilab beradi va uning xulqiga ta'sir etadi. Shuning uchun tarbiyalanuvchi faoliyatini uyushtirishning o'zigina kifoya qilmaydi. To'g'ri tarbiyalash uchun tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan qalbidan paydo bo'ladigan munosabatni, turli xil kechinmalarni qanday anglashni, his qilishni hamda ulardan o'zi uchun nimalarni maqsad qilib olganligini bilish zarur.

Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongigina emas, balki, his tuyg'ularini ham o'stira borish, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan hulqiy malaka va odatlarni hosil qilish lozim. Bunga erishish uchun talabani ongiga (ta'lim jarayoni asosida) hissiyotiga (darsda va turli sinfdan tashqari ishlarda) va irodasiga (faoliyatni uyushtirish, hulqini idora qilish jarayonida) sistemali va muntazam ta'sir etib boriladi. Talabani tarbiyalashda bularning birontasi (ongi, hissiyoti, irodasi) e'tibordan chetda qolsa maqsadga erishish qiyinlashadi. Shuning uchun tarbiya

jarayoni ko'p qirrali va murakkab jarayon deb yuritiladi. Uning xususiyatlari quyidagicha aks ettiriladi.

Tarbiya jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega. Uning muhim xususiyati aniq maqsadga yo'naltirilganligidir.

Zamonaviy talqinda tarbiya jarayoni (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan samarali hamkorlik jarayoni demakdir

Jismoniy tarbiya jarayonida spesifik vazifalarni hal qila turib, shaxsni har tomonlama rivojlantirish va tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. O'quv ko'nikma va malakalarini shakllantirish barobarida tafakkur operasialari (taqqoslash, analiz, sintez, umumlashtirish), tarbiyadagi axloqiy sifatlar (onglilik, intizom va boshqalar), estetik did ham rivojlantiriladi. Jismoniy tarbiyani tashkil etishning turli formalarida (mashg'ulotlar, harakatli o'yinlar, mustaqil harakat faoliyati va hokazolar) tarbiyachining e'tibori fikrlaydigan, o'z yosh imkoniyatlariga ko'ra ongli harakat qiladigan, o'quv ko'nikmalarini muvaffaqiyat bilan egallaydigan, atrof muhitda mo'ljal ola biladigan, uchraydigan qiyinchiliklarni aktiv tarzda bartaraf etadigan, ijodiy izlanishga intiladigan bolani tarbiyalashga qaratiladi.

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bola ruhiy faoliyatining neyrofiziologik mexanizmi shartli reflektor xarakteriga ega va u bolalik yillari davomida tashqi ta'sirlar, ya'ni tarbiya jarayoni ta'sirida shakllanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, fikrlash, his qilish, ongli rivojlantirishning potensial imkoniyatlariga ega bo'lgan inson organizmi hayotning birinchi kunidanoq, kompleks tarbiyaviy ta'sirni talab qiladi. Bu ta'sir inson shaxsini muntazam og'ishmay shakllantirib borishga yo'naltirilgandir, shuning uchun bolaning jismoniy rivojlanishi va salomatligi haqidagi g'amxo'rlik uning ma'naviy, aqliy rivojlanishi bilan

Tarbiya jarayoni ko'p qirrali jarayon bo'lib, ular tarbiya mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi ichki va tashqi (sub'ektiv va

ob'ektiv] omillar asosida tashkil etiladi. Sub'ektiv omillar shaxsning ichki ehtiyojlari, qiziqishlari, hayotiy munosabatlarini anglatish, ob'ektiv omillar esa shaxsning hayot kechirishi, shakllanishi, hayotiy muammolarini ijobiy hal etishi uchun sharoit yaratadi. Tarbiya maqsadi pedagogik faoliyat mazmuni, yo'nalishi, shakli hamda ob'ektiv sharoitlar bilan qanchalik mutanosib kelsa, shaxsni shakllantirish borasida shunchalik muvaffaqiyatga erishiladi. Tarbiya jarayonining tashkil etilishi va boshqarilishida nafaqat trener faoliyati, balki sportchining yosh va psixologik xususiyatlari, o'y-fikrlari, hayotiy qarashlari ham muhim o'rin tutadi.

Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati uning uzoq muddat davom etishidir. Tarbiya natijalari tez sur'atda yaqqol ko'zga tashlanmaydi o'zida insoniyat sifatlarini namoyon eta olgan sportchini tarbiyalab voyaga yetkazishda uzoq muddatli davr talab etiladi. Maktab tarbiyasi shaxs ongi, dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Chunki yoshlik yillarida insonda odob tizimi yuqori darajada ta'sirchan hamda beqaror bo'ladi. Shu bois tarbiya muvaffaqiyati ayni o'quvchilik yillarida shaxsga to'g'ri tarbiya berish lozimligini taqozo etadi. Tarbiya jarayonining yana bir muhim xususiyati uning uzluksizligi sanaladi. Tarbiya jarayoni sportchi va trenerning birgalikdagi uzluksiz, tizimli harakatlari jarayonidir. Sportchida ijobiy sifatlarini qaror toptirishda yagona maqsad sari yo'naltirilgan, bir-birini to'ldiruvchi, boyitib boruvchi, takomillashtiruvchi tarbiyani tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois, oila, ta'lim muassasalari va jamoatchilik hamkorligida tashkil etilayotgan tarbiyaviy tadbirlarni uzluksiz o'tkazilishiga erishish maqsadga muvofiqdir.

Maktab yoshidagi bolani tarbiyalashda maktab yetakchi o'rin egallasa ham, bolalarga uzluksiz ta'sir o'tkaza olmaydi. Chunki bolalar ma'lum muddatgina maktab, jismoniy tarbiya o'qituvchisining tarbiyaviy ta'siri ostida bo'lib, qolgan vaqtning asosiy qismini oilada, ko'chada, sport to'garaklari, jamoat orasida o'tkazadilar.

Kuzgi, qishki, bahorgi va ayniqsa, yozgi ta'til davrlarida o'quvchilar maktab, o'qituvchi ta'siridan chetda qoladilar. Demak, maktabda bolalarni tarbiyalash vaqt jihatidan chegaralangan bo'lib, sinfdan va maktabdan tashqari amalga oshiriladigan tarbiyaviy ishlardan holi vaqtda ular o'qituvchi yoki tarbiyachining tarbiyaviy ta'siri va nazoratidan uzoqlashadilar.

O'quvchilarga nisbatan maktab (ta'lim muassasasi)ning ta'sirini susaytirmaslik maqsadida, sinfdan va maktabdan tashqari hamda ta'til davrlarida tarbiyaviy ishlarga alohida e'tibor beriladi.

Ayni vaqtda, respublikada o'quvchilarning ta'lim- tarbiya muassasalaridan uzoqlashtirmaslik maqsadida qo'shimcha ta'lim muassasalari faoliyat ko'rsatmoqda. Qo'shimcha ta'lim muassasalarida o'quvchilar xususiy fanlar va xorijiy tillarni mukammal o'rganishlari, texnika va badiiy yo'nalishlar bo'yicha bilim olishlari, amaliy faoliyat ko'nikmalariga ega bo'lishlari mumkin. Qo'shimcha ta'lim muassasalarida tashkil etilayotgan turli yo'nalish sport to'garaklari, sport klublari va mavzulardagi uchrashuv, ko'rgazma, ko'rik va suhbatlar o'quvchilarning tafakkur dunyosini boyitishda, ularda mustahkam xarakter va irodani tarkib toptirishda muhim o'rin tutadi.

Bundan tashqari, bu qarama - qarshiliklar ko'pincha bolaning ongi bilan xulqi bir- biriga muvofiq bo'lmasligidan, o'quvchilar yosh va shaxsiy psixologik xususiyatlari (fe'l- atvori, xarakteri, qiziqishlari, jismoniy, ruhiy va fiziologik sog'lomligi)ni yaxshi bilmasligi oqibatida kelib chiqadi.

Demak, tarbiya jarayoni o'zida quyidagi xususiyatlarni namoyon etadi:

Tarbiya nazariyasi pedagogika fanining bir qismi bo'lib, tarbiyaviy jarayonning mazmuni, usuli va tashkil etilishi masalalarini o'rganadi. Tarbiya nazariyasi pedagogikaning umumiy asoslari, ta'lim nazariyasi, maktabshunoslik bilan uzviy bog'langandir.

Tarbiya vazifalarini to'la ma'noda faqat o'quv jarayonida hal etish mumkin emas. Tarbiya ta'lim berish bilan mustahkam aloqada bo'lgani holda o'ziga hos qonuniyatlarga ham egadir. Ta'lim va tarbiya yagona jarayondir. Lekin ular bir-biriga aynan o'xshash emas. Ta'lim va tarbiyaning birligi avvalo ular maqsadining umumiyligidan iborat. Tarbiya bu har bir insonning hayotda yashashi jarayonida o'rttirgan saboqlari va intellektual salohiyatlarining ijobiy ko'nikmasini o'zgalarga berish jarayoni va tarbiya yosh avlodni muayyan maqsad yo'lida har tomonlama o'stirish uning ongi va hulq-atvorini tarkib toptirish jarayonidir.

Tarbiya hayotni bilish, unga tayyorlashdek ma'suliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyaning vazifalari ko'p qirralidir. Tarbiyada o'quvchining jamiyatimizda qabul qilingan axloq- odob qoidalariga mos keladigan e'tiqodini, axloqiy malaka va ko'nikmalarini extiyoj va intilishlarini tarkib toptirish muhimdir. Bunda o'qituvchi va tarbiyachilarning yuqori tajribaga ega bo'lishlari katta ahamiyat kasb etadi. Bu borada Birinchi Prezidentimiz I.Karimov o'zining Davlat va jamiyat qurilishi Akademiyasining ochilishi marosimida so'zlagan nutqida shunday deydi "Birovni o'qitadigan, tarbiya qiladigan inson, avvalo, o'zi har jihatdan barkamol bo'lmog'i shart. Zamon talablari shuki, professor va o'qituvchilar uzlarida mavjud bilim va saviya bilan cheklanib qolmasdan xorijiy mamlakatlar tajribasini, biz endi boshlagan yo'lni ilgari bosib o'tgan davlatlar tajribasini qunt va sabot bilan o'rganib, mag'zini chaqib, undan keyin o'z talabalariga saboq berishlari zarur".

Bolalarni tarbiyalash, ular tug'ilgan vaqtdan boshlanadi va tizimli ravishda ta'lim berish bilan birga olib boriladi hamda ularni ilk yoshlik chog'idan boshlab jamiyat hayotida qatnashtiriladi. Bola maktabga borganda bu jarayon davom ettiriladi. Maktabdagi tarbiya inson shaxsini tarkib toptirish yuzasidan olib boriladigan ulkan ishning bir qismi xolos, u bolaning ilgarigi tajribalarini hisobga olgan holda tashkil etiladi, undagi barcha yaxshi sifatlarini o'stirib, noto'g'ri

tasavvurlar, odatlarni tuzatib borishi va bo'lajak sifatga zamin tayyorlashi kerak.

Tarbiya o'quvchi maktabni tamomlagandan keyin ham tugallanmaydi, u butun umr bo'yi davom etadi.

Tarbiya ta'lim berish bilan bog'liq bo'lgani holda, o'z xususiyatlariga, o'ziga xos vazifalari, uni tashkil etishning shakl va usullariga ega bo'lib, maxsus ravishda o'rganilishi lozim, u tarbiya nazariyasida qarab chiqiladigan masalalar doirasiga kiradi.

Tarbiya jarayonida bolalarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish g'oyat muhimdir. Faoliyat jarayonida bola tashqaridan kelayotgan tarbiyaviy ta'sirlarga nisbatan ma'lum munosabatda bo'ladi. Bu munosabat shaxsning ichki ehtiyoji va hohishlarini ifodalaydi.

Bolaning shaxsiy tajribasi va ehtiyojlari tashqi ta'sirga munosabatini belgilab beradi va uning hulqida aks etadi. Shuning uchun bola faoliyatini uyushtirishning o'zigina kifoya qilmaydi. To'g'ri tarbiyalash uchun tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan qalbida paydo bo'layotgan munosabatni, turli xil kechinmalarni qanday anglashini, baholashini, his qilishini hamda ulardan o'zi nimalarni maqsad qilib olayotganini bilish zarur. Yana shuni hisobga olish kerakki, bularning barchasi turli kishilar bilan aloqa qilish, jamoadagi munosabatlar asosida ro'y beradi. Tarbiya natijasini shu xilda hisobga olish bolalar tarbiyasini samarali olib borishga imkon beradi. Demak tarbiya bu yosh avlodni ijtimoy hayotga tayyorlash jarayonidir. Tarbiya jarayonining mohiyati – shu jarayon uchun xarakterli bo'lgan va muayyan qonuniyatlarda namoyon bo'ladigan ichki aloqa va munosabatlarni aks ettiradi. Tarbiya avvalo tarbiyalanuvchi shaxsning tarkib topishi jarayoniga rahbarlik qilishni taqozo etadi. Lekin tarbiyani bunday tushunish bir tomonlama bo'lib,

o'zbek maktabining yangi vazifalariga to'la javob bera olmaydi. Shuning uchun o'zbek pedagogikasi bolalarning faoliyatini tashkil etishni, ularning to'g'ri axloq tajribalarini egallashlari uchun sharoit yaratishni tarbiyaviy jarayonning muhim tomoni deb hisoblaydi.

Bolalarga ta'lim- tarbiya berishning asosiy maqsadi yosh avlodni jismonan sog'lom, aqlan yetuk, ma'naviy boy, har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalashdan iboratdir.

Bolalarni tarbiyalashning vazifalari jismoniy, aqliy, axloqiy, estetik, mehnat tarbiyasini berish va ularning tug'ma layoqati, qiziqishi, ehtiyoji va imkoniyatlarini hisobga olgan holda, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida muntazam (hayotga) tayyorlashdan iboratdir.

Ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining maqsadi va vazifalari bolalardagi turli jismoniy rivojlantirishni ko'nikma va malakalarini shakllantirish, ulardagi kuchlilik, tetiklik, chaqqonlik, ziyraklik kabi jismoniy sifatlarni rivojlantirishdan iboratdir.

Muntazam ravishda o'tkaziladigan jismoniy mashg'ulotlar bolalarning o'sish va rivojlanish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Jismoniy rivojlanish - odam organizmi shakl va funksiyalarining o'zgarish jarayonidir. "Jismoniy rivojlanish" termini tor ma'noda qo'llaniladi, bunda u antropometrik va biometrik ko'rsatkichlarni anglatadi, chunki: gavda, bo'y, og'irligi, ko'krak qafasi aylanasi, o'pkalarning tiriklik sig'imi, umurtqa pog'onasi egikligining darajasi, qaddi- qomatning jismoniy holati, kurak uchlari orasidagi masofa, tavon gumbazi o'lchovining ko'rsatkichi, o'ng va chap panja mushaklari kuchi, tik tura olish kuchi va boshqalar. "Jismoniy rivojlanish" terminini keng ma'noda qo'llaganda, unga jismoniy sifatlari (tezkorlik egiluvchanlik, muvozanat saqlay olish, ko'z bilan chamalash, kuch, chidamlilik) ham kiritiladi. Ta'lim muassasalarida bolalarni jismoniy tarbiya mashg'ulotining maqsadlari quyidagilardir:

Bolani salomatligini mustahkamlash;
Bolani jismonan baquvvatlashtirish;
Bolalarni axloqiy sifatlarini tarbiyalash.

Jismoniy tarbiya va sport faoliyatida tarbiya jarayonining xususiyatlari.

Tarbiya - har bir insonning hayotda yashashi jarayonida orttirgan saboqlari va intellektual salohiyatlarining ijobiy ko'nikmasini o'zgalarga berish jarayoni.

Chunonchi, tarbiya keng sosial ma'noda ijtimoiy hodisa sifatida qo'llanilganda jamiyatning barcha tarbiyaviy vositalarini o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari, bu qarama- qarshiliklar ko'pincha bolaning ongi bilan xulqi bir- biriga muvofiq bo'lmasligidan, o'qituvchi va tarbiyachilarning o'quvchilar yosh va shaxsiy psixologik xususiyatlari (fe'l- atvori, xarakteri, qiziqishlari, jismoniy, ruhiy va fiziologik sog'lomligi)ni yaxshi bilmasligi oqibatida kelib chiqadi.

Tarbiya jarayonining yana bir xususiyati uning yaxlit tarzda tizimli tashkil etilishidir. Yaxlitlik shundan iboratki, tarbiya jarayonining maqsadi, mazmuni, vazifalari va metodlarining birligi shaxsni shakllantirish g'oyasi amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Bizga ma'lumki, shaxs sifatlari navbatma- navbat emas, balki yaxlit tarzda o'zlashtiriladi. Shu bois pedagogik ta'sir ham yaxlitdir, tizimlilik xarakteriga ega bo'lishi mumkin. Sportchi shaxsini shakllantirishda pedagog trener tomonidan tarbiyaning maqsadi, mazmuni, vazifalarini va metodlarini mukammal o'zlashtirish va tizimli pedagogik ta'sir ko'rsatish zarur.

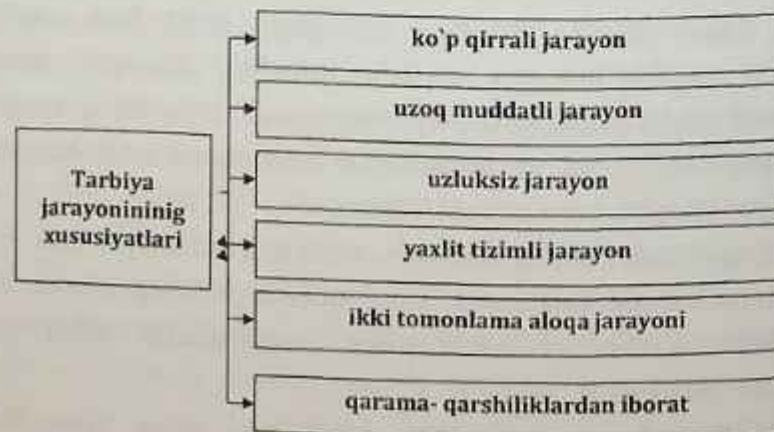
Tarbiya jarayonining yaxlitlik, tizimlilik xususiyati bir qator muhim pedagogik talablarga amal qilishi pedagog trener bilan sportchilar o'rtasidagi hamkorlikni ehtiyotkorlik bilan qaror toptirishi talab qiladi.

Ikki tomonlama aloqa ikki yo'nalishda, ya'ni, sportchining shug'ullanuvchiga nisbatan ko'rsatadigan ta'siri (to'g'ri aloqa) hamda

shug'ullanuvchining pedagog trenerga nisbatan munosabati (teskari aloqa) tarzda tishkil etiladi.

Tarbiyaning pedagogik texnologiyasi nazariyasi g'oyasiga muvofiq endilikda o'quvchi tarbiya jarayonining ob'ektigina bo'lib qolmasdan, sub'ektiv sifatida ham faoliyat ko'rsatadi. Shuning uchun pedagog trener shug'ullanuvchining ichki imkoniyatlari, unga nisbatan bo'layotgan tashqi ta'sirlar, axborot manbalarini inobatga olishi zarur. Agarda, mazkur talab unutilsa, shaxsni tarbiyalash qiyinlashadi yoki barcha urinishlar samarasiz yakunlanadi.

Mana shundan tarbiya jarayonining yana bir muhim xususiyati - tarbiyada qarama- qarshiliklarning mavjudligi kelib chiqadi. Ushbu qarama- qarshiliklar shug'ullanuvchilarda o'z tushunchalariga muvofiq paydo bo'lgan dastlabki sifatlar o'rtasida yoki shug'ullanuvchilarga qo'yiladigan talablar bilan ularni bajarish imkoniyatlari o'rtasida ziddiyatlarning kelib chiqishi uchun zamin yaratadi. Tarbiyadagi qarama -qarshiliklarning paydo bo'lmasligini oldini olishda pedagog trener tomonidan qo'yilayotgan talablar shug'ullanuvchilarning yosh xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olish bilan belgilanadi. Demak, tarbiya jarayoni o'zida quyidagi xususiyatlarni namoyon etadi:

1-rasm. Tarbiya jarayoni xususiyatlari

Tarbiyaning ob'ektiv qonunlari - o'quv- tarbiyaviy jarayonni tashkil etish va ijtimoiy hayotning shaxsni, uni o'ziga xosligi hamda sifatlarini shakllantirish talablardagi turg'un bo'lgan an'analardir.

Darhaqiqat, tarbiya ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan hodisalardir. Tarbiya yuksak ma'naviy, jismoniy barkamollik, yaxshining yomondan farqini anglash, yuksak insoniy fazilatlarini shakllantirish qudratiga egadir. Tarbiya kishilik jamiyatining hamma bosqichlarida rivojlanib, o'sib, avloddan- avlodga vorislik vazifasini bajaradigan hodisa. Lekin har bir jamiyatda tarbiyaning maqsadi, vazifasi, mazmuni o'ziga xosligi bilan farq qiladi.

Tarbiya prinsiplari haqida tushuncha

Respublikamizda ta'lim to'g'risidagi qonunni amalga oshirish, ta'lim tarbiyani zamonaviy talablar darajasida olib borish, maktablarni milliyalashtirish borasidagi ishlar madaniy ma'naviy taraqqiyotimizda o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatmokda.

Tarbiya jarayonining mohiyati shu jarayon uchun xarakterli bo'lgan va muayyan qonuniyatlarda namoyon bo'ladigan ichki aloqa va munosabatlarni aks ettiradi.

Tarbiya avvalo tarbiyalanuvchi shaxsining tarkib topish jarayoniga rahbarlik qilishni taqazo etadi. Lekin tarbiyani bunday tushunish bir tomonlama bo'lib, o'zbek maktabining yangi vazifalariga to'la javob bera olmaydi.

Shuning uchun o'zbek pedagogikasi bolalarning faoliyatini tashkil etishni, ularning to'g'ri axloq tajribalarini egallashlari uchun sharoit yaratishni tarbiyaviy jarayonning muhim tomoni deb hisoblaydi.

Tarbiya prinsiplari (tamoyillari) bu tarbiyaning mazmuni, tashkil etilishi va usullariga quyiladigan asosiy talablarni belgilovchi dastlabki qoidalaridir.

Bu g'oya va qoidalar yangi kishini tarbiyalash to'g'risidagi ta'limotga, mustaqil jamiyat sharoitida amalga oshirilgan tarbiyaviy

ishlarning boy tajribalariga suyanadi va tarbiyaviy ishlarni turli tashkil etishga yordam beradi.

Bu ma'noda Prezidentimiz I.Karimov O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining XIV sessiyasida so'zlagan nutqida shunday degan: "Erkin fuqaro ma'naviyatini, ozod shaxsni shakllantirish masalasi oldimizda turgan eng dolzarb vazifadir. Boshqacha aytganda, biz o'z xaq-huquqlarini taniydigan, o'z kuch va imkoniyatlariga tayanadigan, atrofida sodir bo'layotgan vokea xodisalariga mustaqil munosabat bilan yondoshadigan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalk manfaatlari bilan uyg'un holda ko'radigan erkin har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalashimiz kerak".

Tarbiya prinsiplari o'qituvchi trenerlarga, yo'l yo'rik ko'rsatuvchi qoidalar bo'lib hisoblanadi, yangi kishini shakllantirish vazifalari bilan belgilanadi.

Tarbiyaviy jarayonda bu prinsiplarga rioya kilish, uni samarali va natijaliroq qiladi.

Tarbiya prinsiplarining (tamoyillari)

Ana shularga asoslanib tarbiya prinsiplariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1-prinsip. Tarbiyaning maqsadga qaratilganlik va g'oyaviylik prinsipi. Bu pedagog butun faoliyatini o'sib kelayotgan avlodni g'oyaviy, axloqiy va ijtimoiy munosabat ruxida tarbiyalash vazifalariga buysundirish demakdir. Bu prinsip pedagog faoliyatini yangi, har tomonlama kamol topgan kishini tarbiyalash ishi uchun kurashga yo'naltiradi.

Xar bir o'qituvchi tarbiyachi ana shu maqsadlardan kelib chiqib, tarbiyaviy ishlarning vazifalarini belgilaydi, uning mazmunini aniqlaydi, xamda maktab ish sharoitlarini hisobga olgan xolda o'quvchilarni tarbiyalashning shakl va usullarini tanlaydi.

Sport amaliyoti sharoitida bu prinsipni amalga oshirish demak o'z shug'ullanuvchilari ongiga sport mashg'ulotlarining yuksak ijtimoiy maqsadlarini yetkazish, ularda prinsipiialliq g'oyaviylik o'zi

va o'rtog'ining xulq- avtoridagi kamchiliklarga, sport etikasi normalarining buzilishiga murosasiz bo'lishni tarbiyalashdir.

2-prinsip. Tarbiyaning hayot bilan, mehnat bilan bog'liqligi prinsipi.

O'sib kelayotgan yosh avlodning o'sib ulg'ayishiga va shaxsning shakllanishiga hayot va mehnat katta ta'sir etadi.

Boshqa tomondan bolalarni tarbiyalashdan maqsad uni turmush uchun tayyorlashdir. Shunday ekan, maktab va tarbiya muassasalarida olib boriladigan ta'lim va tarbiya ishlari turmush bilan mustahkam bog'langan bo'lishi kerak.

Bolalarni hayot bilan tanishtirish yo'llari va shakllari xilma xildir.

Tarbiyaning turmush bilan bog'lanishi o'quvchilarning qiziqish doiralarini kengaytiradi, ularni jamiyatga foydali bo'lishga, jamiyat uchun zarur bo'lgan boyliklarni ishlab chiqarishda faol qatnashadigan qilib yetishtirishni ta'minlaydi. Shuningdeq o'quvchilarni ijtimoiy foydali faoliyatga va ijtimoiy hayotga tortish xam muhimdir. O'quvchilarni, ayniksa katta yoshdagi o'quvchilarni ommaviy bayramlarda, sport musobaqalarida, badiiy havaskorlik to'garaklarida ishtirok ettirish kabi shakllari keng tarqalgandir.

Demaq o'quvchilarning ijtimoiy hayotda ishtiroki ularni ijtimoiy-siyosiy tarbiyalashning va ularda ijtimoiy aktivlikni rivojlantirishning eng yaxshi va samarali yo'lidir.

Bu prinsip, sport bilan shug'ullanuvchilar mamlakatimizdagi va chet ellardagi kundalik voqealar bilan muntazam suratda tanishib borishlari zarur degan talabni xam bildiradi. Shu maqsadda, sport komandalari va kollektivlarida doimiy ravishda siyosiy axborotlar, gazetalar o'qish, televideniye ko'rsatuvlarini tomosha qilish va boshqalar o'tkazib turiladi.

Mehnatning tarbiyaviy ta'sir kuchi g'oyat kattadir. Mehnatda ishtirok etish va unumli mehnat qilish bilan shaxs o'z qobiliyati va iste'dodini namoyon qiladi. Mehnat yosh avlodning tarbiyasi uchun juda katta vositadir.

O'quv faoliyati va ijtimoiy foydali mehnat o'quvchi shaxsiga ijobiy ta'sir etadi. Bu ikki faoliyatning qo'shiluvi bolani faollashtiradi, tashabbuskor qiladi va shu bilan xulq birligini ta'minlaydi.

Mehnat bolalarga siyosiy- g'oyaviy tarbiya berish uchun, ularda dunyoqarashini tarbiyalash hamda ma'naviy jihatdan kamolga yetkazish uchun zamin hozirlaydi.

Kishi umummanfaati uchun mehnat qilmasdan turib har tomonlama o'sa olmaydi. Shuning uchun xam oilada xamda maktabda bolalarni ilk yoshligidan boshlab mehnatga muhabbat va hurmat ruxida tarbiyalashga alohida e'tibor beriladi.

Maktablardagi o'quv ishlarida xam, tarbiyaviy ishlarda xam mehnat markaziy o'rinda turadi. Maktabda o'qishning o'zi xam mehnatdir.

Ta'lim jarayonida bolalarning o'quv ishlariga bog'lik bo'lgan o'quv vazifalarini qunt bilan bajarish, shu bilan birga o'qishni turmush bilan bog'lash, o'qish yuzasidan turli amaliy vazifalarni bajarish bilan bog'lik bo'lgan mehnat o'quvchilarda aqliy va jismoniy mehnat ko'nikma va malakalarini tarbiyalaydi.

Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiya ishlarini ko'pchiligi mehnat tarbiyasi bilan mustahkam bog'langandir.

Mehnatda tarbiyalash prinsipi bolalarning psixologik va yosh hususiyatlarini hisobga olishga asoslangandir.

Yoshlar serharakat bo'ladilar va faoliyatga intiladilar. Ular o'z kuch va quvvatlarini turli mashg'ulotlarga, avvalo mehnatga sarf qiladilar. Passivliq sustkashliq ishsiz o'tirish bola tabiati uchun yoddir. Mehnatda insonning kuchi, imkoniyati, xarakteri, o'z bilimini amalda ishlatish ko'nikmasi ruyobga chiqadi.

Bolalarni mehnatkash, mehnatni hurmatlaydigan qilib tarbiyalash, nazariya bilan amaliyot birligi to'g'risidagi prinsipni amalga oshirishga imkon beradi.

Ta'limni mehnat bilan qo'shib olib borish, mehnat yordami bilan tarbiyalash prinsipini amalga oshirish tufayli bolalarda axloqiy fazilatlar, xarakter belgilari kamol topadi.

3-prinsip. Tarbiyaga kompleks yondoshish prinsipi. Tarbiyaga kompleks yondoshish g'oyasi shaxsni xar tomonlama rivojlantirish to'g'risidagi ta'limotdan kelib chiqadi.

Kompleks yondoshishning mohiyati tarbiyaning har tomonlama, eng avvalo, g'oyaviy siyosiy, mehnat va axloqiy tarbiyaning yaqin birligidan iboratdir.

Bu munosabat va aloqalar shu kadar bir biriga yaqinki, ulardan biror komponentining o'zgarishi boshqasining xam o'zgarishga olib keladi. Masalan: Agar biz mehnat tarbiyasini g'oyaviy- siyosiy tarbiya bilan bog'lab olib bormasaq unda kishida mehnatga munosabatni tarbiyalagan bo'lmaymiz.

Agar jismoniy tarbiya axloqiy tarbiya bilan bog'lik holda amalga oshirilmas ekan, biz kishining jismoniy imkoniyatlarinigina oshirgan bo'lamiz, ammo u shaxsiyatparast, boshqa kishilarga nisbatan ko'pol bo'lib qolishi mumkin.

Kishini xar tomonlama rivojlantirish dunyoqarashning negizi bo'lib, bu uning g'oyaviy- siyosiy yo'nalishini belgilab beradi.

4-prinsip. Kollektivda tarbiyalash va kollektivga suyanib ish ko'rish prinsipi. O'z shaxsiy manfaatlari va orzularini kollektiv maqsadlari bilan qo'sha bilish ruxida tarbiyalashdir.

Ilgor o'qituvchilar tajribasini ko'rsatishicha maktab va sinflardagi o'quvchilar ahil kollektiv bo'lib, uyushgandagina tarbiya ishlarini amalga oshirish ancha yengil bo'ladi va muvaffaqiyatni ta'minlaydi. Yaxshi uyushgan sog'lom kollektivda o'quvchilar jamoatchiligining fikri juda katta tarbiyaviy kuchga ega bo'ladi va tarbiyada o'qituvchilarning tayanchiga aylanadi. Bu xildagi kollektivda pedagogik ta'sirning kuchi ortadi va xar bir shaxsga ta'sir etadi.

Ba'zan o'quvchilarda kollektivism hissin rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlardan yetarli foydalanilmaydi, o'quv ishlarida

bolalarning bir birlariga ko'maklashishi yaxshi uyushtirilmaydi. Bu xildagi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish, ularda shaxsiyatparastliq xudbinlik psixologiyasini yo'qotishning yo'li asosan bolalarni ijtimoiy foydali maqsadga qaratilgan kollektiv faoliyatiga jalb etishdir.

O'qituvchi va tarbiyalovchi o'zining tarbiyaviy ishlarida xamma vaqt o'quvchilar kollektiviga va ular orasidagi faol o'quvchilarga tayanmog'i, o'quvchilarni kollektiv bo'lib turli ishlarni bajarishga odatlantirib kollektivda yashash va ishlashga o'rgatib borishi lozim.

5-prinsip. Shaxsga talabchanlik bilan xurmatni birga qo'shib olib borish prinsipi. O'quvchilarni tarbiyalashning muxim prinsiplaridan biri bolalarga nisbatan talabchan bo'lish, ular shaxsini xurmat qilishdir.

Bu prinsip insonparvarlik munosabatidan kelib chiqadi. Talabchanlik xam, xurmat xam, ularga mexr muxabbat ishonish bilan mustaxkam qo'shib olib borilmog'i lozim.

Eng yaxshi o'qituvchilar tajribalarining ko'rsatishicha, qayerda o'quvchilarga yuksak talabchanlik xurmat, muxabbat, ishonch bo'lsa, shu yerda tarbiyaning ta'siri samarali bo'ladi. O'qituvchi o'z o'quvchilarini yaxshi tarbiyalanishi uchun onadek g'amxurlik qilmog'i kerak. Buning uchun uning ijobiy fazilatlarga tayanib, ish ko'rish g'oyatda muximdir.

Bolaga mehribonlik hurmat va muhabbat uning kuchiga kuch qo'shadi, o'ziga bo'lgan ishonchini orttiradi, bu ayni chog'da o'quvchilarning o'z o'qituvchisiga nisbatan xurmat, ishonch va mehribonlikni uygotadi. Bolalar g'amho'r, mehribon va talabchan o'qituvchini sevadilar, xurmat kiladilar va unga to'la ishonadilar. Mana bunday o'qituvchining tarbiyaviy ta'siri kuchli bo'ladi.

Agarda o'qituvchi o'z o'quvchilarining kuchiga va imkoniyatiga ishonch bildirsa, ular bu ishonchni oqlashga intiladilar, o'z kuchlariga ishonch hosil qiladilar.

Talabchanlik va hurmatni ishonch bilan qo'shib munosabatda bo'lishi, bolalar qalbiga yo'l ochadi va tarbiya ta'sirini samarali qiladi. O'quvchiga ishonmaslik va shubxa bilan munosabatda bo'lish, uning xulqini oldindan baxolab quyish, uni tarbiyachidan begonalashtiradi. Bunday holda o'quvchiga tarbiyaviy ta'sir etish qiyin bo'ladi.

Tarbiyachilarning o'quvchiga nisbatan xaddan tashqari talabchan va qattiqqo'l bo'lishi xam, aksincha, ko'ngilchan bo'lishi va bolalarga bo'sh muomala qilishi ham yaramaydi. Shu ma'noda A.Navoiyning quyidagi nodir so'zlarini esga olish foydalidir: "Bolalarga mehribonlik yumshoq muomala albatta foydali, lekin bunda xaddan oshirib yuborish zararlidir".

Talabchanlik muhim masalalarga nisbatangina bo'lib qolmay, balki odatda "mayda- chuyda" deb atalgan masalalarga nisbatan ham bo'lishi keraq chunki tarbiya masalalarining xammasi ham muhimdir. Masalan: ovqatni chapillatib yeyish, xurillatib ichishdan boshlab, kattalarga salom berish, intizomli bo'lish va shu kabilarning xammasi muhim masalalardir.

Maktab ma'muriyati, sinf rahbarlari o'qituvchilar bilan ota onalar o'quvchilarga bir xilda talab qo'yishini ta'min etishi zarur.

Ota onalar ham o'z navbatida bolalarni tarbiyalashni maktab bilan mustaxkam aloqada olib bormoqlari xamda bolalarga nisbatan maktab bilan birga bir xil talab qo'ymoqlari lozim.

6-prinsip. O'qituvchi, trenerlar, jamoat tashkilotlari va oilaning talab hamda tarbiyaviy ta'sirlarning birligi prinsipi. Tarbiyalanuvchi- ning shaxsiy fazilatlari oila, atrof muhit, o'rtoqlar, o'rab olgan katta odamlar, jamoat tashkilotlari, pedagoglar kollektivi va boshqalar ta'sirida shakllana boradi. Bu esa butun tarbiyaviy zo'r berish va ta'sirlarni kelishib turib va bir - biriga muvofik xolda olib borishini talab kiladi.

Turli- tuman ta'sir etish doirasi orasida sport kollektivlari va trenerning roli har qancha ko'p bo'lsa- da, biroq tarbiyaviy ta'sir etishning boshqa doiralarini xam esdan chiqarmaslik kerak. Ota- ona

tomonidan, maktab kollektivi tomonidan, trener tomonidan qo'yiladigan talablar yagona bo'lishi va bir-birini inkor etmasligi juda muhimdir.

7-prinsip. Tarbiyalanuvchilarni yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish prinsipi. Tarbiyada bu prinsipni amalga oshirish avvalo o'quvchilarning yoshi, kuchi, jinsi va imkoniyatlariga muvofiq ravishda ular uchun faoliyat turini tanlashni nazarda tutadi.

Bolalar maktabda rivojlanishning turli davrlarini: bolalig o'smirlik balog'at yo'llarini bosib o'tadilar. Shu davrlar ichida hayot, inson va o'rab olgan dunyo haqida aniq bilimlarga ega bo'ladilar. Ularning axloqi ham o'zgarib boradi.

Shu yillar ichida bolaning axloqiy tuyg'ulari rivojlanadi, ongi bilan xulqi o'rtasida uyg'unlik vujudga keladi, xarakteri tarkib topadi, o'z xulqi va hatti-xarakatlarini extiyojga va sharoitga muvofiq-lashtirishga intilish odatlari tarbiyalanadi.

Bolalarning yoshi va rivojlanish darajasiga ko'ra ularga beriladigan tarbiyaning mazmuni, ularga nisbatan pedagogik rahbarlikning xarakteri xam o'zgarib boradi.

Masalan: Boshlangich sinf o'quvchilari maktabda o'z asosiy vazifalarini: o'zini maktabda, uyda, kuchada qanday tutish qoidalarini bilib oladilar. Bunday odatlarni ularga namuna ko'rsatish, tushuntirish yo'li bilan singdiriladi. Maktab davrida, ular hayotini, kattalar uyushtirib va unga bevosita rahbarlik qilishlari kerak.

Bolalarga kuchi yetmaydigan vazifalarni topshirmaslik kerak. Chunki bunday talablarni bajara olmagach, bolalarda o'z kuchiga shubxa uygonadi, bu ularning aqliy, jismoniy va axloqiy rivojlanishiga salbiy ta'sir etadi.

O'smirlar o'zlarining kuchlariga ortiqcha baho berishga moyildirlar. Masalan: ular sportga qiziqib, jon dillari bilan shug'ullanadilar, ko'pincha og'ir va qiyin mashqlarni ijro etish natijasida o'zlarini qiynab qo'yadilar, organizmni zo'riqtiradilar. O'qituvchi va tarbiyachilar bolalarga normal o'sishga xalaqit beruvchi, zarar keltiruvchi zo'riqishlardan saqlanish kerakligini tushuntirib berishlari kerak.

Tarbiya berishda o'quvchilarning yosh xususiyatlaridan tashqari, xar qaysi bolaning o'ziga xos (individual) xususiyatlarini hisobga olish ham katta ahamiyatga ega.

Bolalarning jismoniy va ma'naviy o'sishida bir qadar umumiylik bor. Biroq bolalarning yoshi, bo'yi bir xil bo'lsa ham ularning mijozi, xarakter xususiyatlari, qobiliyati, qiziqishlari, irodaviy sifatlari har xil bo'ladi. Bu farqlar, bolalarning xulqida, o'qish va mehnatida aks etadi.

8-prinsip. Tarbiya jarayonining tizimliliigi va izchilligi prinsipi. Yosh avlodni tarbiyalashda ko'zlangan natijaga erishish uchun tarbiyaviy ishlar tizimli va izchil olib borilishi kerak.

Tarbiyaning murakkabligi shundaki, uni yaxshi uyushtirilgan birgina ish yordamida yoki qisqa vaqt ichida xal qilib bo'lmaydi. Tarbiyalashda amalga oshirayotgan barcha ishlarimiz bolaning oldingi egallagan axloqiy malaka va odatlariga asoslanishi ularning hayotiy tajribalariga suyanishi kerak. Shu asosda tarbiyaviy ishlar mazmunan kengayib, murakkablashib boradi.

Sinfda dars jarayonida olib borilgan tarbiya sinfdan va maktabdan tashqarida olib boriladigan tarbiyaviy ishlar bilan qo'shib ketadi.

Bolalar bilan olib boriladigan har bir tarbiyaviy ish butun tarbiya ishlarining ajralmas bir qismi sifatida olib borilgan taqdirdagina ta'siri kuchli bo'ladi.

Tarbiya ishidagi izchillik va tizimlilik prinsipi shundan iboratki, har bir tarbiyaviy ish maktab umumiy tarbiyaviy rejasiga asosan ma'lum izchillikda, oldingi ishlarining mantiqiy davomi sifatida tarbiya sohasida qilinayotgan ishlarni rivojlantirsin, mustahkamlasin va yanada yuqori darajaga ko'tarsin.

Tarbiya berishda tizimlilik prinsipi tarbiyani amalga oshiradigan barcha zvenolarining oila va maktab, maktabdan tashqari tarbiya muassasalari sport sekqiylari keng jamoatchilikning hamjixatlik va bamaslahat ish ko'rishini ko'zda tutadi.

Tarbiya jarayonida tizimlilik va izchillikni talab etadigan muhim shartlardan biri tarbiya sohasidagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallash va mustaxkamlashda uygunlikka rioya etishdir.

Shunday qilib, yuqorida, berilgan tarbiya prinsiplari yordamida tarbiya jarayonida yuqori natijalarga va tarbiyaning to'laqonli bo'lishga erishish mumkin.

9-prinsip. Tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustunligi prinsipi. O'quvchilarni Vatanimiz qadriyatlari va g'oyalar har hil millat o'quvchilarini birlashtiradi, o'quv va mehnat faoliyatlarini uyushtirishga yordam beradi.

Halqimizning ko'p asrlik qadriyatlarini, ulkan va boy madaniy merosini chuqur bilmasdan, milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur tuyg'usini qaror toptirish mumkin emas. O'zbek halqi ko'p asrlik tarixiy taraqqiyotda katta madaniyatni yaratdi. U yaratgan boyliklar yoshlar tarbiyasida muhim vosita bo'lib hizmat qiladi.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar

Tarbiya, tarbiya maqsadi, tarbiya jarayoni, tarbiya qonuniyatlari, tarbiya usullari, ko'p qirrali jarayon, uzoq muddali jarayon, uzluksiz jarayon, yaxlit tizimli jarayon, ta'lim tamoyillari.

Nazorat savollari:

1. Tarbiya tushunchasiga ta'rif bering.
2. Tarbiyaning maqsadi nima?
3. Tarbiya mazmuni va uning jismoniy tarbiya va sportdagi ahamiyati qanday?
4. Tarbiya maqsadi qanday shakllanadi?
5. Tarbiya jarayoni o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsating.
6. Jismoniy tarbiya va sport faoliyatida tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari.
7. Ta'lim tamoyillari ta'lim jarayonida qanday vazifani bajaradi?
8. Ta'lim tamoyillariga tasnifini bering.

9-MAVZU: JISMONIY TARBIYA VA SPORT SOHASIDA QO'LLANILADIGAN TARBIYA METODLARI

Sport - bu nafaqat jismoniy harakatlar majmuasi, balki inson shaxsiyatini har tomonlama shakllanti-ruvchi kuchli ijtimoiy vositadir. Yuksak sport natijalariga erishish yo'lida sportchining intellektual salohiyati, dunyoqarashi, ijtimoiy- siyosiy faolligi va axloqiy fazilatlar muhim omil sifatida maydonga chiqadi. Zamonaviy sportchilar nafaqat kuchli jismoniy tayyorgarlikka ega bo'lishi, balki ongli, maqsadga yo'naltirilgan va barqaror hayotiy qarashlarga ega bo'lishi zarur.

Dunyoqarashni shakllantirishning ahamiyati

Sportchining dunyoqarashi - bu uning atrof- muhit, jamiyat va insoniyat haqidagi qarashlari, hayotga bo'lgan yondashuvi va o'zini tutish mezonlari yig'indisidir. Bu qarashlar orqali sportchi:

- jamiyatdagi o'z o'rnini anglaydi,
- sportning ijtimoiy ahamiyatini tushunadi,
- o'z faoliyatida mas'uliyatli va ongli qarorlar qabul qiladi.

Tarbiyaning ushbu yo'nalishi orqali sportchi nafaqat sport maydonida, balki hayotda ham faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan shaxs sifatida shakllanadi.

Ijtimoiy- siyosiy tarbiyaning o'zni

Zamonaviy sport jahon miqyosida davlatlararo munosabatlar, siyosiy madaniyat va xalq diplomatiyasining muhim omiliga aylangan. Shu sababli sportchilar:

- o'z mamlakati, xalqining madaniyati va tarixini chuqur bilishi,
- Vatanparvarlik tuyg'ulariga ega bo'lishi,

• davlat manfaatlarini xalqaro maydonda munosib himoya qila olish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Ijtimoiy- siyosiy tarbiya orqali sportchilar fuqarolik ongini, siyosiy savodxonlikni va global jarayonlarga nisbatan ongli munosabatni rivojlantiradi.

Axloqiy tarbiya – sportchilik madaniyatining asosi

Sportda axloqiy tarbiya o'ziga xos o'rin tutadi. Halollik, adolat, raqibga hurmat, o'zini tuta bilish, jamoa manfaatlarini shaxsiy manfaatlardan ustun qo'yish kabi fazilatlar har bir sportchida shakllanishi zarur.

Axloqiy tarbiya quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi:

- murabbiylar va ustozlarning shaxsiy namunasi,
- sport etikasiga rioya qilish,
- o'zaro hurmat, tenglik va do'stlik tamoyillariga asoslangan muhitni shakllantirish,
- sportchilar o'rtasida sog'lom raqobatni targ'ib qilish.

Sportchini dunyoqarashini shakllantirish, ijtimoiy- siyosiy va axloqiy tarbiya

Zamonaviy sport faqat jismoniy tayyorgarlikni emas, balki sportchining ma'naviy- axloqiy, ijtimoiy- siyosiy va intellektual jihatdan rivojlanishini ham taqozo etadi. Har tomonlama yetuk sportchi – bu sog'lom tanli, to'g'ri fikrlovchi, irodali, vatanparvar va ijtimoiy mas'uliyatni his qiladigan shaxsdir. Shuning uchun sportchilarning dunyoqarashini shakllantirish, ularni siyosiy va axloqiy jihatdan tarbiyalash sport ta'limi va tarbiyasining muhim yo'nalishlaridan biridir.

Sportchining dunyoqarashi – shaxsiy kamolot poydevori

Dunyoqarash - bu insonning hayotga, jamiyatga, o'z faoliyatiga nisbatan shakllangan mustahkam qarashlari tizimidir. Sportchida to'g'ri, ijobiy dunyoqarash shakllanishi:

- ongli maqsadlarga intilish,
- sportga, hayotga va mehnatga mas'uliyat bilan yondashish,

- jamoaga sadoqat va vatanparvarlik,
- salbiy illatlardan yiroq bo'lish kabi fazilatlarini rivojlantiradi.

Murabbiylar, ustozlar, mashhur sportchilar hayoti va faoliyati sportchilarda to'g'ri hayotiy pozitsiyani shakllantirishda kuchli ijtimoiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy- siyosiy tarbiyaning sportdagi o'rni

Bugungi globallashuv sharoitida sportchilar davlatning ijtimoiy va siyosiy hayotida faol ishtirok etuvchi shaxslarga aylangan. Ular:

- o'z davlatining madaniyati, tarixi va qadriyatlarini targ'ib qiladi,
- yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini namuna qiladi,
- xalqaro maydonlarda mamlakat sha'nini himoya qiladi.

Ijtimoiy- siyosiy tarbiya orqali sportchilarda fuqarolik mas'uliyati, siyosiy ong, ijtimoiy faollik va milliy g'urur tuyg'usi shakllantiriladi.

Axloqiy tarbiya – sport ma'naviyatining asosi

Sportda axloqiy tarbiya o'ta muhim ahamiyatga ega. Yuksak sport madaniyati quyidagi asosiy axloqiy fazilatlarda namoyon bo'ladi:

- halollik va adolatga sodiqlik,
- sport etikasi va raqibga hurmat,
- o'zini tuta bilish, sabr- toqat, irodalilik,
- do'stlik, hamkorlik va jamoaviylik ruhiga sodiqlik.

Murabbiy va pedagoglarning shaxsiy namunasi, sport muhitidagi sog'lom raqobat va axloqiy targ'ibot sportchilarda yuqori axloqiy mezonlarni shakllantiradi.

Sport faoliyati - jismonan baquvvat, ruhan bardavom va vatanparvar shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi. U sportchilarni jamoaviylik, fidoyilik, iroda kuchi va halollik kabi muhim insoniy fazilatlar bilan boyitadi. Biroq, tarbiya jarayonida zarur pedagogik talablar qo'yilmasa va sport mashg'ulotlari yetarli darajada samarali

rahbarlik ostida olib borilmasa, bu jamoa ichida salbiy muhit shakllanishiga olib keladi.

Pedagogik nazoratning sustligi yoki rahbarlikning yetishmasligi natijasida sportchilar o'rtasida xudbinlik, takabburlik, raqobatni noto'g'ri tushunish, boshqalarga nisbatan befarqlik kabi salbiy holatlar paydo bo'lishi mumkin. Bunday nosog'lom ijtimoiy-psixologik muhit nafaqat shaxsiy kamolotni, balki sport jamoasining umumiy salohiyatini ham izdan chiqaradi.

Shu bois, sport faoliyatida pedagogik yondashuvning izchilligi, murabbiyning yuqori darajadagi mas'uliyati va ma'naviy etakchiligi sportchilarni ijtimoiy jihatdan sog'lom, axloqan pok, jismonan chiniqqan shaxs sifatida tarbiyalashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Axloqiy tarbiya metodlari - bu shaxsda axloqiy dunyoqarash, axloqiy ong, e'tiqod, his-tuyg'u va xulq - atvor qoidalarini tarkib toptirish maqsadida o'qituvchi, trener va jamoa tomonidan qo'llaniladigan tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish usulidir.

Tarbiya metodlarini to'g'ri tanlanganda tarbiyalanuvchilarning unga javoban harakatlari tarbiyaviy vazifalarni hal qilishda pedagog trenerga yordam beradi. Bunday metodlarni tanlash esa tarbiyaviy faoliyatning vazifa va mazmuniga, shug'ullanuvchilarining individual xususiyatlari hamda pedagog, trenerning pedagoglik mahorati darajasiga bog'liqdir.

Zamonaviy pedagogikada tarbiya ishini tashkil etish shakllari (jamoaviy, guruh bo'lib, yakka tartibda) va o'quv tarbiya jarayonni tashkil etish shakllari (dars, musobaqa, estafeta, sport tadbirlari, sport to'garaklari, sport klublari, o'quvchilar ilmiy uyushmalari, sayyohatlar) farqlanadi.

Tarbiyaviy ish shakllari tarbiyalanuvchilar jamoasi faoliyatini tashkil qilishda ularning ongiga, hissiyotlariga va xulqlariga ta'sir qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyaviy shakllarni amalga oshirishda quyidagi bosqichlar bosib o'tiladi.

Pedagogik maqsad: Jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trener tomonidan tarbiyaviy shakl tanlanadi va maqsad va vazifalar belgilanib,

suhbat yo'nalishini tanlanadi.

Birgalikda loyihalash:

Tanlangan shakl uchun jamoaviy ijodiy faoliyatni yo'lga qo'yish hamkorlik, do'stona munosabatlarni shakllantirish.

Ishni tayyorlash pedagogik jarayondagi eng ma'suliyatli bosqichdir.

Ishni o'tkazish keyingi tahlil uchun asosdir.

Refleksiya (o'tkazilgan ish tahlili).

Yaqin oradagi natijalar. Bu bosqichda jamoa hamda uni tashkil etuvchi shaxslar shakllanishining zarur sharti hisoblanadi. Uning maqsadi - hamkorlik an'alarini shakllantirish jamoaning quvnoq hayoti va kelajagini qo'llab quvvallashdan iborat.

Hozirgi kunda pedagog tomonidan tashkil etilishi va o'tkazilishi mumkin bo'lgan tarbiyaviy shakllari quyidagilardir.

Musobaqalar

Estafetalar

Treninglar

Birgalikda o'tkaziladigan sport bayramlari

Mavzuli kechalar

Tanlovlar

Festivallar

Axborot soatlari

Tarbiyaviy soatlar

Tarbiyaviy tadbirlar

Tarbiyaviy shakllar jarayonida aqliy, axloqiy va estetik tarbiya vazifalarini hal etish uchun juda katta imkoniyatlar bor. Bu vazifalarni hal etish shaxsni har taraflama kamol toptirish omili

sifatida tarbiyaning rolini kengaytirib, bevosita tarbiyaning o'z muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Ma'naviy va jismonan har tomonlama kamol topgan shaxslargina takomillashgan jamiyat quruvchilari bo'lishi mumkin. Barkamol insonni tarbiyalash tarbiyaviy shakllar to'g'ri tashkil etilgan sharoitda amalga oshadi. Har tomonlama rivojlangan shaxs bo'lib, yetishish biologik hamda ijtimoiy qonuniyatlar talabidir.

Insonning jismoniy barkamolligi uning ruhiy kamoloti bilan uzviy bog'liqdir. Odamning ruhiy dunyosi tashqi ta'sirlar, ijtimoiy muhit hamda insonning atrofidagi sharoitlarni o'zgartirishga qaratilgan harakati tufayli shakllanadi. Insonning jismoniy tarbiya va sportdagi yutuqlari, rekordlari, oliy darajadagi harakat va ko'nikmalari shakllanishi sportchining aqliy, axloqiy, ma'naviy estetik va g'oyaviy - siyosiy shakllanishi bilan uzviy bog'liq bo'lganda qadr - qimmatga ega bo'ladi.

Har tomonlama umumiy jismoniy tayyorgarlik inson kamolotining asosiy qonuniyatlaridandir. Jismoniy fazilatlarining takomillashuvi oliy darajadagi harakat malaka va ko'nikmalarini shakllanganligi maxsus jismoniy tayyorgarligini amalga oshirish imkoniyatini beradi. Sportda rekordlar ketidan quvish yoki shuhratparastlik xislati shaxsni xar tomonlama rivojlantirish tamoyilini buzadi, va natijada jamiyat uchun xos bo'lmagan axloqsiz sportchilar shakllanadi.

Shuning uchun olib borilayotgan tarbiyaviy ishlarni o'z vaqtida amalga oshirish zarur.

Tarbiya jarayoni to'xtovsiz va tizimli davom etadigan jarayon bo'lib, unga pedagog, tarbiyachi rahnomalik qiladi va tarbiyaning ayni vaqt uchun zarur bo'lgan maqsadini, shu maqsadni hal etishga xizmat etadigan faoliyatni belgilaydi.

Tarbiyalanuvchilarning ushbu faoliyatga aktiv ishtirok etishini ta'minlab, ular o'rtasida ijtimoiy, jamoa, o'rtoqlik aloqalari va munosabatlari uchun sharoit yaratadi.

Tarbiyani yaxshi yo'lga qo'yish uchun uning harakatlantiruvchi kuchini, tarbiya jarayoni manbaini yaxshi bilish va hisobga olish muhimdir.

Bu tarbiya jarayonidagi ichki va tashqi qarama- qarshiliklardan iboratdir. Masalan, tarbiyalanuvchining odobliligi, yetukligi bilan unga qo'yiladigan talab o'rtasidagi farq tarbiyachi va jamoa ta'siriga shaxsning o'z pozitsiyasi, ya'ni munosabati tarbiya jarayonining ichki qarama- qarshiligi bo'lsa, tarbiyachining talablari bilan shaxs mikromuhit ta'siri o'rtasidagi uzilish tashqi qarama-qarshilikdir. Yana shuni e'tiborga olish kerakki, tarbiyada tarbiyalanuvchining tarbiyalanganlik darajasini ham e'tirof etish lozim.

Bordi- yu, bu masala unutilib qo'yilsa, tarbiya jarayonida yana qarama- qarshiliklar vujudga keladi. Masalan, tarbiyalanuvchilarning faoliyatida faol ishtirok etishlarini ta'minlash uchun shu faoliyat nima uchun, qaysi maqsadda, qancha muddatda bajarilishini ularning ongiga yetkazish, bajarish usuli va natijasini hisobga olishda esa o'zlariga havola qilish ma'qulroqdir.

Bordi- yu, yaxshi faoliyat turi tavsiya qilinganda ularning onglilik va ishni bajarishga tayyorgarlik darajasi hisobga olinmasa, uni bajarish istagi uyg'otilmasa, tarbiyachining urinishlari befoyda bo'ladi, talabalar passiv, behafsala bo'lib qolaveradilar.

Tarbiya usullarida har tomonlama shaxsni shakllantirish maqsadida shaxs ongi, his tuyg'ulari, irodasi va munosabatlar sistemasiga ta'sir ko'rsatish usulini tushunish kerak tarbiya usullari ham ma'lum bir elementlarga bo'linib tarbiya usullari deb yuritiladi. Masalan, pedagog tarbiyalanuvchiga biror bir vazifani topshirdi.

O'z navbatida bu vazifani bajarish uchun ko'rsatmalar beradi. Bu ko'rsatmalar va tushuntirish maxsus holda metodik usul sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiya usullari va vositalari o'zaro mustahkam bog'liqdir. Tarbiya usullari shaxsga ta'sir ko'rsatishdan iborat emas.

Tarbiya ikki tomonlama jarayon bo'lib pedagog tarbiyachi faoliyati bilan talaba faoliyatini birlashtiradi.

Talabalarning tarbiyaviy ta'sirga faol tayyor bo'lishiga erishish uchun buni muayyan sharoitga qo'yish, uning faol faoliyatini tashkil etish lozim. U yoki bu tarbiyaviy vazifalarni hal etishning muvofiq tashkil etilgan metodik yo'llari tarbiya vositalari deb yuritiladi. Talabalar bilan tarbiyaviy ishda foydalaniladigan vositalar bunda televidenie, radio, kitoblar shaxslar jalb qilinadigan faoliyat turlari tarbiya vositalari bo'la oladi.

Pedagogning jonli nutqi, shaxslarning o'yinlari, jamoatchilik, havaskorlik to'garaklari tarbiya vositasi vazifasini bajaradi. Ammo tegishli tarbiyaviy vazifalarni hal etish uchun ularni albatta murabbiy pedagog ishining muayyan sistemasiga kiritish kerak.

Tarbiya natijasining samarali bo'lishi tarbiyaviy jarayonni tashkil etish usullari, vositalari va shakllaridan mohirona foydalanishga va ularni qo'shib olib borishga bog'liq.

Tarbiya usulini tadbiq etish muayyan yoshdagi shaxs faoliyatiga mos kelsa muvaffaqiyatli bo'ladi. Tarbiyaning umumiy usullari asosan 4 gruppaga bo'linadi.

Ijtimoiy ongni shakllantirish usuli.

Faoliyat jarayonida ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirish usullari.

O'z- o'zini tarbiyalash usullari.

Rag'batlantirish va jazolash usullari.

Tarbiya usullari bola shaxsini har tomonlama kamol toptirish maqsadi bilan belgilanadi.

Bolalarning yoshi ulg'aygan sari ularning tarbiya jarayonidagi faolligi va mustaqilligi osha boradi, ular tarbiyachilar rahbarligida va o'z tashabbuslari, intilish va istaklari bilan yangi- yangi axloqiy fazilatlar orttirib, mukammallashtirib boradilar.

O'qituvchi qo'llayotgan usul va vositalar ta'sirida bolaning ongida va hulqida ham o'z shaxsini o'zgartirish istagi va intilishi vujudga keladi. Bola o'z- o'zini kuzatmasa, farosatini ishga solmasa, tarbiya ko'zlangan natijani bermaydi, mo'ljalidagi samarani ko'rsata olmaydi.

Tarbiya usullari turli elat, millat va davlatlarda turli tumanligi bilan farq qiladi. Osiyo mamlakatlarida, xususan O'zbekistonda tarbiya tizimining o'ziga xosligi umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish bilan birga o'zidan kattaga alohida hurmat, kattalar gapiga quloq solishlik o'qituvchi-murabbiyning fikrini va vazifasini bajarishga qaratilgan.

Tarbiya usullariga bir xilda yondoshish mumkin emas. Ayni bir usulning o'zi foyda ham, zarar ham keltirishi mumkin. Ba'zi hollarda qattiq jazolash, boshqa hollarda esa ma'qul ko'rmagandek qarab qo'yish yoki shunchaki ogohlantirishning o'zi yetarlidir. Bu tarbiyalanuvchida yaxshi yoki yomon odatning qanchalik chuqur ildiz otganiga bog'liq.

Shuning uchun, tarbiyachi usullarni tanlashda qator shart-sharoitlarni hisobga olishi lozim. Usullarni tanlash tarbiyaviy faoliyatning vazifa va mazmuni, o'quvchi, sportchi hamda jamoalarni tarbiyalanganlik darajasi, tarbiyalanuvchining individual xususiyatlari, tarbiyachi va pedagog- trenerning pedagogik mahorati darajasi bilan bog'liqdir.

Tarbiya usullari o'quvchini ijtimoiy hayot hodisalarini, kishilar o'rtasidagi munosabatlarni bilib olishga, undagi mavjud tartib qoidalarga amal qilishga qaratilgan. talabalarning ongli, his tuyg'usi va irodasiga har tomonlama ta'sir ko'rsatish usullarini umuman shaxs ongiga ta'sir ko'rsatishni o'z ichiga oladi.

Bola o'sib ulg'ayishi bilan atrof- hodisalardan yaxshilik va yomonlikni ham o'rganib olish mumkin. Shuning uchun tarbiya usullari bola shaxsini "loyiha"lab xulqiga tuzatishlar kiritib borishga xizmat qiladi.

Tarbiya metodlari haqida tushuncha va ularning klassifikatsiyasi.

Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi usullar.

Bular o'quvchilarning ongiga ta'sir etishga xizmat qiladigan usullar guruhi bo'lib, ular jamiyatning tarbiya maqsadlarini shaxs faoliyati va xulqining motiviga aylantiradi.

Bu usullarning vazifasi o'quvchining ongida hayot, axloq, mehnat, kishilar munosabati bilan bog'liq normalar haqida tushuncha hosil qilish va bilim berishdan iborat bo'lib, natijada bu qoida va normalar shaxsning e'tiqodi, ishonchi va qarashlariga aylanadi. Bu guruhga turli mavzulardagi suhbatlar, hikoyalar, namuna usullarini kiritish mumkin.

Bu usullarda asosiy vosita so'z.

A) Suhbat usuli tarbiyada alohida o'rin tutadi. Maktablarning tajribasida bilim olishga yordam beradigan axloqiy normalar, estetik bilimlar, siyosiy masalalarga oid suhbatlar keng o'rin egallaydi. Suhbatlar yordamida bolalar ongida turli masalalarga oid tushuncha, bilim, mulohazalar to'planadi.

Tarbiyadagi suhbat usulining afzalligi shundaki, muhokamada o'quvchilar faol ishtirok etadilar, voqealarga baho beradilar, ma'lum holatda nima to'g'riligini tushunib, uz pozitsiyalarini belgilab olishga o'rganadilar. Maktabda suhbatlar dars jarayonida ham, darsdan tashqari ham o'tkaziladi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi biror sport turini tahlil qilganida sport bo'yicha eng yaxshi rekordlar va sportchi xulq-atvori va harakatini ochib beradi, yaxshi fazilatlarini ajratib ko'rsatadi. Shuningdek boshqa predmetlar materiallarini o'rganish jarayonida ham, ayrim sport tarixi va sportchilar to'g'risida ularning sportdagi o'рни, insoniy hislatlari haqida so'zlab beradi. Bunday holda dars

ta'limiy ahamiyatgagina emas, tarbiyaviy ahamiyatga ham ega bo'ladi. Ba'zan dars jarayonida yuz bergan ahvolga qarab, o'qituvchi shu darsda o'tilayotgan materialga bog'lanmasa ham, axloqiy mavzularda yo'l- yo'lakay suhbat o'tkazishi mumkin.

Suhbatlar mavzusi har bir shug'ullanuvchining yoshi va individual xususiyatlariga hamda jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trenerning o'z oldiga qo'ygan tarbiyaviy vazifalariga qarab xilma-xil bo'ladi. Masalan: vatanparvarlik, yurt ravnaqi, burch, do'stlik va o'rtoqliq o'z qadr-qimmatini bilish, olijanoblik va kamtarlik to'g'risida suhbat o'tkazish mumkin.

O'tkaziladigan har bir suhbatdagi dalillar suhbatni ishonarliligini oshiradi. Suhbatda hamma vaqt ijobiy materiallardan emas, balki salbiy materiallardan ham foydalaniladi.

Individual suhbatlar doimo yaxshi samara beradi. Shuningdek 3-4, 5-6 boladan iborat bo'lgan kichik guruhlar bilan ham suhbatlar o'tkazish mumkin.

Tarbiyada suhbat usulidan foydalanganda quyidagilarga alohida e'tibor berishi lozim:

mavzuning to'g'ri tanlanishiga, uning dolzarbligiga, tarbiyalanuvchilar ehtiyojiga mos va amalga oshirilayotgan tarbiya vazifasiga aloqadorligiga;

suhbat mazmuni puxta o'ylab olinishiga;

ma'lum bo'lmagan faktlar bilan boyitilishiga;

o'quvchilarning bilimi, tushunish darajasi, tajribasi, qiziqish sohalariga;

suhbat mazmunining aniqligiga (ko'rsatma qurollar, texnika vositalaridan foydalanish), vaziyatning samimiy, do'stonaligiga, ochiq fikr almashish uchun sharoit yaratilishiga.

Namuna- usuli so'z orqali va shaxsiy namuna ko'rsatish orqali ifodalanishi mumkin. Namunaning tarbiyaviy vazifasi g'oyat xilmaxildir. Agar tarbiyachi bolaga biror hatti-harakatning andozasini ko'rsatish uchun namunadan foydalansa, bu usul bo'ladi.

O'qituvchi axloqiy tushunchalarni aniqlashtirish, talabning, axloq normalarini ahamiyatini, unga bo'ysunishning foydali ekanligini, hamisha jamiyat manfaati yo'lida halol mehnat qilish kishini ulug'lashini isbotlash uchun namunadan foydalanadi. Bular namunaning tarbiyaviy vazifasidir.

Namunadan xalq pedagogikasida ham keng foydalanilgan. Otabobolarimiz o'z farzandlarini hamisha yaxshilardan, donolardan, ulug' kishilardan ibrat olishga da'vat qilib kelganlar. Ibrat uchun ular ajoyib ertaklar aytib berganlar, sarkardalar, olimlar, afsonaviy qahramonlar hayotidan hikoyalar qilganlar. Bolalar juda kichik yoshdan boshlab o'zlarining tevarak-atrofidagi kishilarning xulqlari va hatti-harakatlarini kuzatib boradilar, ularga taqlid qiladilar. Biroq, ular hali nima yaxshi, nima yomon ekanini farq qila olmaydilar.

Shuning uchun ular tarbiyachilarning yordamiga muhtoj. Bola dastlab oila a'zolaridan ibrat oladi. Ota-ona va oilaning katta yoshdagi a'zolarining namunasi kichik yoshdagi bolaga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda asosiy manbadir. Bolaning maktabga borishi bilan taqlid etadigan, ergashadigan va ibrat oladigan shaxslar doirasi kengayadi.

Yuqori sinf o'quvchilari yurish-turishda mustaqildirlar. Lekin kattalarning xulq-atvori va yurish-turishlariga ko'proq tanqidiy ko'z bilan qaray boshlaydilar. Bu davrda taqlid uchun ijobiy obrazlarni tanlashda axloqiy va siyosiy-g'oyaviy motivlar katta ahamiyatga ega.

Ota-ona namunasi. Bola dastlabki tarbiyani oilada oladi. Bola asosan oilada o'sib kamolga etadi. U hamma vaqt ota-onasi, aka-ukalari, opa-singillari bilan birga bo'ladi. Shuning uchun ham bola shu oila ruhida tarbiya topadi. Bola avvalo ota-onaga va oiladagi odamlarga taqlid qiladi, ergashadi va ulardan o'rganadi. Xalqimizning **"Qush uyasida ko'rganini qiladi", "Onasini ko'rib qizini ol"** va boshqa maqollari ham shundan dalolat beradi.

Eng yaxshi oilada bola maktabda olayotgan fazilatlarini singdirib olishi davom ettiriladi. Madaniyatsiz oilada bola tomonidan maktabda olingan taassurotlar va tushunchalar uyga kelgach, barbod bo'ladi. Ota yoki onaning bolalar tushunchalari va taassurotlariga zid bo'lgan gaplari, qarashlari, hamda bolani qurshab olgan kishilarning nojo'ya qiliqlari bola qalbini jarohatlaydi, uni ikkilantiradi.

Shuning uchun maktab, sinf rahbarlari, tarbiyachilar, ota-onalar bilan mustahkam aloqada bo'lishlari va ular o'rtasida pedagogik tashviqot olib borishlari, ota-onalar o'z bolalariga namuna bo'lishlari to'g'risida suhbatlar o'tkazishlari lozim.

Jismoniy tarbiya o'quvchisi va trenerning shaxsiy namunasi. Tarbiya ishida o'qituvchi va trenerning obro'si katta kuchdir. Chunki bolalar uchun ularning har bir hatti-harakati namunadir. Bu holat o'qituvchi-trenerlardan bolalarga nisbatan juda ziyrak munosabatda bo'lishni talab etadi. Shuning uchun o'qituvchi va trenerlar o'z faoliyatidagi bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirishi bilan birga axloqli, odobli nazokatli bo'lmog'i, o'z tarbiyasidagi bolalarni sevmog'i, hurmat qilmog'i, o'quvchilar o'rtasida katta obro' qozonmog'i kerak. O'qituvchi o'nlab bolalar ko'z tashlab turadi. Odamning hayotidagi hamma o'zgarishlarga bolalarning ko'zidek juda diqqat bilan, ziyraklik bilan nazar tashlab turadigan va ularni darrov payqab oladigan narsa yo'q, hamma nozik narsalarni bolalar ko'zidek hech kim darrov payqab olmaydi. Buni esda tutmoq kerak. Agar o'qituvchi, o'zi ilgari surgan axloqiy tamoyillarga o'zi rioya qilmasa, o'quvchilar bu axloqiy tamoyillarning to'g'ri va hayotiy ekanligiga ishonmaydilar.

O'quvchi o'qituvchining aytgan yaxshi fikrlariga emas, balki uning yomon qiliqlarga ergashishi mumkin. O'qituvchi faqat sinfda va

O'qituvchi axloqiy tushunchalarni aniqlashtirish, talabning, axloq normalarini ahamiyatini, unga bo'ysunishning foydali ekanligini, hamisha jamiyat manfaati yo'lida halol mehnat qilish kishini ulug'lashini isbotlash uchun namunadan foydalanadi. Bular namunaning tarbiyaviy vazifasidir.

Namunadan xalq pedagogikasida ham keng foydalanilgan. Ota-bobolarimiz o'z farzandlarini hamisha yaxshilardan, donolardan, ulug' kishilardan ibrat olishga da'vat qilib kelganlar. Ibrat uchun ular ajoyib ertaklar aytib berganlar, sarkardalar, olimlar, afsonaviy qahramonlar hayotidan hikoyalar qilganlar. Bolalar juda kichik yoshdan boshlab o'zlarining tevarak- atrofidagi kishilarning xulqlari va hatti- harakatlarini kuzatib boradilar, ularga taqlid qiladilar. Biroq, ular hali nima yaxshi, nima yomon ekanini farq qila olmaydilar.

Shuning uchun ular tarbiyachilarning yordamiga muhtoj. Bola dastlab oila a'zolaridan ibrat oladi. Ota- ona va oilaning katta yoshdagi a'zolarining namunasi kichik yoshdagi bolaga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda asosiy manbadir. Bolaning maktabga borishi bilan taqlid etadigan, ergashadigan va ibrat oladigan shaxslar doirasi kengayadi.

Yuqori sinf o'quvchilari yurish- turishda mustaqildirlar. Lekin kattalarning xulq- atvori va yurish- turishlariga ko'proq tanqidiy ko'z bilan qaray boshlaydilar. Bu davrda taqlid uchun ijobiy obrazlarni tanlashda axloqiy va siyosiy- g'oyaviy motivlar katta ahamiyatga ega.

Ota- ona namunasi. Bola dastlabki tarbiyani oilada oladi. Bola asosan oilada o'sib kamolga etadi. U hamma vaqt ota- onasi, aka- ukalari, opa- singillari bilan birga bo'ladi. Shuning uchun ham bola shu oila ruhida tarbiya topadi. Bola avvalo ota- onaga va oiladagi odamlarga taqlid qiladi, ergashadi va ulardan o'rganadi. Xalqimizning **"Qush uyasida ko'rganini qiladi", "Onasini ko'rib qizini ol"** va boshqa maqollari ham shundan dalolat beradi.

Eng yaxshi oilada bola maktabda olayotgan fazilatlarini singdirib olishi davom ettiriladi. Madaniyatsiz oilada bola tomonidan maktabda olingan taassurotlar va tushunchalar uyga kelgach, barbod bo'ladi. Ota yoki onaning bolalar tushunchalari va taassurotlariga zid bo'lgan gaplari, qarashlari, hamda bolani qurshab olgan kishilarning nojo'ya qiliqlari bola qalbini jarohatlaydi, uni ikkilantiradi.

Shuning uchun maktab, sinf rahbarlari, tarbiyachilar, ota- onalar bilan mustahkam aloqada bo'lishlari va ular o'rtasida pedagogik tashviqot olib borishlari, ota- onalar o'z bolalariga namuna bo'lishlari to'g'risida suhbatlar o'tkazishlari lozim.

Jismoniy tarbiya o'quvchisi va trenerning shaxsiy namunasi. Tarbiya ishida o'qituvchi va trenerning obro'si katta kuchdir. Chunki bolalar uchun ularning har bir hatti- harakati namunadir. Bu holat o'qituvchi- trenerlardan bolalarga nisbatan juda ziyrak munosabatda bo'lishni talab etadi. Shuning uchun o'qituvchi va trenerlar o'z faoliyatidagi bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirishi bilan birga axloqli, odobli nazokatli bo'lmog'i, o'z tarbiyasidagi bolalarni sevmog'i, hurmat qilmog'i, o'quvchilar o'rtasida katta obro' qozonmog'i kerak. O'qituvchi o'nlab bolalar ko'z tashlab turadi. Odamning hayotidagi hamma o'zgarishlarga bolalarning ko'zidek juda diqqat bilan, ziyraklik bilan nazar tashlab turadigan va ularni darrov payqab oladigan narsa yo'q, hamma nozik narsalarni bolalar ko'zidek hech kim darrov payqab ololmaydi. Buni esda tutmoq kerak. Agar o'qituvchi, o'zi ilgari surgan axloqiy tamoyillarga o'zi rioya qilmasa, o'quvchilar bu axloqiy tamoyillarning to'g'ri va hayotiy ekanligiga ishonmaydilar.

O'quvchi o'qituvchining aytgan yaxshi fikrlariga emas, balki uning yomon qiliqlarga ergashishi mumkin. O'qituvchi faqat sinfda va

maktabdagina emas, hamma joyda muallim bo'lib qolmog'i lozim. Yuqorida bayon qilingan fikrlar, sport trenirovkalariga ham bevosita taalluqlidir.

Faoliyat jarayonida ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirish usullari.

Bu guruhga ijtimoiy xulq bilan bog'liq tajribalarni orttirishga xizmat qiladigan usullar kiradi. Bular yordamida o'quvchida axloqiy odatlar hosil bo'ladi. O'quvchining xulqida tarbiyaning mazmuniga muvofiq axloqiy, estetik mehnat qilish odatlarini hosil qilish lozim. Bunday odatlar asosan faoliyat zaminida tarkib topadi. Demak bola shaxsini ifodalaydigan ijtimoiy xulq odatlarini hosil qilish uchun uni faoliyatga jalb etish yo'li bilan ijtimoiy aloqalar sharoitiga qo'yamiz va xarakteri, individual xususiyatlarini belgilaydigan odatlar hosil qilamiz. Bu guruh usullarga vazifalari bir- biridan farq qiladigan juda ko'p usul va yo'llar kiradi.

Masalan: O'quvchiga ijobiy xatti- harakatlarga undash maqsadida talab qo'yish, jamoatchilik fikridan foydalanish, o'rgatish, mashq qildirish, unda odatlar hosil qiladi. O'quvchi egallagan ijobiy tajribalarni mustahkamlash maqsadida musobaqa, topshiriqlar berish yo'llaridan foydalanish mumkin.

Bu usullarning asosiy vazifasi bolalarda axloqiy xislatlarni tarkib toptirish uchun ularni zarur bo'lgan jamoa munosabatlar sharoitiga qo'yish yo'li bilan ularda amaliy tajribalar hosil qilishdan iborat. Tarbiyada samarali natijaga erishmoq uchun bolalar hayotini yo'lga qo'yish, ularni turli ijtimoiy faoliyatga jalb etish g'oyatda muhim. Bu guruhga kiradigan usullardan foydalanish tarbiyachining tashkilotchilik tajribasi va mahoratiga bog'liq.

Tarbiyachi tomonidan bolalar hayotini ma'lum pedagogik maqsadni ko'zda tutib tashkil qilish orqali ularni faoliyat jarayonida o'z tengdoshlari bilan muomala qilishga o'rgatish, o'zaro to'g'ri munosabat tajribasini egallash, ijtimoiy xulqqa oid odatlar hosil qilish mumkin bo'ladi. O'quvchilar faoliyati mazmuniga o'yin, ijtimoiy

foydali mehnat, ijtimoiy ishlar, xilma- xil topshiriqlar, bolalarning hayot va xulq rejimlarini kiritamiz. O'quvchi ana shu jarayonda qatnashib jamoa aloqalar olamiga kiradi, ma'suliyat, javobgarlik talablarga bo'ysunish va bajarish, ishda tashabbus ko'rsatish va ijod qilish, turli xil vaziyatlarda o'zini tutish, yonidagi o'rtoqlarining fikri bilan hisoblashish, o'zaro yordam va hamkorlik kabi ajoyib sifatlarni egallab oladi.

Faoliyatda tarbiyachi mashq qildirish, o'rgatish, odob berish usullaridan foydalanadi. Ijtimoiy foydali mehnat jarayonida bolalarda mehnatga, o'rtoqlik va do'stlik tuyg'usi, sof ko'ngillilik jamoat mulkini ko'zqorachig'idek saqlash kabi axloqiy fazilatlar tarkib topadi.

Bolalar mehnatda qiyinchiliklarni yengishga o'rganadilar. Mehnat ularda eng yaxshi fazilatlar tarbiyalashga yordam beradi. Jamoa mehnat qilish bolada hamjihatlik birgalikda ishlashda o'rtoqlarcha yordamlashish, intizomlilik kabi fazilatlar tarkib topishiga imkon beradi. Ijtimoiy ishlarni bajarish o'quvchilarda bir- biriga yordam berish va jamoada javobgarlikni sezish kabi hislarni o'stiradi. O'quvchilarning maktabda va maktabdan tashqari paytlarda olib boradigan ijtimoiy foydali ishlari hammadan burun maktabning o'quv tarbiya maqsadlariga bo'ysunmog'i, o'z xarakteri, mazmuni bilan ma'lum yoshdagi o'quvchilar talab va qiziqishlariga javob bermog'i, ularning kuchi yetadigan bo'lmog'i kerak. Ijtimoiy foydali ishlar o'quvchilar o'rtasida har bir o'quvchining individual xususiyatini hisobga olib, barobar taqsimlanmog'i lozim.

Ijtimoiy- foydali ishlarning eng muhimlaridan biri bolalarning ishlab chiqarishda ishtirok etishidir. U mehnat darsida maktab uchun foydali buyumlarni tayyorlashdan tortib, ishlab chiqarishda qatnashishgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tadi.

Maktab sharoitida ijtimoiy- foydali ishlar: maktab atrofini ko'kalamzorlashtirishda ishtirok etish, qog'oz parchalari, temir- tersaklar to'plash, shuning kabi xilma- xil ishlardir.

Bolalar hayotida turli o'yinlar va sport mashg'ulotlari g'oyat katta o'rin tutadi. Mahorat bilan to'g'ri uyushtirilgan o'yinlar o'quvchilarda jamoada hamjihatlik tuyg'ularini tarbiyalash vositalaridan biridir. O'yin bolalarni intizomlikka va uyushqoqlikka o'rgatadi.

Bolalarning o'yinlarida ko'pincha katta yoshdagi kishilarning ijtimoiy hayoti aks etadi. Masalan: boshlang'ich maktab bolalari "Bolalar bog'chasi", "Maktab", "Temir yo'l" kabi o'yinlarni jon dillari bilan o'ynaydilar. Bu o'yinlarning manbai bolalarning tevarakatrofdagi hayotga qiziqishi va unda faol ishtirok etishga intilishidir.

O'quvchilar hayotida turli harakatli o'yinlar, fizkul'tura va sport o'yinlari g'oyat katta ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'pchilik o'ynaydigan o'yinlarda bajonidil qatnashadilar. Yuqori sinf o'quvchilari harakatli sport o'yinlarini (voleybol, basketbol va boshqa.) sevadilar. Ular sinf o'quvchilari odatda guruh, komanda sport kollektiviga birlashadilar. O'yin jarayonida vazifalar aniq taqsimlanadi, mustahkam intizom o'rnatiladi, do'stlik aloqalari mustahkamlanadi.

Sport o'yinlari o'quvchilarning sog'ligini mustahkamlash bilan bir qatorda ularning irodasini va ma'naviy sifatlarini tarbiyalashga katta ta'sir etadi. O'rta va yuqori sinf o'quvchilari aqliy jihatdan o'stiradigan, yuksak axloqiy fazilatlarini tarbiyalaydigan o'yinlarda ishtirok etadilar. Masalan: jamoa bo'lib adabiyotga, matematikaga oid topishmoqli o'yinlarda (viktorina) ishtirok etish o'tkir zehnlilar mushoirasi kabi o'yin mashg'ulotlar bolalarning saviyalarini oshiribgina qolmay, balki ularda tashabbuskorlik va ijodiy qobiliyatni ham o'stiradi.

Katta va o'rta yoshdagi bolalar orasida rebusslar, krossvordlar tuzish, topishmoqlar to'qish va javob topish kabi o'yinlar keng tarqalgan. Hozirgi kunda qiziqarli startlar, spartakiada va turnirlar alohida o'rin tutadi.

Ota-onalar va o'qituvchilar rahbarligida o'quvchilar hayotini yo'lga qo'yish va ularni turli xil faoliyatga jalb etish tufayli

munosabatlar tajribasi ko'payib boradi, his-tuyg'ular rivojlanadi, ijtimoiy xulq ko'nikma va odatlar hosil bo'ladi, mustahkamlanadi. Yuqorida aytilganlar, faoliyat jarayonida ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirish usullari guruhining usullari yordamida kengroq yoritiladi.

mashq va o'rgatish

topshiriq

pedagogik talab

Mashq va o'rgatish usullari - o'rgatish usuli o'quvchilarning hayotini, mehnatini, dam olishlarini batafsil o'ylab chiqilgan holda tashkil etishni hamda dastlabki axloq normalarini tarkib toptirish maqsadida o'quvchilarni yurish-turish qoidalarini bajarishga o'rgatib borishni nazarda tutadi.

Ayniqsa boshlang'ich maktabda o'rgatish o'qituvchining biror-bir hatti-harakat namunasini, surat, fil'mlar namoyish qilish, ta'sirli, namunali hikoyani o'qib berish yordamida boshlanadi.

Xalq pedagogikasida, o'qituvchilarning tarbiyaviy tajribalarida o'rgatish usuli mustahkam o'rin egallaydi. Zotan, tarbiyaning o'zi o'rgatishdan boshlanadi.

Ota-onalar bolalarni ham juda kichik vaqtidanoq, vaqtida uxlash, o'z buyumlarini yaxshi tutish, odobli bo'lish, kattalarni hurmat qilish, ota-onalar bilan, katta yoshdagi kishilar bilan xushmuomala bo'lish kabi fazilatarga o'rgatadilar. Kattalarning (o'qituvchilar, ota-onalarning) bolalar hatti-harakatini nazorat qilib turishi ham o'rgatishda muhim ahamiyatga ega. Bu nazoratning muntazam, tizimli va puxta bo'lishi juda muhimdir. O'rgatish usuli bolalarning yoshi va tarbiya sharoitlariga qarab o'zgarib turishi mumkin. Chunki, har doim bolalarning oldiga biror hatti-harakat usullarini egallab olish vazifasini qo'yish hamma vaqt ham maqsadga muvofiq emas.

Tarbiyachi bolaga ma'lum bir topshiriqni (navbatchilikni) berishi mumkin. Tarbiyalanuvchi bu topshiriqni bajarish davomida zarur axloq normalarini egallab boradi.

Odatda maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni va kichik yoshdagi o'quvchilarni o'rgatish shu yo'l bilan amalga oshirib boriladi. Lekin ba'zida bolalar oldiga, o'zini ma'lum bir holatda tutish, masalan, hushmuomala, ehtiyotkor bo'lish vazifasi ham qo'yiladi. Bunday holda bolalarga aniq bir obrazni ko'rsatish va ularda bu obrazga taqlid qilishga intilish uyg'ota bilish katta ahamiyat kasb etadi.

Turli-tuman mashqlar tarbiyada muhim o'rinni egallaydi. Bu mashqlarning o'zi bevosita o'rganish bilan bog'langandir.

O'quv ishlarida mashqlardan o'quvchilarda malaka va ko'nikmalar tarkib toptirish uchun foydalaniladi. Ba'zi hollarda mashqlardan tarbiyada biror- bir narsani o'rgatish maqsadida qo'llaniladi. Yaxshi odatlarga o'rganishda, axloqiy ko'nikmalarni hosil qilishda mashq usulining ahamiyati katta. Bunda o'quvchi ma'lum faoliyat bo'yicha biron- bir vaziyatga qo'yilib ayrim harakatlarni takroran bajaradi.

Mashq harakatlarni takrorlash bo'lib, axloqiy ko'nikma, malaka va odat hosil qilish maqsadida o'quvchilarning maxsus uyushtirilgan faoliyatidir.

Mashq usuli ta'lim jarayonida ham ishlatiladi, ammo tarbiyadagi mashq ta'limdagi mashqdan farq qiladi.

Tarbiyadagi mashqda o'quvchi bir xil mashqni turli sharoitlarda qo'llaydi. Masalan: Axloqiy mashqlar hayotning turli vaziyatlarida qo'llaniladi, intizomlilik dars paytida ham, tanaffusda ham, ijtimoiy paytlarda ham bir xilda talab etiladi.

Tarbiyada mashqlardan faqat hatti- harakat uslubini singdirish usuli sifatidagina emas, balki inson shaxsini tarkib toptirish yo'li sifatida ham foydalanish kerak. Shuning uchun o'rgatish va mashq qildirish usulidan foydalanishda bolalarning axloq borasida erishilgan natijalaridan qanoatlanish va o'z shaxslarini takomillash- tirib borishga intilish hissini sezishlari muhimdir. Mashq qilishning yana bir ko'rinishi bu muntazam ravishda o'quvchilarni tarbiyaga

o'rgatish mashqlari hisoblanadi. Oqilona, izchil amalga oshiriladigan tarbiya bo'lmasa, tarbiyani faqatgina dono so'zlar bilan amalga oshirib bo'lmaydi.

Tarbiyaga rioya qilish ayniqsa, quyi sinf o'quvchilari uchun katta ahamiyatga ega, chunki ularda uyushqoqliq intizom, sabot, iroda hali yetarlicha shakllanmagan bo'ladi. Tarbiya o'quvchilarni faqatgina o'quv mehnatinigina bajarishga qaratilmay, balki, axloqiy, estetik odatlar qo'nikmasini hosil qilishga ko'maklashadi.

Topshiriq usuli - o'qitishning birinchi kunlaridan boshlab o'qituvchi bolalarni topshiriqlar berish yordamida jamoaning xilma- xil faoliyatiga jalb qilishga harakat qiladi. O'z xarakteriga ko'ra topshiriqlar har zamonda bir beriladigan va doimiy bo'lishi mumkin. Topshiriqlarning asosiy vazifasi bolalarning ijtimoiy vazifalarini bajarish tajribasini hosil qilishdir.

Topshiriqlar o'qituvchi va jamoa tomonidan berilishi mumkin. Birinchi sinfda o'qituvchi asosan bevosita topshiriq berishdan foydalanadi. Jamoa mustahkamlanib borishi bilan birga o'qituvchi bevosita topshiriqlar berishni jamoaning topshiriqlari bilan qo'shib olib borishga harakat qiladi. Eng muhimi topshiriqlarning ijtimoiy ahamiyatini o'quvchi ongiga yetkazish, unga topshirilgan ishning jamoa uchun ahamiyatligini tushuntirishdir.

Topshiriqlarga ijobiy munosabatda bo'lish uchun sharoit yaratish ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchining yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olgan taqdirdagina bunga erishish mumkin.

Biroq tarbiya maqsadlarida faqat qiziqarli topshiriqlarni emas, balki jamoa uchun zarur bo'lgan topshiriqlarni ham bajarish foydalidir. Topshiriqlarning bajarilishi va uning natijalarini tarbiyachi va jamoa tomonidan tekshirilishi muhim vositadir.

Pedagogik talab usuli - tarbiyaning eng muhim usullaridandir. Talab turli vazifalarni bajarishi: ijtimoiy xulq- atvor normalarini ifodalashi; u yoki bu faoliyatda qatnashib bajarilishi zarur bo'lgan

aniq bir vazifa sifatida namoyon bo'lishi; turli ko'rsatma sifatida u yoki bu harakatda rag'batlantiruvchi yoki uni to'xtatuvchi bo'lishi; oqilona harakatlarga undovchi bo'lishi mumkin.

Talablar to'g'ridan-to'g'ri va bevosita bo'lishi mumkin. To'g'ridan- to'g'ri talablar qat'iy buyruq yoki ko'rsatma, ishchanlik yo'l- yo'riq beruvchi xarakterdagi ko'rinishda bo'lishi mumkin.

Bevosita talablar kechinma, intilish uyg'otishni ko'zda tutgan holda maslahat, iltimos, shama qilish, faoliyatga qiziqish uyg'otish tarzida namoyon bo'lishi mumkin. Ular tarbiyalanuvchiga u yoki bu darajada ong, asos, maqsad, e'tiqod mavjudligini ko'zda tutadi. O'qituvchi o'quvchilarga qo'yiladigan talabning me'yoriga amal qilishi katta ahamiyatga egadir.

O'z- o'zinini tarbiyalash usullari.

Tarbiya jarayonida talaba o'z- o'zinini tarbiyalashi, ya'ni o'z ustida ishlash, aktiv ish olib borsagina tarbiyani samarali deb aytish mumkin. Talaba o'z-o'zinini tarbiyalash borasida istiqbolini yaratishga intilishi, hayotda ma'lum mustaqillikka intilishda namoyon bo'ladi. o'z-o'zinini tarbiyalash oilada va o'quv muassasasidagi tarbiyaviy ishlarning ta'siri ostida ro'y beradi. O'z-o'zinini tarbiyalash jamoadagi shaxslarda faolroq amalga oshishi mumkinligi ularda iroda, tirishqoqlik intizomni tarbiyalaydi. O'z-o'zinini tarbiyalash shaxslarning o'z oldida muayyan vazifa qo'ya olishini, uni bajarishida ichki ishtiyoq bilan bajarish jarayonida shu vazifani bajarishi mumkinligini anglashni, nima qilganligi haqida hisobot berilishini nazorat qilishni va to'plangan vazifalarning aniq natijalariga baho berishni o'z ichiga oladi. o'z- o'zinini tarbiyalash shaxsiy majburiyat, o'z ishi haqida hisobotlarni tahlil qilish, o'z-o'zinini nazorat qilish, o'z-o'ziniga baho berish usullariga bo'linadi. Tarbiya jarayoni o'z-o'zinini tarbiyalash bilan mustahkam bog'langan. O'z-o'zinini tarbiyalash kishining o'z shaxsini o'zgartirishga qaratilgan faoliyatidir. O'z-o'zinini tarbiyalash, to'g'ri

tarbiya berish bilan birga sodir bo'ladi, va ayni vaqtda to'g'ri tarbiya natijasi hisoblanadi.

O'z-o'zinini tarbiyalashning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun o'quvchining o'zini to'g'ri baholay bilishga o'rganishi, hayotda intilish lozim bo'lgan idealni aniq tushungan holda o'zidagi ijobiy sifatlarini va kamchiliklarni ko'ra olishi muhim ahamiyatga ega. Bularning hammasi biror maqsadga qaratilgan va to'g'ri yo'lga qo'yilgan tarbiya jarayonida tarkib topadi. Tarbiya shaxsning o'z kamolotiga ongli ravishda intilishi bilan birga, u, ya'ni tarbiya ancha muvaffaqiyatliroq bo'ladi. Tarbiya va o'z- o'zinini tarbiyalash faqat shaxsning kamol topishiga emas, balki uning tuzilishiga ham qaratilgandir. Bunday holda bir kishini qayta tarbiyalash haqida gap yuritamiz.

Ayrim hollarda faqat ba'zi bir sifatlarni, odat hamda qiliqlarni, boshqa holda esa umuman shaxsni qayta tarbiyalashga to'g'ri keladi. Qayta tarbiyalashni muvaffaqiyati bir tomondan uning kuchi va tashkil etilishga, ikkinchi tomondan qayta tarbiyalanayotgan shaxsning o'ziga bog'liq bo'ladi. Ba'zi kishilar o'zining hatti-harakatidagi kamchiliklarni tezroq, boshqalari ancha sekinlik bilan yo'qotadilar, uchinchilari esa salbiy sifatlarning tuzatilishiga qarshilik ko'rsatadilar, ularning yanada mustahkmlanishiga o'zlari yordam beradilar. Kichik yoshdagi o'quvchilarni qayta tarbiyalash jarayoni bola hayotining yillariga qaraganda ancha tez ro'y beradi, chunki salbiy sifatlar umuman bolaning hulk- atvori kabi yetarlicha barqaror bo'lmaydi. Bu salbiy sifatlar mustahkamlanib va shakllanib ulgurmagan bo'ladi. Kichik yoshdagi o'quvchi barqaror, shakllangan qarashlarga ham ega bo'lmaydi. Shuning uchun salbiy sifatlar, odatda, uning dunyoqarashi va e'tiqodlarida asos bo'la olmaydi. Bu yoshdagi o'quvchi ba'zan o'zini nima uchun unday tutayotganligini o'zi ham bilmasligiga ochiqdan- ochiq iqror bo'ladi. Dunyoqarash va e'tiqod beqarorligi, ba'zan esa ularning yo'qligi o'z- o'zinini tarbiyalash imkoniyatlarini kamaytiradi. Boshlang'ich maktab o'qituvchisi bu holni nazarda tutishi va o'zining butun kuchini bolalarda yaxshiroq

bo'lishga intilish uyg'otishga, o'z hatti- harakatlaridagi kamchiliklarni yo'qotishga qaratishi kerak. O'z hatti- harakatlaridagi kamchiliklarni yo'qotish o'zini tahlil qilish bilan boshlanadi.

O'z-o'zini tahlil qilish bu - o'z- o'zinini nazorat qilish va o'zini xulq- atvorini ongli tashkillashtirish vositasi hisoblanadi. O'z- o'zini tahlil qilish natijasida o'z- o'zinini baholash, ya'ni o'z xislatlarini baholash kelib chiqadi.

O'z-o'zini baholash - bu shaxsning o'ziga, o'z faoliyatlari va insonlar orasidagi o'rniga beradigan bahosi. o'z salbiy va ijobiy xislatlarini ajratib, baholab olgach, o'z- o'zinini tanqid bilan tugallanadi.

Shunday qilib, tarbiyalash, o'z- o'zinini tarbiyalash va qayta tarbiyalash jarayonlari o'zaro mustahkam bog'langan bo'lib, inson shaxsini tarkib toptirish jarayonida doimo bir- biriga ta'sir etadi.

Rag'batlantirish va jazolash usullari. Intizom qoidalariga bo'ysunishni ta'minlashda, rag'batlantirish va jazolash usulidan foydalaniladi. Mustaqil O'zbekiston respublikasida mafkuraning g'oyaviy ma'nosi sifatida shaxslarda umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish maqsad qilib qo'yiladi.

Shuning uchun ham tarbiyadagi rag'batlantirish va jazolash usuli o'quvchilardagi ijobiy xislatlarni rivojlantirishda, ularning ijobiy fazilatlarini takomillashtirishda vosita bo'lmog'i lozim.

Rag'batlantirish va jazolash usulida o'quvchi shaxsi emas, balki ayni vaqtdagi xatti- harakati, qiliqlari, o'quvchining individual xususiyati, hodisa yuz berayotgan vaziyat, sabab oqibatlar nazarda tutiladi. Rag'batlantirish ham, jazolash ham qancha tez qo'llanilsa, ta'siri kamayib ketadi. Rag'batlantirish va jazolash yolg'iz o'quvchiga yoki sinfga yohud maktab jamoasiga qo'llanishi mumkin. Ayrim olingan o'quvchilarga qo'llanilganda salbiy tomonlarning o'ziga va jamoaga keltiradigan zarari hisobga olinadi.

Rag'batlantirish usuli biron - bir omilning tarbiyalanuvchiga ta'sirini kuchaytirish hamda tarbiyalanuvchining shaxsini, xatti-

harakatlarini faollashtirish maqsadida qo'llaniladi. Rag'batlantirish harakat qilishga ilhomlantirishdan iboratdir. Tarbiyaviy ishlarning shakli har qaysi tarbiyalanuvchining xususiyatiga qarab o'zgaradi. Istiqbolga doir talablar tarbiyalanuvchi faoliyatini aktivlashtiradi. Istiqbolni qo'yish har xil insonning ulg'ayishi uchun ham, jamoa uchun ham muhimdir. Rag'batlantirish usullari orasida musobaqa katta o'rin tutadi. O'quv muassasasi hayotida musobaqa ishlarini ommaviylashtirish muhimdir. Musobaqaning mohiyati passivlarni ilg'orlar darajasida yetkazish ishning umumiy yuksalishiga erishishdir. Musobaqa har bir o'quvchi va shug'ullanuvchining imkoniyatlarini ko'ra olish va baholashda olg'a harakat qilishda, kuch etadigan istiqbolni belgilashda iroda va xarakterni tarbiyalashda yordam beradi. Rag'batlantirish o'quvchiga shunday ta'sir ko'rsatsinki, bunda tarbiyachi alohida bir o'quvchining xatti- harakatiga, xulq-atvoriga ijobiy baho bera olsin. Jamoa talablarining bajarilishini rag'batlantirishi uchun asos deb hisoblash kerak. Rag'batlantirish insonga yashayotgan va ishlayotgan jamoaning undan mamnunligini ko'rsatadi. Jamoa to'g'ri xulq - atvor ko'nikmalarini mustahkamlash va salbiy ko'nikmalariga barham berishi mumkin. Rag'batlantirish shug'ullanuvchi va o'quvchining takomillashuviga, xulq atvor va xatti - harakat bobida qanday yo'l tutish kerakligini anglab olishga imkon beradi. Shug'ullanuvchi va o'quvchini qanday va nima bilan rag'batlantirishni jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trener bilmog'i lozim. Istiqbolni tasvirlash shug'ullanuvchi va o'quvchining faoliyatini rag'batlantiradi, bu narsa quvonch bilan kutish kayfiyatini oshirib, qo'ygan maqsadga erishish uchun butun kuchini sarflashga beradi. Istiqbolni tasvirlash har bir shug'ullanuvchi va o'quvchining rivojlanishi uchun ham, jamoa uchun ham zarur.

Maqtov - tarbiyachining alohida olingan shaxs xususiyatlariga ijobiy baho berishidir.

bo'lishga intilish uyg'otishga, o'z hatti-harakatlaridagi kamchiliklarni yo'qotishga qaratishi kerak. O'z hatti-harakatlaridagi kamchiliklarni yo'qotish o'zini tahlil qilish bilan boshlanadi.

O'z-o'zini tahlil qilish bu - o'z- o'zinini nazorat qilish va o'zini xulq-atvorini ongli tashkillashtirish vositasi hisoblanadi. O'z- o'zini tahlil qilish natijasida o'z- o'zinini baholash, ya'ni o'z xislatlarini baholash kelib chiqadi.

O'z-o'zini baholash - bu shaxsning o'ziga, o'z faoliyatlari va insonlar orasidagi o'rniga beradigan bahosi. o'z salbiy va ijobiy xislatlarini ajratib, baholab olgach, o'z- o'zinini tanqid bilan tugallanadi.

Shunday qilib, tarbiyalash, o'z- o'zinini tarbiyalash va qayta tarbiyalash jarayonlari o'zaro mustahkam bog'langan bo'lib, inson shaxsini tarkib toptirish jarayonida doimo bir- biriga ta'sir etadi.

Rag'batlantirish va jazolash usullari. Intizom qoidalariga bo'ysunishni ta'minlashda, rag'batlantirish va jazolash usulidan foydalaniladi. Mustaqil O'zbekiston respublikasida mafkuraning g'oyaviy ma'nosi sifatida shaxslarda umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish maqsad qilib qo'yiladi.

Shuning uchun ham tarbiyadagi rag'batlantirish va jazolash usuli o'quvchilardagi ijobiy xislatlarni rivojlantirishda, ularning ijobiy fazilatlarini takomillashtirishda vosita bo'lmog'i lozim.

Rag'batlantirish va jazolash usulida o'quvchi shaxsi emas, balki ayni vaqtdagi xatti-harakati, qiliqlari, o'quvchining individual xususiyati, hodisa yuz berayotgan vaziyat, sabab oqibatlar nazarda tutiladi. Rag'batlantirish ham, jazolash ham qancha tez qo'llanilsa, ta'siri kamayib ketadi. Rag'batlantirish va jazolash yolg'iz o'quvchiga yoki sinfga yohud maktab jamoasiga qo'llanishi mumkin. Ayrim olingan o'quvchilarga qo'llanilganda salbiy tomonlarning o'ziga va jamoaga keltiradigan zarari hisobga olinadi.

Rag'batlantirish usuli biron - bir omilning tarbiyalanuvchiga ta'sirini kuchaytirish hamda tarbiyalanuvchining shaxsini, xatti-

harakatlarini faollashtirish maqsadida qo'llaniladi. Rag'batlantirish harakat qilishga ilhomlantirishdan iboratdir. Tarbiyaviy ishlarning shakli har qaysi tarbiyalanuvchining xususiyatiga qarab o'zgaradi. Istiqbolga doir talablar tarbiyalanuvchi faoliyatini aktivlashtiradi. Istiqbolni qo'yish har xil insonning ulg'ayishi uchun ham, jamoa uchun ham muhimdir. Rag'batlantirish usullari orasida musobaqa katta o'rin tutadi. O'quv muassasasi hayotida musobaqa ishlarini ommaviylashtirish muhimdir. Musobaqaning mohiyati passivlarni ilg'orlar darajasida yetkazish ishning umumiy yuksalishiga erishishdir. Musobaqa har bir o'quvchi va shug'ullanuvchining imkoniyatlarini ko'ra olish va baholashda olg'a harakat qilishda, kuch etadigan istiqbolni belgilashda iroda va xarakterni tarbiyalashda yordam beradi. Rag'batlantirish o'quvchiga shunday ta'sir ko'rsatsinki, bunda tarbiyachi alohida bir o'quvchining xatti-harakatiga, xulq-atvoriga ijobiy baho bera olsin. Jamoa talablarining bajarilishini rag'batlantirishi uchun asos deb hisoblash kerak. Rag'batlantirish insonga yashayotgan va ishlayotgan jamoaning undan mamnunligini ko'rsatadi. Jamoa to'g'ri xulq - atvor ko'nikmalarini mustahkamlash va salbiy ko'nikmalariga barham berishi mumkin. Rag'batlantirish shug'ullanuvchi va o'quvchining takomillashuviga, xulq atvor va xatti - harakat bobida qanday yo'l tutish kerakligini anglab olishga imkon beradi. Shug'ullanuvchi va o'quvchini qanday va nima bilan rag'batlantirishni jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trener bilmog'i lozim. Istiqbolni tasvirlash shug'ullanuvchi va o'quvchining faoliyatini rag'batlantiradi, bu narsa quvonch bilan kutish kayfiyatini oshirib, qo'yan maqsadga erishish uchun butun kuchini sarflashga beradi. Istiqbolni tasvirlash har bir shug'ullanuvchi va o'quvchining rivojlanishi uchun ham, jamoa uchun ham zarur.

Maqtov - tarbiyachining alohida olingan shaxs xususiyatlariga ijobiy baho berishidir.

Shug'ullanuvchi va o'quvchining tarbiyalanishida maqtoovning o'rni muhimdir. Maqtoov shaxsni ijobiy xislatlarini tarkib topishga yordam beradi. Lekin maqtoov ham shug'ullanuvchi va o'quvchi hissiyotlari rivojlanishi tezlashtirib yuboradi, unda manmanlik, xotirjamlik tuyg'ularini keltirib chiqaradi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trener shug'ullanuvchi va o'quvchining ibratli hulqini rag'batlantirishi bilan, u butun jamoaning diqqatini bunga jalb etadi va bu ijobiy fazilatni faqat shu bolada emas, balki butun jamoada hosil qilish va takomillashtirishga da'vat etadi. Rag'batlantirishning samarasi jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trenerning bu usuldan mohirlik bilan foydalanishiga bog'liq. Rag'batlantirishning yozma, og'zaki yoki imo- ishoraviy shakllari qo'llaniladi.

Imo- ishoralar bilan boshni qimirlatib, tabassum va yuz- qo'l harakatlari bilan ma'qullash, **"barakalla"**, **"ko'p yasha"**, **"rahmat"** so'zlari bilan ma'qullash, yoki yozma ravishda ma'qullash shakllari mavjud. Shug'ullanuvchi va o'quvchilar ko'nglini ko'tarib dalda berish, o'quv yoki boshqa topshiriqlarni bajarishga qiynalayotgan o'quvchilarni qo'llab yuborish, ularni kuchiga kuch qo'shish maqsadida bu usul amalga oshiriladi. Rag'batlantirishdan foydalanishda shug'ullanuvchi va o'quvchilar xarakterining xususiyatlarini e'tiborga olish muhim ahamiyatga egadir.

Jur'atsiz, bo'shashgan shug'ullanuvchi va o'quvchilar alohida rag'batlantirilib turilishi kerak. Ular mehnati, hatti- harakati va qilgan ishlarining ijobiy bog'lanishi ulardagi o'z kuchiga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi, ularning axloqiy rivojlanishini yangi bosqichga ko'taradi. Rag'batlantirish bolaning kamol topishiga qaratilgandir.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trenerlar bolalarning ishlari va hatti- harakatidagi muvaffaqiyatlarini qayd qilar ekanlar, ularda yanada ko'proq ish qilishga havas uyg'otadilar. Shuning uchun rag'batlantirish shakllari xilma-xil bo'lishi zarur.

Rag'batlantirishning quyidagi turlari ko'llaniladi:

O'quvchining kuchi yetadigan, ma'suliyatli topshiriq berish orqali bolaga ishonch bildirish; bunda o'quvchi o'z qadr- qimmatini bilan faxrlanadi.

Estalik sovg'asi berish (kitob, ruchka, o'quv predmeti va boshqalar) Maqtoov yorlig'i berish Stipendiya bilan taqdirlash Hurmat taxtasiga rasmini qo'yish Qo'llab- quvvatlash Ma'suliyat va jamoaning minnatdorchiligi Safda birinchi o'rinda turish, musobaqalarda bayroq ko'tarish Gazetada va radioda e'lon va h.z.

Jazolash - jamoa talabani axloqidan uning ishga munosabatidan, muomalasidan mamnun bo'lmasa, shaxsning o'z hulqini tuzatib olishda yordam ko'rsatish uchun jazo usullaridan foydalanadi. Maqtoov singari jazo ham shug'ullanuvchi va o'quvchilarning o'zini noqulay sezishga, uyalishga majbur qiladi. Shug'ullanuvchi va o'quvchilarni yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda jazolash ham me'yor darajasida bo'lishi shart.

Chunki buning natijasida tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning bir qator usullarini ishlab chiqilishi lozim.² Jazo bolalardagi yomon qiliqlar, salbiy harakatlar, odobsizliklarni yo'qotishga yordam beradigan yoki ulardan saqlaydigan usullardan biridir. Jazolangan bola o'z qiliqlarining nojo'ya ekanligi ustida jiddiy o'ylaydi va buni ikkinchi marta takrorlamaslikka intiladi.

Bolalarni bo'lar- bo'lmasga jazolayverish zararli.

Bir marotaba o'rinli va haqqoniy jazolash, hulqi noma'qul ekanligini uning ongiga yetkazish kifoya, u o'z xatosini to'g'rilashga imkon beradi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisi va trener shug'ullanuvchi va o'quvchidagi yomon hulq- atvorni qoralash bilan birga uning yomon bola emasligini, unda yaxshi xislatlar ham bor ekanligini, agar istasa o'z xulqidagi kamchiliklarni yo'qota olishi va namunali o'quvchi bo'lishi mumkinligini qayd qilib o'tishi kerak. Mana bunday nasihat bolada o'z kamchiliklarini tuzatish va yaxshi fazilatlar hosil

etish istagini uyg'otadi. Maktablarda qo'llash mumkin bo'lgan jazo choralarga quyidagilar kiradi: Tanbeh berish - bola be'mani qiliq qilganini tushuntirish. Bolalarning salbiy harakatlari, tartibni buzganliklari uchun ularni koyib turish zarur.

Tanbeh - o'git- nasihat bilan uyg'un holda qo'llaniladi.

Tanbeh berish so'kish, qarg'ash emas.

Uyaltirish odamning eng nozik sezgilaridan biri, uyat- or nomus, sharm- hayo hissidir. Odatda odamda izzat- nafs va odamiylik qancha kuchli bo'lsa, unda uyat- or- nomus shuncha kuchli bo'ladi. Bolalarni tarbiyalashda shu hislariga ehtiyotlik bilan ta'sir etish kerak. Bolaning uyalishi va qizarishi uning shu xatoni takrorlamasligiga sabab bo'lishi lozim. Uyalish- qizarish bolani hamma vaqt ham sidqidildan tavba qilishiga olib bormaydi. Bola boshqalar oldida sharmanda bo'lmaslik qizarmaslik uchun noto'g'ri xatti- harakatlarni yashirincha qilishga intiladi. Mana bunday holda uyat ikkiyuz- lamachilikni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ham bolalarni uyaltiraverish yaramaydi. Bundan oqilona va o'z o'rnida foydalanilgandagina ijobiy natija beradi. Bolalarni o'rtoqlari oldida iloji boricha kamroq uyaltirish kerak.

Ogohlantirish noma'qul xatti- harakatlarning oldini olish uchun qo'llaniladi.

Hayfsan berish agar tanbeh va ogohlantirish kutilgan natija bermasa, shug'ullanuvchi va o'quvchilar belgilangan intizomni buzaversa, o'quvchining aybi qay darajada va uning intizomni qay sharoitda buzganini e'tiborga olib unga xayfsan qilish mumkin.

Yuqorida ta'riflangan tarbiya usullari o'quvchilarning ongiga, hislariga va irodasiga ta'sir ko'rsatishni ko'zda tutadi.

Jismoniy tarbiya va sport - bu nafaqat jismoniy rivojlanishni ta'minlovchi, balki yosh avlodda irodaviy, axloqiy va ijtimoiy fazilatlarni shakllantiruvchi muhim tarbiya vositasidir.

Bu sohada qo'llaniladigan tarbiya metodlari yoshlarning har tomonlama barkamol yetishishida muhim rol o'ynaydi. Tarbiya

metodlari ta'sir qilish usullarini belgilab beradi va ularning samara- dorligi pedagogning maqsadi, sharoit va shaxsiy yondashuvlariga bog'liq.

Jismoniy tarbiya va sportda tarbiya metodlarining maqsadi.

Talabalarda jismoniy madaniyatga bo'lgan qiziqishni shakl- lantirish.

Intizomlilik, sabr-toqat, bardoshlilik, jamoada ishlash kabi ijtimoiy- psixologik fazilatlarni rivojlantirish.

Sog'lom turmush tarziga rioya qilishga odatlantirish.

Musobaqalarda g'alaba qozonish ruhi va sport etikasi tamoyillarini singdirish.

Asosiy tarbiya metodlari

Og'zaki ta'sir metodlari

Tushuntirish - tarbiyaviy vazifalarni aniq ifodalash orqali o'quvchining fikr yuritishiga yo'l ochiladi.

Nasihat va maslahat - hayotiy misollar asosida axloqiy me'yorlarni tushuntirish.

Ma'ruza, suhbat, munozara - sportchilarda tafakkur, munosabat va ijtimoiy pozitsiyani shakllantirishga xizmat qiladi.

Amaliy ta'sir metodlari

Ko'rsatma berish - mashqlarni bajarishda namuna orqali o'rgatish.

Mashqlar bajartirish - irodaviy sifatlarni mustahkamlash.

Sport o'yinlari va musobaqalar - jamoaviylik, o'zaro yordam va raqobatbardoshlikni tarbiyalash.

Rag'batlantirish va jazolash metodlari.

Rag'batlantirish - sportchilarning yutuqlari e'tirof etilib, ularni ruhlantirish (yozma va og'zaki maqtov, sovrin, faxriy yorliq).

Jazolash - tartibga solish vositasi sifatida ogohlantirish yoki imkon darajasida sport mashg'ulotlarida ishtirokni cheklash.

O'rnak orqali tarbiyalash

Murabbiy yoki mashq o'tkazuvchining shaxsiy namunasi sportchilar uchun kuchli ta'sir omilidir.

Mashhur sportchilar hayotidan namunalar keltirish orqali motivatsiyani oshirish.

Jamoa orqali tarbiyalash

Yoshlikning birinchi davri va yetuklik davrining ba'zi rivojlanish xususiyatlari

Inson hayoti bosqichma- bosqich rivojlanib boradi va har bir davr o'ziga xos psixologik, ijtimoiy va emotsional xususiyatlarga ega. Ayniqsa, yoshlikning birinchi davri (taxminan 14–17 yosh) va yetuklik davri (25–40 yosh) inson shaxsining shakllanishida hal qiluvchi bosqichlar bo'lib, bu davrlardagi tajribalar kelajakdagi hayotga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Har ikkala davrda ham insonning o'zini anglash, jamiyatdagi o'rnini topish, hayotiy yo'lini tanlash va unga sodiq qolish kabi jarayonlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Yoshlikning birinchi davri: o'zligini anglash va mustaqillikka intilish bosqichi.

Yoshlikning birinchi bosqichi o'smirlikdan kattalik sari o'tish bosqichi hisoblanadi. Bu davrda yoshlar o'z shaxsiyatini anglash, dunyoqarashini shakllantirish, mustaqil fikr yuritish va hayotga o'z nuqtayi nazari bilan qarashni o'rganadilar. Ular jamiyatda o'z o'rnini topishga intilib, hayotiy maqsadlar belgilay boshlaydilar. Biroq hali tajriba va hayotiy ko'nikmalar yetarli emasligi sababli, qarorlar ko'pincha hissiyotga asoslanadi.

Bu davrda ijtimoiy ta'sir, ayniqsa do'stlar va muhitning roli kuchli bo'ladi. O'quvchilar maktab, oila, do'stlar orasidagi o'z o'rnini izlaydi. Shaxsiy "men" tushunchasi rivojlanadi, ichki erkinlikka bo'lgan ehtiyoj ortadi. Shu sababli ularning mustaqil fikriga hurmat bilan yondashish, ijtimoiy- psixologik qo'llab- quvvatlash berish muhim hisoblanadi. Bu bosqichda o'zini namoyon qilish, ijodkorlikka intilish, faol hayotiy pozitsiya egallashga bo'lgan istak kuchayadi.

Yetuklik davri: barqarorlik va hayotiy mas'uliyatning kuchaygan bosqichi

Yetuklik davri inson shaxsining jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jihatdan eng faol, samarali va mas'uliyatli bosqichidir. Bu bosqichga kelib inson o'z hayotiy pozitsiyasini aniqlagan, kasb tanlagan, oilaviy va ijtimoiy jihatdan barqarorlik sari yo'naltirilgan bo'ladi. Shaxs o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish uchun intiladi, jamiyatdagi rolini faol ravishda bajaradi, boshqalar hayotiga ham bevosita ta'sir o'tkaza boshlaydi.

Bu davrda inson o'zining kasbiy faoliyatida muhim natijalarga erishishga, moddiy va ma'naviy barqarorlikni ta'minlashga, farzand tarbiyasi va oilaviy burchlarni bajarishga katta e'tibor qaratadi. Psixologik jihatdan esa ichki barqarorlik, o'z hayotidan qoniqish, ijtimoiy hurmatga erishish muhim bo'lib qoladi. Shu bilan birga, bu davrda stress, professional charchoq yoki hayotiy maqsadlarning yangilanishi zarurati ham yuzaga kelishi mumkin.

YOSHLIKNING BIRINCHI DAVRI VA YETUKLIK DAVRINING BA'ZI RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Inson hayoti bosqichma- bosqich rivojlanib boradi va har bir davr o'ziga xos psixologik, ijtimoiy va emotsional xususiyatlarga ega. Ayniqsa, yoshlikning birinchi davri (taxminan 14–17 yosh) va yetuklik davri (25–40 yosh) inson shaxsining shakllanishida hal qiluvchi bosqichlar bo'lib, bu davrlardagi tajribalar kelajakdagi hayotga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Har ikkala davrda ham insonning o'zini anglash, jamiyatdagi o'rnini topish, hayotiy yo'lini tanlash va unga sodiq qolish kabi jarayonlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Yoshlikning birinchi davri: o'zligini anglash va mustaqillikka intilish bosqichi

Yoshlikning birinchi bosqichi o'smirlikdan kattalik sari o'tish bosqichi hisoblanadi. Bu davrda yoshlar o'z shaxsiyatini anglash, dunyoqarashini shakllantirish, mustaqil fikr yuritish va hayotga o'z nuqtayi nazari bilan qarashni o'rganadilar. Ular jamiyatda o'z o'rnini topishga intilib, hayotiy maqsadlar belgilay boshlaydilar. Biroq hali tajriba va hayotiy ko'nikmalar yetarli emasligi sababli, qarorlar ko'pincha hissiyotga asoslanadi.

Bu davrda ijtimoiy ta'sir, ayniqsa do'stlar va muhitning roli kuchli bo'ladi. O'quvchilar maktab, oila, do'stlar orasidagi o'z o'rnini izlaydi. Shaxsiy "men" tushunchasi rivojlanadi, ichki erkinlikka bo'lgan ehtiyoj ortadi. Shu sababli ularning mustaqil fikriga hurmat bilan yondashish, ijtimoiy- psixologik qo'llab- quvvatlash berish muhim hisoblanadi. Bu bosqichda o'zini namoyon qilish, ijodkorlikka intilish, faol hayotiy pozitsiya egallashga bo'lgan istak kuchayadi.

Yetuklik davri: barqarorlik va hayotiy mas'uliyatning kuchaygan bosqichi

Yetuklik davri inson shaxsining jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jihatdan eng faol, samarali va mas'uliyatli bosqichidir. Bu bosqichga kelib inson o'z hayotiy pozitsiyasini aniqlagan, kasb tanlagan, oilaviy va ijtimoiy jihatdan barqarorlik sari yo'naltirilgan bo'ladi. Shaxs o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish uchun intiladi, jamiyatdagi rolini faol ravishda bajaradi, boshqalar hayotiga ham bevosita ta'sir o'tkaza boshlaydi.

Bu davrda inson o'zining kasbiy faoliyatida muhim natijalarga erishishga, moddiy va ma'naviy barqarorlikni ta'minlashga, farzand tarbiyasi va oilaviy burchlarni bajarishga katta e'tibor qaratadi. Psixologik jihatdan esa ichki barqarorlik, o'z hayotidan qoniqish, ijtimoiy hurmatga erishish muhim bo'lib qoladi. Shu bilan birga, bu davrda stress, professional charchoq yoki hayotiy maqsadlarning yangilanishi zarurati ham yuzaga kelishi mumkin.

YOSHLIKNING IKKINCHI DAVRIDAGI VA YETUKLIK DAVRIDAGI RIVOJLANISHNING BA'ZI BIR XUSUSIYATLARI

Yoshlikning ikkinchi davri (18-25 yosh) uchun jismoniy va aqliy jihatdan muayyan stabillik xarakterlidir. Biroq organizm rivojlanishining umumiy o'sishi davom etadi. Bu quyidagi faktlar bilan tasdiqlanadi: bo'yiga o'sish 25 yoshgacha davom etadi, organizmning umumiy yetilishi 25-26 yoshlarga borib tugallanadi.

Aqliy rivojlanishdagi o'zgarishlar juda sezilarli bo'ladi. Barcha psixik prosesslarning umumiy takomillashuvida sistemali, izchil va tanqidiy mulohaza qilish qobiliyati e'tiborni o'ziga tortadi, o'z harakatlarini planlashtirish, vaqt byudjetini taqsimlash, o'z xulq- atvorini tartibga solishdagi mustaqillik ortadi. Bu yosh davrida ma'naviy rivojlanishning barcha sohalaridagi o'zgarishlar ayniqsa sezilarlidir. Axloqiy va ijtimoiy-siyosiy munosabatlar tarkib topadi, hayotda va dunyoqarashda qanday yo'l tutish aniqlanadi: Kasb tanlashi va ish sohasidagi o'z taqdirini o'zi belgilashi ijtimoiy jihatdan ahamiyatli bo'lib, diqqat e'tibor berishni talab etadi. Tarbiyalanuvchilarning tashqi ta'sirga qarshilik ko'rsatishini qiyin tarbiyaga kiritish lozim. Bu yoshga xos bo'lgan tanqidiylik ko'pincha kattalar, pedagoglar va tengdoshlariga qaratilgan bo'ladi. Ko'pincha fikr- mulohazalarning qat'iyligi va boshqalarga qo'yiladigan talablarda maksimalizm ko'rinib qoladi. Bu davrda vujudga keladigan axloqiy va estetik ideallar va baholar o'qituvchi tomonidan alohida e'tibor berishni talab etadi. Bularning hammasi avvalgi yosh gruppasi bilan olib boriladigan ish metodlariga qaraganda ular bilan olib boriladigan ish formalari va metodlarini o'zgartirishga majbur etadi. Kishiga ta'lim va tarbiya berish yetuklik davrida ham davom etadi. Sistemali o'qish ta'sirida kishining aqliy rivojlanishida sezilarli o'zgarishlar ro'y berishi eksperimental

tadqiqotlar bilan aniqlangan (B. G. Ananyev va boshqalar). Shuningdek, sport va jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish ta'sirida organizmning ko'pgina funksional imkoniyatlari va katta yoshli kishining xatti- harakat formalari sifat jihatidan o'zgarishi ham aniqlangan. Sistemali ma'lumot olishning nutq, mantiqiy tafakkur, ma'nosiga tushunib xotirlashning takomillashuviga, diqqatning boshqa narsaga qaratilishiga ta'siri ayniqsa sezilarli bo'ladi. Bularning hammasi psixofiziologik funksiyalarning rivojlanishi va ularning ixtisoslashuvi katta yoshli kishi shug'ullanadigan faoliyat turlari ta'sirida bo'lishiga ishonch hosil qiladi. Maxsus tashkil etilgan faolar intellektual va harakat Funktsiyalari mexanizmlarin shaxsga tarbiyalovchi mumkin bo'ladi. Shunday qilib, organizm va shaxsga tarbiyalovchi ta'sir ko'rsa ishni oldindan planlashtirish mumkin.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar

Suhbat, namuna, pedagogik talab, hikoya, ijtimoiy ongning shakllantirish usuli, faoliyat jarayonida ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirish usullari, o'z-o'zini tarbiyalash usullari, rag'batlantirish va jazolash usullari.

Nazorat uchun savollar

1. Metod (usul) so'zini ma'nosini tushuntiring.
2. Suhbat usulini aytib bering.
3. Hikoya turlari haqida gapirib bering?
4. Namuna usulini ta'riflang.
5. Faoliyat jarayonida ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirish usullari guruhiga ta'rif bering.
6. Tarbiya mashq va o'rgatish usullari ahamiyatini ko'rsating.
7. Topshiriq usulini aytib bering.
8. Pedagogik talab qanday bo'lishi kerak?
9. O'z-o'zini tarbiyalash deganda nimani tushunasiz?
10. Tarbiyada rag'batlantirish va jazolash usullariga ta'rif bering.

10-MAVZU. JISMONIY TARBIYA VA SPORT TA'LIMINI LOYIHALASHTIRISH VA BOSHQARISH

Jismoniy tarbiya va sport ta'limini loyihalashtirish, jismoniy tarbiya va sportning dolzarb muammolarini hal etishda dasturiy - loyihaviy yondashuvning imkoniyatlari hamda loyihalashtirishning metodologik jihatlari.

Jismoniy tarbiya va sport ta'limini loyihalashtirish va boshqarish

Zamonaviy ta'lim tizimida jismoniy tarbiya va sport sohasi yosh avlodning sog'lom, ma'naviy barkamol va ijtimoiy faol shaxs sifatida kamol topishida muhim o'rin tutadi. Bu yo'nalishda yuqori samaradorlikka erishish uchun ta'lim jarayonini puxta rejalashtirish, ilmiy asoslangan tarzda loyihalashtirish va tizimli boshqarish zarur.

Sport ta'limini loyihalashtirish - bu o'quv- tarbiyaviy ishlarni belgilangan maqsadlar asosida rejalashtirish, mazmun, shakl va metodlarni aniqlash, pedagogik vositalarni optimal tanlash jarayonidir. Bunda quyidagi jihatlarga e'tibor qaratiladi:

- o'quvchi yoki sportchining yosh va jismoniy imkoniyatlariga mos yondashuv;

- ta'limning bosqichma- bosqichligi va uzviyligi;
- zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish.

Boshqaruv esa, bu loyihalashtirilgan ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, monitoring qilish va zarur hollarda muvofiqlashtirishdan iborat bo'lib, quyidagi omillarni o'z ichiga oladi:

- pedagoglar va murabbiylarning metodik tayyorgarligi;
- sport infratuzilmasining mavjudligi va uni samarali boshqarish;
- natijadorlikni o'lchash va tahlil qilish tizimi;
- ota-onalar, jamiyat va boshqa manfaatdor tomonlar bilan hamkorlik.

Shunday ekan, sport ta'limi tizimida ta'limni loyihalashtirish va boshqarish ishlari izchil va tizimli ravishda amalga oshirilishi lozim.

Bu esa nafaqat jismoniy tarbiya sifati, balki butun ta'lim tizimining barqarorligi va samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy pedagogikada tarbiya ishlarini tashkil etish shakllari va o'quv- tarbiya jarayonini tashkil etish usullari Bugungi kunda zamonaviy pedagogik yondashuvda tarbiya ishlarini samarali tashkil etish uchun turli shakllar qo'llaniladi. Tarbiyaviy faoliyat quyidagi shakllarda amalga

oshiriladi: jamoaviy, guruhli va yakka tartibdagi ishlar.

Har bir shakl o'quvchilarning yoshiga, individual xususiyatlariga va tarbiyaviy maqsadlarga qarab tanlanadi.

Shuningdek, o'quv- tarbiya jarayonini tashkil etish shakllari ham rang- barang bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

An'anaviy dars mashg'ulotlari,

Sport musobaqalari va estafetalar,

Turli sport tadbirlari,

Sport to'garaklari va klublari,

Iqtidorli o'quvchilar uchun ilmiy to'garaklar va uyushmalar,

Sayohat va ekskursiyalar.

Ushbu shakllar o'quvchilarning faolligini oshirish, jamoaviylikni shakllantirish, mustaqil fikrlash va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jismoniy tarbiya va sport ta'limini loyihalashtirish: dolzarb muammolarni hal etishda dasturiy- loyihaviy yondashuvning roli va metodologik asoslari

Bugungi kunda jismoniy tarbiya va sport sohasida ta'lim jarayonlarini samarali tashkil etish, uning sifatini oshirish, amaliyot bilan bog'liqligini kuchaytirish dolzarb masalalardan biridir. Bu muammolarni hal etishda dasturiy- loyihaviy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv orqali sport ta'limi

tizimidagi o'quv- tarbiyaviy ishlar puxta rejalashtiriladi, maqsadga yo'naltirilgan tarzda tashkil etiladi va nazorat qilinadi.

Jismoniy tarbiya va sport ta'limini loyihalashtirish - bu ta'lim mazmuni, shakllari, metodlari va vositalarini ilmiy asosda aniqlash, ularni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha kompleks faoliyatdir. Bu jarayon quyidagilarga xizmat qiladi:

Ta'lim jarayonining strategik maqsadlarini aniqlash;

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish;

Ta'lim oluvchilarning ehtiyoj va qiziqishlariga mos mashg'ulotlar ishlab chiqish;

Nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirish.

Dasturiy-loyihaviy yondashuv esa jismoniy tarbiya va sport sohasidagi muammolarni tahlil qilish, ularga innovatsion yondashuv asosida yechim topish, ta'lim samaradorligini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu yondashuv quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

sport ta'limini individuallashtirish va diferensiallashtirish;

ta'lim-tarbiya jarayonining har bir bosqichini aniq maqsadlar asosida boshqarish;

monitoring, tahlil va qayta loyihalash asosida uzluksizlikni ta'minlash.

Loyihalashtirishning metodologik jihatlarini quyidagilarga asoslanadi:

tizimli- analitik yondashuv;

maqsadli rejalashtirish;

innovatsion texnologiyalardan foydalanish;

tahlil, sinov va teskari aloqa asosida yangilash.

Shunday ekan, sport ta'limi tizimida bu yo'nalishlar izchil va tizimli ravishda amalga oshirilishi zarur. Ta'limni loyihalashtirish va dasturiy asosda boshqarish orqali jismoniy tarbiya va sport sohasi amaliy, samarali va natijador bo'lishi ta'minlanadi. Bu esa yosh

avlodni jismoniy, ma'naviy va aqliy jihatdan yetuk shaxs sifatida kamol toptirishning muhim omilidir.

konspekt (rejali bayon),

slayd taqdimoti,

tezislar yoki ilmiy maqola shaklida ham tayyorlab bera olaman.

Shu sababdan mamlakatimizning mustaqilligini to'la ta'minlash, uning jarayonida taraqqiy etgan davlatlardan biri sifatidagi nufuzini xalqaro huquqlar asosida yuqori ko'tarish kabi faoliyatlar nihoyatda muhim. Bu faoliyatlarni amalga oshirishda esa mutaxassis kadrlarni tayyorlash dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Bunda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunlar, "Yangilangan ta'lim to'g'risi"ning kabul qilinishi alohida ahamiyatga molikdir.

Aholi salomatligini mustahkamlash va sog'lom avlod tarbiyasi - taraqqiyot poydevori Aholining sog'lig'ini mustahkamlash, o'quvchi yoshlarning jismoniy va ma'naviy kamolotini yuksaltirish, sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash - buyuk kelajakni barpo etishning eng muhim omillaridan biridir. Bu yo'nalishdagi tizimli va izchil ishlar har bir jamiyatning barqaror rivojlanishiga, ijtimoiy- iqtisodiy taraqqiyotiga zamin yaratadi.

Inson ruhiyati uning ijtimoiy turmush va ta'lim- tarbiya jarayonida asosiy omildir. Shu sababdan o'qitish, tarbiya berish, yoshlarning ma'naviy va jismoniy kamolotini tarbiyalab yetishtirish, ularni kasb- hunarga yo'llashda ijtimoiy- psixologik va pedagogik jarayonlarga alohida e'tibor berib kelinmoqda. Bu jihatlar jismoniy tarbiya va sport harakatini boshqarish, ayniqsa, iqtidorli yoshlarni sportga jalb etish, sportchilar mahoratini oshirish, ularni sport musobaqalariga ruhiy jihatdan tayyorgarliklarini ta'minlash eng muhim pedagogik jarayon hisoblanadi.

Ta'kidlash lozimki, O'zbekistonda xalq pedagogikasini takomillashtirishda yetuk mutafakkir olimlarning hissalarini kattadir. Ilmiy-

pedagogik meroslarimizni ta'lim tizimiga kiritish va ulardan keng foydalanish fikrlarini olg'a surdilar.

Jahon xalqlari tarixi va pedagogikasida o'chmas iz qoldirgan buyuk allomalar Abu Ali ibn Sino, Ismoil Buxoriy, Naqshbandiy, Alisher Navoiy va boshqa sharq olimlarining ma'naviy- ma'rifiy hamda ilmiy- pedagogik meroslari o'quvchi yoshlar va mehnatkashlar orasida barpo qilinmoqda.

Sport jamoalarining faoliyatini ijtimoiy- ruhiy jihatdan o'rganish va ilg'or tajribalarni ommalashtirishda yetuk yirik olimlarimiz o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar.

Sport tashkilotlari faoliyatini boshqarish va ommaviy sog'lomlashtirish musobaqalarini tashkil etishda rahbar xodimlar, mas'ul tashkilotchilar hakamlar, xizmatchilar, vakillar va hokazolar, jamoalar umumiy qoidalarga itoat etish, o'zaro yaxshi munosabatda bo'lish, sport musobaqalari qoidalariga to'la rioya qilish, yetik estetik me'yorlarni bilish kabi talablarni bajaradilar.

Sport jamoalari faoliyatida, asosan, quyidagi ijtimoiy- ruhiy va pedagogik jarayonlar muntazam ravishda mavjuddir:

Jamoa rahbari voqelikni kuzatadi.

Murabbiy o'yinlar va barcha mashg'ulotlarni tashkil qilish jarayonida ularni kuzatib, tahlil qiladi.

Jamoa ishtirokida rahbarlar va murabbiylar barcha faoliyatlarni, shuningdek o'yin natijalarini birgalikda muhokama qiladilar.

Muhokama jarayonida g'oliblar taqdirlanadi va rag'batlantiriladi.

Mag'lublar tegishli vazifalarni oladilar.

Bu jarayonlar ijtimoiy- psixologik va pedagogik jihatdan bir-biriga chambarchas bog'lanib ketganligi uchun maqsad bu faoliyatlarni uyushtirish, aniq yo'nalishlar berish, kelgusi ish samarasini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Shu jihatdan ham barcha yosh mutaxassislar sportning turlariga qarab bu faoliyatlarni chuqur o'rganishlari, amaliyot jarayonlarida qayta - qayta tajribalardan o'tkazishlari zarur.

Sport jamoalari rahbarlari, murabbiylar, jismoniy tarbiya o'qituvchilari ta'lim- tarbiya ishlarini yaxshilashda barcha sport mashg'ulotlari jarayoni va avvaldan mo'ljallangan vaqtlarda suhbatlar o'tkazishni yaxshi yo'lga qo'yishlari lozim. Bunda:

sport mashg'ulotlari va o'yinlari ijtimoiy- psixologik va pedagogik jarayonlarga aniq qaratilishi;

Oldiga aniq vazifalar qo'yilishi;

Suhbat rejalari aniq va ehtiyojga yarasha bulishi;

Suhbatning ta'sirli bo'lishi uchun vaqt va joy mos kelishi;

Suhbat jarayonida aniq maqsadlarga erishish;

olingan axborotlar, ma'lumotlar dalil sifatida aniq va to'g'ri haqqoniy bo'lishi;

suhbatda maqsadga erishilgach, uni darhol to'xtatish, boshqa vaqtda davom ettirishga ehtiyojni uyg'otish kerak bo'ladi.

Suhbatlar ma'lum chegaralangan, maqsadga qaratilgan va erkin holda bo'lishi kerak. Imkoni boricha suhbatda barcha qatnashchilar o'z fikr- mulohazalarini izhor qilishlari kerak. Uning yakunida doimo barchadan qanoat hosil qilishi va yana davom ettirishga qiziqish uyg'otishi zarur.

Xulosa qilganda, jismoniy tarbiya jamoalari, sport klublari, sport jamoalari va aholi o'rtasida maqsadga qaratilgan tarbiyaviy ishlar muhim ahamiyatga egadir. Rahbar xodimlar, murabbiylar, jismoniy tarbiya o'qituvchilari, jamoati xodimlar va sport ixlosmandlari jismoniy tarbiyas og'lomlashtirish va sport musobaqalarini uyushtirish jarayonlarida e'tiborlarini ma'naviy- ma'rifiy va madaniy faoliyatlarni yaxshilashga qaratish lozim.

Xulosa shundaki, aholi turar- joylarida eng avvalo sport inshootlari, oddiy o'yin maydonlaridan maqsadli foydalanish zarur. Sport ixlosmandlari, sportsevarlar, mutaxassis xodimlar yoshlar o'rtasida kuchlararo, mavzeylar, dahalar va mahalla birinchiligi uchun ular sevgan sport musobaqalarini tashkil qilishlari kerak.

Sport faoliyatini boshqarishning funksiyalari va tarkibiy qismlari: gnostik, loyihalashtiruvchi, kommunikativ, tashkiliy.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining mahorati to'rtta komponentga asoslanadi:

pedagogi yo'naltirish;

bilim malaka

avtoritet (obro'y e'tibor).

Jismoniy tarbiya o'qituvchisini pedagogik yo'naltirish

Yo'naltirish - bu shaxsning ma'lum bir mashg'ulot turiga intilishi, u mashg'ulot turiga juda qiziqishga asoslanadi. Yo'naltirish kishini ma'lum bir faoliyat turi bilan shug'ullanishga undovchi bir nech motiv (sabab)lar bilan tavsiflanadi.

Pedagogik yo'naltirish - pedagogi faoliyat bilan shug'ullanishga intilishi. Pedagogik yo'naltirish ikkita motiv asosida shakllanadi:

a) bolalarga muhabbat

b) jismoniy tarbiyaga qiziqish

Bolalarga muhabbat - bu har bir bolaga g'amho'rlik qilish, e'tiborli munosabat. Bu bolalar bilan muloqat qilishdan quvonish, bu bolalar bilan ishlashga qiziqish, ularni o'qimishli qilish istagi, ularni jismonan va psixologik rivojlanishiga yordam berishdan iborat.

Jismoniy tarbiyaga qiziqish ikkinchi, asosiy motiv (sabab) hisoblanadi, u o'qituvchining pedagogi yo'nalishini shakllantiradi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisining o'z ishiga yo'nalishi unga berilib ishlashi bilan ifodalanadi. Ish uning hayoti mazmuniga aylanib qoladi. Bu ikki natijaga olib keladi.

Bir tomondan, o'qituvchining o'z kasbiga bo'lgan muhabbati uchun doimiy ravishda o'z mahoratini oshirib borishga, o'z hamkasblarining ishi bilan qiziqishga, foydali tomonlarini o'zlashtirishga, faol ijodiy xodim bo'lishga undaydi. Boshqa tomondan, agar o'qituvchilar mashg'ulotlar o'qituvchi uchun rohat emas og'ir majburiyat jamligini his qilsalar, ular ham o'qituvchiga nisbatan xuddi shunday munosabatda bo'ladilar.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining bilimi (eruditsiyasi) Bilim o'qituvchining pedagogi faoliyatidagi imkoniyatlarini belgilab beruvchi omillardan biridir.

O'qituvchining eruditsiyasi- umumiy va maxsus bilimlardan tashkil topadi.

Umumiy bilimlar - (umumsiyosiy, adabiyot, san'at, tarix va h.k) o'qituvchining dunyoqarashi va umumiy madaniyatini bildiradi.

Maxsus bilimlar- o'qituvchi uchun o'z jismoniy tarbiya pedagogi faoliyatini amalga oshirish uchun kerak (anatomya, fiziologiya, psixologiya, pedagogika, maxsus fanlar- futbol, basketbol va boshqalar bo'yicha muammolar).

Bilimlar faqat kitob va jurnallar, hamda boshqa pedagoglarning tajribasidan olinishi kerak emas, balki o'qituvchi tomonidan o'z o'quvchilarini ularning fe'l-atvori, qobiliyati, layoqati, jismoniy rivojlanishi darajasini o'rganish jarayonida orttirilgan bilimlar juda muhim.

K.D Ushinskiy (buyuk rus pedagogi): "Insonni har tomonlama shakllantirish uchun uni har tomonlama bilish zarur" degan edi.

O'qituvchi egallagan maxsus bilimlarni nazariy, amaliy va uslubiy bilimlarga bo'lish mumkin.

Nazariy bilimlar- jismoniy tarbiya tarixi, odam organizmining ishlash qonuniyatlari tarbiya va ta'lim tamoyillari va boshqalar

Amaliy bilimlar - avvalo u yoki bu mashqni bajarish uchun kerakli bilimlardir.

Uslubiy bilimlar - bu boshqalarni qanday o'rgatish bo'yicha bilimlar ya'ni mashqni shaxsan bajarish emas balki bu mashqlarni o'quvchilar tomonidan bajarilishidir.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining malakasi quyidagilar:

Malaka- bu alohida harakat yoki butun bir faoliyatni qoidalar va faoliyat maqsadiga muvofiq ravishda bajarish usullarini amaliy egallash.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining malakasi konstruktiv, tashkilotchilik kommunikativ (didaktik va notiqlikni qo'shgan holda), gnostik (perseptivni qo'shgan holda), harakatchanlik (amaliy faoliyatni qoshgan holda) malakalariga bo'linadi.

Konstruktiv malakalar o'qituvchiga o'z faoliyatini rejalashtirishga yordam beradi. Ularga o'quv materialini tanlash va tashkil etish malakasi, perseptiv (kelajak) va doimiy rejalashtirishni amalga oshirish malakasi, sport anjomlari va asbob- uskunalarini olish va ta'mirlash malakasi kiradi.

Tashkiliy malakalar o'qituvchining rejalashtirgan ishlari (masalan, o'qituvchi darajasining yaxshi konspektini tuzishi mumkin, lekin sinfda ishni yaxshi tashkil qila olmaganligi uchun darsni yomon o'tkazishi mumkin. Talaba darsni o'tkazish bo'yicha uslubiy bilimlartga ega bo'lmasdan turib, o'zining tashkilotchilik qobiliyatiga ko'ra darsni yaxshi o'tkazishi mumkin) amalga oshirish bilan bog'liq bo'ladi. O'qituvchi pedagogik faoliyatning asosiy komponentlarini tushina borib, boshqarishni bilishi, maqsadlarni aniqlay olishi kerak.

Mahoratni kasbiy faoliyatni tashkil etishni yuqori saviyada amalga oshirilishini ta'minlaydigan shaxsiy kompleks xususiyatlar yig'indisi degan tushuncha nuqtai nazaridan yondashishga harakat qilamiz. Bunday muhim xususiyatlarga faoliyatning shaxsning insonparvarlik yo'nalishi kasbiy bilim ko'nikma malakalari pedagogi qobiliyat, pedagogi texnika, pedagogi muloqot va pedagogi ijodiyot kiradi.

Shaxsning insonparvarlik yo'nalishi O'qituvchining professional jihatdan muhim bo'lgan sifatleri kiradi. Ularga g'oyaviy, siyosiy bunga o'qituvchini dunyoqarashi, har bir o'quvchining kelajagi uchun javobgarlik hissi kiradi.

O'qituvchining axloqiy sifatleri: Xushmuomala insoniylik talabchanlik optimizm (yaxshi kayfiyat) kiradi.

Kommunikativ sifatleri: (muomila qila olish qobiliyati) odamlarga yaqinlik, dilkashlik, xushmuomalalilik, e'tiborlilik.

Pedagogik takt – bu mohir o'qituvchi intelligentga xos bo'lgan sifatlar, o'qituvchi mahorati bir bo'lagi hisoblanib, taktik bo'lish har insonga axloqiy talabchanlik ayniqsa rivojlanuvchi shaxs bilan munosabatda bo'luvchi pedagogga talabchan bo'lishni taqozo etadi.

Pedagogik takt – o'quvchilarga o'qituvchining maqsadga muvofiq ta'sir me'yori, muomalaning samarali usulini qo'llash ko'nikmasidir. Takt o'qituvchi uchun darsning barcha bosqichlarida zarur. Ayniqsa, o'quvchilar bilimlarini tekshirish va baholash vaqtida o'qituvchi o'zining xulqiga e'tibor berishi kerak. Bu o'rinda takt avvalo, o'quvchi javobini eshitishda namoyon bo'lishi zarur.

Javoblarning mazmuni va shakliga o'ta e'tibor va qiziqish bilan quloq solish, ma'lum qiyinchilik yuzaga kelganda esa pedagogi o'zini tuta bilmog'i lozim.

Hamma o'quvchilar qaysi o'qituvchi yaxshi bo'lsa, odob bilan e'tibor berib eshitsa, o'shanga javob berishni hohlaydi. Bu holatlarda tabassum, qarashlar, mimika, bosh qimirlatish bilan javoblarni quvvatlab turish, yo'l- yo'lakay izoh berish juda muhimdir.

Pedagogik takt o'qituvchi hulqining ixcham, serma'no kasb etishini, ya'ni taktik yo'lni ham hisobga oladi. Odatda o'qituvchi bolalar oldida turli rollarda, ko'rinishlarda chiqadi va u turli ohang, turli ko'rinishlar bilan, taktik usullar orqali ta'sir ko'rsatishni talab etadi.

Pedagogik takt mahorat bilan birga tarbiyalanadi va egallanadi. U o'qituvchining ma'naviy yetuklik darajasi va maxsus bilimlarini egallash bo'yicha hamda bolalar bilan muomala ko'nikmalarini shakllantirishi yuzasidan o'z ustida katta ishlar qilish natijasidir.

Kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar. Bularga fan bilimlari o'qitish uslublari pedagogika bilimlari, psixologiya bilimlari, nazariy bilimlar, kasbiy ko'nikma va malakalarga quyidagilar kiradi: bilimlarni yetkaza bilish, tekshirish ko'nikmalari, malakalarni hosil qilish ko'nikmalari, shug'ullanuvchilarni aqliy faoliyatini boshqarish ko'nikmalari (o'qituvchini fikrlash qobiliyati aktivligini qo'zg'ata

bilish), mustaqil ishni uyushtirish ko'nikmasi, o'z- o'zini boshqarish ko'nikmasi, har hil holatlarni tahlil qilish ko'nikmasi, o'quvchilarni qiziqishini shakllantirish ko'nikmasi.

Pedagogik faoliyatning yetakchi qobiliyatlari. Mohir o'qituvchi o'z ishini, asosan, amalga oshirishini ta'minlaydigan eng asosiy qobiliyatlarni ajratib olishimiz kerak.

Pedagogik faoliyatning quyidagi sakkizta yetakchi qobiliyatlarini sanab o'tish mumkin.

Perseptiv qobiliyat – pedagogning kuzatuvchangligi, ziyrakligi; loyihalashtirish qobiliyatlari - rejalashtirish qobiliyatlari ta'lim berish qobiliyatlari – bilimlarni yetkazib berish qobiliyatlari;

Ekspressiv qobiliyatlari – bu fikr, hissiyot bilimni nutq orqali yetkazish;

kommunikativ qobiliyatlari – bu bolalar bilan til topa bilish; uyushtirma bilish qobiliyatlari - musobaqa, bayram uyushtira olish;

akademik qobiliyatlari – bu ilmiy tajribalar o'tkazish qobiliyati (o'qituvchining qobiliyati, imkoniyatini aniqlash);

maxsus qobiliyatlari – bu harakat qobiliyatlari (mashqlarni ko'rsatib berish). Demak yuqorida sanab o'tilgan pedagogik faoliyatining asosiy tarkibiy qismlarini pedagogi mahorat sohibi bo'lishga intilgan kishi doimo kengaytirib, takomillashtirib, o'z faoliyatiga ularni qo'llay bilishi zarur.

Barcha kasb- korlik tizimida o'qituvchilik kasbi muhim o'rinda turadi. Chunki o'qituvchi – pedagog yoshlarning g'oyaviy- siyosiy o'sishida. Dastlabki texnik bilimlarni egallashda, kasb- kor malakalari bilan qurollanishlarida asosiy zveno (tarmoq) hisoblanadi, muhim ijtimoiy – mafkuraviy vazifani bajaradi. O'z kasbini bilimdoni bo'lgan mohir pedagoggina shaxsning ma'naviy hayotini davr ehtiyojlari asosida rivojlantira oladi, hamda o'quvchilarga ta'sir ko'rsatib, ularga qobiliyat, is'tedod, qiziqish, e'tiqod va amaliy ko'nikmalarini takomillashtiradi.

Kommunikativ malakalar (didaktik va notiqlikni qo'shgan holda) kommunikativ malakalar o'qituvchining o'quvchilari, hamkasblari, ota-onalar bilan muloqot qilishi bilan bog'liq.

Ularni uch guruhga bo'lish mumkin shaxsiy kommunikativ malakalar - o'qituvchining kishilar bilan muloqotga kirishish ish va shaxsiy munosabatlarni o'rnatish malakasida ifodalanadi (o'qituvchining tashkilotchilik imkoniyatlariga bog'liq); didaktik malakalar o'qituvchining o'quv materilani o'quvchilar ongiga aniq va tushunarli tarzda yetkazib berish malakasiga bog'liq (jismoniy tarbiya o'qituvchilari har doim ham bu ishni uddalay olmaydilar. Ko'pincha qiyinchiliklarga duch keladilar: o'qituvchi jismoniy mashqlar haqida so'zlab berish kerakligi haqida bilmaydi; bilganda ham uni qay tarzda yetkazib berishni bilmaydi; yoki xatoni qanday tuzatish kerakligini tushuntirib berolmaydi);

notiqlik malakasi jismoniy tarbiya o'qituvchisi uchun eng avvalo ma'naviy- ma'rifiy funksiyani amalga oshirishi uchun kerak. Buning uchun o'qituvchi katta eruditsiyaga va nutq madaniyatiga ega bo'lishi lozim.

gnostik malakalar (perseptivni qo'shgan holda) Gnostik malakalar o'qituvchining alohida o'quvchilarni hamda jamoani bilib olishi bilan, pedagogi vaziyatlarni va o'z faoliyatini tahlil qila olishi bilan bog'liq. Gnostik malakalar idrok etish jarayonlari bilan chambarchas bog'liq va perseptiv malakalarga asoslanadi, ya'ni o'qituvchining kuzatish, nazorat qilish, mashqlarni bajarishda xatolarni to'g'irlash malakasida ko'rinadi (gnostik malakalarga o'quv - uslubiy va ilmiy adabiyotlardan foydalanish malakasi, elementar (oddiy) tadqiqotlar o'tkazish va ularning natijasini tahlil qilish malakasi, o'quvchilarni jismonan rivojlantirish metodikasiga yangiliklar kiritish kiradi).

harakatchanlik malakalari (amaliyotni qo'shgan holda) harakatchanlik malakalari eng avvalo o'qituvchining jismoniy mashqlarini bajarish texnikasida aks etadi, mashqlarni to'g'ri

ko'rsatib berish ko'pincha o'quvchilarga ta'lim berish samaradorligi belgilab beradi. Harakatchanlik malakalariga ko'pchilik amaliy ko'nikmalar kiradi, ular sport uskunolari va anjomlarini tuzatishda ko'rinadi. Malakaning har biri jismoniy tarbiya o'qituvchisining bir yo'la bir necha funksiyani bajarishni ta'minlaydi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining obro'- e'tibori (avtoriteti) Pedagogi faoliyatning muvaffaqiyatli kechishida o'qituvchining obro'- e'tibori katta o'rin tutadi. O'quvchilar orasida obro'- e'tiborga ega bo'lgan o'qituvchi kuchli tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Chunki obro'- e'tiborga ko'proq ishonadilar va unga taqlid qiladilar. Biroq obro'- e'tibor o'qituvchining faoliyati jarayonida paydo bo'ladi, shuning uchun u o'qituvchi mahoratining birlamchi komponenti emas, balki ikkilamchi komponenti hisoblanadi. Obro'- e'tiborli kishi deb ma'lum bir hayot sohasi va faoliyatigda unung fikri bilan hisoblashishadigan, unga taqlid qilishga intilishadi, unga u yoki bu masalalar yechimini ishonib topshiradigan kishi hisoblanadi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining obro'- e'tibori quyidagi komponentlaridan iborat:

Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi professional insonning obro'- e'tibori shu sohadagi bilim va malakasi, hamda o'qituvchining sport razryadiga bog'liq;

Yosh obro'-e'tiborni - o'qituvchi o'quvchilarga ko'z o'ngida yoshi katta, tajribali inson bo'lib ko'rinadi;

Lavozim obro'-e'tibori ya'ni o'qituvchining barcha huquq va majburiyatlari bilan pedagog sifatidagi statusi (o'rni);

Ma'naviy obro'-e'tiborining yo'qligi jismoniy tarbiya o'qituvchisining boshqa barcha obro'-e'tibori komponentlarini yo'qqa chiqarishi mumkin;

Bosish, engish obro'-etibori (avtoriteti) o'quvchilarning o'qituvchidan qo'rqishiga asoslanadi (bunday o'qituvchilar o'quvchilar idroki itoatkorlikni qabul qila olmasligini unutib qo'yadilar);

Oraliqni ushlash obro'-etibori o'qituvchining o'quvchilar bilan kamroq muloqotda bo'lishini bildiradi;

Do'stlik obro'-e'tibori o'qituvchi o'quvchilarga o'ziga do'st-sinfidoshga muomala qilgandek ruxsat bergan holda paydo bo'ladi;

Man-manlik obro'-e'tibori (avtoriteti) maqtanchoqlik o'z qadr-qimmatini va o'tmishdagi xizmatlarini ta'kidlashga asoslanadi (masalan, o'qituvchi musobaqalarda qatnashib, yutuqli o'rinlarni egallagan bo'lsa va h.k.);

Mehribonlik obro'-etibori (avtoriteti) ko'pincha o'qituvchining ko'ngilchangligida ko'rinadi (masalan, o'qituvchi dasturdagi materialni o'tish o'rniga o'quvchilarga boshqa ishlar bilan shug'ullanishga ruxsat beradi, yoki ularga ko'tarib baho qo'yadi);

Rezonerlik obro'-e'tibori o'qituvchi o'quvchilarni o'zi tushunmaydigan masalalarga o'rgatadi;

Pedantizm obro'-e'tibori o'qituvchining ongli intizomga rioya qilishidan emas, balki byurokratik (qog'ozboz) rahbarligidan qonun-qoidalarga so'zsiz rioya qilishida ifodalanadi;

Soxta obro'-e'tibor o'qituvchi tomonidan biror bir maqsadni ko'zlamay ham tashkil qilinishi mumkin. Lekin har qanday holatda ham u o'quvchilarning ta'lim va tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi;

O'qituvchining imkoniyatlari ko'p. Ular bilim-malaka, xususiyatlar shaklida amalga oshirilishi, sabablar asosida kuchaytirilishi mumkin. Shu sababli professional mahoratga erishish yo'llari ham turlicha bo'ladi. Lekin jismoniy tarbiya o'qituvchisining pedagogik mahoratining barcha komponentlaridan savodli va biror maqsadga yo'naltirilgan holda foydalanish pedagogik jarayonga rahbarlik qilishda yordam beradi.

Jismoniy tarbiya darslarini tashkil etishga bo'lgan talablar:

Dars, yuqorida aytib o'tilganidek, o'qitishni tashkil etishning o'zgarmas shakli emas. O'quv amaliyoti va pedagogik tafakkur doimo uni takomillashtirish yo'llarini izlaydi. Bu sohada turli xil ko'rik-

tanlovlar o'tkazilayotgan pedagogik o'qishlarda o'rta qo'yilayotgan ilg'or o'qituvchilarning fikr va mulohazalari diqqatga sazovordir.

Turli - tuman fikr va mulohazalarni hisobga olgan holda dars quyidagi umumiy didaktik talablarga javob berishi lozim har bir jismoniy tarbiya dars ma'lum bir maqsadni amalga oshirishga qaratilgan va puxta rejalashtirilgan bo'lmog'i lozim. har bir jismoniy tarbiya dars mustahkam g'oyaviy - siyosiy yo'nalishga ega bo'lmog'i lozim. har bir dars turmush bilan, amaliyot bilan bog'langan bo'lmog'i lozim. har bir jismoniy tarbiya darsi xilma-xil usul, uslub va vositalardan unumli foydalangan holda olib borilmog'i lozim. darsga ajratilgan har bir soat va daqiqalarni tejab, undan unumli foydalanmoq lozim. har bir dars o'qituvchi va o'quvchilarning faolligi birligini ta'minlamog'i lozim darsga sinchiklab tayyorgarlik ko'rish, darsda mehnatga bo'lgan munosabatni vujudga keltirish, o'qish vaqtida javobgarlikni his ettirish va ehtiyotkorlik muomalasini vujudga keltirish;

darsda birgalikdagi faoliyatining muvaffaqiyat sharti bo'lgan mehnat intizomini saqlash; o'rgatishni samaradorligi uchun zarur bo'lgan o'zaro munosabat, o'zaro hurmatni yetik me'yorlarini saqlash; jihozlarga, asbob anjomlarga jamiyatni moddiy mulki ehtiyotkorlik bilan qarashga o'rgatish; komandalarni benuqson bajarish, saflash va qayta saflash, jamoa faoliyatini muvaffaqiyatli sharti ekanligini to'g'ri tushunish;

zaruriy jihozlarni tayyorlash va ularni yig'ishtirishda qatnashish, o'z-o'ziga xizmat qilishni kollektiv faoliyati sifatida qarash; yagona formani talab etish, o'z ramziga ega bo'lishlik vatanparvarlik va o'z kollektivini yutuq va muvaffaqiyatlarini his etishga o'rgatish; o'rtoqlari muvaffaqiyatsizliklari ustidan kulishni qat'iyan taqiqlash

darsda o'quv materiallarining mazmuniga oid ko'rsatmali qurollar, texnika vositalari va kompyuterlardan foydalanish imkoniyatini yaratmoq lozim.

jismoniy tarbiya darslarida mashg'ulotini butun sinf bilan yoppasiga olib borish bilan har qaysi o'quvchining individual xususiyatlari, ularning mustaqilligini oshirish hisobga olinadi. har bir darsda mavzuning xarakteridan kelib chikib, xalqimizning boy pedagogik merosiga murojaat qilish va undan foydalanmoq imkoniyatini izlamoq lozim.

Dars turlari va tuzilishi quyidagicha. Bir soatlik darsga mo'ljallangan dastur materiallarining mazmunini bayon qilish uchun didaktik maqsad va talablarga muvofiq ravishda tashkil qilingan mashg'ulot turi dars turlari deb yuritiladi. Ta'lim tizimida eng ko'p qo'llaniladigan dars turlari quyidagilardir; Yangi bilimlarni bayon qilish darsi.

O'tilgan materiallarni mustahkamlash darsi. O'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini tekshirish va baholash darsi. Takroriy - umumlashtiruvchi va kirish darslari. Aralash dars (yuvoridagi dars turlarining bir nechtasini birga qo'llanish). Har bir dars turining ma'lum tuzilishi va xususiyatlari bor, bu narsa o'qituvchining o'quv materialini to'g'ri va samarali tushuntirishiga, mustahkam esda qoldirishga, takrorlashga va uning o'zlashtirilishini nazorat qilib borishiga yordam beradi.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar

Loyihalashtirish, boshqarish, rejalashtirish, jismoniy tarbiya, jismoniy madaniyat, tizim, ilmiy boshqarish, ommaviy sport, eruditsiya, texnika, kommunikativ qobiliyatlar, didaktik malakalar, notiqlik malakasi, obro'-e'tibor, dars, harakatchanlik malakalari.

Nazorat savollari:

1. Jismoniy tarbiya va sport ta'limi loyihalashtirishning ahamiyati.
2. Jismoniy tarbiya va sportning dolzarb muammolarini hal etishda dasturiy loyihaviy yondashuvning imkoniyatlari hamda loyihalashtirishning metodologik jihatlari.

3. Boshqarishda tamoyillarning ahamiyati.

4. Sport faoliyatini boshqarish funksiyalariga tasnif bering.

5. Sport faoliyatini boshqarish funksiyalarining tarkibiy qismlari.

6. Sport faoliyatida loyihalashtiruvchi qobiliyatning ahamiyati qanday?

7. Sport faoliyatida kommunikativ qobiliyatning ahamiyati qanday?

8. Sport faoliyatida tashkilotchilik qobiliyatning ahamiyati qanday?

9. Pedagogik mahoratning tarkibiy qismlarini sanang.

11-MAVZU. SPORTCHI SHAXSNI SHAKLLANTIRISHDA JISMONIY TARBIYA VA SPORTNING O'ZIGA XOS SPESIFIK AHAMIYATI.

Zamonaviy jamiyatda sport va jismoniy tarbiya nafaqat sog'lom turmush tarzini shakllantirish, balki barkamol, maqsadga intiluvchan va irodali shaxsni tarbiyalashda ham muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, sportchi shaxsning shakllanishida bu sohalarining o'ziga xos, spesifik funksiyalari mavjud.

Avvalo, sport faoliyati intizom, qat'iyat, iroda va mas'uliyat kabi fazilatlarni rivojlantiradi. Sport bilan muntazam shug'ullanish orqali sportchi o'z oldiga aniq maqsadlar qo'yadi va ularga erishish yo'lida qat'iy harakat qiladi. Bu jarayon sportchini nafaqat jismonan, balki ruhiy va aqliy jihatdan ham chiniqtiradi.

Jismoniy tarbiya esa sportchining umumiy jismoniy tayyorgarligini ta'minlash, sog'lom hayot tarzini shakllantirish va kasb faoliyatidagi samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, yosh sportchilar uchun jismoniy tarbiya asosiy tayanch bo'lib, ularning har tomonlama rivojlanishiga, psixologik barqarorlik va ijtimoiy moslashuvchanlikni shakllantirishga yordam beradi.

Shuningdek, sportda raqobat muhiti sportchini o'z ustida ishlashga, doimiy o'z-o'zini baholash va takomillashtirishga undaydi. Bu esa shaxsiy o'sish, o'ziga bo'lgan ishonch va liderlik qobiliyatlarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, jamoaviy sport turlari orqali sportchi o'zaro hurmat, hamkorlik, ijtimoiy mas'uliyat va kommunikativ ko'nikmalarni ham egallaydi.

Jahon tajribasida ilk bor jismoniy va intellektual salohiyatni maqsadli rivojlantirish hamda uni samarali boshqarish tizimiga aynan O'zbekistonda asos solindi. Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab mamlakatimizda bu boradagi masalalarga ustuvor e'tibor

qaratildi. Natijada, ushbu yondashuv amaliyotga joriy etilib, qisqa fursatlarda salmoqli ijobiy natijalarga erishildi.

Davlat siyosatida jismoniy tarbiya va sport faqat sog'lom turmush tarzining asosi sifatida emas, balki shaxsning har tomonlama yetukligini ta'minlovchi muhim ijtimoiy va ma'naviy omil sifatida e'tirof etildi. Sport insonni nafaqat jismonan chiniqtiradi, balki ma'naviy yetuklikka, iroda kuchi, qat'iyat va bardoshga o'rgatadi. U aniq maqsad sari intilishni, mashaqqatlarga dosh berishni, o'zini yengib o'tishni va g'alabaga ishonch bilan harakat qilishni shakllantiradi.

Shu bilan birga, sport inson qalbida faxr, g'urur va vatanparvarlik tuyg'ularini uyg'otadi. U yurt sha'nini yuksaltirish, xalqning salohiyatini butun dunyoga namoyon etish vositasi sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, yosh avlodni harbiy- vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda sportning o'rni beqiyosdir. Ular sport orqali fidoyilik, mas'uliyat, g'alabaga intilish va jamoaga sadoqat kabi hayotiy qadriyatlarni o'zlashtiradilar.

Jismoniy-intellektual resurslar: sog'lom jamiyat va barqaror kelajak poydevori

Sog'lom, bilimli va fidoyi farzandlari bor xalq o'zining buyuk kelajagini barpo eta oladi. Shu boisdan ham jismoniy tarbiya va sportning ommaviyligini ta'minlash, ularni izchil rivojlantirish – barkamol shaxsni tarbiyalashning eng muhim shartlaridan biridir. Bugungi kunda jismoniy-intellektual resurslarni maqsadli rivojlantirish va ularni samarali boshqarish tizimi orqali xalqimiz Vatan ravnaqi, yurt tinchligi va xalq farovonligini ta'minlash yo'lida dadil qadamlar tashlamoqda.

Zamonaviy yondashuvga ko'ra, sport faqat sport uchun emas, balki eng avvalo inson uchun, uni har tomonlama yetuk, jismonan sog'lom va ma'naviy jihatdan komil shaxs sifatida tarbiyalash uchun xizmat qilishi lozim. Sport - xalqaro do'stlik, tinchlik, hamkorlik va

umumiy farovonlikning muhim omillaridan biri bo'lib, u global darajadagi ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Mazkur yo'nalishda quyidagi strategik ustuvorliklar belgilangan:

Jismoniy- intellektual resurslarga davlat siyosatining muhim yo'nalishi sifatida

qarash, ularning rivojlanishini uzluksiz qo'llab- quvvatlash;

Samarali boshqaruv tizimini ishlab chiqish, ilg'or mexanizmlar va zamonaviy vositalar orqali uni amaliyotga tatbiq etish;

Ommaviy sportni rivojlantirish va sport infratuzilmasini kengaytirish, professional sportda salohiyatli iste'dodlarni aniqlash va har tomonlama qo'llab-quvvatlash;

Jismoniy-intellektual salohiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, insoniy barkamollik va milliy xavfsizlikdagi o'rnini mustahkamlash, bu borada zamonaviy infratuzilma va qulay shart- sharoitlar yaratish;

Bozor iqtisodiyoti va ijtimoiy boshqaruv tamoyillarini tatbiq etish, ushbu sohani barqaror va raqobatbardosh tizimga aylantirish.

O'tgan davr mobaynida jismoniy- intellektual resurslarni maqsadli rivojlantirish va ularni samarali boshqarish borasida huquqiy- me'yoriy asoslarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratildi. Ushbu sohada ishlab chiqilgan normativ- huquqiy hujjatlar tizimi resurslardan oqilona foydalanish va ularni strategik boshqarish imkonini yaratdi.

Shuningdek, jismoniy- intellektual resurslarni boshqarish jarayoniga metodologik jihatdan izchil, kompleks yondashuv qo'llanildi. Bu tizimning yaxlit, muvofiqlashtirilgan tarzda faoliyat yuritishi esa, o'z navbatida, uning samaradorligini sezilarli darajada oshirdi. Amalga oshirilgan choralar natijasida ushbu resurslar boshqaruvi ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismlaridan biriga aylandi.

Jismoniy- intellektual resurslarni samarali boshqarishda O'zbekistonning o'ziga xos omillari

Jismoniy- intellektual resurslarni samarali boshqarish tizimini shakllantirishda O'zbekistonning ijtimoiy- demografik va madaniy- milliy xususiyatlari chuqur tahlil qilindi. Boshqaruv mexanizmlari aynan ushbu omillar – ularning retrospektiv (tarixiy) va perspektiv (kelajak) holatlari hisobga olingan holda tashkil etildi. Jarayon quyidagi asosiy yo'nalishlar bilan izohlanadi:

Aholi tarkibi va demografik xususiyatlar Mamlakatimizda aholi, ayniqsa, yoshlar salmog'ining yuqoriligi jismoniy- intellektual salohiyatni to'g'ri yo'naltirish zaruratini yuzaga keltiradi. Bu borada Prezidentimiz ta'kidlaganidek:

"Biz farzandlarimizning barkamol ruhiy dunyosi uchun, ularning ma'naviy- axloqiy jihatdan yetuk, jismonan sog'lom bo'lishi uchun doimo qayg'urishimiz, kurashmog'imiz zarur." Bu fikr boshqaruv tizimining markazida yosh avlod salohiyatini ro'yobga chiqarish masalasi turganini anglatadi.

Infratuzilmani rivojlantirish orqali barkamol avlodni tarbiyalash jismoniy tarbiya va sport sohalarini rivojlantirishda zamonaviy infratuzilma muhim rol o'ynaydi. Maktab, kollej, oliy ta'lim muassasalari, sport zallari va maydonchalari kabi obyektlar aholining jismoniy faolligini ta'minlashda tayanch vazifasini bajaradi. Zero, quyidagi fikr bu yondashuvning mohiyatini ifodalaydi: *"Sog'lom avlodni tarbiyalash – barchaning, butun jamiyatning, shu yurtda yashaydigan har bir insonning asosiy ishi, insoniy burchidir."*

Jismoniy va ma'naviy yetuklikni uyg'un holda shakllantirish Zamonaviy yondashuvda shaxsni rivojlantirish faqat jismoniy tayyorgarlik bilan chegaralanmasligi lozim. U ma'naviy go'zallik, axloqiy komillik va ijtimoiy mas'uliyat bilan uyg'un holda kechishi kerak. Shu bois boshqaruv tizimida nafaqat sport va jismoniy tarbiya, balki ta'lim, sog'liqni saqlash, mahalla va oilaviy muhitning o'zaro integratsiyasiga ham alohida e'tibor qaratiladi. Bu borada quyidagi fikr juda dolzarb: *"O'z salomatligi haqida shaxsan g'amxo'rlik qilib borish madaniyatini yoshlikdan – oila, maktab, mahalla, sog'liqni saqlash tizimi, jismoniy tarbiya va sportning ko'magida singdirish kerak."*

Sabab- oqibat aloqadorligi va boshqaruv samaradorligi: jismoniy- intellektual resurslar misolida tahliliy yondashuv

Jismoniy- intellektual resurslarni boshqarish tizimida sabab-oqibat aloqadorligining mutanosibligi boshqaruv samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ya'ni, har qanday ijtimoiy yoki sportiy faoliyatda belgilangan maqsadga erishish, eng avvalo, ushbu jarayonga ta'sir etuvchi sabablarning chuqur tahlil qilinishi va ular orasidagi ichki bog'liqlikning to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq bo'ladi. Boshqacha aytganda, shart-sharoitlarning puxta yaratilishi, tadbirlarning kompleks va yaxlit tarzda amalga oshirilishi, ularning bajarilish sifati, ishtirokchilarning maqsadga intilishi va psixologik tayyorgarligi sabab sifatida qaralib, bu omillar natijada kutilayotgan ijtimoiy, sportiy va sog'lomlashtirish yo'nalishlaridagi natijalarga olib keladi.

Aynan mana shu sabab-oqibat aloqadorligining izchil va muvofiqlashtirilganligi tufayli strategik va taktik rejalarini samarali amalga oshirish mumkin bo'ladi. Bu esa o'z navbatida millatning sog'lom genofondini shakllantirish, xalqaro sport maydonlaridagi nufuzni oshirish, sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash kabi yuksak ijtimoiy-ma'naviy maqsadlar uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Shu nuqtai nazardan, jismoniy- intellektual resurslarni boshqarishning barcha bosqichlarida sabab- oqibat bog'liqligini chuqur anglab yetish va ushbu metodologik qoida asosida faoliyat yuritish zaruriy hisoblanadi. Amaliy tajribalar bu yondashuvning naqadar muhim ekanini isbotlab bermoqda. Masalan, Sidney shahrida o'tkazilgan Olimpiya o'yinlariga tayyorgarlik jarayonida boks bo'yicha olib borilgan ishlar aynan sabab-oqibat aloqadorligi tamoyiliga qat'iy amal qilinganligi bilan ajralib turdi. Sportchilarni tayyorlash uchun zarur infratuzilma va mashg'ulotlar tizimi yaxlit tarzda tashkil etildi, sportchilarning ruhiy-psixologik tayyorgarligi mustahkamlandi, har bir bosqich puxta rejalashtirildi. Natijada,

rejalashtirilgan oltin medal aynan shu yondashuv evaziga qo'lga kiritildi.

Biroq, boshqa sport turlari misolida bu yondashuvning yetarli darajada qo'llanilmagan holatlari ham kuzatildi. Xususan, kurash musobaqalarida sabab- oqibat bog'liqligiga e'tibor yetarli darajada berilmadi: moliyaviy mablag'lardan oqilona foydalanilmagani, tayyorgarlik uslublarining jahon andozalariga to'liq mos kelmaganligi, sportchilar bilan ishlashda metodik jihatdan zax nafaka yo'lga qo'yilmaganligi bois ko'zlangan oltin medallar o'rniga faqat kumush medallar bilan cheklanishga to'g'ri keldi.

Shuningdek, yengil atletika, trampolin, otish va dzyudo kabi sport turlarida ham ko'zda tutilgan natijalarga erishilmadi. Sababi, ushbu yo'nalishlarda maqsadli tadbirlar to'laqonli amalga oshirilmagani, resurslar va imkoniyatlar samarali boshqarilmagani oqibatida sportchilar xalqaro miqyosda raqobatbardosh bo'la olmadilar.

Sport nazariyasining metodologik asoslari va fanlararo integratsiyasi.

Zamonaviy sport nazariyasi metodologiyasida ilmiy bilishning asosiy yo'nalishlaridan biri – falsafiy- metodologik yondashuvlar va umumilmiy muammolarning chuqur tahlilidir. Bu jarayonda ilmiy bilishning umumilmiy usullari, prinsiplari va yondashuvlari asos sifatida xizmat qiladi. Aynan shu asosda sport fenomenining mohiyati, uning rivojlanish mexanizmlari va amal qilish qonuniyatlari aniqlanadi. Sport sohasi o'zining murakkab, ko'p qirrali va ko'p darajali xususiyatlari bilan boshqa ko'plab sohalar bilan uzviy bog'langan bo'lib, bu fanlararo integratsiyani taqozo etadi.

Umumiy sport nazariyasining fanlar tizimidagi o'rni va ularning o'zaro aloqalari birinchi bo'lib taniqli olim A.P. Matveev tomonidan

1997- yilda tizimli tarzda belgilab berilgan. Uning konseptual qarashlari sport nazariyasining fan sifatida shakllanishida asos bo'lib xizmat qilgan. Bugungi kunga kelib sport nazariyasi nafaqat amaliy sport turlari bilan, balki biologik, psixologik va ijtimoiy fanlar bilan ham chuqur aloqadorlikda rivojlanib bormoqda. Bu esa uni chuqur integratsiyalashgan, tizimli, kompleks ilmiy soha sifatida qarashga asos yaratadi.

Sport nazariyasi o'zining faktik asoslarini alohida sport turlarining nazariyasi va metodikasi, sport mashg'ulotlari tizimi bilan bog'liq amaliy fanlar: fiziologiya, biokimyo, biomexanika, psixologiya, sotsiologiya, morfologiya, metrologiya va boshqa sohalarining ilmiy yutuqlaridan oladi. Bu fanlar sportda inson organizmining imkoniyatlarini, psixofiziologik holatini, harakatlar strukturasi va mexanizmlarini chuqur tahlil qilishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sport nazariyasi ularning ma'lumotlarini faqat yig'ish bilan cheklanmaydi, balki sportning mohiyatini anglash, uning amalda qanday ishlashi va qanday rivojlanishini belgilovchi umumiy qonuniyatlarni aniqlash uchun zarur bo'lgan muhim jihatlarni ajratib oladi hamda ularni integratsiyalaydi.

Bu holat, ayniqsa, sport fanining tor ixtisoslashgan sohalarida ko'pincha yetarli darajada e'tiborga olinmaydi. Chunki u yerda tadqiqotlar, odatda, tor predmet doirasida, cheklangan metodik vositalar bilan olib boriladi. Umumiy sport nazariyasi esa bu cheklovlarni yengib o'tadi va kengroq, tizimli, umumlashtiruvchi yondashuv asosida ishlaydi. Aynan shu jihat – ya'ni uning integratsiyalanganligi, fanlararo o'zaro ta'sirda bilishga asoslanganligi – sport nazariyasining zamonaviy ilmiy tizimdagi o'rnini belgilab beradi.

Shuningdek, sport nazariyasining alohida jihati shundaki, u biologik va gumanitar fanlarning oraliq sohasi sifatida yuzaga kelgan ilmiy bilimlarni chuqur tahlil qilgan holda, o'zining mustaqil kontseptsiyasini yaratadi. Har qancha muhim bo'lmasin, bu oraliq

fanlar sport nazariyasining tub mohiyatini to'liq aks ettira olmaydi. Chunki sport nazariyasining markazida – amaliy sport faoliyatining to'plangan tajribasi, real hayotiy holatlari va umumlashtirilgan natijalari yotadi. Shunday qilib, sport nazariyasining asosiy manbai – bu sport amaliyotining o'zidir. Undagi real holatlar va tajribalardan olinadigan ilmiy bilimlar, xulosalar va konsepsiyalar, sport fanining taraqqiyoti uchun asosiy yo'nalishni belgilab beradi.

Sport nazariyasining fanlararo asoslari va tizimli metodologiyasi.

Sport nazariyasini shakllantirish va rivojlantirishda fanlararo aloqalar tizimining tutgan o'rne alohida ahamiyatga ega. Xususan, shaxs faolligining namoyon bo'lishi (faoliyat nazariyasi), uning individual rivojlanish jarayonini boshqarish (gomootogenez va filogenez nazariyalari), shuningdek, tarbiya va alohida rivojlantirishni optimallashtirishga qaratilgan umumijtimoiy yondashuvlar (L.P. Matveev, 1997) sport nazariyasining nazariy- metodologik asoslarini shakllantiruvchi muhim omillar sifatida qoraladi.

Bu jarayonda ayniqsa madaniyatshunoslikka oid yondashuvlar va fanlararo xususiyatga ega bo'lgan umumiy nazariy yo'nalishlar sport faoliyatini ijtimoiy- madaniy tizimning bir qismi sifatida talqin etishga zamin yaratadi. Shuningdek, bu yondashuvlar sportning shaxs tarbiyasidagi o'rnini, ijtimoiy jarayonlardagi funksional ahamiyatini va uni rivojlantirishda faoliyatning madaniy- motivatsion zaminini chuqur tahlil qilishga imkon beradi.

Sport nazariyasining vujudga kelishi va shakllanishi jamiyatning ob'ektiv ehtiyojlari bilan uzviy bog'liq. Sportning ijtimoiy institut sifatida shakllanishi uni nazariy jihatdan o'rganishni zaruratga aylantirdi. Shunga ko'ra, sport sohasidagi ilmiy qarashlar avvalo hayotiy ehtiyojlar, amaliyotda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni hal etish yo'llari asosida shakllandi. Ammo so'nggi yillarda sport harakatining jadal rivojlanishi bilan birga, nazariya va amaliyot o'rtasidagi uyg'unlikda muayyan nomuvofiqliklar kuzatilmoqda.

Bu ziddiyatlarning sababi, asosan, olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar sonining ortib borayotganiga qaramay, ularning aniq maqsadlar, kompleks va tizimli metodologiyaga tayanmagan holda amalga oshirilayotganidir. Tadqiqotlar ko'pincha tor doiradagi amaliy ehtiyojlarga asoslangan bo'lib, sport sohasining murakkab, ko'p omilli va o'zaro bog'liq tizim sifatida tahlil qilinishiga yetarli darajada e'tibor berilmayapti. Bu holat ilmiy yondashuvlar ichida tahliliy metodologiyaning yetakchi o'rinda turishini ko'rsatadi, biroq bu metod har doim ham sportning kompleks mohiyatini to'liq ochib bera olmaydi. (V.V. Kuznetsov, 1984). Zamonaviy fan metodologiyasida tizimli yondashuv kontseptsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, har qanday ob'ekt – u moddiy bo'ladimi yoki kontseptual (g'oya, model, tamoyil) tusda bo'ladimi – o'zaro bog'liq va muvofiqlashgan tarkibiy qismlardan iborat bir butun tizim sifatida qaraladi. Sport sohasi ham ana shunday tizimlardan biridir: unda sportchi, murabbiy, sport inshootlari, tibbiy- biologik xizmatlar, psixologik tayyorgarlik, ijtimoiy- madaniy muhit va boshqalar bir-biriga chambarchas bog'liq holda faoliyat yuritadi.

Shu bois sport nazariyasi faqat yakka holatlarni emas, balki ularning o'zaro ta'sirini, tizim ichidagi har bir elementning umumiy natijaga ta'sirini tahlil qilishi zarur.

Shunday qilib, sport nazariyasining fanlararo va tizimli asosda rivojlanishi, uni keng qamrovli ilmiy sohaga aylantiradi. Ushbu yondashuvlar orqali sport nafaqat jismoniy faollik, balki shaxsni ijtimoiy, ma'naviy va madaniy jihatdan shakllantiruvchi kuchli vosita sifatida qayta baholanmoqda.

Tizimli yondashuvning integratsiyalangan mohiyati va sport tizimidagi amaliy ahamiyati

Har qanday tizim o'zining tarkibiy qismlaridan iborat bo'lib, agar bu qismlardan biri ajratib olinsa, u ham o'z navbatida alohida tizim sifatida qaralishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, tizim unsurlari mazmunan tizimchalar (subtizimlar) sifatida talqin etilishi mumkin.

Ayni vaqtda, unsurlar yig'indisi faqatgina oddiy jamlanma sifatida emas, balki ular o'zaro mantiqiy aloqadorlik asosida integratsiyalashgan bo'lsa, butun tizim sifatida ham baholanishi mumkin. Shunday qilib, tizim va uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi munosabat murakkab, ierarxik va ko'p darajali tusga ega bo'ladi.

Bunday sharoitda integratsiyalangan yondashuv tahliliy (fragmentar) usullarga nisbatan ustunlik kasb etadi. Bu yondashuv quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

Tarkibiy tizimchalar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni bir butunning ajralmas bo'lagi sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Har bir tizimchaning butun tizim tarkibiga kirish jarayonida yuz beradigan sifat va funksional o'zgarishlarini aniqlashga sharoit yaratadi.

Tizim ichida mavjud bo'lgan alohida xususiyatlarning sintezi natijasida yangi, ilgari mavjud bo'lmagan xususiyat va aloqalarning shakllanishini tushuntirish imkoniyatini ta'minlaydi.

Ushbu integratsiyalashuv jarayonida tizimchalar alohida hodisalar sifatida emas, balki yangi sifatli holatga ega bo'lgan integral tizimning ajralmas qismiga aylanadi. Natijada, mutlaqo yangi, murakkab, o'ziga xos xususiyatlar, o'zaro bog'liqliklar va amaliy aloqalarga ega bo'lgan, yuqori darajadagi ko'p omilli tizim vujudga keladi.

Ma'lumki, ilmiy bilish jarayoni har doim umumiy tushunchalardan batafsil tuzilmani ochib berish sari harakat qiladi. Shu sababli, tizimli yondashuv doirasida eng muhim jihatlardan biri - bu ilmiy tadqiqotlarni o'rganilayotgan obyektning real xususiyatlari, tarkibi va funksional vazifalariga mos ravishda olib borishdir. Bu, ayniqsa, sport sohasidagi ilmiy- amaliy faoliyatda o'zining dolzarbligini ko'rsatadi.

Tizimli yondashuv sportchilarni tayyorlash jarayonida muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayonni yagona va yaxlit tizim sifatida, uning barcha tarkibiy elementlari - jismoniy

tayyorgarlik, ruhiy- irodaviy holat, sog'liq holati, psixologik muhit, ta'limiy hamda ijtimoiy omillar bilan o'zaro bog'liqlikda tashkil qilish imkonini beradi. Tizimiy yondashuv sport tayyorgarligining zamonaviy vazifalari va talablariga mos ravishda uni mukammal boshqarish, rejalashtirish hamda optimallashtirishni ta'minlovchi muhim konseptual asosga aylanadi.

Sportchining muvaffaqiyati va tayyorgarlik tizimining ierarxik modeli

Sportchining erishgan yutuqlari bir nechta muhim omillar o'zaro uyg'unlashgan holda ta'sir etganida yuzaga chiqadi. Bular qatoriga - sportchining tabiiy qobiliyatlari, mashg'ulot jarayonining ilmiy asoslanganligi, murabbiyning kasbiy malakasi hamda mashg'ulot va musobaqalarni samarali tashkil etish uchun yaratilgan moddiy-texnik baza va muhit kiradi.

Shu asosda sportchi tayyorgarligining barcha yo'nalishlarini tizimli yondashuv asosida miqdoriy hamda sifat jihatdan baholash imkonini beruvchi model ishlab chiqilgan bo'lib, u uch bosqichli (darajali) tizim ko'rinishida namoyon bo'ladi:

Musobaqa faoliyati darajasi - sportchining musobaqalardagi harakatini ifodalovchi *musobaqaviy faoliyat modeli* sifatida namoyon bo'ladi. Bu darajada sportchining amaliy faoliyati, raqobatdagi taktik va texnik yondashuvlari tahlil qilinadi.

Sportchi tayyorgarligining asosiy jihatlari - ya'ni *sport mahorati modeli*, bunda sportchining texnik, taktik, jismoniy, ruhiy va funksional tayyorgarligi har tomonlama ko'rib chiqiladi.

Sportchi organizmining imkoniyatlari - bu fiziologik imkoniyatlar modeli bo'lib, sportchining individual salohiyati, organizmning funksional imkoniyatlari va adaptatsion resurslari baholanadi.

Bu darajaviy ierarxiyada har bir pog'ona o'zidan keyingi darajaga bevosita ta'sir etadi va unga bo'ysunadi. Aynan shunday integratsiyalashgan yondashuv yuqori malakali sportchilarni tayyorlashda ishonchli metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tizimli model

orqali sport tayyorgarligi jarayonining murakkabligi va ko'p omilliligi ilmiy asosda o'rganiladi, tahlil qilinadi va boshqariladi.

Shuningdek, ishlab chiqilgan ushbu sxema sport tayyorgarligi yo'nalishlarining xilma-xilligi sharoitida tadqiqotchiga to'g'ri yo'nalishni tanlash, muhim ilmiy vazifalarni aniq belgilash hamda ularni bosqichma-bosqich hal etishda amaliy yordam beradi. Tizimning har bir bosqichi uchun alohida model tavsifnomalari ishlab chiqiladi. Bu tavsifnomalar sport tayyorgarligining har bir komponentini chuqurroq tahlil qilishga xizmat qiladi va sportchining individuallashtirilgan rivojlanish strategiyasini belgilashda muhim vosita bo'lib hisoblanadi.

Sportchilar tayyorlashda model tavsifnomalarini tuzishning asosiy ko'rsatkichlari va metodik yondashuvlari

Sportchi tayyorgarligini baholashda va uning modellarini shakllantirishda zamonaviy yondashuv mezonlaridan foydalanish zarur. Ayniqsa, sportchining individual imkoniyatlarini aniqlash, musobaqa jarayonidagi faoliyatini chuqur tahlil qilish hamda tayyorgarlik bosqichlarini to'g'ri rejalashtirish uchun quyidagi ko'rsatkichlar alohida ahamiyat kasb etadi:

Musobaqa faoliyatiga real vaqt rejimida tuzatishlar kiritishga xizmat qiluvchi ko'rsatkichlar - ya'ni, urinishlar, seriyalar, usullar, texnik yondashuvlar va boshqa elementlar davomida aniqlangan kamchiliklarni tezkorlik bilan bartaraf etishga yordam beradigan analitik ma'lumotlar.

Musobaqa jarayonidagi takroriy urinishlar va texnik- amaliy bosqichlar orasida amalga oshiriladigan tahririy tahlil imkonini beruvchi ko'rsatkichlar - sportchi faoliyatidagi o'zgarishlarga real vaqt davomida moslashish, strategiya va taktikaning tezkor o'zgarishlarini baholashga xizmat qiladi.

Sport faoliyati samaradorligiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatgan omillar majmuini ifodalovchi ko'rsatkichlar - bu ko'rsatkichlar sportchining yutuqlari yoki muvaffaqiyatsizliklarining sabablarini

aniqlash, ularga tuzatish kiritish hamda keyingi rejalashtirish uchun muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Model tavsifnomalarni ishlab chiqishda quyidagi muhim metodik tamoyillarga rioya qilish talab etiladi:

Maxsus jismoniy tayyorgarlikning xususiyatlari alohida o'rganilishi kerak. Bu jarayonda sportchining asosiy jismoniy sifatlarini (kuch, tezlik, chidamlilik, epchillik, koordinatsiya) maksimal darajada rivojlantirish hamda ularni bevosita musobaqa sharoitida, real sport mashqlari davomida samarali qo'llash ko'nikmasiga alohida e'tibor qaratiladi.

Texnik tayyorgarlikning modellashtirilgan tavsifnomalarini tuzishda asosiy mezon - harakatlar strukturasi, muvozanat fazalari va texnik elementlarning sur'atlari hamda ularning bir-biriga bog'liqlik darajasidir. Aynan shu ko'rsatkichlar sportchining texnik tayyorgarlik darajasini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Shuningdek, har bir model sport yo'nalishining o'ziga xos talablariga mos bo'lishi lozim. Bu esa sportchining individual fiziologik, psixologik va texnik xususiyatlarini chuqur tahlil qilishga asoslanadi.

Texnik mahorat va ritm-sur'at tizimining sport tayyorgarligidagi integrallashgan roli

Sportchining texnik mahoratini baholashda uning ritm- sur'at tizimi bilan maxsus jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash zarur (V.M. D'yachkov, 1984). Harakatlar ritmi sarflanayotgan kuch, vaqt va boshqa kinetik- parametrik omillar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular sportchining texnik darajasi va tayyorgarlik sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ritm orqali harakatlar samaradorligini tahlil qilish, ya'ni ularning muvofiqligi va mukammalligi haqida xulosa chiqarish mumkin (D.D. Donskoy, 1979).

Taktik tayyorgarlikning model tavsifnomalarini ishlab chiqishda sport musobaqalarida yuzaga keladigan murakkab va keskin

vaziyatlarda qo'llanishi mumkin bo'lgan eng maqbul texnik- taktik yechimlarni aniqlash va ajratib ko'rsatish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yechimlar real vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish va samarali harakatlar bajarishga xizmat qiladi.

Masalan, kurash sport turi misolida olib borilgan tadqiqotlar (F.A. Kerimov, 1984) shuni ko'rsatadiki, hujum harakatlarining ritm-sur'at tuzilmasi texnik yechimlarning biomexanik qonuniyatlari asosida shakllanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, samarali texnika nafaqat tashqi ko'rinishi, balki ichki ritmik struktura, ya'ni harakatlarning vaqtli- fazaviy xususiyatlari bilan aniqlanadi.

Oddiy va murakkab hujum harakatlari (OHH va MHH) maxsus kinotasmalar yordamida ritm- sur'at parametrlariga ko'ra tahlil qilinganida, ular orasida sezilarli farqlar aniqlangan. Jumladan, oddiy harakatlar ancha barqaror va takroriy ritmga ega bo'lsa, murakkab harakatlar ko'proq o'zgaruvchanlik va yuqori darajadagi muvofiqlikni talab etadi. Bu esa sportchining nafaqat texnik, balki kognitiv va psixomotor tayyorgarligini ham chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Oddiy va murakkab hujum harakatlari tuzilmasi va ularning sportchining texnik- taktik tayyorgarligidagi ahamiyati

Oddiy hujum harakatlari (OHH) - bu texnik usulning asosiy tuzilmasi doirasida bajariladigan aniq va barqaror harakatlar yig'indisidir. Murakkab hujum harakatlari (MHH) esa, aksincha, harakatning asosiy bosqichlari orasidagi bog'lovchi element - tayyorgarlik harakati yoki hujumga taktika asosida tayyorlanish orqali bajariladi. MHH sportchining yuqori darajadagi texnik- taktik fikrlashini va vaziyatga tez moslashuvchanligini talab etadi.

Masalan, yonboshga olib oshirib otish usulini bajarishda harakatning vaqt bosqichlari tayyorgarlik harakatining yo'nalishiga bog'liq tarzda o'zgaradi. Agar tayyorgarlik harakati to'g'ridan- to'g'ri hujum yo'nalishida amalga oshirilsa, asosiy harakat bosqichining davomiyligi qisqaradi. Aksincha, tayyorgarlik harakati raqibda

"to'xtash nuqtasi" ("myortvaya tochka")ni yuzaga keltirsa, bu esa texnik usulning butunlay yangi ritmini shakllantiradi va hujumni kutilmagan tarzda samarali amalga oshirishga zamin yaratadi.

Shunday holatlar sportchining texnik-taktik tayyorgarligini modellashtirishda albatta hisobga olinishi kerak. Bu model tavsifnomalar sportchining harakat algoritmlari va ularning vaqt-fazaviy ko'rsatkichlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Uchinchi darajali model - potensial sport imkoniyatlari modeli - sportchining organizmidagi yetakchi fiziologik tizimlarning ekstremal sharoitlarda faoliyat ko'rsatish xususiyatlariga asoslanadi. Bunday yondashuv, ixtisoslashgan sport faoliyatida yangi sifat bosqichiga chiqish, rekord darajadagi natijalarga erishish uchun organizmning ichki zaxiralarini safarbar etish yo'llarini belgilashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu uch bosqichli model tavsifnomalarni batafsil ishlab chiqishning maqsadi - faqatgina nazariy tahlil emas, balki sportchilarni sifatli tayyorlash, mashg'ulot vositalarini to'g'ri tanlash, ularni ilmiy asosda qo'llash va rejalashtirishni takomillashtirishdir.

Model tavsifnomalarning uch darajali tizimi va ularning sportchini tayyorlashdagi o'rni

Model tavsifnomalarning uch darajasini tizimli tahlil qilish orqali sportchining musobaqa faoliyatiga (birinchi daraja) oid zaif jihatlar aniqlansa, bu holatni tuzatish uchun ikkinchi darajadagi tayyorgarlik ko'rsatkichlari hamda uchinchi darajadagi organizmning funksional imkoniyatlari asosida moslashtirilgan maxsus vositalar tanlab olinadi.

Ushbu model tavsifnomalar har bir daraja doirasida ham, shuningdek, ularning o'zaro bog'liqligida ham uzviy integratsiyaga ega bo'lishi lozim. Bu yondashuv sportchilarni tayyorlashning boshqaruv tizimida alohida o'rin egallaydi. Ayniqsa, sportchining individual xususiyatlarini hisobga olib, uni musobaqa oldidan ishlab chiqilgan sxemaga muvofiq holda kiritish va shu asosda model

tavsifnomalar orqali kompensatsiya zonalarini aniqlash imkoniyati yaratiladi.

Bunday tahliliy yondashuv sport faoliyatining turli yo'nalishlarida qo'llanilganda, sportchini tayyorlash jarayonida aniq maqsadga yo'naltirilgan, ilmiy asoslangan vositalarni tanlash, ularni rejalashtirish va amaliyotga tatbiq qilish imkonini beradi. Bu esa, o'z navbatida, yuqori malakali sportchilarni tayyorlash jarayonini jadallashtirishga xizmat qiladi.

Yosh sportchilarni tayyorlashda esa, uch darajali model strukturasi o'zaro bog'liqligi **teskari iyerarxiya asosida** qaraladi. Ya'ni dastlab sportchining funksional tayyorgarligi (uchinchi daraja), so'ng jismoniy va texnik- taktik tayyorgarlik (ikkinchi daraja), va nihoyat musobaqa faoliyati (birinchi daraja) shakllantiriladi.

Bu borada M.Ya. Nabatnikova (1982) tomonidan o'smir sportchilarni tayyorlashda uch darajali model strukturasi quyidagi teskari tartibi tavsiya etilgan edi:

Organizmning funksional imkoniyatlari (uchinchi daraja)

Jismoniy va texnik- taktik tayyorgarlik darajasi (ikkinchi daraja)

Musobaqa faoliyatining natijalari (birinchi daraja)

Ushbu metodologik yondashuv yosh sportchilarni tayyorlashda ularning biologik va psixofiziologik rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda, izchil va puxta rejalashtirilgan mashg'ulotlar tizimini shakllantirish imkonini beradi.

Sport tayyorgarligi darajalarining ierarxiyasi va ularning yoshga doir dinamikasi

Sport tayyorgarligi tizimida quyidagi uch asosiy model darajasi ajratiladi:

Birinchi daraja - potensial sport imkoniyatlari modeli

Ikkinchi daraja - sport mahorati modeli

Uchinchi daraja – musobaqalashuv modeli

Mazkur darajalar sport tayyorgarligida qo'yilgan maqsadlarga qarab o'zgaruvchan ierarxiyaga ega. Ya'ni, sport bilan shug'ullanishning boshlang'ich bosqichlarida, ayniqsa bolalik davrida, potentsial sport imkoniyatlari modeli ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bu davrda mashg'ulotlar sportchining organizmidagi fiziologik tizimlarni rivojlantirishga yo'naltiriladi. Shuning uchun tayyorgarlik dasturlarida yosh sportchilarning jismoniy rivojlanish xususiyatlarini chuqur tahlil qilish va ularni belgilovchi model asosida ish olib borish zarur.

13–16 yosh oralig'ida sportchining asosiy jismoniy sifatleri jadal rivojlanadi, bu esa texnik ko'nikmalarni shakllantirish uchun eng qulay davr hisoblanadi. Shu bosqichda sport mahorati modeli yetakchi rol o'ynaydi. Texnik- taktik harakatlar asoslari shakllanadi va sport faoliyatiga xos o'ziga xosliklar o'zlashtiriladi.

16 yoshdan boshlab, sportchining tayyorgarligi tobora musobaqalarga yo'naltirila boshlaydi. Natijada musobaqalashuv modelining roli sezilarli darajada ortadi. 18–19 yoshga kelib, bu model yetakchi pozitsiyani egallaydi va sportchining yuqori natijalarga erishishidagi asosiy mezonga aylanadi.

Shunday qilib, sport tayyorgarligining uzoq muddatli strategiyasi doirasida darajalar o'rtasidagi ierarxik o'zgarishlar quyidagicha kechadi:

Boshlang'ich bosqich (bolalik) – potentsial imkoniyatlarga asoslanadi

O'rta bosqich (o'smirlik yillari) – sport mahorati shakllantiriladi

Yakuniy bosqich (yetuklik) – musobaqa faoliyatida yuqori samaradorlikka erishiladi

Bu dinamik yondashuv sportchining yosh, jismoniy va psixologik rivojlanish xususiyatlariga mos ravishda tayyorgarlik jarayonini

optimallashtirish imkonini beradi. Natijada, sportchilarni tayyorlashda individual yondashuv ta'minlanadi va bu yuqori darajadagi natijalarga erishishga xizmat qiladi.

Uch darajali model asosida mashg'ulotlarni samarali tashkil etish tamoyillari

Sportchilarning ko'p yillik tayyorgarligini samarali boshqarish uchun uch darajali model tizimidagi o'zgarishlarning xususiyatlarini chuqur anglash juda muhimdir. Ayniqsa, har bir bosqichda tayyorgarlikning qaysi darajasiga ko'proq e'tibor qaratish kerakligini aniq belgilab olish, mashg'ulot vositalaridan maqsadga muvofiq va samarali foydalanish imkonini yaratadi.

Mashg'ulot jarayonini oqilona tashkil etish - bu, avvalo, uning maqsadlari, vositalari va usullarini bir-biriga uyg'un holda birlashtirish deganidir. Aynan shunday yondashuv sportchilarning jismoniy, texnik va psixologik rivojlanishini ta'minlaydi.

Ko'p yillik tayyorgarlik davomida darajalar ahamiyatining o'zgarish dinamikasi maxsus model orqali ifodalanadi. Bu model asosida sportchilarning tayyorgarlik holati tahlil qilinib, mashg'ulot dasturlarini tuzishda ularning individual xususiyatlariga mos yondashuv shakllanadi.

Tayyorlov jarayonining har bir bosqichida ustuvor darajani aniqlash orqali mashg'ulotning asosiy yo'nalishi belgilab olinadi. Natijada, sport tayyorgarligini rejalashtirishda uch darajali modelning o'zgarishlarini doimiy ravishda inobatga olib borish zarurati yuzaga chiqadi.

Shunday qilib, sportchilarning ko'p yillik tayyorgarligida darajalar ahamiyatining o'zgarishiga asoslangan modellarni tahlil qilish orqali turli yosh bosqichlarida uchraydigan muammolarni aniqlash, ularni bartaraf etishning aniq va individual yo'llarini ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi. Bu esa butun tayyorgarlik jarayonini yuqori darajada boshqarish va optimallashtirishga xizmat qiladi.

Hozirgi davrda sport nazariyasining integrativ muammolari

Bugungi kunda olimlar sport nazariyasi va amaliyotining murakkab muammolarini yaxlit, tizimli yondashuv asosida tahlil qilishga intilmoqdalar. Bu borada mavjud ilmiy ishlanmalar va nazariy asoslarga suyanish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, umumiy sport nazariyasi, sport turlari bo'yicha xususiy predmetli nazariy- uslubiy fanlar, shuningdek, gumanitar va tabiiy fanlar o'rtasidagi integratsiyalashgan yondashuvlar asosida sport faoliyatining zamonaviy kontsepsiyasi shakllanmoqda.

Bu integratsiyani amaliyotda qo'llashda bir nechta nazariy modellar asos qilib olinmoqda:

L.P. Matveev tomonidan ishlab chiqilgan sport fanining nazariy asoslari va fanlararo integratsiyasi sxemasi;

A.A. Novikov tomonidan taklif etilgan sport mashg'ulotlari jarayonini boshqarishning uch darajali tizimi;

F.A. Kerimov tomonidan ishlab chiqilgan ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarida 36 darajaning ahamiyatini ifodalovchi model.

L.P. Matveev (1997) sport nazariyasining asosiy ilmiy muammolarini uchta blokga ajratgan bo'lsa- da, biz ushbu tuzilmani to'rtinchi blok bilan to'ldirishni taklif etamiz. Quyida ushbu bloklar tafsilotlari keltirilgan:

Sportning mohiyatiga oid umumiy kontsepsiyani ishlab chiqish: Sportning tuzilishi, vazifalari va taraqqiyot yo'nalishlarini aniqlash, uning inson va jamiyat hayotidagi ijtimoiy, madaniy va ma'naviy o'rni hamda ahamiyatini aniqlashtirish. Shu jumladan, sportning kelib chiqishi, tarixiy ildizlari va rivojlanish bosqichlarini chuqur tahlil qilish zarur.

Sport faoliyatining biologik va psixoijtimoiy tabiati:

Sport inson organizmi faoliyati bilan bog'liq bo'lgan murakkab biologik jarayonlar bilan bir qatorda, shaxsiy motivatsiya, psixologik tayyorgarlik va ijtimoiy muhit ta'siri kabi omillarni ham o'z ichiga oladi. Bu jihatlarni kompleks yondashuv asosida o'rganish sportning

hozirgi jamiyatdagi vazifalari va uni rivojlantirish strategiyalarini belgilashda muhim o'rin tutadi.

Sport turlari bo'yicha xususiy nazariyalar va metodikalar tizimi:

Har bir sport turining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, nazariy va metodik asoslarni ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish.

Sport tizimini modernizatsiya qilish va boshqaruv strategiyalarini takomillashtirish:

Bu blok doirasida sport mashg'ulotlarini boshqarishning zamonaviy uslublari, ko'p yillik tayyorgarlik tizimining bosqichma-bosqich rivoji, va sportda yuqori natijalarga erishish yo'llarini ilmiy asosda belgilash ko'zda tutiladi.

Sport nazariyasining zamonaviy muammolari va ularni hal etish yo'llari

Sport amaliyotida mavjud ziddiyatlar va ularni bartaraf etish yo'llari:

Sport faoliyatining ommaviy, professional hamda professional-tijorat yo'nalishlarida turli xil ziddiyatlar yuzaga kelmoqda. Bunga bir tomondan sportning sog'lomlashtiruvchi, tarbiyaviy va ijtimoiy vazifalari, boshqa tomondan esa tijoratlashuv, sportchilarning haddan ziyod yuklanishi, raqobat bosimi va ommaviylikdan chekinish kabi holatlar sabab bo'lmoqda. Ushbu ziddiyatlarni hal etish uchun shaxsiy va ijtimoiy manfaatlarining uyg'unlashuvi, sport tizimini tartibga soluvchi me'yoriy- huquqiy, pedagogik va psixologik asoslarning yanada mukammallashtirilishi zarur. Shuningdek, har bir sport yo'nalishining o'ziga xos shart- sharoitlarini e'tiborga olgan holda, muvozanatli boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish va joriy etish muhim hisoblanadi.

Sport bellashuvi nazariyasining dolzarb muammolari:

Sport bellashuvi – bu nafaqat musobaqa faoliyatining tashqi ko'rinishi, balki sportchilarning ruhiy- psixologik, taktik va jismoniy

holatini aniqlovchi muhim jarayondir. Bellashuvni harakatga keltiruvchi omillar (motivatsiya, raqobat ruhi, natijaga intilish)ni chuqur o'rganish, uning samarali tashkil etilishi uchun zarur bo'lgan qonuniyat va shart-sharoitlarni ilmiy asoslash talab etiladi. Musobaqa faoliyatini modellashtirishda tayyorgarlikning maxsus shakllari, individual rejalashtirish, sport yuklamalarining maqbul darajalari, ularning individual xususiyatlarga mos moslashuvi va sport amaliyotining turli sharoitlariga moslashtirilgan musobaqa tizimlarining optimal variantlarini ishlab chiqish dolzarb vazifadir. Bu orqali musobaqa faoliyatining samaradorligini oshirishga erishish mumkin.

Sport mashg'ulotlari va boshqa omillar tizimini samarali qo'llash muammolari.

Zamonaviy sportda yuqori natijalarga erishish faqat sport mashg'ulotlari orqali emas, balki unga bevosita ta'sir etuvchi qo'shimcha omillarni (ilmiy-tibbiy xizmatlar, psixologik tayyorgarlik, nutrisiya, regeneratsiya va texnologik innovatsiyalar) tizimli ravishda qo'llash bilan chambarchas bog'liq. Ammo amaliyotda bu omillardan uzviy va kompleks foydalanish mexanizmlari hali to'liq shakllanmagan. Shuning uchun sport tayyorgarligini boshqarishda integratsiyalashgan yondashuv, ilg'or texnologiyalarni joriy etish, va multidisiplinar mutaxassislar ishtirokini ta'minlash zarur.

Sport mashg'ulotining mazmuni, tuzilishi va boshqaruvi.

Ushbu bo'limda sport mashg'ulotining mazmuni va tuzilishi, uning tuzilish qonuniyatlari va tamoyillari, shuningdek, sportchini yuqori natijalarga tayyorlashning jismoniy, texnik, taktik va boshqa (psixologik, funksional, biomedik, axborot- analitik va h.k.) jihatlariga doir nazariy- uslubiy asoslar ishlab chiqiladi va batafsil yoritiladi.

Asosiy hal etilishi zarur yo'nalishlar.

Sport yo'nalishi va saralash (orientatsiya va seleksiya);

Ko'p yillik tayyorgarlikning optimal modeli: sportchini tayyorgarlikning ilk bosqichlaridan boshlab, sport faoliyatining eng yuqori cho'qqilarigacha bosqichma-bosqich olib chiqish mexanizmlari;

Bashorat qilish, rejalashtirish, nazorat va optimallashtirish: ushbu jarayonlarda qo'shimcha omillardan (tibbiy- biologik ta'minot, psixologik qo'llab- quvvatlash, nutrisiya, tiklanish texnologiyalari, raqamli monitoring) to'g'ri va tizimli foydalanish muammolarini bartaraf etish.

Mashg'ulot va musobaqa sharoitida organizm tizimlari faoliyatini o'rganish

Sport fanidagi eng yirik va murakkab muammolardan biri - mashg'ulot hamda musobaqa faoliyati sharoitida organizm tizimlarining ishlashini chuqur o'rganishdir. Hozirgi yutuqlar dinamikasi shuni ko'rsatmoqdaki, yaqin o'n yilliklar uchun strategik rejalashtirishning markazida mashg'ulot va musobaqa vositalarining sportchi organizmiga eng maqbul ta'sir ko'rsatish yo'llarini, ularning fiziologik va biokimyoviy imkoniyatlarini hisobga olgan holda aniqlash masalasi turadi.

Bu tadqiqotlar quyidagi vazifalarni ilgari suradi:

Birinchidan (fiziologik yo'nalish):

Sportning turli turlarida ish qobiliyati o'sishini belgilovchi fiziologik mexanizmlarni aniqlash;

Musobaqa va mashg'ulot jarayonida ish qobiliyatining pasayishi hamda toliqishning fiziologik mexanizmlarini ochib berish;

Ish qobiliyatini takomillashtirish, yuqori yuklamalarga moslashuv (adaptatsiya) mexanizmlarini o'rganish.

Ikkinchidan (psixologik va funksional zahiralar yo'nalishi)

Trening va musobaqa faoliyatida sportchining ruhiy holati qonuniyatlarini tadqiq etish;

Trening va musobaqa jarayonida asabiy- ruhiy hamda hissiy zo'riqish darajasini baholash mezonlarini ishlab chiqish;

Sportchi organizmining jismoniy (funksional) zahiralarini aniqlash va ularni baholash;

O'ta zo'riqish sharoitlarida etakchi tizimlarning ichki imkoniyatlarini ochib berish;

Rekord darajalariga erishish uchun mavjud zahira imkoniyatlarini yanada safarbar etish strategiyalarini belgilash.

Sport mashg'ulotlari va organizm faoliyati nazariyasining dolzarb masalalari

Mazkur bo'limda sport mashg'ulotlarining mazmuni va tuzilishi, ularning asosiy qonuniyatlari hamda tamoyillari chuqur o'rganiladi. Sportchini yuksak natijalarga tayyorlash jarayonida jismoniy, texnik, taktik va psixologik jihatlar nazariy- uslubiy asosda ishlab chiqilib, tizimli yondashuv asosida yoritiladi.

Sport orientatsiyasi va saralash, ko'p yillik sport tayyorgarligining optimal modeli - tayyorgarlikning ilk bosqichidan boshlab sportchini eng yuqori yutuqlarga olib chiqish, rejalashtirish, nazorat qilish hamda optimallashtirish jarayonlarida qo'shimcha omillardan oqilona foydalanish masalalari o'z yechimini kutayotgan muhim vazifalardandir.

Sport fanining yirik muammolaridan biri - mashg'ulot va musobaqa faoliyati sharoitida organizm tizimlari faoliyatini chuqur o'rganishdir.

Bugungi kunda sportdagi rivojlanish tendensiyalari shundayki, yaqin kelajak uchun yutuqlarni bashorat qilish, eng avvalo, mashg'ulot va musobaqa jarayonlarining sportchi organizmiga optimal ta'sir ko'rsatish usullarini, ularning fiziologik va biokimyoviy imkoniyatlarini chuqur tahlil qilishni talab qiladi.

Shu maqsadda tadqiqotchilar oldida quyidagi vazifalar turibdi:

Birinchidan:

Turli sport turlarida sportchi ish qobiliyatining o'sishini ta'minlovchi fiziologik mexanizmlarni aniqlash;

Musobaqa va mashg'ulot faoliyati jarayonida ish qobiliyatining pasayishi hamda toliqish sabablarini va ularning fiziologik asoslarini o'rganish;

Ish qobiliyatini takomillashtirish mexanizmlari va yuqori yuklamalarga moslashish jarayonlarini chuqur tahlil qilish.

Ikkinchidan:

Mashg'ulot va musobaqa faoliyati jarayonida sportchining ruhiy holat qonuniyatlarini tadqiq qilish;

Asabiy- ruhiy hamda hissiy zo'riqish darajasini baholashning ilmiy mezonlarini ishlab chiqish;

Sportchi organizmining jismoniy zahiralarini aniqlash va ularga obyektiv baho berish;

O'ta zo'riqish sharoitlarida organizmdagi etakchi tizimlarning ichki imkoniyatlarini ochib berish;

Yangi rekord darajalariga erishish uchun mavjud zaxira imkoniyatlarini yanada rivojlantirish yo'llarini belgilash.

Yuqoridagi masalalar majmuasi shuni ko'rsatadiki, sport nazariyasi faqat nazariy va konseptual emas, balki amaliy nuqtai nazardan ham murakkab va nihoyatda dolzarbdir. Sportning keyingi taraqqiyoti bevosita ushbu muammolarning samarali hal etilishiga bog'liqdir.

Nazorat uchun savollar

1. Innovasiya nima?
2. Texnologiya nima?
3. Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi innovasiyalar.
4. Novasiya va innovasiyalar o'rtasidagi asosiy farqlar.
5. Interfaol metodlar va uning turlari?

6. Jismoniy tarbiya va sport sohasida tarbiyaviy ishlar mazmuni va metodikasi.

7. Tarbiyaviy ishlar samaradorligini ta'minlovchi muhim omillar.

8. Tarbiyachilar, sinf rahbarlari, trener, jismoniy tarbiya o'qituvchisining sinfdan va maktabdan tashqari olib boradigan tarbiyaviy ishlari.

9. Sport faoliyatida ilmiy tadqiqot – evristik o'yinlar orqali ijodiy faoliyat va tasavvurni rivojlantirish.

12-MAVZU. SHAXSNI TARBIYALASH VA SHAKLLANISHIGA SPORT JAMOASINING TA'SIRI.

Sport guruhi, jamoasi, komandasi haqida umumiy tushunchalar.

Zamonaviy jamiyatda shaxsning barkamol rivojlanishi, uning ijtimoiy faoliyati, ma'naviy-axloqiy qadriyatlari va irodaviy fazilatlarining shakllanishida sport muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, sport jamoasi – shaxsning tarbiyaviy jarayonida alohida o'rin tutadigan ijtimoiy institut sifatida ko'zga tashlanadi. Sport jamoasi – bu yagona maqsad sari intiluvchi, o'zaro hamkorlikda faoliyat yurituvchi shaxslar uyushmasidir. U nafaqat jismoniy tayyorgarlikni, balki insonning ijtimoiy moslashuvchanligi, axloqiy barkamolligi va jamoaviy ongini rivojlantiradi.

Sport jamoasining tarbiyaviy funksiyalari:

Ijtimoiylashuv muhitini yaratish – sport jamoasi a'zolari o'zaro muloqot va hamkorlik orqali insoniy munosabatlarni angelaydi, do'stlik, hurmat, birdamlik kabi ijtimoiy qadriyatlarni egallaydi.

Axloqiy tarbiya vositasi – sport jamoasida intizom, halollik, adolat, raqibga nisbatan hurmat kabi fazilatlar shakllanadi.

Irodaviy sifatlarni rivojlantirish – muntazam sport mashg'ulotlari orqali iroda, sabr, bardoshlilik, qat'iyatlilik kabi muhim psixologik sifatlarni mustahkamlanadi.

Liderlik va tashabbuskorlikni rag'batlantirish – sport jamoasidagi raqobat va hamkorlik sharoitida shaxsda yetakchilik ko'nikmalari rivojlanadi.

Mas'uliyat va intizomni shakllantirish – jamoa a'zosi bo'lish, o'z rolini anglash va unga muvofiq harakat qilish orqali shaxsiy mas'uliyat hissi ortadi.

Shaxsning sport jamoasida shakllanish bosqichlari:

Moslashuv bosqichi – yangi jamoaga kirib kelgan shaxs jamoadagi qoidalar, intizom va tamoyillarni o'zlashtira boshlaydi.

Faollik bosqichi – sportchi jamoa ichidagi rolini anglaydi va faol ishtirok etishga harakat qiladi.

Yetakchilik bosqichi – jamoaning ilg'or a'zolaridan biri bo'lib, boshqalar uchun namunaviy shaxsga aylanadi.

SPORT GURUHI, JAMOASI VA KOMANDASI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHALAR

Sport faoliyatida "guruh", "jamo" va "komanda" tushunchalari bir- biriga yaqin bo'lsa- da, har biri o'ziga xos mazmunga ega. Ular sportchilarning birlashuvi, sport mashg'ulotlari va musobaqalarda ishtirok etish shaklini ifodalaydi. Ushbu birliklar sportchilarning ijtimoiylashuvi, jismoniy va psixologik rivojlanishi, shuningdek, sport yutuqlariga erishishda muhim omillardan hisoblanadi.

Sport guruhi

Sport guruhi - bu sportchilarning ma'lum yosh, jismoniy tayyorgarlik va maqsadlarga qarab tuzilgan, odatda mashg'ulot jarayonida birgalikda shug'ullanuvchi tashkilot shaklidir. U sport maktablari, to'garaklar, klublar va ta'lim muassasalarida tashkil etiladi. Sport guruhining asosiy vazifasi – sportchilarning jismoniy holatini yaxshilash, texnika va taktikasini shakllantirish hamda ijtimoiy moslashuvni ta'minlashdan iborat.

Sport jamoasi

Sport jamoasi - bu yagona maqsad sari intiluvchi, sportga oid aniq yo'nalishlarda faoliyat yurituvchi sportchilar birlashmasidir. Jamoa a'zolari o'zaro fikr almashadi, bir- birini qo'llab- quvvatlaydi va umumiy g'oya asosida bir butun bo'lib harakat qiladi. Sport jamoasi sport tarbiyasining ijtimoiy muhitidir – bu yerda ijtimoiy-psixologik muvofiqlik, jamoaviylik ruhi va axloqiy qadriyatlar shakllanadi.

Sport komandasi

Sport komandasi - bu muayyan sport turi bo'yicha musobaqalarda qatnashish uchun maxsus tayyorlangan va aniq taktik rejaga asoslangan holda birgalikda harakat qiluvchi sportchilar jamlanmasidir. Komandada har bir a'zo o'ziga xos rolga ega bo'lib, jamoaviy yutuq individual harakatlar uyg'unligiga bog'liq bo'ladi. Komandalar professional sportda ko'proq uchraydi va ularning tayyorgarligi yuksak darajada rejalashtirilgan bo'ladi.

Asosiy farqlar:

Tushuncha	Maqsadi	Faoliyati	Tuzilishi
Sport guruhi	O'rganish, mashg'ulot	Mashg'ulotga yo'naltirilgan	O'qituvchi yoki murabbiy rahbarligida
Sport jamoasi	Tarbiya, rivojlanish, ijtimoiylik	Hamkorlik, axloqiy shakllanish	Qatnashchilar ixtiyoriy asosda birlashgan
Sport komandasi	Musobaqalarda g'alaba qozonish	Musobaqalarda ishtirok	Maxsus tanlangan va rollarga bo'lingan

Sport guruhlari va ularning ijtimoiy- psixologik ahamiyati

Ijtimoiy psixologiyada "guruh" tushunchasi eng keng va asosiy kategoriyalardan biri hisoblanadi. Guruh deganda jamiyatning ijtimoiy tuzilmasini shakllantiruvchi muhim birlik, ya'ni ma'lum ijtimoiy munosabatlar va umumiy manfaatlar asosida birlashgan insonlar to'plami tushuniladi. Ular o'zaro aloqada bo'lib, umumiy maqsad sari harakat qiladilar. Guruhlar turlicha bo'lishi mumkin, ularning ichida sport guruhlari alohida o'rin tutadi.

Sport guruhi - bu jismoniy tarbiya va sport faoliyati bilan shug'ullanuvchi insonlarning birlashmasi bo'lib, ular umumiy mashg'ulotlar, maqsadlar va qadriyatlar asosida faoliyat yuritadi. Ushbu guruhlar yoshga, sport yo'nalishiga yoki tayyorgarlik darajasiga qarab shakllanadi va murabbiy rahbarligida faoliyat olib boradi.

Bugungi kunda sport guruhlari mamlakatimiz ijtimoiy hayotida muhim o'rin egallamoqda. Ular orqali turli yoshdagi fuqarolar sog'lom turmush tarzini shakllantirish, sport madaniyatini rivojlantirish va ijtimoiy faollikni oshirishga jalb etilmoqda. Ayniqsa, yoshlarda jismoniy salohiyat bilan bir qatorda irodaviy, axloqiy va intizomiy fazilatlar ham sport guruhlari orqali shakllanadi.

Sport guruhlari ijtimoiy psixologik tizimda "shaxs - jamiyat" munosabatlari orasida oraliq bo'g'in vazifasini bajaradi. Ya'ni, sport guruhi nafaqat sportchini tayyorlaydi, balki uning ijtimoiylashuvi, jamiyatga moslashuvi va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday guruhlar sportchining mikromuhitini tashkil etadi - ya'ni u doimiy muloqotda bo'ladigan, o'zining ijtimoiy tajribasini boyitadigan asosiy ijtimoiy makon hisoblanadi.

Sport guruhlarining shakllanishi, rivojlanishi va ularning ichki dinamikasi jamiyatning umumiy ijtimoiy- iqtisodiy tuzilishi bilan bevosita bog'liqdir. Ularning faoliyati muayyan ijtimoiy qadriyatlar, me'yorlar va intizomiy talablarga asoslanadi. Aynan shu jihatlarda sport guruhlarini samarali tarbiyaviy vosita sifatida ajratib turadi.

Sport komandasi - sport guruhlarining ijtimoiy- psixologik shakli sifatida

Sport komandasi - bu sport faoliyati bilan shug'ullanuvchi, bir maqsad sari harakat qiluvchi fizkulturachilar yoki razryadli sportchilarni ixtiyoriy tarzda birlashtiruvchi sport guruhining muhim ko'rinishidir. Bunday komandalar turlicha bo'lib, ularning spektri mahalla darajasidagi havaskor jamoalardan tortib, milliy terma jamoalar va hatto Olimpiya komandalarigacha bo'lgan keng ko'lamni qamrab oladi.

Ijtimoiy- psixologik tasnifga ko'ra, sport komandasi kichik tashkiliy guruh hisoblanadi. Bu kabi guruhlar odatda son jihatdan katta bo'lmaydi - ikki kishidan bir necha o'n nafargacha bo'lgan sportchilarni o'z ichiga oladi. Bunday komandada barcha a'zolar o'rtasida real, bevosita o'zaro aloqalar, jamoaviy harakat va ijtimoiy munosabatlar shakllanadi. Ular musobaqalarda qatnashish, mashg'u-

lotlar o'tkazish va jamoaviy maqsadlarga erishish yo'lida faol hamkorlik qiladi.

Sport komandasi, odatda, ixtiyoriy asosda tashkil topadi. Uning a'zolari nafaqat sport mashg'ulotlarida, balki boshqa faoliyat turlarida - masalan, o'qish, mehnat, ijtimoiy hayotda ham ishtirok etuvchi shaxslardir. Shu jihatdan sport komandasi - bu sportni ijtimoiy hayotning ajralmas qismi sifatida amalga oshiruvchi kichik ijtimoiy birlik bo'lib, sportchini har tomonlama kamol toptirishda muhim rol o'ynaydi.

Sport komandasi: ijtimoiy- psixologik tizim va uning rivojlanish dinamikasi

Sport komandasi har qanday kichik, uyushgan ijtimoiy guruh singari - oddiy tashqi birlashma emas, balki o'ziga xos ijtimoiy organizmdir. U o'z tarkibidagi a'zolarining faqatgina umumiy sport maqsadlari atrofida birlashuvi bilan emas, balki ichki psixologik jarayonlar, o'zaro ta'sirlar va ijtimoiy aloqalar orqali shakllanadi.

Sport komandasi faoliyati davomida turli ijtimoiy- psixologik hodisalar yuzaga keladi. Bu hodisalar bevosita komandaga xos bo'lib, faqatgina uning mavjudligi sababli sodir bo'ladi. Komandadagi sportchilar har doim bir- birining ta'siri ostida bo'ladi - bu esa ularning jamoa ichida o'zini tutish tarzini, psixologik holatini va xulq-atvorini belgilaydi.

Bunday guruh ichida har bir sportchi boshqalar bilan emotsional, ijtimoiy va intellektual bog'liqlikda bo'ladi. Bu bog'liqlik sportchining fikrlashi, ishonchlari, qarorlari va irodaviy faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Komanda a'zolari o'rtasidagi muloqot, birdamlik, raqobat, ishonch va jamoaviylik hissi sportchilar shaxsiyatining shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Sport komandasining rivojlanish dinamikasi

Har bir sport komandasi o'z hayotiy sikliga ega bo'lib, u ma'lum bosqichlarni bosib o'tadi. Komandaning mavjudligi dinamik tizim

sifatida qaraladi. Uning tarkibida sodir bo'ladigan o'zgarishlar, aloqalar va jarayonlar doimiy harakatda bo'ladi.

Sport komandasining "biografiyasi" mavjud bo'lib, u aniq boshlangan vaqtga ega – bu komandani tashkil etgan kun bilan bog'liq. Shuningdek, har bir komandada uning rivojlanish bosqichlari, muvaffaqiyatlari, inqiroz davrlari va ehtimoliy tarqalish vaqti ham mavjud bo'ladi. Bu jarayonlar komandaning ichki muvozanati, a'zolar o'rtasidagi munosabatlar, yetakchilik uslublari va tashkiliy madaniyatga bog'liq holda shakllanadi.

Shunday qilib, sport komandasi – bu o'zaro ta'sirlar tizimi orqali yashovchi va rivojlanadigan murakkab ijtimoiy- psixologik struktura bo'lib, uning har bir a'zosi nafaqat o'yinchi, balki guruh ichki muhitining faol ishtirokchisi hisoblanadi.

Sport komandasining rivojlanishi va ijtimoiy- psixologik tiplari

Sport komandasining eng yaqqol rivojlanish belgilaridan biri - bu komanda tarkibining doimiy yangilanib borishidir. Yangi a'zolarining qo'shilishi esa komandadagi mavjud kuchlar muvozanatini o'zgartirishi, hatto ba'zida bu tenglikni buzishi mumkin. Yangi kelgan sportchilar uchun komandaga moslashish, o'z o'rnini topish, mavjud me'yor va qadriyatlarni qabul qilish jarayoni har doim ham oson kechmaydi.

Bunday holatlarda komandaning "doimiy yadrosi", ya'ni tajribali a'zolari muhim rol o'ynaydi. Ular komandada mavjud sport an'analari, ijtimoiy munosabatlar uslubi, axloqiy qoidalar va ruhiy qadriyatlarni yangi a'zolarga yetkazadi. Bu tajribaning uzluksiz uzatilishi orqali jamoaning ichki muvozanati saqlanadi va jamoaviylik muhiti mustahkamlanadi.

Sport komandalarining rivojlanishi - bu nafaqat ichki ijtimoiy- psixologik jarayonlar, balki tashqi omillar, ya'ni tashkiliy, mafkuraviy va boshqaruv ta'sirlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab tizimdir. Bu jarayonlar jamiyatning umumiy qonuniyatlariga muvofiq sodir bo'ladi.

Sport komandalarining ijtimoiy rivojlanish darajasi har doim bir xilda emas. Bu daraja ularning faoliyatidagi hamkorlik darajasi, g'oyaviy yo'nalganligi, qo'yilgan maqsadlarning aniqligi, ichki intizom va ruhiy birligiga bog'liq bo'ladi. Ijtimoiy psixologiyada kichik guruhlarni quyidagi to'rt asosiy turga ajratish qabul qilingan bo'lib, bu tasnif sport komandalariga ham to'liq taalluqlidir:

Assotsiatsiya – umumiy sport mashg'ulotlari bilan shug'ullandigan, ammo ichki birlik va jamoaviylik kuchsiz bo'lgan guruh.

Kooperatsiya – birgalikda faoliyat yuritadigan, vazifalarni bo'lishuvchi, lekin ijtimoiy-psixologik bog'liqligi hali to'liq shakllanmagan jamoa.

Jamoa – umumiy maqsadga yo'naltirilgan, ichki birdamlik, mas'uliyat va o'zaro hurmat asosida faoliyat yurituvchi kuchli ijtimoiy guruh.

Korporatsiya – yuqori darajadagi birdamlik, o'ziga xos ichki madaniyat va an'analarga ega bo'lgan, kuchli ijtimoiy- madaniy tizimga aylangan sport jamoasi.

Bu tasnif sport komandalarining ijtimoiy rivojlanish bosqichlarini baholashda va boshqarishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Komandaning qaysi bosqichda ekanligini tahlil qilish orqali murabbiylar va sport pedagoglari samarali psixologik hamda metodik yondashuvlarni tanlashi mumkin.

Sport jamoasida rahbarlik va yetakchilik haqida tushuncha

Sport jamoasida rahbarlik va yetakchilik tushunchalari bir- biri bilan chambarchas bog'liq bo'lsa- da, ular mazmunan farq qiladi.

Rahbarlik – bu jamoani boshqarish, faoliyatini muvofiqlashtirish va umumiy maqsad sari yo'naltirish jarayoni. Rahbar jamoada intizom, tartib va vazifalarning aniq taqsimlanishini ta'minlaydi.

Yetakchilik esa ko'proq shaxsiy fazilatlar, ta'sirchanlik va jamoani ruhlantirish qobiliyatiga asoslanadi. Yetakchi o'zining bilim va tajribasi, shaxsiy namunasi, ishonch uyg'otish qobiliyati bilan

boshqalarga ta'sir ko'rsatadi. U jamoa ichida do'stona muhit yaratib, sportchilarni maqsad sari birlashtiradi va ularni motivatsiya qiladi.

Zamonaviy sportda samarali boshqaruv uchun rahbarlik va yetakchilik bir-birini to'ldirishi zarur. Faqatgina buyruq va ko'rsatmalar bilan jamoani yuqori natijalarga olib chiqish qiyin. Shuning uchun murabbiy yoki rahbar sportchilar qalbiga yo'l topishi, ularga ruhiy ko'mak berishi, individual qobiliyatlarini ochib berishi muhimdir.

Shunday qilib, sport jamoasida rahbar – tashkiliy boshqaruvni ta'minlovchi shaxs bo'lsa, yetakchi – jamoaga ruh va ilhom beruvchi,

Sport jamoasi a'zolari faoliyatini samarali tashkil etishda rahbarlik va yetakchilik jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning o'zaro nisbati, rahbar va yetakchilarning individual xususiyatlari jamoaning faoliyati muvaffaqiyatliligi hamda uning ijtimoiy- psixologik birlik sifatida shakllanish darajasini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy psixologiyada **rahbarlik** hodisasi jamoani boshqarishning tashqi, rasmiy tuzilishi bilan bog'liq bo'lib, sport jamoalarida bu rol odatda murabbiy va jamoa sardoriga yuklatiladi. Ular jamoa faoliyatining tashkiliy muvofiqlashtiruvchilaridir.

Yetakchilik hodisasi esa jamoa a'zolaridan birining norasmiy tarzda ta'sir ko'rsatishi natijasida vujudga keladi. Bu jarayon jamoaning ichki ijtimoiy tuzilishi bilan uzviy bog'liqdir. Yetakchi odatda rasmiy tayinlanmaydi, balki shaxsiy fazilatlarini, ishbilarmonligi, tashabbuskorligi yoki ijtimoiy- psixologik ta'sirchanligi orqali jamoada ajralib chiqadi.

Sportchi-yetakchilar shartli ravishda ikki turga bo'linadi:

Ishbilarmon (instrumental) yetakchilar – jamoaning sport faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatib, natijadorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Emotsional yetakchilar – jamoa ichida ijobiy muhitni shakllantiradi, ruhiy ko'mak beradi, dam olish va motivatsiyani ta'minlaydi.

Shu bilan birga, ayrim hollarda **negativ yetakchilar** ham paydo bo'lishi mumkin. Ular jamoa faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, intizomni buzishi yoki rasmiy rahbarlikka da'vogarlik qilishi mumkin.

Shunday qilib, sport jamoalarida rahbarlik tashkiliy boshqaruvni ta'minlasa, yetakchilik jamoaning ichki ijtimoiy- psixologik muhitini shakllantiradi. Ikkala jarayonning uyg'unligi jamoaning samarali faoliyat ko'rsatishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Rahbarlik va yetakchilik o'rtasidagi farqlar

Sport jamoasida rahbarlik va yetakchilik bir- biriga yaqin tushunchalar bo'lsa-da, ular o'rtasida muhim farqlar mavjud.

Rahbarlik – bu rasmiy boshqaruv tizimi bo'lib, asosan jamoa a'zolari o'rtasidagi rasmiy va amaliy munosabatlarni muvofiqlashtirish vositasi hisoblanadi. Rahbar mas'uliyatli qarorlar qabul qiladi, jamoa faoliyatiga rasmiy ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega va keng ijtimoiy aloqalar doirasida ish olib boradi. Shu bilan birga, u jamoaning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur sharoitlarni yaratadi.

Yetakchilik esa norasmiy boshqaruv shakli bo'lib, sportchilar o'rtasidagi ichki munosabatlar doirasida namoyon bo'ladi. Yetakchi rasmiy huquq va vakolatlarga ega emas, mas'uliyatli qarorlar qabul qilmaydi. Uning ta'siri asosan jamoaning ichki muhitida, kundalik faoliyat va muloqot jarayonida seziladi.

Xulosa qilib aytganda, rahbarlik – tashkiliy boshqaruvni, yetakchilik esa norasmiy ta'sirni ifodalaydi. Ikkalasi uyg'unlashgan-dagina jamoaning faoliyati samarali va barqaror bo'ladi.

Rasmiy rahbar sifatida murabbiyning ijtimoiy roli

Sport jamoasida murabbiy rasmiy rahbar sifatida alohida o'rin egallaydi. U sportchilar va jamoa bilan ikki tomonlama munosabatlar jarayonida boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik hamda tarbiyachilik vazifalarini bajaradi. Murabbiyning faoliyati ko'p qirrali bo'lib, uning ijtimoiy roliga normativ tarzda belgilangan bir qator talablar kiradi.

Murabbiy nafaqat mashg'ulot va musobaqalarni tashkil etadi, balki sportchilarni o'qitish, ularni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, jamoa ichida rahbarlik qilish, bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish hamda boshqa tashkilot va jamoalar bilan hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish kabi vazifalarni ham bajaradi.

Pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan mashg'ulotlar davomida murabbiy umumta'limiy va tarbiyaviy masalalarni hal etish bilan bir qatorda sportchilarni yuksak natijalarga yo'naltiradi. Shu jarayonda u jamoaning maxsus **jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarligini** ham ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, murabbiy sport jamoasida nafaqat boshqaruvchi, balki o'qituvchi, tarbiyachi va motivator sifatida ham ijtimoiy jihatdan nihoyatda muhim rol o'ynaydi.

Murabbiyning rahbarlik va yetakchilik faoliyati

Murabbiy sportchilarda **harakat ko'nikmalari, mahorat va jismoniy sifatlarni rivojlantirish**, ularga umumiy hamda maxsus bilimlar berish, shuningdek, texnik-taktik kombinatsiyalarni o'rgatishda muhim rol o'ynaydi. Uning kasbiy mahorati, eng avvalo, rahbarlik vazifasini samarali bajara olishida yaqqol namoyon bo'ladi.

Biroq uyushgan va muvaffaqiyatli jamoani shakllantirish uchun murabbiy faqatgina rasmiy rahbar bo'lishi bilan cheklanmasdan, balki **jamoaning yetakchisi** sifatida ham faoliyat yuritishi zarur. Chunki rahbar sifatida murabbiy sportchilar oldida mas'ul bo'lib, jamoani tashkil etadi, mashg'ulot va musobaqalarni boshqaradi, shuningdek, jamoa ichidagi shaxslararo munosabatlarni muvofiqlashtiradi.

Murabbiyning rahbarlik faoliyatiga quyidagilar kiradi:

- jamoa uchun zarur axborotlarni yig'ish va tahlil qilish;
- sportchilar va jamoa faoliyatini kundalik, operativ va istiqbolli rejalashtirish;
- jamoa a'zolari o'rtasida vazifalar va rollarni adolatli taqsimlash;

• motivatsion muhitni shakllantirish orqali sportchilarning faolligini rag'batlantirish.

Shunday qilib, murabbiy nafaqat boshqaruvchi va o'qituvchi, balki jamoaning haqiqiy ruhiy yetakchisi sifatida ham sportchilarni yuksak marralarga yo'naltiruvchi shaxs hisoblanadi.

Murabbiyning ijtimoiy roli va munosabatlar tizimi

Murabbiyning ijtimoiy rolidan kelib chiqadigan barcha vazifalari bevosita **munosabatlar tizimi** bilan bog'liqdir. Chunki munosabatlar – uning faoliyatining asosiy vositasi, professional mehnatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Har qanday boshqaruv yoki pedagogik vazifa murabbiyning **ma'muriyat, kasbdoshlari, hakamlar, tomoshabinlar va eng avvalo sportchilar** bilan olib boradigan bevosita aloqalari jarayonida amalga oshiriladi. Kundalik ish faoliyatida murabbiyning barcha vazifalari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular o'zaro uyg'unlikda bajarilishi zarur.

Murabbiylik ijtimoiy rolini muvaffaqiyatli bajarishi uning **kasbiy mahoratiga** bog'liq. U bu mahoratini jamoani boshqarish, sportchilarni o'qitish va tarbiyalash jarayonida, shuningdek, jamoa ichida to'g'ri munosabatlar o'rnatish orqali namoyon etadi.

Sportchilar va jamoa murabbiyning obro'sini tan olgan taqdirdagina, uning rahbarlik va tarbiyaviy faoliyati samarali bo'ladi. Shu bois murabbiy nafaqat boshqaruvchi, balki sportchilar uchun namuna, ishonch manbai va ruhiy tayanch bo'lishi ham zarur.

Murabbiyning obro'si: mansab va shaxsiy jihatlar

"Avtoritet" atamasi lotin tilidan olingan bo'lib, kuch va ta'sirni anglatadi. Sport jamoalarida obro' ikki shaklda namoyon bo'ladi: **mansab obro'si va shaxsiy obro'**.

Mansab obro'si – bu murabbiyning rasmiy lavozimidan kelib chiqadigan huquq va majburiyatlari bilan belgilanadi. Jamoa rahbari sifatida murabbiy xizmat vazifasi tufayli tabiiy ravishda muayyan obro' va ta'sir kuchiga ega bo'ladi.

Shaxsiy obro' esa murabbiyning shaxsiy fazilatlari, insoniy xususiyatlari va kasbiy mahorati bilan chambarchas bog'liq. U sportchilarga namuna bo'lishi, ularning ishonchini qozonishi va jamoa ichida sog'lom muhit yaratishi orqali orttiriladi. Murabbiy o'z kasbiy vazifalarini samarali bajargan taqdirda, uning shaxsiy obro'si tobora mustahkamlanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, rasmiy lavozimdan keladigan obro' har doim ham murabbiyning shaxsiy obro'si bilan mos kelavermaydi. Ba'zida murabbiy lavozimi sababli obro'ga ega bo'lishi mumkin, biroq uning shaxsiy fazilatlari yetarli bo'lmasa, sportchilar nazarida bu obro' mustahkamlanmaydi.

Murabbiyning lavozimiy vazifalari va shaxsiy sifatleri uyg'unligi

Murabbiyning lavozimiy vazifalari bilan uning shaxsiy sifatleri o'rtasida mos kelmaslik sport jamoasida ortiqcha keskinlikka olib kelishi, natijada jamoa faoliyati samaradorligining pasayishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu boisdan murabbiy shaxsining kasbiy va shaxsiy jihatlari uyg'unligi jamoa barqarorligi va yuqori natijalariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Malakali murabbiy o'z faoliyatida **jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi**, shuningdek, ixtisosligi bo'yicha sport turi nazariyasi va metodikasini chuqur bilishi zarur. Bundan tashqari, u tayanch ilmiy fanlar – **fiziologiya, psixologiya, pedagogika, sport tibbiyoti, gigiena, biomexanika** va boshqa sohalardan ham yetarli bilimga ega bo'lishi lozim.

Murabbiy o'zining amaliy tafakkuri orqali mashg'ulotlar va musobaqalar jarayonida nazariy bilimlarini tezkor va ijodiy qo'llay olishi kerak. Bu jarayon uning kasbiy obro'sining mustahkamlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Murabbiyning **kasbiy mahorati** faqatgina texnik harakatlarni mukammal bajarishda emas, balki sportchilarning texnik- taktik

harakatlarni samarali egallab olishlariga xizmat qiluvchi usul va metodlarni to'g'ri tanlash hamda qo'llashda namoyon bo'ladi.

Murabbiyning yuqori malakasi, shuningdek, quyidagi fazilatlarda aks etadi:

- **kuchli kuzatuvchanlik;**
- **analitik fikrlash qobiliyati;**
- **ijodiy tasavvur;**
- **o'ziga xos intuitsiya.**

Ushbu sifatlar murabbiyga boshqalarga ko'rinmaydigan nozik belgilar orqali sportchining texnik- taktik harakatlarini baholash, jarayonni oldindan ko'ra bilish hamda sportchi va jamoaning kelgusidagi rivojlanishini taxmin qilish imkonini beradi.

Rahbarlik usullari va ularning xususiyatlari

Rahbarlik usuli deganda murabbiyning sportchilarni boshqarish jarayonida qo'llaydigan vosita va uslublari majmui tushuniladi. Ayniqsa, bu usullar o'quv- mashg'ulot faoliyatida yaqqol namoyon bo'ladi. Ijtimoiy psixologiya nazariyalarida rahbarlikning uch asosiy usuli ajratib ko'rsatiladi: **avtokratik, demokratik va liberal** (M.V. Proxorova). Mazkur tasnif sport murabbiylari faoliyatiga ham to'liq tatbiq etiladi.

Avtokratik rahbarlik murabbiyning qaror qabul qilish jarayonida faqat o'z tajribasiga tayangan holda, jamoa a'zolari fikrlarini hisobga olmagan holda faoliyat yuritishini anglatadi. Bunday rahbarlik shaklida murabbiy:

- mashg'ulot rejalari, dasturlar va topshiriqlarni keng muhokamasiz belgilaydi;
- sportchilarga cheklangan miqdorda axborot yetkazadi;
- jamoaviy fikr-mulohazalarga e'tibor qaratmaydi;
- buyruq va ko'rsatmalarni shartsiz bajarishni talab qiladi.

Avtokratik murabbiy intizomni qat'iy nazorat ostida ushlab, sportchilardan so'zsiz itoatkorlikni talab qiladi. U ko'proq to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatish usullaridan foydalanadi: buyruqlar,

ko'rsatmalar, talablar, komanda va tanbeh. Bunday uslubda murabbiyning sportchilar bilan munosabatlari biryoqlama xarakter kasb etib, sportchilarning tashabbuskorligi va mustaqilligi sezilarli darajada cheklanadi.

Natijada murabbiy va sportchilar o'rtasida haqiqiy o'zaro muloqot shakllanmaydi, bu esa jamoa ichidagi ijtimoiy- psixologik muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Komandada psixologik muhit va shaxslararo munosabatlar

Sport jamoasidagi **psixologik muhit** guruhning umumiy emotsional holati, alohida sportchilarning hissiy kechinmalari, shaxslararo munosabatlarning sifati hamda nizolar darajasi bilan belgilanadi. Ijobiy psixologik muhit jamoaning maqsadga yo'naltirilgan faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi, umumiy maqsadlarga erishishda samarali harakat qilish imkonini beradi, shuningdek, vaqtinchalik muvaffaqiyatsizlik va xatolarni bartaraf etishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Har bir sportchi komandadagi psixologik muhitni shakllantirishda faol ishtirok etadi va uni bevosita his etadi. Sportchilarning o'z jamoasidan qoniqish darajasi, sheriklari va murabbiy bilan bo'lgan munosabatlari ularning kayfiyatiga ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonda individual kayfiyat guruhning umumiy emotsional foniga qo'shilib, jamoaviy kayfiyatni shakllantiradi.

Komandadagi ijobiy ruhiy muhit - quvonchli kayfiyat, hamkorlik va o'zaro ishonch hissi - sportchilarning faoliyatini rag'batlantirsa, salbiy holatlar - havotir, tushkunlik yoki befarqlik - ularning faoliyati samaradorligini pasaytirishi mumkin. Ushbu jarayon "**Emotsional ta'sir mexanizmi**" orqali amalga oshadi, ya'ni har bir sportchining hissiy holati boshqalarga ko'chib, butun jamoaning ruhiy kayfiyatini belgilaydi.

Komandaning emotsional hayoti bevosita murabbiy faoliyatiga bog'liqdir. Murabbiyning sportchilarni ruhlantirish, qo'llab-quvvatlash, dalda berish, rag'batlantirish, tanbeh berish, ular bilan

birgalikda quvonch va xafagarchilikni baham ko'rish qobiliyati jamoa ichidagi psixologik muhit sifatini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Sport jamoasida psixologik muhit va ma'naviy qoidalar

Psixologik muhit sport jamoasining jamoa sifatida shakllanganligini ifodalovchi muhim ko'rsatkichlardan biridir. Biroq jamoaning psixologik muhitini baholashda faqatgina uning emotsional jihatlari bilan chegaralanib bo'lmaydi. Bu jarayonda jamoada hukmronlik qiluvchi **qoidalar, qadriyatlar va axloqiy me'yorlar** ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Masalan, agar g'alaba insofsiz yo'llar orqali qo'lga kiritilgan bo'lsa va bu holatdan sportchilar mamnunlik his qilsalar, bunday vaziyatni sog'lom psixologik muhit deb baholab bo'lmaydi. Demak, jamoaning **axloqiy qoidalari** va uning **emotsional hayoti** - psixologik muhitning uzviy bog'liq ikki asosiy komponenti hisoblanadi.

Psixologik muhit qanchalik ijobiy bo'lsa, jamoaning quyidagi xususiyatlari shunchalik ravshan namoyon bo'ladi:

- ichki intizom va o'zini o'zi nazorat qilish darajasi;
- birlashganlik va jamoaviy hamjihatlik;
- fidoyilik va sport faoliyatiga jiddiy munosabat;
- o'zaro do'stlik va qo'llab-quvvatlash;
- ijtimoiy foydali faoliyatlarda faol ishtirok etish.

Shunday qilib, sport jamoasining psixologik muhitini to'g'ri baholash uchun undagi emotsional fon bilan bir qatorda, guruh ichida amal qiluvchi ma'naviy- axloqiy qadriyatlar tizimini ham chuqur tahlil qilish talab etiladi.

Sport jamoalarida axloqiy qoidalar

Sport jamoalarida vaqt o'tishi bilan **axloqiy qoidalar** shakllanadi. Bu qoidalar sportchilarning jamoa ichidagi xatti- harakatlarini tartibga soladi va jamoaning barcha a'zolari, yoki deyarli ko'pchiligi tomonidan qo'llab-quvvatlanadi.

Bunday qoidalar jamoa hayotida ikki muhim vazifani bajaradi:
Sportchilarning kundalik xulqini boshqarish;
Jamoada intizom va uyg'unlikni ta'minlash.

Agar sportchi belgilangan qoidalarga zid harakat qilsa, guruhning o'zi unga nisbatan **tarbiyaviy ta'sir choralari**ni qo'llaydi. Bunda ogohlantirish, tanbeh berish yoki boshqa shakldagi jazo choralari bo'lishi mumkin.

Shu tarzda axloqiy qoidalar sport jamoasining ichki tartibotini saqlash, jamoaviy birdamlikni mustahkamlash va sportchilarning ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli xatti-harakatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Harakatlanish ehtiyoji va uning ahamiyati

Inson tug'ilgan ondan boshlab tabiiy ehtiyojlardan biri - **harakatlanish ehtiyoji**ga ega. Abu Ali Ibn Sino, I. Pestalotssi, K.D. Ushinskiy, P.F. Lesgaft, N.G. Chernishevskiy kabi mutafakkirlar o'z davrida bu ehtiyojni qondirish bolaning sog'lom o'sishi va har tomonlama rivojlanishi uchun beqiyos ahamiyatga ega ekanini ta'kidlab o'tganlar.

A.P. Nechaev "Jismoniy tarbiya psixologiyasi" asarida harakatlanish ehtiyojini inson hayotidagi eng muhim tabiiy ehtiyojlardan biri sifatida ko'rsatadi. Bola hayotining ilk kunlaridan boshlab ushbu ehtiyojni qondirish imkoniyati uning harakat faolligini rivojlantiradi. Biroq inson yoshi ulg'aygani sayin, hayot sharoitlari va faoliyati tabiatiga ko'ra bu ehtiyojni to'liq qondirish imkoniyatlari torayadi. Natijada harakatga bo'lgan ehtiyoj asta-sekin susayib boradi.

Yetarlicha harakatlanmaslikning salbiy oqibatlari kundalik hayotda darhol sezilmasligi mumkin, ammo maxsus ilmiy tadqiqotlar sharoitida ular yaqqol namoyon bo'ladi. Bu borada B.A. Dushkov, M.A. Gerd, N.E. Panfereva va boshqa olimlar tomonidan ko'plab tajribalar o'tkazilgan. Masalan, ayrim tajribalarda ishtirokchilar maxsus kapron setkada joylashtirilib, suv yuzasida harakatlari keskin cheklangan holda kuzatilgan. Ular radio tinglash, gazeta va kitob o'qish,

suhbatlashish imkoniyatiga ega bo'lsalar- da, jismoniy faollikning yetishmasligi psixologik va fiziologik o'zgarishlarga olib kelgani qayd etilgan.

Akineziya oqibatlari bo'yicha tajribalar

Tajribalarda ishtirokchilar harakatlanish imkoniyatidan butunlay mahrum qilingan: ular hatto ovqatni ham suv yuzasida iste'mol qilishgan. Ushbu tajriba 15 kun davom etgan bo'lib, **akineziya** - harakatsizlik oqibatlari juda tezda namoyon bo'la boshlagan.

Allaqachon ikkinchi - beshinchi kunlarda sinovdagilar radio tinglash yoki kitob o'qishdan bosh tortgan, televizor ko'rishga qiziqish kamaygan. O'qishni davom ettirishga urinayotganlar esa tezda charchash, dangasalik va diqqatni jamlay olmaslikdan shikoyat qilganlar. Ular vaziyatni to'g'ri tahlil qilish va kerakli qarorga kelishda qiyinchiliklarni boshdan kechirishgan.

Ishtirokchilarning kayfiyatida sezilarli pasayish kuzatilgan: ular sustkash, xafsalasiz bo'lib qolgan, ko'pincha jim yotgan, atrofdagilarga e'tibor bermagan, savollarga istamay javob qaytargan. Shuningdek, tajribada qatnashuvchilarda jahldorlik kuchaygan, ular hatto do'stlari bilan uchrashishdan ham bosh tortganlar.

Tajribaning 7-11- kunlariga kelib, ko'pchilikda **xavotirli holatlar, qo'rquv va ruhiy beqarorlik** rivojlana boshlagan.

Hatto kichik noqulayliklar paytida ham ayrim ishtirokchilarning ko'ziga yosh kelgan.

Harakatlanish ehtiyoji va uning o'zgarishi

Tajribalarda ishtirokchilarda uyqu istagi kuchli bo'lsa- da, ular uxlay olmaslikdan shikoyat qilgan. Bu holat uzoq muddat faol harakatlarning cheklanishi inson psixikasiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatishini yaqqol isbotlaydi. Bunday tadqiqotlar insonning harakat ehtiyojini qondirish imkoniyatlari chegaralanganda qanday oqibatlar yuzaga kelishini ochib beradi. Shu bilan birga, ular harakatlanishning inson rivojlanishi va hayot faoliyati uchun nafaqat jismoniy, balki

psixologik va ijtimoiy jihatdan ham nihoyatda muhim ekanini ko'rsatadi.

Jismoniy tarbiya va sport faoliyati jarayonida insonning harakatga bo'lgan ehtiyoji tabiiy tarzda qondiriladi. Biroq bu jarayonda yangi ehtiyoj - **jismoniy kuch sarflash ehtiyoji** vujudga keladi. Ya'ni, oddiy harakatlanish ehtiyoji asta-sekin o'zgarib, faoliyatning intensivligi, davomiyligi va xususiyatiga mos keluvchi kuch sarflashga bo'lgan ehtiyojga aylanadi. Shu sababli sport mashg'ulotlari va musobaqalari jarayonida talab etiladigan psixofizik kuchlanish inson uchun odatiy hayot tarziga aylanib boradi (A.S. Puni).

Natijada inson hayotida ma'lum **harakat rejimi** muhim o'rin egallaydi. Masalan, ertalabki badantarbiya, sog'lomlashtiruvchi mashg'ulotlar yoki sport to'garaklari faoliyati shaxsning jismoniy va ruhiy holatini muvozanatda saqlashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, jismoniy tarbiya va sportning turli shakl va vositalaridan muntazam foydalanish insonning jismoniy hamda psixik sog'lig'ini mustahkamlash, uning umumiy faoliyatini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar

Sport guruhi, jamoa, rasmiy guruh, norasmiy guruh, rasmiy rahbar, komada, murabbiy, rahbarlik uslubi.

Nazorat savollari:

1. Sport guruhi, jamoasi, komandasi haqida umumiy tushunchalar.
2. Shaxsni tarbiyalash va shakllanishiga sport jamoasining ta'siri.
3. Sport jamoasida rahbarlik va etakchilik haqida tushuncha
4. Rasmiy rahbar sifatida trenerning ijtimoiy roli.
5. Komandada psixologik muhit va shaxslararo munosabatla

13-MAVZU. MA'RUZA OILA, MAKTAB VA JAMOATCHILIKNING UZVIYLIGI.

Oila, maktab va jamoatchilikning uzviyligi

Oila, maktab va jamoatchilikning o'zaro hamkorligi ta'lim-tarbiya jarayonining uzviyligini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Har bir bola shaxs sifatida kamol topishida uchta ijtimoiy institut - **oila, ta'lim muassasasi va jamoatchilik** o'zaro bog'liq holda faoliyat yuritadi. Ularning uyg'unligi shaxsning ma'naviy- axloqiy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishini samarali ta'minlaydi.

Oila bola tarbiyasining birlamchi va tabiiy muhitidir. Unda shaxsning dastlabki axloqiy me'yorlari, qadriyatlari va xulq-atvori shakllanadi. Maktab esa bu jarayonni tizimli tarzda davom ettirib, ilmiy bilimlarni egallash, ijtimoiy tajribani kengaytirish hamda shaxsiy qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Jamoatchilik esa bola ijtimoiylashuvini kengaytirib, uni ijtimoiy foydali faoliyatga jalb etish orqali mustaqil hayotga tayyorlashda vositachilik vazifasini bajaradi.

Mazkur uch institutning o'zaro aloqadorligi va hamkorlikdagi faoliyati pedagogik jarayonning samaradorligini belgilaydi. Agar oila, maktab va jamoatchilik o'rtasida uzviylik mavjud bo'lsa, bola shaxsida barkamol rivojlanish, ijtimoiy faollik va mas'uliyat hissi yanada kuchli shakllanadi. Aksincha, mazkur uzviylikning buzilishi tarbiyaviy jarayonning uzluksizligiga putur yetkazishi mumkin.

Shunday qilib, oila, maktab va jamoatchilikning uzviyligi - bu ta'lim-tarbiya tizimining yaxlitligini ta'minlovchi, shaxsni har tomonlama yetuk va ijtimoiy mas'uliyatli inson sifatida tarbiyalashning eng muhim shartlaridan biridir.

Tarbiyalanuvchilar kattalardan tafakkur qilish uslubi, his-tuyg'ulari hamda xulq-atvorida sezilarli darajada farq qiladi. Ularning o'sishi va rivojlanish jarayonlari yuzaki qaraganda oddiy ko'ringan bo'lsa- da, aslida murakkab hamda notekis kechadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonning rivojlanishi doimiy bir tekislikda emas, balki ayrim bosqichlarda sakrashlar, notekisliklar bilan kechadi. Har bir yosh davrining o'ziga xos anatomik, fiziologik va psixologik xususiyatlari mavjud.

Anatomiya, fiziologiya va psixologiya fanlari sohasida to'plangan ilmiy dalillar inson tanasining alohida organlari va funksional tizimlari turlicha tezlikda rivojlanishini ko'rsatadi. Ba'zan ayrim organlar yoki tizimlar boshqa qismlardan oldinda ketadi va ular o'rtasida muvofiqlashuv yetarli bo'lmaydi. Natijada o'sish jarayonida ayrim nomutanosibliklar yuzaga keladi.

Shu sababli shaxsning yosh davrlarini aniq chegaralash, uni davrlarga bo'lish masalasi ilmiy- pedagogik nuqtayi nazardan murakkab jarayon hisoblanadi. Har bir yosh bosqichi o'ziga xos fiziologik va psixologik qonuniyatlarga asoslangan bo'lib, tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda bu xususiyatlarni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiya jarayonida shaxsning faol ishtiroki

Tarbiyachi tarbiyalanuvchini aqlli, odobli va barkamol shaxs sifatida voyaga yetkazish uchun o'zining barcha kuch va imkoniyatlarini ishga soladi. Tarbiya jarayoniga oid tasavvurlarda uning inson shaxsini shakllantirishdagi beqiyos imkoniyatlari va buyuk ahamiyati to'g'ri ta'kidlanadi. Biroq ko'pincha bu jarayon faqat tashqi ta'sir sifatida tushunilib, tarbiyalanuvchining rivojlanayotgan, faol va jonli mavjudot ekanligi e'tibordan chetda qoladi.

Aslida esa shaxs doimo tarbiya jarayonining faol ishtirokchisidir.

Tarbiyalanuvchi pedagogik ta'sirlarni ijobiy qabul qilishi mumkin, biroq ayrim hollarda ularga qarshilik ko'rsatishi yoki mutlaqo qabul qilmasligi ham ehtimoldan xoli emas. U tarbiyachining

maslahat va topshiriqlarini bajarishga intilishi mumkin, lekin bu jarayon ko'pincha beixtiyor faoliyat yoki tabiiy va ijtimoiy muhit ta'siriga berilgan javob shaklida namoyon bo'ladi.

Ayniqsa o'smirlik davrida shaxsning faoliyati ko'proq ichki sabablar ta'siri ostida yuzaga keladi.

Shaxs rivojlanish jarayonida intellektual qobiliyatlari va ijtimoiy ongining ortishi bilan u nafaqat tashqi maqsadlarni, balki o'z shaxsiy tarbiyasining maqsadini ham anglay boshlaydi. Bu bosqichda shaxs o'ziga ob'ekt sifatida qarashni boshlaydi: mavjud nuqsonlarini bartaraf etish, eng yaxshi insoniy fazilatlarini shakllantirish vazifasini ongli ravishda oldiga qo'yadi.

Shaxsning o'z bilim va ko'nikmalarini oshirish, o'zini- o'zi tarbiyalash jarayoni uning ob'ektiv maqsadlarni sub'ektiv zaruriyat sifatida anglab, faoliyatiga tatbiq etishi bilan boshlanadi. Natijada u o'z xulq- atvori va faoliyatini ongli tarzda muayyan maqsadlarga yo'naltiradi, ertangi kun rejasini belgilaydi. Shubhasiz, bu jarayonda ob'ektiv va sub'ektiv qiyinchiliklarning yuzaga kelishi tabiiy hol sanaladi.

Tarbiya san'ati va shaxs taraqqiyoti

Tarbiya san'ati, avvalo, shaxsda o'zini o'zi takomillashtirishga intilishni imkon qadar erta uyg'otish, unga o'z oldiga qo'ygan maqsadlarini amalga oshirish yo'lini ko'rsatib, zarur yordam berishdan iboratdir. Bu jarayonda tarbiyachining vazifasi shaxsni tashqi ta'sirlarga bo'ysundirish emas, balki unda mustaqil ravishda o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj va ichki motivatsiyani shakllantirishdir.

Shaxsning individual taraqqiyotini belgilovchi eng muhim omillardan biri uning yoshiga xos xususiyatlardir. Chunki taraqqiyot- ning har bir bosqichi o'ziga xos rivojlanish omillari, qonuniyatlari, yangilanishlari va o'zgarishlariga ega. Shu bois pedagogik jarayonda yosh davrlarining psixologik va fiziologik xususiyatlarini chuqur hisobga olish shaxsning har tomonlama barkamol rivojlanishini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Yosh davrlariga tasnif

Bola o'sishi va rivojlanishi uzluksiz jarayon bo'lib, turli yosh davrlarida bu jarayon turlicha kechadi. Inson hayotining ilk davrlarida jismoniy o'sish, fiziologik jarayonlar va psixik rivojlanish bosqichma-bosqich amalga oshadi. Shu sababli bolaning yoshi, uning individual xususiyatlari, shaxsiy qobiliyatlari va ehtiyojlarini inobatga olib, ularning doimo rivojlanishda ekanini unutmaslik kerak. Bolaning o'sishi va tarbiyasini to'g'ri yo'naltirish uchun yosh davrlarini ilmiy asosda tasniflash muhim ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra, bolalarning yosh davrlari pedagogika va psixologiyada qabul qilingan mezonlarga ko'ra quyidagi guruhlariga bo'linadi:

Go'daklik davri (tug'ilganidan 1 yoshgacha) – bu inson hayotining eng nozik va mas'uliyatli davridir. Ushbu bosqichda bola asosan jismoniy o'sish va dastlabki reflekslarning shakllanishi bilan ajralib turadi.

Go'dakning hayot faoliyati to'liq ravishda kattalarga, ayniqsa onaga bog'liq bo'ladi. Shu davrda bola ovqatlanish, uxlash, atrof-muhitga moslashish jarayonlarini o'zlashtira boshlaydi. Birinchi yil oxiriga kelib bola asta-sekin harakat qobiliyatlarini rivojlantiradi: o'tiradi, emaklaydi, ilk qadamlarni tashlashga harakat qiladi. Shuningdek, nutqning boshlang'ich elementlari – oddiy tovushlar, so'zchalarga o'xshash ifodalar paydo bo'ladi.

Mazkur davrda bola organizmi tez sur'atlar bilan o'sib, keyingi psixik va jismoniy rivojlanishiga zamin hozirlaydi.

Yasli davri. (1-3 yosh)

Bu davrni jismoniy o'sish, yurish davri deb ham ataladi. Turli o'yinchoqlarni o'ynaydi. Murakkab o'yinlarni qiziqib kuzatadi. Bolalar o'yin orqali bir-birlari bilan aloqa bog'laydilar, tasavvur fikrlash jarayonlari, nutqi o'sadi.

Tarbiyachi va oila a'zolarining mehri, yaxshi munosabati bolaning sog'lom o'sishiga bo'lishiga olib keladi.

Ilk bolalik davrida ijtimoiy ehtiyoj va rivojlanish xususiyatlari

Bolaning hayotidagi 1-3 yosh oralig'i - ya'ni ilk bolalik davri, uning shaxs sifatida shakllanishida juda muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda bola asta-sekin mustaqillikka intila boshlaydi, o'zidagi ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishga urinadi. Aynan shu paytda "men", "men o'zim" kabi iboralarni ishlatishi orqali bola o'zining shaxs ekanini anglab yetadi. Bu hodisa uning atrofdagilar bilan munosabatini yangi bosqichga olib chiqadi va bola o'zini hatto eng yaqin kishilaridan ham mustaqil bo'lishini namoyon qiladi.

Aqliy rivojlanish

Ilk bolalik davri bolaning aqliy rivojlanishi uchun eng sermahsul bosqichdir. Bu davrda bola so'z boyligini tezlik bilan kengaytiradi, yangi so'zlarni o'zlashtiradi, sodda jumlar tuzadi. Nutqning rivojlanishi tafakkur va xotira jarayonlarini kuchaytiradi. Bola atrofidagi narsalarga qiziqadi, turli savollar beradi, sabab-oqibatni anglashga intiladi. Uning diqqat-e'tibori uzoqroq davom eta boshlaydi, ko'rgan va eshitganlarini eslab qolish qobiliyati kuchayadi. Shu bois bu davrda bola bilan ko'proq suhbatlashish, unga yangi narsalarni o'rgatish, kitob o'qib berish aqliy kamolot uchun juda foydalidir.

Jismoniy rivojlanish

Jismoniy rivojlanishda ham bola tez o'sadi. U yurishni mukammal o'zlashtirib oladi, tez yuguradi, sakraydi, oddiy jismoniy mashqlarni bajarishga urinadi. Qo'l-oyoqlarning harakatlari uyg'unlashib, buyumlarni ushlab, ko'tarish, tashish kabi murakkabroq harakatlarni bajara oladi. Bola o'z tana imkoniyatlarini sinab ko'radi, mustaqil harakat qilishga intiladi. Bu davrda ota-onalar bolaning sog'lom ovqatlanishi, toza havo va jismoniy faolligi uchun sharoit yaratib berishlari zarur.

Axloqiy rivojlanish

Ilk bolalik davrida bola axloqiy me'yorlarni o'zlashtirishni boshlaydi. U kattalarning xatti-harakatlariga taqlid qiladi, ularning gap- so'zidan ibrat oladi. Bola yaxshilik va yomonlikni asta-sekin farqlashga intiladi. Masalan, kattalarning maqtovi unga yoqadi, tanbeh esa unga noqulay ta'sir ko'rsatadi. Shu bois ota-onalar va tarbiyachilar bu davrda bolaga mehribonlik, tartiblilik, odob-axloq qoidalarini o'rgatishlari muhimdir. Axloqiy tarbiya keyinchalik bolaning jamiyatda munosib shaxs sifatida shakllanishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Estetik rivojlanish

Bu davrda bolada go'zallikni his qilish, san'at va tabiatni qadrlash tuyg'usi uyg'ona boshlaydi. Bola ranglarni, shakllarni farqlay oladi, chiroyli narsalarga qiziqadi, qo'shiqlarga, ertak va she'rlarga mehr qo'yadi. Rasmlar chizishga, qo'g'irchoqlar bilan o'ynashga, musiqaga raqs bilan javob qaytarishga harakat qiladi. Shu sababli tarbiyachilar va ota-onalar bolani estetik tarbiyalashga - unga go'zal narsalarni ko'rsatishga, musiqa, rasm va badiiy adabiyot orqali estetik didini shakllantirishga e'tibor berishlari kerak.

Maktabgacha tarbiya yoshi davri. (3- 7 yosh)

Bu davr an'naviy tarzda bog'cha yoshi deb yuritiladi. Chunki aksariyat bolalar bu davrda maktabgacha ta'lim muassasalariga boradilar. Lekin shunisi xarakterliki bog'chaga borolmagan bolalar ham maktabga borgach, o'zlarining bog'cha tayyorgarligini o'tagan tenqurlariga yetib oladilar. Demak, bu yosh davrining xususiyati shundaki, bola qanday sharoitda bo'lmasin, agar uning yonida mehribonlik qiluvchi, to'g'ri yo'l - yo'riq ko'rsatuvchi kattalar bo'lsa, u bu davrga xos xususiyatlar rivojlanadi.

6 yoshli bolalarning ma'naviy dunyosini boyitish, qobiliyatini o'stirish, bilish doirasini kengaytirish, ular bilan olib boriladigan ta'lim- tarbiya ishini asosiy vazifasi hisoblanadi.

Bog'cha yoshidagi bolalar o'z aqliy imkoniyatlar chegarasini kengaytirishga bo'lgan ehtiyojini qondiradilar. Aynan shu davrda bola tilida ishlatiladigan "nega", "nima uchun?", "qanday?" savollar va ularga kattalardan olingan asosli javoblar bolaning bilish jarayonlarini takomillashtiradi.

Bu davrda bola o'zidagi ijtimoiy ehtiyojlarni qondira boshlaydi. Bu ehtiyoj 3 yoshli bolaning tilida "men", "men o'zim" kabi so'zlarni ishlata boshlashi va shu orqali o'zining eng yaqinlaridan ayri his qila boshlashidan boshlanadi. Bu davrda bola aqliy ham jismoniy jihatdan tez o'sadi. Tarbiyachilar va ota-onalar bolalarni aqliy, axloqiy va estetik jihatdan to'g'ri tarbiyalashga e'tibor berishlari kerak.

Maktabgacha tarbiya mutaxassislarida o'tkaziladigan jismoniy tarbiyaning maqsadi bolalardagi turli ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ulardagi, kuchlilik, tetiklik, chaqqonlik, ziyraklik kabi jismoniy sifatlarni rivojlantirishdan iboratdir. Muntazam ravishda o'tkaziladigan jismoniy tarbiya mashg'ulotlari bolalarning o'sish va rivojlanish jarayoniga ta'sir qilib, ularning sog'ligini mustahkamlaydi.

Maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog'lom va yetuk, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Bu ta'lim olti - etti yoshgacha oilada, bolalar bog'chasida va mulk shaklidan qat'i nazar boshqa ta'lim muassasalarida olib boriladi deyilgan. Jismoniy tarbiyalashning vazifalari quyidagicha deb belgilanadi:

Bola yosh davrlari tasnifi

Yosh davri	Yosh oralig'i	Asosiy xususiyatlari	Asosiy faoliyat turi
Go'daklik davri	Tug'ilgandan 1 yoshgacha	Tez o'sish va rivojlanish, dastlabki reflekslarning shakllanishi, o'tirish, emaklash, ilk qadamlar. Nutqning boshlanishi (tovush va so'zchalar).	Ovqatlanish, uyqu, sezgi orqali atrofni idrok qilish
Ilk bolalik davri	1 - 3 yosh	Yurish, yugurish, oddiy harakatlarni o'zlashtirish. Nutq boyligi ortadi, mustaqillikka intilish kuchayadi.	Oddiy o'yinlar, mustaqil harakatlar, kattalarga taqlid
Maktabgacha davr	3 - 6/7 yosh	Jismoniy faoliyat kuchayadi, ijodkorlik va tasavvur rivojlanadi.	O'yin (asosiy faoliyat), ijodiy mashg'ulotlar

Yosh davri	Yosh oralig'i	Asosiy xususiyatlari	Asosiy faoliyat turi
		So'z boyligi kengayadi, muloqot ko'nikmalari shakllanadi.	
Kichik maktab yoshi	6/7 – 10/11 yosh	Maktab ta'limi boshlanadi, bilim olish asosiy faoliyatga aylanadi. Diqqat, xotira va tafakkur rivojlanadi.	O'qish, bilim olish, intizomli faoliyat
O'smirlik davri	11 – 15 yosh	Jismoniy o'sish tezlashadi, balog'at davri boshlanadi. Mustaqillikka intilish, kayfiyatning o'zgaruvchanligi kuzatiladi.	O'qish, jamoaviy faoliyat, o'zini izlash
O'spirinlik davri	15 – 18 yosh	Jismoniy rivojlanish barqarorlashadi. Hayotiy qarashlar, kasb tanlash, mustaqil qarorlar qabul qilish shakllanadi.	O'qish, kasbga tayyorgarlik, ijtimoiy faoliyat

Bola yosh davrlari tasnifi

Go'dalik (0-1 yosh): Tez o'sish, ilk qadamlar, nutqning boshlanishi.
 Ilk bolalik (1-3 yosh): Mustaqillik, nutq boyligi, oddiy o'yinlar.
 Maktabgacha (3-6 yosh): Ijodkorlik, tasavvur, o'yin faoliyati.
 Kichik maktab (6/7-10/11 yosh): Bilim olish, diqqat, xotira rivojlanishi.
 O'smirlik (11-15 yosh): Balog'at davri, mustaqillikka intilish.
 O'spirinlik (15-18 yosh): Kasb tanlash, qaror qabul qilish, ijtimoiy faoliyat.

Maktabgacha ta'limda jismoniy tarbiya vazifalari

Vazifa	Mazmuni	Kutiladigan natija
Salomatlikni mustahkamlash va chiniqtirish	Bolaning organizmini chiniqtirish, tashqi muhit sharoitlariga bardoshlilikini oshirish, immunitetini kuchaytirish.	Bola sog'lom, tetik, kasalliklarga chidamli bo'ladi.
Jismoniy jihatdan baquvvat qilish	Mushaklar, suyaklar, yurak- qon tomir va nafas olish tizimini rivojlantirish.	Bola jismoniy jihatdan chiniqqan va bardoshli bo'ladi.
Axloqiy sifatlarni shakllantirish	Mashg'ulotlar davomida intizom, hamkorlik, tartib va odobni tarbiyalash.	Bola ijtimoiy faol, jamoaga moslashuvchan bo'ladi.

Vazifa	Mazmuni	Kutiladigan natija
Harakat faolligini oshirish	Maqsadga yo'naltirilgan mashq va o'yinlar orqali faol harakatga jalb qilish.	Bola faol hayot tarziga o'rganadi, passivlik kamayadi.
Asosiy harakat turlarini shakllantirish	Yurish, yugurish, sakrash, emaklash, o'rmlash, irg'itish, ilib olish, velosipedda uchish, saf mashqlari va boshqalar.	Bola harakat ko'nikmalariga ega bo'ladi, muvofiqlashuv rivojlanadi.
O'yin faoliyatini kengaytirish	Harakatli o'yinlar orqali chaqqonlik, epchillik, ziyraklik, sabr- toqat va kuchlilikni rivojlantirish.	Bola jismoniy sifatlari rivojlangan, faol va tashabbuskor bo'ladi.
Qomatni to'g'ri shakllantirish	To'g'ri gavda tutishga o'rgatish, yassi oyoqlikni oldini olish.	Bola sog'lom qomat egasi bo'ladi, kelajakda ortopedik muammolar kamayadi.
Faol harakatga qiziqishni tarbiyalash	Mashq va o'yinlarga qiziqish uyg'otish, sportga yo'naltirish.	Bola jismoniy faoliyatdan zavq oladi, muntazam mashg'ulotga odatlanadi.
Gigienik bilimlarni shakllantirish	Jismoniy mashqlar va o'yinlarning foydasi, gigiena qoidalari haqida tushuncha berish.	Bola gigiena talablariga amal qiladi, sog'lom turmush tarzini shakllantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyalash tamoyillari

Differensial yondashuv tamoyili – har bir bolaning individual xususiyatlari, sog'liq holati, jismoniy rivojlanish darajasi va yoshiga qarab mashqlarni tanlash.

Bosqichma- bosqichlik tamoyili – jismoniy mashqlar va chiniqtirish tadbirlarini oddiydan murakkabga, sekinlik bilan oshirib borish.

Yoshga moslik tamoyili – mashqlar va o'yinlarni bolaning yosh xususiyatlariga mos holda belgilash, ortiqcha yuklamaga yo'l qo'ymaslik.

Sog'lomlashtirish tamoyili – jismoniy tarbiya jarayonida bolalarning sog'ligini mustahkamlash, kasalliklarning oldini olishga yo'naltirish.

Muntazamlilik tamoyili – mashg'ulotlarni doimiy va izchil olib borish, jismoniy tarbiyani bolaning kundalik hayot rejimiga singdirish.

Komplekslilik tamoyili – jismoniy mashqlarni aqliy, axloqiy va estetik tarbiya bilan uyg'un holda olib borish.

Faollik tamoyili – bolalarni faol harakatga jalb qilish, jismoniy mashqlarda o'z qiziqishi bilan qatnashishga undash.

Gigienik talablarni hisobga olish tamoyili – mashg'ulotlar davomida tozalik, xavfsizlik, to'g'ri ovqatlanish va dam olish qoidalariga rioya qilish.

Tabiat omillaridan foydalanish tamoyili – toza havo, quyosh nuri, suv bilan chiniqtirish orqali tabiiy sharoitlarni tarbiyaviy vosita sifatida qo'llash.

O'yin faoliyatiga tayanish tamoyili – mashqlarni bolalarga qiziqarli o'yin shaklida tashkil etish, bu orqali jismoniy rivojlanishga erishish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning tarbiyalanish joylari

Yosh davri	Tarbiya muassasasi	Asosiy vazifalar
1 yoshgacha (go'daklik)	Oila, sog'lomlashtirish markazlari	Bola salomatligini saqlash, parvarish qilish, dastlabki sezgi va harakatlarni rivojlantirish.
1–3 yosh (ilk bolalik)	Yasli guruhlari (yoki oila)	To'g'ri ovqatlanish va parvarish, yurish va nutqning rivojlanishi, mustaqillikka ilk qadamlar.
3–7 yosh (maktabgacha davr)	Bolalar bog'chasi (yoki oila)	Jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik rivojlanish; ijtimoiy munosabatlarga o'rgatish; maktabga tayyorlash.
Ba'zi hollarda 7 yoshgacha	Oila	Oilaviy tarbiya muhiti, mehr va e'tibor; otalar tomonidan sog'lom, bilimli va maktabga tayyor bola tarbiyalash.

Katta maktab yoshi davri (o'spirinlik davri 16–18 yosh)

Katta maktab yoshi, ya'ni 16–18 yosh oralig'i inson hayotidagi eng muhim davrlardan biri bo'lib, bu bosqichda o'spirin shaxs sifatida jiddiy o'zgarishlarni boshdan kechiradi. Psixologlar ta'kidlashlaricha, yuqori sinfga o'tgan o'quvchining o'ziga xos jihati shundaki, u endilikda faqat hozirgi kunini emas, balki ertangi kunini, kelajak istiqbolini ham chuqurroq anglay boshlaydi. O'spirin bugungi kundagi o'qishi, xatti- harakati va qarorlarini kelajakdagi hayot maqsadlari bilan bog'laydi. Aynan shu davrda u turli kasblarga qiziqqa boshlaydi, o'zini qaysi sohada ko'rishni istashini o'ylaydi va kelajak hayot yo'lini belgilashga urinadi.

Bu yoshda ta'lim jarayonida to'plangan uzoq muddatli bilimlar, tizimli o'qish va mustaqil o'rganish natijasida o'quvchilarda fikrlash qobiliyatlari ancha rivojlanadi. Ayniqsa, tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, voqea- hodisalarni tahlil qilish ko'nikmalari kuchayadi. Ularning dunyoqarashi shakllanib, ilmiy, ijtimoiy va madaniy bilimlarning hajmi kengayadi. O'quvchi atrof- muhitni, jamiyatdagi o'z o'rnini va kelajakdagi mas'uliyatini yanada chuqurroq idrok etadi.

Shuningdek, katta maktab yoshida o'spirin o'qish va kasb tanlashning ijtimoiy ahamiyatini to'liq anglay boshlaydi. U o'zining kelajakdagi hayoti va jamiyatdagi roli bevosita ta'lim darajasi va tanlagan kasbiga bog'liq ekanini tushunadi. Shu boisdan, bu davrda o'quvchilarda turli bilim sohalariga, fanlarga, texnika va sportga bo'lgan qiziqish yanada kuchayadi va qat'iy xarakter kasb etadi. Ular sevimli mashg'ulotlariga ko'proq vaqt ajratadi, o'zini turli sohalarda sinab ko'rishga intiladi, o'zini- o'zi tarbiyalashga qiziqadi.

Umuman olganda, 16–18 yosh davri o'spirin shaxsining shakllanishida burilish davri hisoblanadi. Bu davrda qiziqishlar kengayadi, hayotiy maqsadlar aniqroq belgilanadi va kelajak sari dadil qadamlar qo'yila boshlaydi. Shu sababli, o'spirinlarga to'g'ri yo'naltirish berish, ularni kasb- hunarga yo'naltirish va qiziqishlarini

qo'llab- quvvatlash pedagogik jarayonning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

O'spirinlik davrida bilishga oid jarayonlar va tarbiyaviy ta'sirlarning ahamiyati

Katta maktab yoshida, ya'ni 16-18 yosh oralig'ida o'quvchilarning bilishga oid jarayonlari – idrok, xotira, tafakkur, nutq va hayol yanada rivojlanib boradi. Ular atrofdagi voqea- hodisalarni chuqurroq idrok etishga, kuzatgan narsalarini tahlil qilishga, xotirada mustahkamlab qolishga qodir bo'ladilar. Tafakkur jarayonida tanqidiylik va mustaqillik kuchayib, o'z fikrini mantiqan asoslash, dalillash va boshqalarga yetkazish ko'nikmalari shakllanadi. Nutqi ham boyib, so'z boyligi kengayadi, murakkab fikrlarni aniq va ravon ifoda etish qobiliyati rivojlanadi. Shu bilan birga, hayol (fantaziya) yanada faol bo'lib, o'spirin o'z kelajagini tasavvur etadi, yangi g'oyalar va orzularini shakllantiradi.

Bu yosh davrida o'spirinlar o'z tuyg'ularini boshqarishga, hissiyotlarini nazorat qilishga va tashqi muhitga nisbatan munosabatlarini tartibga solishga qodir bo'ladilar. Ular asta- sekin sabr- toqatli, o'zini tuta biladigan, iroda kuchiga ega bo'lib boradilar. O'spirinning irodasi mustahkamlanib, qiyinchiliklarga bardosh berish, o'z oldiga qo'ygan maqsad sari izchil intilish xususiyatlari shakllanadi. Shu davrda ular o'z ustida ishlashga ko'proq e'tibor qaratadilar, turli badiiy, ilmiy va tarbiyaviy asarlar bilan tanishib, o'z dunyoqarashini kengaytiradilar.

O'spirin shaxsining xarakterli belgilaridan yana biri – o'ziga o'zi baho berishga intilishdir. Bu yoshda o'quvchilar o'z xatti-harakatlarini, qobiliyatlarini, bilim va ko'nikmalarini tahlil qilishadi va o'zlarini jamiyatdagi boshqa tengdoshlari bilan taqqoslash orqali shaxsiy baholashni shakllantiradilar. Shu jarayonda ularda xushmuomalalik, odoblilik, mehribonlik kabi axloqiy sifatlar takomillashadi, ijtimoiy munosabatlarda o'zini tuta bilish, odob qoidalariga amal qilish tobora mustahkamlanadi.

Bu davrda o'qituvchi va tarbiyachilar zimmasiga katta mas'uliyat yuklanadi. Ular o'quvchilarning o'qishga bo'lgan munosabati, mehnat faoliyati, o'yin va sport mashg'ulotlari, shuningdek, ularning aqliy va jismoniy rivojlanish darajasini muntazam o'rganib borishi lozim. Chunki ana shu ma'lumotlar asosida ularga to'g'ri pedagogik ta'sir ko'rsatish va shaxs sifatida shakllantirish mumkin bo'ladi.

Tarbiyaviy ta'sirning samarasi ko'p jihatdan o'quvchilarning ta'sirchanligi, ya'ni tarbiyaga beriluvchanligiga bog'liqdir. Shaxsning ijtimoiy tabiatiga ko'ra, o'spirinlar tarbiyaga nisbatan yuqori darajada ochiq bo'ladilar. Ammo yosh o'tgan sari tarbiyaga ta'sirchanlik asta- sekin o'zgarib boradi. Bu borada mashhur pedagog K.D. Ushinskiy shunday degan edi: "Bola qanchalik kichik bo'lsa, uning tarbiyaga beriluvchanligi shunchalik yuqori bo'ladi. Bolalikda shakllantirilgan fazilatlarini keyingi yillarda buzish yoki o'zgartirish juda qiyin." Demak, shaxsni shakllantirish, unga to'g'ri ta'lim- tarbiya berish uchun aynan ilk yosh davridan maksimal foydalanish zarur bo'ladi.

Shu boisdan ham tarbiya jarayonida o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularning shaxsiy ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos pedagogik ta'sir ko'rsatish nihoyatda muhimdir. Har bir o'quvchining o'ziga xos xarakteri, qiziqishi va iqtidorini to'g'ri yo'naltirish orqali ularni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash mumkin.

Oila va sog'lomlashtirish markazlarining ahamiyati

oila – jamiyatning tayanch bo'g'ini

Oila inson hayotining asosiy ijtimoiy muhiti bo'lib, shaxsning jismoniy va ma'naviy kamolotida hal qiluvchi o'rin tutadi. Sog'lom oila – bu sog'lom jamiyatning poydevori. Har bir oila farzandlarida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ularni jismoniy chiniqtirish, gigiyena qoidalariga rioya qilish, muntazam sport bilan shug'ullanishga o'rgatishi zarur.

Ota- onaning shaxsiy namunasi farzandlar tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Agar oilada ertalabki badantarbiya, sayr qilish, sport bilan shug'ullanish an'anaga aylansa, bu farzandlarda butun umrga sog'lom turmush tarziga intilishni shakllantiradi.

Sog'lomlashtirish markazlarining vazifalari

Sog'lomlashtirish markazlari aholining jismoniy salomatligini mustahkamlash va bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish uchun tashkil etiladi. Ularning asosiy faoliyat yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

Sport va jismoniy tarbiya – turli sport to'garaklari, trenajyor zallari, suzish havzalari, fitnes va yoga mashg'ulotlari.

Profilaktika va reabilitatsiya – sog'liqni tiklash, kasalliklarning oldini olish, massaj, davolash- profilaktika mashg'ulotlari.

Oilaviy dasturlar – ota- onalar va farzandlar uchun mo'ljallangan umumiy sport mashg'ulotlari, oilaviy musobaqalar, salomatlik kunlari.

Ma'naviy- ma'rifiy ishlar – sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, chekish va ichkilikka qarshi kurash, to'g'ri ovqatlanish madaniyatini shakllantirish.

Oila va sog'lomlashtirish markazlarining hamkorligi

Oila va sog'lomlashtirish markazlari bir- birini to'ldiruvchi tizim hisoblanadi. Oilada boshlangan sog'lom turmush tarzi tarbiyasi sog'lomlashtirish markazlarida yanada rivojlantiriladi. Masalan:

Bolalar sport seksiyalarida muntazam shug'ullansa, ularning jismoniy va ruhiy sog'ligi mustahkamlanadi.

Ota-onalarning farzandlari bilan birgalikda sport bilan shug'ullanishi oiladagi mehr-oqibatni mustahkamlaydi.

Mahalla yoki maktab qoshida ochilgan sog'lomlashtirish markazlari oilalarga keng imkoniyat yaratadi.

Organizm o'sib borar ekan uning funksional imkoniyatlarini oshib borishi ham tabiiy. Oldin egallangan harakat malakalari zahirasi bazasida yangi, keyin egallanishi lozim bo'lgan harakat malakalari uchun poydevor yaratiladi. Bu yoshdagilarda ularning

jismoniy madaniyat sohasidagi bilimlarni boyitish, sport trenirovkasi asoslari, sportchini o'z - o'zini nazorat qilishi qoidalariga o'rgatish maqsadga muvofiq bo'ladi.

16-18 yoshdagilar uchun jismoniy tarbiya vositasi qilib asosiy gimnastika (kichik yoshdagilarga nisbatan og'irroq mashqlar bilan), tanani boshqarish mashqlari, "Alpomish" va "Barchinoy" maxsus testi mashqlari, to'siqlardan oshish, jamoa bo'lib o'ynaladigan harakatli o'yinlar (osonlashtirilgan qoida) va boshqalar olinadi. Bu yoshda sport o'yinlariga, gimnastika, yengil atletika, rolikli kon'kida yurish, yugurishdek sport turlarida bolalar yuqori natijalariga erishishlari mumkin. Bulardan tashqari ularda turistik poxodlar, piyoda yurish, krosslar hamda dalada o'ynaladigan va harbiylashtirilgan o'yinlar o'tkazilishi mumkin.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar: shaxs, yosh davrlar, go'daklik davri, yasli davri, maktabgacha tarbiya yoshi davri, kichik maktab yoshi davri, katta maktab yoshi davri, davrlashtirish, umumiy vazifalar, xususiy vazifalar.

Nazorat savollari:

1. Yosh davrlarini guruhlashtiring.
2. Go'daklik davriga xos bo'lgan individual xususiyatlarni ayting.
3. Yasli davriga xos bo'lgan individual xususiyatlarni ayting.
4. Kichik maktab yoshi davriga xos bo'lgan individual xususiyatlarni ayting.
5. O'rta maktab yoshi davriga xos bo'lgan individual xususiyatlarni ayting.
6. Katta maktab yoshi davriga xos bo'lgan individual xususiyatlarni ayting.
7. O'quvchilar jismoniy tarbiyasi jarayonida umumiy vazifalar orqali qanday maqsadlar hal etiladi?
8. O'quvchilar jismoniy tarbiyasi jarayonida xususiy vazifalar orqali qanday maqsadlar hal etiladi?

14-MAVZU SPORT SOHASIDAGI KREATIVLIK (IJODKORLIK)

Ijodkorlik tushunchasi va uning sport faoliyatda o'rni.

Sport – bu nafaqat jismoniy kuch va chidamlilikni namoyon etadigan faoliyat, balki ijodkorlik va yangicha yondashuvlarni talab qiladigan soha hamdir. Sportchining muvaffaqiyati faqatgina tayyorgarlik darajasiga emas, balki u qanchalik kreativ, ya'ni ijodkorona fikrlay olishi va vaziyatdan to'g'ri chiqish qobiliyatiga ham bog'liqdir. Kreativlik sportda yangi usullarni topish, noodatiy strategiyalarni ishlab chiqish, o'ziga xos mashq dasturlarini yaratish hamda musobaqalarda kutilmagan yechimlar topishda muhim rol o'ynaydi.

Ijodkorlik sportning deyarli barcha yo'nalishlarida namoyon bo'ladi. Masalan, jamoaviy sport turlarida kreativlik taktikani o'zgartirish, raqibni chalg'itish, noodatiy harakatlarni qo'llash orqali sezilarli ustunlik beradi. Individual sport turlarida esa ijodkorlik mashqlarni bajarish texnikasini mukammallashtirish, o'ziga xos uslubni shakllantirish hamda yangi rekordlarga erishishda yordam beradi. Hatto sport o'yinlarini boshqarishda – hakamlikda, murabbiylikda ham kreativ fikrlash juda muhimdir, chunki u sportchilarning imkoniyatlarini ochish va ularni g'alabaga ruhlantirishda asosiy vosita hisoblanadi.

Bugungi kunda sport psixologiyasida kreativlik shaxsning muhim fazilatlaridan biri sifatida qaralmoqda. Sportchi o'z faoliyatida faqatgina jismoniy tayyorgarlik bilan cheklanib qolmay, balki o'zining tafakkurini kengaytirishi, noodatiy vaziyatlarga ijodiy yondashishi lozim. Masalan, kutilmagan musobaqa sharoitlari, raqibning o'zgargan uslubi yoki jarohat tufayli yuzaga kelgan qiyinchiliklarni ijodkorona hal qila olgan sportchi katta yutuqlarga erishadi. Shu

sababli murabbiylar mashg'ulotlarda nafaqat texnik va jismoniy tayyorgarlikka, balki sportchilarni mustaqil fikrlash, noodatiy yechim topish va ijodkorlikni rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratishlari kerak.

Sport sohasidagi kreativlik faqat musobaqa maydonida emas, balki sport menejmenti, sport tadbirlarini tashkil etish, jamoaviy ruhni shakllantirishda ham o'z ifodasini topadi. Masalan, yangi turdagi mashqlarni o'ylab topish, sportchilarni ruhiy qo'llab-quvvatlashning noodatiy usullarini ishlab chiqish, sog'lomlashtirish dasturlarini ijodiy tashkil etish sport jarayonining samaradorligini oshiradi.

Kreativ yondashuv tufayli sport sohasi jahon miqyosida ham tez sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda.

Ma'lumki, kasbiy tajriba - bu bilim, ko'nikma va malakalarning o'zaro integratsiyasi natijasidir. Biroq, kasbiy- ijodiy faoliyat ko'nikmalarini egallash jarayoni faqatgina amaliy ko'nikma va malakalarning uyg'unlashuvi yoki mutaxassis sifatida faoliyatni samarali tashkil etish usul va vositalarini ishlab chiqish bilangina cheklanmaydi. U, shu bilan birga, kasbiy ijodkorlik metodologiyasidan xabardor bo'lishni, ijodiy tafakkurni rivojlantirishni hamda kreativ xarakterga ega shaxsiy sifatlarni yetarli darajada egallashni ham talab etadi.

Ijodkor shaxsning shakllanishi - bu shaxsning ijodiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishi va ijodiy mahsulotlarni yaratish jarayonida bosqichma-bosqich rivojlanib borishi sifatida ta'riflanadi. Mazkur jarayonning sur'ati va qamrovi biologik hamda ijtimoiy omillar, shaxsning faolligi va kreativ sifatlari, shuningdek, mavjud shart-sharoitlar, hayotiy muhim va kasbiy shartlangan hodisalarga chambarchas bog'liq bo'ladi.

Zamonaviy sharoitda pedagog shaxsida kreativlik sifatlarning mavjud bo'lishi taqozo etilmoqda. Chunki bugungi kunda ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning mustaqil va ijodiy

fikrlashlarini rivojlantirish, ularni hayotga tayyorlashda pedagogning kreativ yondashuvi alohida ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda yetakchi xorijiy mamlakatlarning ta'lim tizimida aynan o'quvchi va talabalarda kreativlik sifatlarini shakllantirish masalasiga kuchli e'tibor qaratilayotgani ham bejiz emas. Bu yo'nalishda Bronson va Merriyman (2010), Ken Robinson (2007), Fisher va Frey (2008), Begetto va Kaufman (2013), Ali (2011), Treffinger (2008) hamda boshqa olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va ularning natijalari bu jarayonning dolzarbligini yaqqol ko'rsatib bermoqda. Masalan, Ken Robinson tomonidan 2007 yilda tayyorlangan mashhur "Maktab kreativlikni barbod etyaptimi?" nomli videoma'ruza YouTube platformasida 5 million martadan ortiq tomosha qilingani, butun dunyo miqyosida ushbu masalaga qiziqish va e'tibor qanchalik yuqori ekanini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, Begetto va Kaufman (2013)ning tadqiqotlarida qayd etilishicha, o'qituvchilar kreativlik asoslarini o'rganishga tobora faol kirishmoqda. Hozirgi kunda pedagoglarda kreativ yondashuvni shakllantirish, ularni pedagogik faoliyatda qo'llash bo'yicha ko'plab ilmiy, uslubiy adabiyotlar chop etilmoqda. Bundan tashqari, turli mamlakatlarning ta'lim departamentlari tomonidan tayyorlangan video lavhalarga asoslangan noan'anaviy darslar tashkil qilinayotgani ham ushbu sohada amaliy qadamlar tashlanayotganini ko'rsatadi (Ali, 2011; Ta'lim departamenti, 2013). Shunga qaramay, amalga oshirilayotgan salmoqli amaliy ishlar mavjud bo'lishiga qaramasdan, ko'plab o'qituvchilar hali hanuz kreativlik sifatlarini o'z shaxsida mukammal shakllantirish, shuningdek, talabalarida ushbu sifatlarni samarali rivojlantirish tajribasini yetarli darajada egallay olmayaptilar. Bu esa ta'lim jarayonida kreativ pedagogik yondashuvlarni yanada chuqurroq joriy etish, o'qituvchilarning nazariy bilimlarini amaliy tajriba bilan uyg'unlashtirish hamda ularni kreativlikni rivojlantirish metodologiyasi bilan tanishtirish zarurligini ko'rsatadi.

Ta'lim tizimini boshqarish organlari har yili ta'lim muassasalarida yuqori samaradorlikka erishishga alohida e'tibor qaratadilar. Shu maqsadda o'quv dasturlari ishlab chiqiladi, yangi darsliklar yaratiladi. Bu jarayon, o'z navbatida, ham talabalar, ham o'qituvchilarning kasbiy o'sishiga xizmat qiladi. Amaliy chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi talabalarda yutuqlarga erishish, olg'a intilish ehtiyojini shakllantiradi, ularning o'quv-bilish qobiliyatlarini muayyan darajada rivojlantirishga yordam beradi.

Biroq, o'quv yili yakuniga kelib, oliy ta'lim muassasalarida talabalar tomonidan fanlarni o'zlashtirishda kutilgan darajadagi ijobiy natijalar ko'zga tashlanmayapti. Aksincha, ko'plab talabalarda ta'lim jarayoniga nisbatan qiziqishning pasaygani kuzatilmoqda. Bu esa o'z navbatida o'qituvchilarning ham kasbiy faoliyatni avvalgidek zavq va shijoat bilan tashkil etishlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ta'lim tizimini boshqaruvchi organlar talabalar ta'lim olishga nisbatan qiziqish bildirmayotgan, o'qituvchilar esa bunday sharoitda faoliyat yuritishga intilmayotgan vaziyatni o'zgartirish maqsadida yangidan- yangi chora- tadbirlarni belgilamoqdalar. Biroq, amalda holat sezilarli darajada ijobiy tomonga o'zgarmayapti. Buning sababi nimada?

Ehtimol, darslarning qat'iy reja asosida, oldindan shakllantirilgan qolipda olib borilishi talabalar uchun qiziqarli bo'lmayotgandir. Yoki ta'lim mazmunining me'yoriy qolipga solingani ularning bilishga bo'lgan ehtiyojini rag'batlantirmayotgandir. Shunday ekan, o'quv mashg'ulotlarini avvaldan qat'iy rejalashtirishdan voz kechish, talabalarda tanqidiy va kreativ tafakkurni shakllantirish, ularni mustaqil izlanishga, ijodiy fikrlashga, yangi g'oyalarni ilgari surishga undash muhimdir.

Demak, ta'lim jarayonida yetishmayotgan asosiy omil - **kreativlik**dir. Aynan kreativlik ta'lim oluvchilarda bilimga bo'lgan qiziqishni kuchaytirib, ularni yutuqlarga erishishga rag'batlantiruvchi hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Ayni o'rinda shuni alohida ta'kidlash joizki, har bir inson tabiatan muayyan darajada kreativlik qobiliyatiga ega bo'ladi. Bu qobiliyat turli sohalarda turlicha namoyon bo'lishi mumkin. Xo'sh, murabbiylar va pedagoglar o'zlarida mavjud bo'lgan kreativlik qobiliyatini qanday qilib ta'lim jarayonida ko'rsatib bera oladilar? Bu borada xorijiy mutaxassis Patti Drapeau shunday maslahat beradi: *"Agarchi o'zingizni kreativ emasman deb hisoblasangiz ham, hozirdanoq kreativ tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirilgan darslarni tashkil etishni boshlashingizni tavsiya qilaman. Aslida, gap sizning shaxs sifatida ijodkor yoki kreativ bo'lishingizda emas, balki mashg'ulotlarni kreativlik ruhida olib borishingiz va yangi g'oyalarni amalda sinashga intilishingizdadir."*

Darhaqiqat, ta'lim va sport faoliyatida ijodkorlik shaxsning samarali rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Sport sohasida kreativlik nafaqat mashqlarni bajarishda, balki sportchini maqsad sari intilishida, qiyinchiliklarni yengib o'tishida ham namoyon bo'ladi. Sport faoliyatida ijodkorlikning quyidagi asosiy sifatlarini ko'rsatish mumkin:

• **Ijodiy yo'nalganlik** – sportchining o'z faoliyatida yangi usullarni sinab ko'rishga intilishi, o'z oldiga original vazifalar qo'ya bilishi.

• **Ichki sezgining rivojlanganligi** – vaziyatni tez anglay olish, raqib harakatlarini oldindan sezish va unga mos ravishda qaror qabul qilish qobiliyati.

• **Yuksak badiiy qadriyatlarga egalik** – sportni faqat jismoniy mashg'ulot sifatida emas, balki ma'naviy-estetik hodisa sifatida qabul qilish, o'z faoliyatida go'zallik va uyg'unlikni ko'ra olish.

• **Tafakkur tezligi** – musobaqa jarayonida yoki mashg'ulotda yuzaga kelgan vaziyatlarga tezkor yechim topa olish, tez fikrlash va tez qaror qabul qilish qobiliyati.

• **Mantiqiy fikrlash qobiliyati** – o'z faoliyatini aniq tahlil qilish, rejalashtirish va samarali natijaga erishish yo'llarini topa olish.

• **Hissiyotlarni boshqara olish** – o'z kechinmalarini nazorat qilish, zo'riqish va stress sharoitida ham ruhiy muvozanatni saqlay bilish.

Shunday qilib, sport faoliyatida kreativlik faqatgina yangi usullarni topish yoki noodatiy yechimlar ishlab chiqishda emas, balki sportchining butun shaxsiy va kasbiy kamolotida muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativlik sportchining o'z ustida ishlashini kuchaytiradi, uni yangi marralarga intilishga undaydi hamda yutuqlar sari ilhomlantiruvchi asosiy omillardan biriga aylanadi.

Aytib o'tilganidek, barcha shaxslarda bo'lgani kabi sportchilarda ham kreativlik sifatleri o'z-o'zidan rivojlanmaydi. Shunga ko'ra tadqiqotlarda shaxs (jumladan, sportchilar)da kreativlik sifatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning bir qator yo'llari yoritiladi. Shaxs (jumladan, sportchilar)da kreativlik sifatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning uchta yo'li ko'rsatilgan:

Kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirish.

Amaliy kreativ harakat ko'nikmalarini shakllantirish.

Kreativ faoliyat jarayonlarini rivojlantirish.

Jismoniy tarbiya va sport faoliyati bilan shug'ullanuvchilarning mahorati va ijodkorligi.

Jismoniy tarbiya va sport faoliyati bilan shug'ullanuvchilarning mahorati va ijodkorligi quyidagi kreativ faoliyatni o'z ichiga qamrab oladi.

Murabbiy pedagog va trenerlarda kreativ faoliyatni tashkil etishga

imkon beradigan malakalar guruhlari:

Bilishga oid (gnostik) malakalar;

Loyihalash malakalari;

Ijodiy- amaliy (konstruktiv) malakalar;

Tadqiqotchilik malakalari;

Muloqotga kiruvchanlik (kommunikativ) malakalari;

Tashkilotchilik malakalari;

Izchillikni ta'minlovchi (protsessual) malakalar;

Texnik- texnologik malakalar

Quyida ushbu malakalar guruhlarining mohiyati yoritiladi:

- Sportchi va shug'ullanuvchining yosh xususiyatlari, jamoaning ijtimoiy-psixologik o'ziga xosligini inobatga olgan holda mashg'ulotda tarbiyaviy vazifalarni aniq belgilash;

- Zamonaviy ta'lim talablaridan kelib chiqqan holda mashg'ulot jarayonini didaktik, psixologik va metodik jihatdan rejalashtirish va tahlil qilish;

Bilishga oid (gnostik) malakalar:

- Mashg'ulot jarayonlarini tashkil etishning samarali shakl, metod va vositalarni asosli ravishda tanlay olish;

- Sportchi va shug'ullanuvchilar tomonidan o'quv dasturi talablaridan kelib chiqqan holda materiallarni o'zlashtirganlik natijalarini;

- Sportchi va shug'ullanuvchilarning tarbiyalanganlik va rivojlanganlik darajasini aniqlay bilish;

- Sportchi va shug'ullanuvchilarning bilishga bo'lgan qiziqish, ehtiyoj va faolliklarini rivojlantirish bo'yicha turli ko'rinishdagi ishlarni olib borish;

- Mashg'ulotdan tashqari sharoitlarda, kuni uzaytirilgan guruhlarda, to'garak, klub yoki jamiyatlarda turli tarbiyaviy ishlarni olib borish;

- Sportchi va shug'ullanuvchilar, ularning ota-onalari bilan individual ishlarni amalga oshirish;

- Sportchi va shug'ullanuvchilarda sog'lom turmush kechirishga bo'lgan ehtiyojni shaxsiy va umumiy gigienaga amal qilish ko'nikmalarini, birinchi tibbiy yordam ko'rsatish malakalarini shakllantirish;

- Mashg'ulot jarayonida turli ko'rsatmali qurollar, zamonaviy texnik vositalar, axborot va ilg'or pedagogik texnologiyalaridan foydalanish;

- Didaktik material va ko'rsatmali qurollarni ishlab chiqish;

- Ota-onalarni pedagogik bilimlar asoslari, bolalarning asosiy yosh xususiyatlari, psixologik o'ziga xosliklari, turli yosh bosqichlarida farzandlar bilan ota-onalar o'rtasida kechadigan munosabatlar mohiyatidan xabardor qilish;

- O'z- o'zini tahlil qilish, o'z- o'zini baholash va shaxsiy faoliyatda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni tuzatish

Loyihalash malakalari:

- Mashg'ulot yoki tarbiyaviy tadbirlarning loyihalarini yaratish;

- Mashg'ulot yoki tarbiyaviy tadbirning texnologik xaritasini yaratish;

- Mashg'ulot yoki tarbiyaviy tadbir mohiyatini bosqichma-bosqich yoritish;

- Ta'limiy yoki tarbiyaviy faoliyat maqsadini aniq belgilash;

- Maqsadga mos keladigan vazifalarni aniqlash;

- O'quv materialining didaktik, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarini bayon etish;

- Mashg'ulot yoki tarbiyaviy xarakterdagi material mazmunini shakllantirish;

- Tarbiyaviy material mazmunini ochib beradigan bir qancha ma'lumotlar o'rtasidagi o'zaro izchillikni ta'minlash;

- Sportchi va shug'ullanuvchilarni mustaqil fikrlashga rag'batlantiruvchi savollar tizimini ishlab chiqish;

- Mashg'ulot yoki tarbiyaviy tadbirning metodik tuzilishini asoslash;

- Mashg'ulot yoki tarbiyaviy tadbir jarayonida bajariladigan pedagogik topshiriqlar tizimini aniqlash;

- Yangi materialni bayon etishda turli zamonaviy yondashuvlarni qo'llash;

- Muayyan izchillikka ega test topshiriqlarini ishlab chiqish;

- Talabalarning bilim darajasini tashhislash jarayonini asoslash;

- Talabalar jamoasi hamda alohida talabaning tarbiyalanganlik va rivojlanganlik darajasini baholash mexanizmini yaratish.

Ijodiy - amaliy (konstruktiv) malakalar:

- Alohida- alohida ma'lumotlardan foydalangan holda yaxlit o'quv va tarbiyaviy xarakterdagi materialni shakllantirish;

- O'quv materialini turli rasm, surat, jadval, diagramma, model va boshqalar bilan boyitish;

- O'ziga xos, original o'quv materialini tayyorlash;

- Mustaqil ravishda yangi metodni asoslash;

- Mashg'ulot (dars) va tarbiya tadbir uchun ko'rsatmali qurollar to'plamini yaratish;

- Mashg'ulot yoki tarbiyaviy tadbirning texnologik pasporti, xaritasini yaratish;

- Mashg'ulot yoki tarbiyaviy tadbirda foydalanish uchun mul'timediya materiallarini yaratish;

- Turli mavzulardagi tarbiyaviy tadbirlar uchun talabalarning faol ishtirokida video roliklar yaratish;

- Dars konspektini tayyorlash;

- Turli shakl va metodlarga asoslangan sinov topshiriqlari (savol, topshiriq, masala, misol, mashq, test), baholash mezonlarini ishlab chiqish;

- Nazorat ishlarini tashkil etishga ijodiy yondashish.

Tadqiqotchilik malakalari:

- Ilmiy izlanish olib borish metod va vositalarini tanlash;

- Manbalar bilan ishlash (nazariy tahlil, muhim ma'lumotni topish, tezis, konspekt, referat, kartoteka bilan ishlash, adabiyotlar ro'yxatini tuzish);

- Nashr manbalari va axborot texnologiyalari (Internet) materiallari bilan tanishish;

- Anketa so'rovini tashkil etish;

- Zamonaviy pedagogik muammolarni aniqlash, dolzarbligini asoslash;

- Mavjud manbalar asosida muammoning ishlanganlik darajasini o'rganish;

- Pedagogik tajriba olib borish metodikasini ishlab chiqish;

- Uch (yoki to'rt) bosqichli pedagogik tajribani ilmiy- metodik tashkil etish;

- Ilmiy maqola, axborot va hisobot tayyorlash;

- Ilmiy maqolalarni nashrga tayyorlash;

- Pedagogik tajriba natijalarini umumlashtirish va tahlil qilish;

- Tahlil natijalarini matematik - statistik tahlil qilish;

- Statistik tahlil natijalariga ko'ra xulosa chiqarish va ilmiy-tavsiyalarni ilgari surish;

- Pedagogik tajriba natijalarini muhokama qilish (savollar qo'yish, shaxsiy fikrni bildirish, tanqidiy fikrlarni ayta olish, amaliy takliflar berish)

Muloqotga kiruvchanlik (kommunikativ) malakalari:

- Sportchi va shug'ullanuvchilar, ota- onalar, ta'lim muassasasi rahbariyati, hamkasblar bilan muloqotda turli shakl, metodlardan foydalanish;

- Sportchi va shug'ullanuvchilarning barchalari bilan amaliy, ishchanlik yoki shaxsiy munosabat o'rnatish;

- Sportchi va shug'ullanuvchilarga ma'lumotlarni yetkazishning samarali yo'l va vositalarini topish;

- Topshiriqlar yuzasidan sportchi va shug'ullanuvchining javobi yoki shaxsiy fikrlarini tinglay bilish;

- Mashg'ulot jarayonlarda yuzaga keladigan nizolarning oldini olish, bartaraf etish yoki rivojlantirish;

- Jamoa va turli bosqichdagi sportchi va shug'ullanuvchilar o'rtasida o'zaro munosabatlarni mustahkamlash;

- Jamoada sog'lom raqobatga asoslangan muhitni qaror toptirish;

- Sportchi va shug'ullanuvchilarning faoliyatlarini rag'batlantirish;
- Sportchi va shug'ullanuvchilarning javobidagi xato yoki xatti-harakatidagi kamchiliklarga munosabat bildirish;
- Sportchi va shug'ullanuvchilar bilan hamkorlikka erishish;

Tashkilotchilik malakalari:

- Sportchi va shug'ullanuvchilarning o'quv- bilish faoliyatini boshqarish;
- Sportchi va shug'ullanuvchilarda ilmiy bilimlarni o'zlashtirish ko'nikma, malakalarini shakllantirish;
- Mashg'ulot jarayonida vaqtni to'g'ri taqsimlash va rejani samarali bajarish;
- Sportchi va shug'ullanuvchilar bilan individual ishlarni tashkil etish;
- Guruh jamoasi bilan jamoaviy yoki guruhli ishlarni olib borish;
- Sportchi va shug'ullanuvchilarsport muassasasi ichki tartib-qoidalariga rioya etish ko'nikmalarini shakllantirish;
- Sportchi va shug'ullanuvchilarga o'quv va ijtimoiy topshiriqlarni berish;
- Sportchi va shug'ullanuvchilarning diqqatini boshqarish;
- Sportchi va shug'ullanuvchilar o'rtasida bahs- munozara tashkil etish va uni boshqarish;
- Mashg'ulotlarda o'yin texnologiyalaridan foydalanish;
- Sportchi va shug'ullanuvchilarning o'quv faolliklarini oshirish, ularning mustaqilligini ta'minlash;
- Kichik guruhlarni shakllantirish asosida topshiriqlar bajarilishini ta'minlash;
- Sportchi va shug'ullanuvchilar bilan hamkorlikda tarbiyaviy ishlar ro'yxatini ishlab chiqish.

Izchillikni ta'minlovchi (protsessual) malakalar:

- Mashg'ulot mazmunini bayon qilishda nutqiy izchillikni ta'minlash;
- Og'zaki va yozma nutqni bayon qilishda o'zaro izchillikni qaror toptirish;
- Sportchi va shug'ullanuvchilarning mavjud bilimlari bilan yangi o'zlashtiriladigan bilimlar o'rtasida muayyan izchillikni yuzaga keltirish;
- Sportchi va shug'ullanuvchilarning mavjud hayotiy qarashlarini yangi g'oyalar bilan boyitish;
- Mashg'ulotdan tashqari tarbiyaviy ishlarda talabalarni faol faoliyatga undovchi metodlardan foydalanishda muayyan izchillikka erishish;
- Guruh jamoasining ijtimoiy- psixologik holatini o'rganish metodlaridan foydalanishda pedagogik faoliyat izchilligini ta'minlash;
- Sportchi va shug'ullanuvchilarning tarbiyalanganlik va rivojlanganlik darajasini baholashda doimiy izchillikka erishish;

Texnik- texnologik malakalar:

- Mashg'ulot jarayoniga zamonaviy texnik vositalarini tatbiq etish;
- Mashg'ulot mazmunini texnologik pasport va texnologiya xarita yordamida yoritish;
- Sport mazmunini yorituvchi slaydlarni tayyorlash;
- Mashg'ulotlarini axborot texnologiyalari, interfaol metodlar yordamida tashkil etish;
- Ixtisoslik fani xususiyatidan kelib chiqqan holda turli texnik vositalardan foydalanish;
- Mashg'ulotlarda proektorni qo'llay olish;
- Mashg'ulot materiallarini audio va video yozuvlari, taqdimot asosida bayon qilish.

Ustoz- murabbiylarning kreativlik sifatleri.

Kreativlik "turli vaziyatlarda ta'lim va tarbiyaga oid masalalar yuzasidan qarorlarni qabul qilishda yaqqol namoyon bo'lib, u pedagogning ijodiy faolligini tavsiflaydi". Mohiyatiga ko'ra OTM pedagoglarida kreativlik sifatlarini rivojlantirish ular tomonidan pedagogik, psixologik hamda mutaxassislik fanlari asoslaridan to'la xabardor bo'lish, ular tomonidan o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda faol qo'llay olish ko'nikma va malakalarini shakllantirish hisobiga kechadi.

V.V.Utyomov, M.M.Zinkovkina, P.M.Gorevlarning qayd etishlaricha, kreativ shaxsni shakllantirish uch bosqichda kechadi. Ya'ni (Kreativ shaxsning shakllanish bosqichlari

Bosqichlari	Mazmuni
Tabiiy imkoniyatlarga asoslanuvchi kreativlik	Individning o'ziga xos xatti- harakatlarini ifodalaydi
Birlamchi (umumiy) kreativlik	Shaxsning ijodkorligini namoyon etuvchi umumiy qobiliyat (u bolaning 3- 5 yoshida namoyon bo'lib, 6- 7 yoshida uning xatti-harakatlarida yaqqol ifodalanadi)
Ixtisoslashgan kreativlik	Ijtimoiy faoliyatning muayyan turi bo'yicha ijodkorlikni namoyon etuvchi qobiliyat (unga ko'ra kasbiy- ijodiy faoliyat tajribalariga tayangan holda, uning ta'sirida umumiy kreativlik yanada rivojlanadi)

Har qanday shaxsda bo'lgani kabi murabbiy pedagog va trenerlarda ham ijodiy- kasbiy xarakterdagi sifatlardan biri sifatida kreativlik muayyan bosqichlarda rivojlanadi. Ta'lim amaliyotini kuzatish, malaka oshirish kursi tinglovchilarining faoliyatini o'rganish, tashxislovchi metodlarni qo'llash natijasida mu'lum bo'ldiki, pedagoglarda kreativlik quyidagi to'rt bosqichda shakllanadi va rivojlanadi.

Kreativ shaxsning shakllanish bosqichlari

Bosqichlari	Mazmuni
1- bosqich	Pedagogik, psixologiya, falsafa, estetika kabi fanlar (o'z sport faoliyati turkum fanlar)ning nazariy- metodologik asoslarini o'zlashtirish
2- bosqich	O'zlashtirilgan nazariy bilimlarni uzluqli va uzluksiz pedagogik amaliyot davrida, shuningdek, amaliy mashg'ulotlar va mustaqil ta'lim jarayonida amaliyotga tadbiiq etish ko'nikmalarini hosil qilish
3- bosqich	Mustaqil ravishda o'qib- o'rganish va ijodiy izlanish asosida hosil qilingan amaliy ko'nikmalarining malakalarga aylanishiga erishish
4- bosqich	Mavjud nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarga tayangan holda kasbiy faoliyatni samarali tashkil etishga psixologik jihatdan tayyorlanish

Murabbiy pedagog va trenerlarda kreativlik sifatlarining o'zlashtirilishiga erishish yo'lida pedagogik faoliyatni tashkil etishda yuqorida qayd etib o'tilgan barcha bosqichlar birdek ahamiyatli sanaladi.

Patti Drapeauning yondashuviga ko'ra murabbiy pedagog va trenerlarda kreativlik ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda quyidagi bosqich va g'oyalar muhim ahamiyatga ega:

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar:

Kreativlik, ijodkorlik, ijodiy yo'nalganlik, yuksak badiiy qadriyat, kreativ fikrlash, kreativ faoliyat, mahorat, sport faoliyati, malaka, loyihalashtirish malakalari, konstruktiv malakalar. takilotchilik malakalari.

Nazorat savollari:

1. Ijodkorlik tushunchasi va uning sport faoliyatda o'rni.
2. Sport faoliyatida qanday ijodkorlikning sifatlarini mavjud.
3. Sportchilarda kreativlik qanday shakllanadi.
4. Jismoniy tarbiya va sport faoliyati bilan shug'ullanuvchilarning mahorati va ijodkorligi.

5. Murabbiy pedagog va trenerlarda kreativ faoliyatni tashkil etishga imkon beradigan qanday malaka guruhlari mavjud.

6. Ijodkorlikni shakllantirish usullari.

7. SHaxs kreativligini rivojlantiruvchi metodlar

8. Ustoz- murabbiylarning kreativlik sifatlari.

9. Kreativ shaxsning shakllanish bosqichlari.

15-MAVZU. O'QITUVCHI, TRENER, SINP RAHBARLARNING O'ZIGA HOS HUSUSIYATLARI

Jismoniy tarbiya va sport sohasida samarali pedagogik faoliyatning asosiy omil va shartlari.

Jismoniy tarbiya va sport sohasida samarali pedagogik faoliyatning asosiy omil va shartlari nima? Ularni egallash uchun nimalarni bilish kerak?

“O‘z kasbining mohir ustasi bo‘lgan, yuksak darajada madaniyatli, o‘z fanini chuqur biladigan, yondash fanlar sohalarini yaxshi tahlil eta oladigan, tarbiyalash va

o‘qitish uslubiyaatini mukammal egallagan mutaxassis”. Ushbu ta’rifning mohiyatidan kelib chiqib, pedagogik faoliyat tushunchasi mazmunini shunday izohlash mumkin:

Jismoniy tarbiya va sport sohasida samarali pedagogik faoliyatning asosiy omil va shartlari

Madaniyatning yuqori darajasi, bilimdonlik va aql zakovatning yuksak ko‘rsatkichi;

O‘z faniga doir bilimlarning mukammal sohibi;

Pedagogika, pedagogik-psixologiya kabi fanlar sohasidagi bilimlarni puxta egallaganlik, ulardan ta’lim- tarbiya jarayonida foydalana olish;

O‘quv – tarbiyaviy ishlar metodikasini mukammal egallaganlik.

Pedagogikinsonparvarlik yo‘nalishi;

Kasbga oid bilimlarni boshqa fanlar bilan aloqadorlikda mukammal bilish;

Pedagogik qobiliyatga ega bo‘lish;

Pedagogik texnika sirlarini puxta egallash.

Jismoniy tarbiya va sportni targ'ibot etish;

Jismoniy tarbiya va sport vositalari yordamida aholini sog'lomlashtirish;

Sportchi zahiralarini, hamda xalqaro sport maydonlarida O'zbekiston Respublikasi sporti sha'nini munosib himoya qila oladigan malakali sportchilarni tayyorlash;

Kelgusida sport mahoratlarini takomillashtirish maqsadida, istiqbolli va iqtidorli bolalar va o'smirlarni saralab olish va sportda bo'ladigan yo'nalishlarini aniqlash.

Sportchi va shug'ullanuvchining yosh xususiyatlari, jamoaning ijtimoiy-psixologik o'ziga xosligini inobatga olgan holda mashg'ulotda tarbiyaviy vazifalarni aniq belgilash;

Zamonaviy ta'lim talablaridan kelib chiqqan holda mashg'ulot jarayonini didaktik, psixologik va metodik jihatdan rejalashtirish va tahlil qilish;

Mashg'ulot jarayonlarini tashkil etishning samarali shakl, metod va vositalarni asosli ravishda tanlay olish;

Sportchi va shug'ullanuvchilar tomonidan o'quv dasturi talablaridan kelib chiqqan holda materiallarni o'zlashtirganlik natijalarini;

Sportchi va shug'ullanuvchilarning tarbiyalanganlik va rivojlanganlik darajasini aniqlay bilish;

Sportchi va shug'ullanuvchilarning bilishga bo'lgan qiziqish, ehtiyoj va faolliklarini rivojlantirish bo'yicha turli ko'rinishdagi ishlarni olib borish;

Mashg'ulotdan tashqari sharoitlarda, kuni uzaytirilgan guruhlarda, to'g'arak, klub yoki jamiyatlarda turli tarbiyaviy ishlarni olib borish;

Sportchi va shug'ullanuvchilar, ularning ota-onalari bilan individual ishlarni amalga oshirish;

Sportchi va shug'ullanuvchilarda sog'lom turmush kechirishga bo'lgan ehtiyojni shaxsiy va umumiy gigienaga amal qilish

ko'nikmalarini, birinchi tibbiy yordam ko'rsatish malakalarini shakllantirish;

Mashg'ulot jarayonida turli ko'rsatmali qurollar, zamonaviy texnik vositalar, axborot va ilg'or pedagogik texnologiyalaridan foydalanish;

Didaktik material va ko'rsatmali qurollarni ishlab chiqish;

Ota-onalarni pedagogik bilimlar asoslari, bolalarning asosiy yosh xususiyatlari, psixologik o'ziga xosliklari, turli yosh bosqichlarida farzandlar bilan ota-onalar o'rtasida kechadigan munosabatlar mohiyatidan xabardor qilish;

O'z-o'zini tahlil qilish, o'z-o'zini baholash va shaxsiy faoliyatda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni tuzatishi zarur.

Shuni ta'kidlash kerakki, har bir bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchisi doimo o'quvchilarga jismoniy mashqlarni yetkazish bilan birgalikda parallel ravishda uning ta'lim va tarbiyasi bilan shug'ullanib, u bilan o'zaro muloqot olib boradi. Har bir o'quvchi aqliy, ruhiy va jismoniy jihatdan doimo rivojlanishda bo'lganligi sababli ham bo'lajak o'qituvchi ular bilan doimiy muloqotda bo'lishi, ularning har bir psixologik xarakteri va fiziologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'sir ko'rsatish mexanizmlarini, avvalo, psixologiya va tarbiya nazariyasini mukammal tarzda o'rganib, o'z kasbiy faoliyatini doimiy rivojlantirib borishi zarur. Shu jihatdan olganda, bo'lg'usi jismoniy tarbiya o'qituvchilari ilmiy pedagogik faoliyati davomida quyidagilarga alohida e'tibor qaratishi lozim deb hisoblaymiz:

Jismoniy tarbiyaga doir bilimlar tizimini mukammal egallagan bo'lishi;

Jismoniy mashqlarni o'quvchilarga to'laqonli yetkaza olish ko'nikma va malakasiga egaligi;

O'z fanini o'zlashtirganligi bilan birgalikda umummetodologik fanlar asosini, xususan davlat siyosatining dolzarb masalalarini bilishi;

Atrofda sodir bo'layotgan ijtimoiy muammolar va jarayonlarni o'z nuqtai nazardan mustaqil tahlil qila olishi;

O'quv jarayoni davomida o'quvchilarning ma'naviy qiyofasi haqida bilimlarga ega bo'lib borishi;

O'quvchilarning yoshga doir xususiyatlaridan kelib chiqib, zamonaviy pedagogik va psixologik bilimlarni o'rnida qo'llay olishi;

Vujudga kelgan yangi bilimlarni mustaqil ravishda o'zlashtirishi, takomillashtirishi va o'z mehnat faoliyatida ilmiy asosda foydalana olishi;

O'z ilmiy pedagogik faoliyatida me'yoriy huquqiy hujjatlardan individual foydalana olishi; - muommala madaniyatiga rioya qilishi;

O'zlashtirilgan bilimlarni tanqidiy yondashuv asosida tahlil qila olishi;

O'zlashtirgan bilimlarini o'quvchilarga aniq yetkaza olishi;

O'z kasbiga nisbatan mas'uliyat hissining shakllanganligi;

Pedagogik faoliyati davomida xorijiy tillardan birini kasbiy malaka yoki ilmiy muloqot almashish vositasi sifatida egallagan bo'lishi;

Zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalana olishi;

Pedagogik faoliyatida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llay olishi va hakoza.

Shuningdek, bo'lg'usi jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'z pedagogik faoliyatlarida qo'llaniladigan jismoniy madaniyat atamalarini mukammal bilishlari shart. Albatta, o'qituvchi tomonidan atamalarining tushunarli tarzda aniq va o'z o'rnida qo'llanilishi o'quvchining jismoniy tayyorgar jismoniy madaniyat atamalaridan bugun keng foydalanamiz. Bo'lg'usi jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'z pedagogik faoliyatida o'quvchilar bilan ishlash jarayonida teran, ta'sirli, mantiqli, chiroyli gapira olishi va o'z o'rnida tarbiyaviy ahamiyatga molik iboralardan o'rnida to'g'ri foydalana olishi zarur. Shuni esdan chiqarmaslik kerakki, o'qituvchining nutqi har bir o'quvchi uchun ibrat manbai bo'lib, hatto beparvolik bilan uning

jahlini chiqarib, intizomni buzib turgan o'quvchiga nisbatan qo'pol muomala, haqoratlash, kamsitish, shaxsiyatiga tegish bilan emas, balki pozitiv yondashgan holda vaziyatdan chiqib ketish xususiyatiga ega bo'lishi kerak.

Jismoniy tarbiya va sport pedagogiga pedagogik ijodkorlik, pedagogik texnika, ta'lim - tarbiya jarayonida shug'ullanuvchilarning o'zaro hamkorligi, muloqot olib borish taktikasi, nutq madaniyati, tafakkuri, ma'naviy - ma'rifiy va tarbiyaviy ishlarini tashkil etish va amalga oshirish, bu jarayonda xulq - atvorni va hissiyotni jilovlay olish xususiyatlarini o'rgatadi va o'z kasbini rivojlantirib boruvchi pedagogik faoliyatlar tizimi to'g'risida ma'lumotlar beradi. Pedagogik mahorat jismoniy tarbiya va sport pedagogining pedagogik faoliyati zahirida takomillashib boradi. Pedagogik faoliyat yosh avlodni hayotga, mehnatga tayyorlash uchun jamiyat oldida, davlat oldida javob beradigan, ta'lim tarbiya berishda maxsus tayyorlangan. Jismoniy tarbiya va sport pedagoglar mehnati faoliyatidir. Bo'lajak jismoniy tarbiya va sport pedagogi o'z pedagogik faoliyati jarayonida faoliyatning quyidagi tarkibiy qismlarini bilishi lozim:

- Pedagogik faoliyatning maqsadi;
- Pedagogik faoliyatning ob'ekti va sub'ekti;
- Pedagogik faoliyatning vositasi;

Pedagogik jarayonning mohiyatini anglamagan, bolaga nisbatan chuqur hurmatda bo'lmagan shaxs ta'lim- tarbiya samaradorligi va inson kamolotini ta'minlovchi fikrga ega bo'lmaydi. Pedagogik jarayon jismoniy tarbiya va sport pedagogning faoliyat mezonini begilab beradi, faoliyat pedagogik jarayonning harakat vositasidir. Pedagogik jarayonning ob'ektlari bo'lmish shug'ullanuvchilar guruhi va alohida shug'ullanuvchiga, pedagogik jarayonning sub'ektlari o'qituvchilar, tarbiyachilar, trener pedagog, jismoniy tarbiya o'qituvchilari, pedagogik jamoa tomonidan ta'lim va tarbiya beriladi. Jismoniy tarbiya va sport pedagogining pedagogik madaniyati negizini bolani tushuna olish, unga nisbatan insonparvarlarcha

munosabatda bo'lish, vaziyatni to'g'ri baholash, yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan ziddiyatlarni o'z vaqtida bartaraf etish, pedagogik faoliyatning haqligi, jamiyat taraqqiyoti hamda pedagogik jarayonda o'quvchilar ongiga singdirilayotgan ezgu g'oyalarning hayotda mavjudligini ta'minlashda qudratli omil (vosita) ekanligiga ishonch kabilar tashkil etadi.

Trener pedagog, jismoniy tarbiya o'qituvchilarning shaxsiy fazilatlar bo'yicha tayyorgarligi;

Trener pedagog, jismoniy tarbiya o'qituvchilarning ruhiy - psixologik tayyorgarligi;

Trener pedagog, jismoniy tarbiya o'qituvchilarning ijtimoiy - pedagogik va ilmiy - nazariy jihatdan tayyorgarligi;

Trener pedagog, jismoniy tarbiya o'qituvchilarning maxsus va ixtisoslikka oid uslubiy bilimlarni egallab borishi.

Yana ta'kidlash joizki, pedagogik mahorat trener pedagog, jismoniy tarbiya o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy sifatlarining yig'indisi bo'lib, trener pedagog, jismoniy tarbiya o'qituvchilarning mahoratini shakllantirishni ta'minlovchi omillarni, pedagogik-psixologik, metodik bilimlarni doimiy egallab borishi lozim. Yuksak pedagogik mahoratni shakllantirishni ta'minlovchi jismoniy tarbiya va sport sohasida samarali pedagogik faoliyatning asosiy omili quyidagilar:

ixtisoslik bo'yicha o'quv predmetini, zamon, ilm-fan, texnika taraqqiyoti darajasida mukammal bilishi, uning boshqa o'quv fanlari bilan o'zaro aloqadorligini ta'minlash malakasiga ega bo'lishi;

Ta'lim oluvchilarning yosh, fiziologik, psixologik hamda shaxsiy xususiyatlarini hisobga olishi, ularning faoliyatini obektiv nazorat qilishi va baholashi;

Ta'lim jarayonini demokratlashtirish va insonparvarlashtirish asosida o'z faoliyatini tashkil etishi;

O'quv - tarbiyaviy jarayonni zamon talablari darajasida tashkil qilish uchun asosiy pedagogik- psixologik, metodik ma'lumotga ega bo'lishi;

Fanlarni o'qitish jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan keng foydalanishni bilishi;

jamoani "ko'ra bilish", shug'ullanuvchilarning qiziqishlari, intilishlari, ularda uchraydigan qiyinchiliklarni tushunish va hamdard bo'la olish, o'z vaqtida ular fikrini anglay bilish, zukkolik bilan har bir bolaning xarakter xususiyati, qobiliyati, irodasini tushunish hamda ularga muvaffaqiyatli ta'sir ko'rsatishning shakl, usul, vositalaridan xabardor bo'lishi;

o'z shaxsiy sifatleri (nutqining ravonligi, tashkilotchilik qobiliyati, badiiy ehtiyoji, didi va hokazo) ni takomillashtirish malakasiga ega bo'lishi.

Yuksak saviyali pedagogik kadrlar tayyorlashga nisbatan talablar, ularning malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish, o'z kasbi bilan uzluksiz taraqqiyotga moslasha oladigan jismoniy tarbiya o'qituvchilarning va trener murabbiylarni shakllanishi va umummilliy mavqeining o'sib borishini ta'minlaydi.

Jismoniy tarbiya va sport sohasida samarali pedagogik faoliyatning asosiy shartlari.

Quyida keltirilayotgan samarali pedagogik faoliyatning asosiy shartlari milliy an'ana va urf odatlarimizdan kelib chiqib, hozirgi global rivojlanish davrida yanada to'ldirilib borilishi mumkin.

Nutq malakasi va texnikasini o'zlashtirish.

Tushunarli, ta'sirchan fikr va his- tuyg'ularni so'zda aniq ifodalash.

Mimik va pantomimik harakatlardan o'z o'rnida foydalanish.

Ma'noli va ochiq chehrali nigoh bilan qarash.

Hissiy psixik va tasodifiy holatlarda o'z his- tuyg'ularini jilovlay olish.

Turli vaziyatlarda tarbiyachiga xos bo'lgan ijodiy kayfiyatni boshqarish.

Kulgi va tabassumda samimiylkni e'tirof etish.

O'quvchilar bilan doimo yaxshi kayfiyat va rag'batlantiruvchi munosabatda bo'lish.

Savodli va sof o'zbek tilida so'zlash.

Aniq imo- ishoralarni o'z o'rnida ishlata olish.

Ijodiy pedagogik qobiliyatini qo'llay bilish.

Muosharat odobiga doimo rioya qilish.

O'qituvchi barkamol avlodni tarbiyalash jarayonida ishtirok etar ekan, nafaqat ma'naviy- axloqiy madaniyati bilan atrofdagilarga o'rnak bo'lishi, shu bilan birga, **Jismoniy tarbiya va sport sohasida samarali pedagogik faoliyatning asosiy omil va shartlari** etuk o'qituvchi sifatida komil insonni tarbiyalashga, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash ishiga o'zining munosib hissasini qo'shishi zarur.

Jismoniy tarbiya va sport sohasida murabbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari.

Bugungi kunga kelib jismoniy tarbiya va sport yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Trenerning faoliyati jismoniy tarbiya o'qituvchining ishidan jiddiy farq qiladi. U o'quvchilarining sport qobiliyatini aniqlash va rivojlantirishga, ularning "sportdagi hayot yo'lini" oldindan aytib berishga qaratilgan. Sport mashg'ulotida jismoniy tayyorgarlik, shuningdek sportchining sport- texnik, taktik va ma'naviy iroda tayyorgarligining amaliy qismlari eng ko'p o'rin olgandir.

Sportchi qanchalik yaxshi mashq ko'rgan bo'lsa, u muayyan ishni shunchalik samarali va mukammal bajaradi. Yetishib chiqqan yosh mutaxassisning kelajakdagi faoliyati bevosita albatta murabbiylik bilan bog'liq bo'ladi. Trener faoliyati o'ziga yarasha bir qancha xususiyatlarga ega bo'lib ularga amal qilish trener faoliyatining asosi hisoblanadi.

Murabbiy faoliyatining xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

Sportda motiv shug'ullanuvchilar tomonidan sport faoliyatining ixtiyoriy ravishda tanlanishi va sportga ko'ngilli bo'lib kelish bilan belgilanadi. Murabbiy faoliyatida shug'ullanuvchilar bilan hamkorlik aloqalarini to'g'ri belgilash muhim sanaladi.

Trenerdan har bir shug'ullanuvchiga chiroyli va to'g'ri muomalada bo'lish talab etiladi. Startdan oldingi holatni faqat sportchi emas balki trener ham boshidan kechiradi, shug'ullanuvchilarning xatti-harakati va musobaqada ishtirok etishi ko'p jihatdan trenerning musobaqa paytida o'zining qanday tutushiga ham bog'liq.

Murabbiy o'quv- trenerovka mashg'ulotlari vaqtida pedagogik jarayonga rahbarlik qilibgina qolmaydi, uning tarbiyaviy faoliyati bilan ham shug'ullanadi. Murabbiy har bir tarbiyalanuvchini yaxshi biladi uning ma'naviy va jismoniy hayotidagi barcha tafsilotlarni tushunadi, uning organizmi holatini chuqur o'rganadi hamda hayot, mehnat, dam olish tartibining tashkil etilishini diqqat bilan kuzatadi.

Ko'pincha ularning sport jamoasiga birlashuvi muvaqqat xarakterda bo'ladi. (Terma jamoa, o'quv trenirovka yig'ini va h.zo) Trenirovka yig'inlarini o'tkazish vaqtida jamoani vujudga keltirish murabbiy uchun ancha qiyin bo'ladi, chunki yig'inga sportchilar turli shaharlardan keladilar. Sport jamoasi va ayrim sportchilar faoliyatiga ko'pincha murakkab musobaqalar sharoitida (sportchining axloqiy va jismoniy sifatlariga maksimal talabalar qo'yiladigan bir paytda) boshchilik qilishga to'g'ri keladi. Bu davrdagi murabbiy ishining muvaffaqiyati pedagogik vositalarining xilma- xilligiga bog'liq bo'ladi. Murabbiy sportchilarning turli xil talablarini va ularning sport faoliyatida qatnashish sabablarini yaxshi bilishi kerak. Bu uning sportchilar bilan bo'ladigan muomalasida o'z nuqtai nazarini aniqlab olishiga va jamoasini boshqarishiga yordam beradi.

Ayni vaqtda, yosh sportchilar bilan shug'ullanishning yillar davomida yuzaga kelgan amaliyoti ularning dastlabki motivlash sohalari bilan ziddiyatga kirishadi. Yo'naltirilgan pedagogik ta'sir

ostida bo'lmagan bolalarda kurash bilan shug'ullanish motivlari ham mustahkam bo'lmaydi, o'qish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar esa kattalar tomonidan rag'batlantirishsiz, iroda kuchi bilan hali mustahkamlanmagan bo'ladi. Shu sababli dastlabki va boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida bolalardagi yaqqol ko'zga tashlanadigan faol harakatlanish, tengdoshlari va murabbiylari bilan muloqot qilish ehtiyojiga asoslangan holda qiziqish yana ham barqaror motivni rivojlantirishga urg'u beriladi.

Murabbiy ayni vaqtda targ'ibot-tashviqot ishlari hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan o'quv-mashg'ulot faoliyati bilan shug'ullanib, bola va uning ota-onasiga muvofiq kun tartibiga rioya qilgan holda sport bilan shug'ullanish zarurligini uqtirishi lozim.

Psixologik- pedagogik ta'sir ko'rsatish usullari yordamida bolaning motivlash sohasini sport nuqtai nazaridan ahamiyatli yutuqlarga hozirlash hamda muntazam ravishda mashg'ulotlarga va musobaqalarda ishtirok etishga barqaror qiziqishini saqlab qolish yo'li bilan rivojlantiradi.

O'quvchilar va ota- onalar orasida jismoniy tarbiyani targ'ib qilish, sport mashg'ulotlarining organizmga hamda shaxsni shakllantirishga ta'siri haqida ularda mavjud bilimlarni oshirish bo'yicha turli shakldagi ma'rifiy ishlarni olib borish, bu, o'z navbatida, murabbiy o'zining pedagogika va psixologiya sohasidagi bilimlarini oshirishga undaydi.

Murabbiyning ota-onalarda o'z farzandlarining sport bilan shug'ullanishiga qiziqishini oshirish, ularning qobiliyati va sport sohasidagi istiqbolidan qat'i nazar, sport maktabi tarkibida mustahkamlanib qolishiga intilishini kuchaytirish maqsadida ta'sir ko'rsata olish mahoratini talab qiladi.

Bolalar va o'smirlar sport maktablari direktorlari o'z faoliyatlarini takomillashtirish uchun eng avvalo quyidagilarni aniqlab olishlari kerak: - murabbiy mahorati darajasi hamda ma'muriyatning

o'quv- mashg'ulot jarayoni qanday borayotganligini sifatli nazorat qilib borish;

Murabbiy- o'qituvchilar tarkibining bilim darajasini oshirish uchun ilmiy- uslubiy va nazariy seminarlarni tashkil etib, o'tkazish;

Murabbiylar tarkibi va sportchilar uchun maxsus adabiyotlar hamda zarur ilmiy- uslubiy ishlanmalarni sotib olish;

Mashg'ulot jarayoni va o'quv- mashg'ulot ishlarini tashkil etishga ijodiy yondashuvni rag'batlantirib borish;

Maktab faoliyati amaliyotiga har bir sportchining alohida varaqasini joriy etib, majburiy ravishda testlash va saralashdan o'tkazish;

Ota-onalar va sport maktabi ma'muriyati ishtirokida maktab miqyosida tashkil etiladigan musobaqalar hamda sport bayramlari miqdorini ko'paytirish;

UJT va texnik tayyorgarlik testlari bo'yicha tayyorgarlikning haqiqiy darajasini hisobga olgan holda shug'ullanuvchilar tarkibining barqarorligi mezonini asosida eng yaxshi murabbiylarni rag'batlantirish.

Mashg'ulotlarning sifat ko'rsatkichlariga, guruhlarining ta'rif ma'lumotlariga muvofiq kelishiga murabbiylarning ko'proq e'tibor qaratishini ta'minlash.

Murabbiylar tomonidan o'quv- mashg'ulot ishlarining o'tkazilishi, bolalar va ularning ota- onalari orasida ma'rifiy tadbirlarning olib borilishi hamda ularning nazariy bilimlari kengaytirilishiga alohida e'tibor berish.

Murabbiy xodimlar orasida ularning kasbiy- pedagogik faoliyati ob'ektiv ko'rsatkichlariga tayangan sog'lom raqobat bo'lishi zarur. Murabbiy kasbiga qiziqish uyg'otish uchun badan qizdirish mashqlarini o'tkazish, qiziqarli jismoniy mashqlar va o'yinlarni tuzish, shuningdek, sport bayramlari va musobaqalarni (xususan, kichik guruhlarining kurashchilari bilan), qoloq kichikintoy shogird

bilan alohida mashg'ulotlarni o'tkazishda yordamlashish amaliyotini qo'llash ancha foyda berishi mumkin.

Masalan, majmualiy sport maktabi ma'muriyati turli bo'linmalar murabbiylarining hamkorlikdagi ishlarini amaliyotga tadbiiq etishi zarur. Bu jihatdan sport bayramlari va harakatli hamda sport o'yinlari bo'yicha musobaqalar, boshqa turdagi tadbirlarni birgalikda uyushtirish tajribasi juda foydalidir.

Farzandlarining sport bilan shug'ullanishlariga ota- onalarning qiziqishi bolaning jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlari o'sib borayotganligidan ular qay darajada xabardorligiga bog'liq (muvaqqiyatning bosh mezoni bo'lmish muayyan natijaga emas).

Shuning uchun o'quvchilarning alohida kundalik tutishlari va unga murabbiyning har haftada test natijalarini kiritib borishi maqsadga muvofiq sanaladi. Umumjismoniy mashqlarni bajarish vaqtigina emas, balki ularning natijalari ham sinov tarkibiga kiradi. Bolaning kundaligidagi ota- onalar imzosi farzandining o'zini jismonan takomillashtirish hamda murabbiy talablarini bajarish yo'lidagi yutuqlariga ularning yetarli e'tiboridan dalolatdir. Ya'ni ota- onalar sport kurashi bilan shug'ullanish natijasida bolaning jismoniy rivojlanishida bo'layotgan ijobiy siljishlarni, zarur ko'nikmalar egallanib borayotganligini ko'rishlari shart. Kurash bilan shug'ullanishning foydasi, bolaning sport istiqboli va o'z fe'l- atvorini shakllantirish ustida ishlashda erishayotgan muvaqqiyatlari to'g'risidagi muntazam suhbatlar farzandlarining sportga qatnashishidan va buni yana davom ettirishidan ota- onalarning manfaatdorligini oshirishga yordam beradi.

Nazariy bilimlarni oshirib borish jismoniy tarbiya va mashg'ulot usullari haqida, shaxsning mutanosib rivojlanishida jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati to'g'risida to'g'ri tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Mavzuviy suhbatlar, hikoyalar, ma'ruzalar, sport faxriylari bilan uchrashuvlar o'tkazish, hududning etakchi sportchilari qatnashgan musobaqalarni borib ko'rish, alohida

kundalik yuritishni talab qilish, mas'uliyatli topshiriqlar berish, sport musobaqalariga hakamlilik qilish ko'nikmalarini o'rgatish kabi ishlarni tashkil etishning vosita va shakllari o'quvchilarda mustaqillikni rivojlantirishga, fikr doirasini kengaytirish hamda ijtimoiy moslashuvchanlikni oshirishga yordam beradi. Murabbiyning ota- onalarni pedagogik jarayonga jalb etishi, jumladan, ularning sport va jismoniy tarbiya sohasidagi bilimlarini oshirish borasidagi faoliyatini kuchaytirishi alohida ahamiyatga ega. O'tkazilayotgan ishlarning samaradorligi mezoni sifatida bolalarning mashg'ulotlarga qatnashishi hamda sportni tashlab ketishi ko'rsatkichlarini qabul qilish mumkin.

Murabbiy har bir jismoniy normativlarni bajara olish va ko'rsata olish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim. Murabbiy tomonidan normativlarni bajara olish shug'ullanuvchilar oldida uning obro'si va ishonchini orttiradi.

Kasbiy nutq. Murabbiy tomonidan bir paytning o'zida harakat uning bajarilishining ko'rsatilishi va tushuntirilishi muhim sanaladi. Murabbiy harakat jarayonida ovoz tembirining harakatlanishi buzilmasligi kerak. Murabbiy tomonidan vaqtning hisobga olinishi ya'ni jismoniy harakatning ko'satilishida aniq va lo'nda tushuntira olish.

Murabbiyning noverbal muloqotining shakllanishi undagi mimika, pantomimika, jestlarning to'g'ri amalga oshirilishi bilan belgilanadi.

Psixik ruhiy holatni saqlay olish imkoniyatiga ega bo'lish lozim. Murabbiy bir vaqtning o'zida sport zalida, sport maydonchasida, basseynida faoliyat olib borishi jarayonida sport zalidagi shovqinni shug'ullanuvchilarning baland ovozi qabul qila olishi ruhiy jihatdan shu jarayonga tayyor bo'lishi kerak.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining yillik ish rejasida sport zali va sport maydonida faoliyat olib borishi zaldagi holat, tozalik, atrof

muhitda obi havoning ta'sirida faoliyat olib borish jarayonga doimo tayyor turish muhim ahamiyatga ega.

Mavzu yuzasidan tayanch iboralar:

Samarali pedagogik faoliyat, omil, shart, pedagogik jarayon, ijodiy pedagogik qobiliyat, nutq malakasi, xissiy –psixologik holat, mimika, pantomimika, motiv, kasbiy nutq, pedagogik texnika.

Nazorat savollari:

1. Jismoniy tarbiya va sport sohasida samarali pedagogik faoliyatning asosiy omillari.
2. Jismoniy tarbiya va sport sohasida samarali pedagogik faoliyatning asosiy shartlari.
3. Jismoniy tarbiya va sport sohasida murabbiyfaoliyatining o'ziga xos xususiyatlari.
4. Trener pedagogning kasbiy pedagogik tayyorgarligi yo'nalishlari.
5. Jismoniy tarbiya o'qituvchilarning kasbiy

ASOSIY VA QO'SHIMCHA O'QUV ADABIYOTLAR HAMDA AXBOROT MANBALARI

Asosiy adabiyotlar	
1.	1. Ямалетдинова Г. А. _ Педагогика физически культура и спорт Курс лекция, Екатеринбург . 2014 год
2.	D.M.Yoqubova Sh.Sh.Usmanova "Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi" O'quv qo'llanma "Ilmiy texnika axboroti – press nashriyoti" 2020 yil 200 bet
3.	D.M.Yoqubova N. E. Dusanov "Yosh davrlar pedagogikasi" o'quv qo'llanma "Ilmiy texnika axboroti – press nashriyoti" 2020 yil 270 b.
4.	D.M.Yoqubova, F.U.Jumanova, S.K.Yaxshimbekova Bolalar pedagogikasi/ O'quv qo'llanma. T:- "Makon Savdo Print" 2024-316 b.
5.	Z.G.Gapparov, J.M.Ishtayev, O.X.Xasanov Sport psixologiyasi metodologiyasi. O'quv qo'llanma // T:- "MAKON SAVDO PRINT" 2024 - 178b.
6.	J.M. Ishtayev Psixologiyada tadqiqotlarni rejalashtirish. O'quv qo'llanma // T:- "MAKON SAVDO PRINT" 2024 - 244b.
Qo'shimcha adabiyotlar	
1.	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" PF- 4947- son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 6(766)- son. – 70- modda. – B.25- 151.
2.	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 20- apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish to'g'risida" PF- 2909- son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 18(778)- son. – 313- modda. – B.18- 24.
3.	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 3- iyundagi "Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi PQ- 3031- sonli Qarori. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 23(783)- son. – 455- modda. – B.47- 69.
4.	Sh. M. Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz /- Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 488 b.

5.	Tanqidiy tahlili, qat'iy tartib- intizom va shaxsiy javobgarlik - xar bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy- iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017 yil 14 yanvar. - Toshkent: "O'zbekiston", 2017. - 104 b.
6.	A.Холиқов Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма. Т.:«IQTISODMOLIYA» нашриёти, 2010 йил - 312 бет
7.	Bolalar rivojlanishida jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi; Toshkent: "Turon zamin ziyo" нашриёти, 2014. - 228 б
8.	Axmedova Malohat Ergashevna Pedagogika nazariyasi va tarixi (Pedagogika tarixi),. O o'zR oliy va o 'rta m axsus ta 'lim vazirligi. - T.: « TAFAKK U R- BO'STON 1». 2011. 128 bet.
Internet saytlari	
1.	www.gov.uz - O'zbekiston Respublikasi hukumati portali
	www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
3.	www.ziynet.uz - O'zbekiston Respublikasi Ta'lim portal
4.	https://fizkult-ura.ru/fk - Jismoniy tarbiya va sportga doir ma'lumotlar bazasi
5.	www.natlib.uz - A.Navoiy O'zbekiston milliy kutubxonasi portali

MUNDARIJA

KIRISH	5
1-mavzu: Pedagogika fanining umumiy asoslari pedagogika fanining predmeti va metodlari fan sifatida pedagogika: uning predmeti va asosiy vazifalari	7
2-mavzu: Shaxs shakllanishida jismoniy tarbiya va sportning ahamiyati	55
3-mavzu: Jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari faoliyatining pedagogik jihatlari	87
4-mavzu: Didaktika - pedagogik ta'lim nazariyasi sifatida	103
5-mavzu: Jismoniy tarbiya va sport sohasida ta'lim tamoyillari	118
6-mavzu: Jismoniy tarbiya va sport sohasida qo'llaniladigan ta'lim metodlari	133
7-mavzu: Ta'limni tashkil etish turlari va shakllari	156
8-mavzu: Tarbiya mazmuni va uning jismoniy tarbiya va sportdagi ahamiyati	178
9-mavzu: Jismoniy tarbiya va sport sohasida qo'llaniladigan tarbiya metodlari	205
10-mavzu: Jismoniy tarbiya va sport ta'limini loyihalashtirish va boshqarish	237
11-mavzu: Sportchi shaxsni shakllantirishda jismoniy tarbiya va sportning o'ziga xos spesifik ahamiyati	254
12-mavzu: Shaxsni tarbiyalash va shakllanishiga sport jamoasining ta'siri	279
13-mavzu: Ma'ruza oila, maktab va jamoatchilikning uzviyligi	297
14-mavzu: Sport sohasidagi kreativlik (ijodkorlik)	312
15-mavzu: O'qituvchi, trener, sinf rahbarlarning o'ziga hos hususiyatlari	327
MUNDARIJA	343

Z. GAPPAROV, M. ISHTAYEV,
S. ALFAYZOV, J. TURMATOV

JISMONIY TARBIYA VA SPORT PEDAGOGIKASI

O'quv qo'llanma

Muharrir: Erhanova N.A

Musaxxix: Ro'ziyeva Z

Kompyuterda sahifalovchi: B. Muxtorov

shr. List. AA № 1006-9260-a51a-410a-4237-1355-6372

Bosishga ruxsat etildi: 26.03.2026-yil.

Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'ozi.

"Times New Roman" garnituras.

Shartli b/t 21,0. Nashr hisob t 21.5

Adadi 50 dona. 6-buyurtma

«EVRIKA NASHRIYOT-MATBAA UYI» MChJ.

nashriyotida tayyorlandi.

Toshkent shahri, Mirobod tumani, Qo'yliq-4, 3-uy.

«DAVR MATBUOT SAVDO» bosmaxonasida chop etildi.

100198, Toshkent, Qoyliq 4 mavze, 46

ISBN 978-9910-5091-0-0

9 789910 509100